

MAI ENCIKLOPÉDIA

SZERKESZTETTÉK

CSETÉNYI JÓZSEF ERDŐDY ELEK

GÁSPÁR ZOLTÁN

LIBER KIADÁS

Felelős kiadó: Erdődy Elek

5036.41. Hungária Nyomda R. T. Budapest.

Felelős: vitéz Bánó László igazgató

Előszó

A Mai Enciklopédia célja tájékoztatni a művelt magyar olvasót azokról a kérdésekről, amelyek ma világszerte foglalkoztatják az elméket. E kérdések elméleti megfogalmazásukban természetesen nem mai keletűek. Ezért az Enciklopédia alapanyaga a társadalomtudományi ismeretek rövid, szótárszerű foglalata. E minőségben nem törekszik és természetesen nem is törekedhetett teljességre. Célja csupán az, hogy megadja azt az alapvető elméleti tájékoztatást, amely nélkül napjaink halmozódó problémái önmagukban aligha érthetők meg. Az Enciklopédia szerkesztőségének meggyőződése, hogy erre a tájékoztatásra az időszerű ismeretközlés mellett is szükség van s reméli, hogy ilyirányú munkájával a nemzeti lelkiismeretvizsgálat fontos feladatát teljesíti.

A szerkesztőség arra törekedett, hogy az olvasó az egyes cikkek összetartozása során átfogó tájékozódásra tehessen szert. Ezt a célt szolgálják az egyes elvi jelentőségű címszavak bőséges utalásai más címszavakra. Úgy szerkesztettük meg ezeket az utalásokat, hogy összefüggésükben az egyes témakörökről az olvasó az egymással szoros vonatkozásban lévő cikkek révén rendszeres tájékoztatást kapjon.

A jelzett ismeretanyag közlése mellett Enciklopédiánk egyenrangú feladata, hogy a napi események között tájékozódni kívánó újságolvasó érdeklődésének is jó szolgálatokat tegyen. Ennek érdekében összeállítottuk a világpolitika mai szereplőinek rövid életrajzi gyűjteményét, valamint közöljük a modern hadviselés legfontosabb, újonnan keletkezett mű-

szavainak magyarázatát. Az életrajzi rész összeállításában azt a szempontot követtük, hogy csak élő és működő államférfiakról és közéleti személyiségekről számolunk be. Ily módon Enciklopédiánk hasznos kiegészítője lehet a már forgalomban lévő közismert nagyobb lexikonoknak.

Az Enciklopédia anyaggyűjtését március 31-én zártuk le. Egyes kivételes esetekben ezen túlmenő adatokkal is sikerült a könyvet kiegészítenünk, magától értetődően azonban technikai okokból ezt a kiegészítést az egész anyagban nem vihettük véghez.

A szerkesztőbizottság.

A < jel azt jelenti, hogy az utána következő szóról külön cikk szól, amely az Enciklopédia abc-rendjében a megfelelő helyen található.

A

Actio Catholica a világi katolikusok társadalmi szervezete, amely a klérussal karöltve és annak vezetése alatt, de a világi társadalomban akar a katolikus egyház céljainak megfelelő munkásságot kifejteni. Az egész világra kiterjedő szervezet, amely a modern államhoz és a modern társadalomhoz alkalmazkodva akarja a katolikus szervezkedés régi, nehéz kérdését megoldani. Eredetileg Olaszországban keletkezett az olasz egyháznak a liberális állammal vívott harca során és az 1868-ban alakult Olasz Katolikus Ifjúsági Szövetséget szukták első szervezete gyanánt megnevezni. Olaszországon kívül azonban csak az első világháború után terjedt el. XI. Pius pápa Ubi arcani Deo kezdetű enciklikájában (1922) az egész katolikus világ figyelmét felhívta az A.-ra, egyúttal megokolta szükségességét, kifejtette céljait és módszerét. Hatására az egyes államokban egymásután létrejött az A. szervezete, Magyarországon csak az 1930-as években. — Az A. közeli, állandó kapcsolatba hozza a világi híveket a klérussal és mint köny-

nyen mozgatható, nagyarányú szervezet, elmélyíti és elősegíti a pasztorizáció munkáját. Mint a katolikusok hivatalos társadalmi szervezete, a katolikus elvekért küzd tevékenyen a politikában, jótékonyágban, kultúrális téren.

Adóerkölcs a közhasználatban a jövedelem és vagyon adóztatási célokra való ősziinte bevallását jelenti. Van olyan felfogás is, amely az < adórendszerből is megköveteli, hogy az erkölcsi követelményeket kielégítse. E felfogás szerint az adóztatásnak lehetőség szerint kímélnie kell a jogos < magántulajdont és a < megszolgáltatlan jövedelmet kell terhelnie.

Adómorál < adóerkölcs.

Adórendszerek. A ma a világ minden országában érvényes A.-et az jellemzi, hogy igen sokfajta és a korábbi viszonyokhoz képest rendkívül magas kulcsú adó fedezi a közületek (állam, önkormányzatok) hallatlanul megnövekedett kiadásait. Ez adókat felosztjuk egyenes és közvetett adókra; az előbbieknél az adót az fizeti, akit a közhatalom azzal valóban meg akar terhelni; az utóbbiakat azonban — vámok, fogyasztási, forgalmi adók formájában — a befizető

csak beszedi az állam javára a fogyasztóktól, akik azokat tényleg — az adókkal felemelt árak formájában — viselik. A közvetett adóknál kevésbé lehet figyelemmel lenni a mai adórendszerek egyik vezető elvére, a teherviselő képesség szerint való adóztatásra; mégis egyre nagyobb szükség van rájuk, mert politikai és lélektani okokból nem lehetne olyan magas kulcsú egyenes adókat kivetni, mint amilyenek szükségesek volnának, ha az állam csak ezekből szerezne adóbevételeit, továbbá, mert az egyenes adók alapját képező vagyonokat és jövedelmi forrásokat nem lehet hiánytalanul felkutatni. Az adókon és a közük számítható vámokon kívül fontos bevételi forrásai még a közületeknek az illetékek, amelyek abban különböznek az adóktól, hogy csak az fizeti őket, aki értük saját számára igénybe vette a közhatalom valamely szolgáltatását, és a jövedékek, bizonyos állami < monopólium tárgyát képező árucikkek (mint dohány, gyufa, szesz, sorsjegy stb.) eladása révén nyert közbevételek, valamint a közüzemek jövedelme is, ha ezek nyereséggel dolgoznak.

Az adóelmélet megállapította azokat az elveket, amelyekben a helyes adórendszernek nyugodnia kell. Ezek: az adót az viselje, akit a közhatalom azzal terhelni akar, kivetése, beszedése kevés költséggel járjon, az adórendszer egyszerű és áttekinthető legyen, az adóalapokat ne lehessen eltitkolni, végül az adó ne hátráltassa a munkát, a ter-

melést. Nem vitás, hogy a mai A-k e követelményeknek nem igen felelnek meg, de ma a közkiadásoknak a háborúval kapcsolatos emelkedése idején, már nem a bevételi elv a döntő, vagyis hogy az állam csak annyit költsön, amennyire megvan a jogos és észszerű fedezet, hanem a kiadási elv, amely szerint a szükségesnek tartott kiadásokra akárhogy is meg kell találni a fedezetet. Ezzel szemben legújabbán háttérbe szorult a progresszív (a jövedelem nagyságával emelkedő adókulcsu) adózásra irányuló törekvés is, amely pedig a közelmúltban jelentős tért hódított. Célja az volt, hogy csökkentse a polgárok jövedelmének és életszínvonalának különbségeit. A hadviselő országok ma arra törekuszenek, hogy az adók által leszállítsák a magánfogyasztást s így a termelőerő nagyobb része szabaduljon fel az állam céljai számára s a nemhadviselő is — beleértve az Egyesült Államokat — ebben az irányban haladnak. Hogy a lakosság a korábban elképzelhetetlen magasságú — a nemzeti jövedelem 50—60%-át is kitevő — közterhek súlyát mégis elviseli, annak az az oka, hogy a termelőképeség növekedésével az egyéni jövedelmek magasabbban a létfenntartási költségek fölé emelkedtek, mint korábban és így e jövedelmek nagyobb hányadát lehet eladóztatni. Természetesen az ilyen túladóztatás csak átmeneti jelenség lehet.

Aga kán, Sultan Sir Mohammed Shah, * 1877, az Izlám siita Ismailia szektájának szellemi

feje. A szektának tíz millió híve van Indiában, Középázsiaiában és Keletafrikában. A. egyike a föld leggazdagabb embereinek. A Népszövetség közgyűlésének elnöke volt 1934. Felesége francia asszony, egy fia született tőle. Az angolpárti politika egyik eszköze, Indiában Anglia támogatásának gondolatát hirdeti.

Aggregényadó az utóbbi években a népszaporodás előmozdítására javasolt adónem, amelynek fizetésére a bizonyos korhatárt elért nőtlen férfiakat köteleznék. Elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt erős ellenzéke van. Egyesek szerint ellenkezik az < adóerkölcs követelményével, hogy az adó az esetleges betegséget, kényszerű egyedüliséget, szerencsétlenséget büntesse. Úgyszintén nyilvánvaló, hogy az A., ha elég magas kulcsú, esetleg növeli a házassági hajlandóságot, de semmiképpen nem emeli a házasságok termékenységét. Így még kitűzött célját se szolgálja.

Agrárizmus (latin), a. m. a mezőgazdasági érdekek, földbirtokosok érdekeinek politikája. Agrárius: ez érdekek védője, de jelent általában földbirtokost, mezőgazdát is. Agrárpolitika: mezőgazdasági politika, olyan értelemben, mint ahogyan pl. iparpolitikáról beszélünk. Agrárhitel: mezőgazdasági (többnyire jelzálog-)hitel; agrárbank: ilyen hiteleket folyósító bank. Agrárszocializmus: elméletileg a földbirtok szocializálásának mozgalma, a gyakorlatban azonban ma néhol föld-

osztó mozgalmakat is értenek alatta.

Agrárrolló, jelképes kifejezés az ipari cikkek árának a mezőgazdasági termékek árához viszonyított emelkedésére. Okai: 1. Az 1914—1918. évi világháború szükségletei folytán megnövekedett tengerentúli mezőgazdasági termelés, amely a háború befejezése után a mezőgazdasági termékek árszínvonalát erősen leszállította. 2. Az önellátási törekvések a fogyasztók terhére új, bár drágábban termelő hazai iparágakat teremtetek. 3. Az ipari termékek adótechnikai szempontból könnyebb adóztatási lehetősége, aminek következtében az utolsó évtizedekben mindjobban emelkedő közterhek jelentős része az ipari termelést terhelte és így az ipari cikkek árszínvonalát emelte. 4. Az < önellátási gazdaságpolitika a külföldi verseny kizárásával megkönnyítette a kartellek alakulását és így a versenyáruk helyett monopóliarak alakultak ki. Az A. körüli politikai vitákban ezek az okok nem szerepelnek. Maga az elnevezés szemléletességénél fogva alkalmas fegyver a mezőgazdasági érdekeltségeknek az ipari érdekeltségek ellen folytatott harcában. Eredetien ipari jellegű államokban, amelyek önellátásuk érdekében mezőgazdasági termelésüket fejlesztették a gazdaságosság elvének figyelmen kívül hagyásával, vagy ahol a politikai erőviszonyok következtében a mezőgazdasági csoportok érdekei érvényesültek (csehszlovákiai, fran-

ciaországi gabonamonopólium), ugyanígy beszélhetünk ipari ollóról, bár a mezőgazdasági termelés kisebbfokú szervezhetősége folytán a kartell-szervezet áremelő hatása ez esetben nem működik.

Akna, robbanó töltéssel ellátott úszó vagy lebegő test, amely érintésre, elektromos szikrára, vagy mágneses behatásra robban. A támadó és a védekező tengeri hadviselés eszköze. Többféle fajtája van: az úszó A., amely érintésre, a rögzített A., amely ugyancsak érintésre robban; utóbbi aknázarat alkot, kiválóan alkalmas — esetleg sodronyhálókkal együtt — kikötők védelmére, ekkor esetleg központi gyújtásra elektromos szikra útján robbantják. A mágneses aknát a második világháború tökéletesítette, ennél a detonátor (robbantó szerkezet) a közeledő vashajó mágneses hatása által robbantja fel az A.-t. Védekezésül ez ellen újabban a hajókat «demagnetizálják», vagy — ha ezt a körülmények lehetővé teszik — fahajókat alkalmaznak. A. rakásra és szedésre A. rakó, ill. kereső hajókat alkalmaznak.

Alexander V. Albert *1885. Már tizenhároméves korában maga tartotta el magát. Kora ifjúságában csatlakozott a munkásmozgalomhoz. 1922. bekerült az angol alsóházba. Az első munkáskormány idejében parlamenti államtitkárnak nevezték ki Sidney Webb mellé. 1934. kormánybizottsággal Ausztráliába utazott. Onnan visszatérve a tengerügyi hivatal első lordjá-

nak nevezték ki. Amikor Mac Donald megalakította a nemzeti kormányt, kivált a kabinetből és ellenzékbe ment. A Churchill-kormányban ismét a tengerügyi hivatal első lordja.

Alfieri, Dino * 1886. A világháborúban önként vett részt. 1922 óta fasiszta. 1936. népművelési miniszter, a faszizmus nevelési elveinek következtetés érvényesítője (< Heróikus világnézet). 1939. berlini követ.

Alkotmány. Az állam összetételére, szervezetére, működésére, valamint polgárainak hozzá való viszonyára vonatkozó alapelvek összessége. Ezek az elvek ténylegesen fennálló állapotokból erednek, de elsősorban jogi kifejeződésükben válnak láthatóvá. A.-a tulajdonképpen minden államnak van, hiszen a legfőbb hatalom gyakorlásának egy többé-kevésbé kialakított rendje nélkül nem beszélhetünk államról. A.-os állam a azonban többnyire csak azokat az államokat értjük, amelyek A.-a a legfőbb hatalmat is megkötő jogelveken alapul s még tovább menve, biztosítja a polgárok szabadságjogait és hatályos részvételüket az állami akaratkiképzésben. Az így felfogott A.-os állam alatt nagyjából a XVIII. századi francia állambölcsező, Montesquieu tanításának megfelelő berendezést értjük, amelyben a törvényhozó, végrehajtó és jogszolgáltató hatalom el van választva egymástól, tehát az államfő, a parlamentben képviselt nép és a bírói kar részesednek az államhatalomban. Fejlettebb válto-

zata a tiszta parlamentáris A., melyben a törvényhozó és végrehajtó hatalom nem oszlik meg két szerv között, mindkettőt a népképviselőt gyakorolja a kormány útján. Ezt a kormányformát jelenleg még csak Anglia közelíti meg, ahol ily módon az uralkodó már csak a birodalmi egység jelképe. Az Amerikai Egyesült Államok A.-a következetesen a Montesquieu-féle felosztás alapján épült fel, a végrehajtóhatalmat gyakorló elnök szerepe legalább olyan jelentős, mint a törvényhozó hatalmat gyakorló kongresszusé. Mindamelllett e két A. egyaránt a modern < demokrácia két legfőbb remeke. Ez arra figyelmeztet, hogy valamely A. értékének megítélésében nem érhetjük be a jogi szerkezet ismeretével. Keletkezését véve, történeti A. az, amely nincs egyetlen alapokmányban összefoglalva, egyes tételei esetről-esetre hozott törvényekben található, vagy éppen állandóan követett gyakorlat (szokásjog) útján képződnek ki. Iskolapéldája és legfőbb esete az angol A. Írott (másként kódex- vagy karta-) A. egy alapokmányban összefoglalt, egy jogalkotó cselekménnyel keletkező, tudatosan tervezett törvényalkotás. A történeti A.-nak azt az érdemet szokás tulajdonítani, hogy híven tükrözi a nép jellemét, történetét, míg az írott A. mesterséges és változókéony mű. Egyfelől azonban nehéz belátni, hogy pl. a francia A.-osság, amely tucatnyi írott A.-on keresztül jutott az 1871—1940 közötti köztársaság

hosszú korszakot átfogó államrendjéhez, miért éppen e sok próbálkozás és újrakezdés révén kevésbé «történeti», mint valamely más A. Másfelől pedig nem szabad elfelejteni, hogy a történeti keletkezésforma magában véve még távolról sem szavatolja azt, hogy az A. valóban a polgárok szabadságát és a társadalmi kiegyenlítődést biztosítja. Azok, akik a történeti A.-t minden további feltétel megvizsgálása nélkül dicsőítik, többnyire a valódi A.-osság szellemével ellentétes < ideológiák képviselői.

Alkotmányvédelem. Gömbös Gyula második kormánya idején forgalomba került politikai jelszó. A néhai miniszterelnök környezetének egyes politikusok olyan szándékokat tulajdonítottak, mintha vezérüket az addigi alkotmányos formák teljes felrétételére és nyílt diktatúra bevezetésére akarták volna ösztönözni. Az alkotmányellenesség ismertetőjeleit és az ilyen irányú állítólagos törekvések elemeit azonban az A. hirdetői soha pontosan meg nem jelölték. Épp oly kevésbé voltak hajlandók nyilatkozni arról, hogy a vélt ellenségekkel szemben miféle alkotmánybiztosítékokat és a fennálló és senki által meg nem támadott közjogi rend keretében milyen politikai módszereket kívánnának az A. szempontjából. Viszont a kormányhoz közelálló radikálisabb jobboldali elemek és sajtójuk szóhasználatában az A. a < reakció szinonimájává vált, hangoztatóit mint előregedett politikai

lényeket és a korszerű átalakulás ellenségeit állították be. Az ellentét tehát nyilvánvalóan a régi értelemben vett konzervatívok és a háború utáni jobb-oldal kormányon levő vagy kormányképes elemei között állott fenn. Gömbös Gyula reformtervei utóbb sokkal határozottabb formában valósultak meg, mint ahogy ő maga hirdette őket, mindez azonban egyáltalában nem tette szűkségessé az alkotmányos jogfolytonosság megszakítását és a diktatúra kiállítását. Ezt a körülményt az A. hívei teljes eredményként fogadták el, ami abból is látható, hogy a jelszó a harmincas évek végére teljesen kiveszett a politikai életből.

Analfabétizmus < frástudatlanság.

Anarchizmus az állammal, de minden, az egyénre ható külső kényszerrel szembenálló elmélet és mozgalom. Az A. az államban látja az elnyomás és kiszákmányolás legerősebb tényezőjét és támogatóját, ezért a társadalmat állam nélkül önkéntes együttműködésre kívánja alapítani. E szabad emberi társulások tagjait megegyezése szerint az individualizmus, vagy < kollektívizmus elvein épülnének fel. Az A. a mozgalom gyakorlatába is átviszi a kényszerellenességét. Szembenáll mindenemű szervezettel, amelyben az államhoz hasonló kényszer érvényesülését látja. Célját «közvetlen cselekvéssel», egyéni, vagy csoportos forradalmi tevékenységgel, államellenes passzív ellenállással, általános sztrájkjal,

terrorcselekményekkel véli elérni. Az A. előfutárai a 18. század angol szocialistái, akik gazdasági és Godwin, aki bölcséleti alapon jutott el az államellenes felfogásig. Proudhon és Bakunin felfogásában a < kommunizmus és A. elemei keverednek, az A. végső tisztaságában Kropotkinnál jelentkezik. Magyarországon gróf Batthyány Ervin és Schmitt Jenő Henrik képviselték az A.-t. Mozgalmi különállása a 20. században megszűnt, a latin országokban a < szindikalizmusban él tovább. Az A. helyes felismerése, hogy a < többségi elv sok esetben sérti az < egyéni jogokat. Eből azonban azt a téves következtetést vonta le, hogy semmiemű közösségi jogot nem ismert el és nem látta, hogy az állam bizonyos működése a közösség életében nélkülözhetetlen. Az A. elvi alapszemlélete és a jogos határok közé szorított < állami beavatkozás összeegyeztetését a < georgeizmus kísérte meg.

Anderson, John * 1882. Skóciában. Tanulmányai elvégzése után gyarmati szolgálatba lépett, 1919. az angol egészségügyi minisztériumba hívták be. Később a belügyminisztériumnak lett állandó államtitkára. 1932. a lázadásoktól válságos helyzetbe jutott Bengáliába neveztek ki kormányzóknak. Hat merényletet követtek el ellene, sikertelenül. Az elégedetlenkedőket lecsillapította, a rendet helyreállította és ezzel alapozta meg nagy népszerűségét. 1937. visszatért Angliába, ahol a skót

egyetemek képviselőjükként be-
küldték az alsóházba. 1938. fő-
pecsétőr, majd belügyminiszter
lett.

Anti-komintern szerződés, nem-
zetközi egyezmény a komintern
(kommunista internacionále) te-
vékenysége ellen. Eredetileg Né-
metország és Japán kötötte meg
1936 november 25. Később csat-
lakozott hozzá: 1937 november
Olaszország, 1938 december
Mandzsuko, 1939 február Ma-
gyarország, 1939 április Spa-
nyolország. Az egyezmény szö-
vege a következő: «Az aluliro-
tak arra vállalkoznak, hogy ér-
tesítik egymást a kommunista
internacionále tevékenységeiről,
megbeszélik egymással a szük-
séges védelmi intézkedéseket és
ezeket az intézkedéseket titkos
együttműködéssel viszik keresz-
tül. Egyéb országok, amelyek-
nek tartós békéjét veszélyezteti
a kommunista internacionále
romboló munkája, felkéretnek,
hogy a megegyezés szellemében
foganatosítsanak védelmi intéz-
kedéseket, vagy csatlakozzanak
az egyezményhez. Az egyez-
mény 1941 novemberében jár
le, de az aláírók idejében, még
a határidő lejárta előtt meg fog-
nak egyezni további együttmű-
ködésükről.»

Antonescu, Ion, a román ál-
lam vezetője (konduktor), tá-
bornok. * 1882. régi katoná-
családból. Katonai pályáját 1904.
kezdte. 1919. résztvett a buda-
pesti bevonuláson, 1933. a had-
sereg vezérkari főnöke lett.
Egyre közeledezt Codreanu poli-
tikai nézeteihez s ellenfeleinek
sikerült eltávolítani a főváros-

ból. Codreanu agyonlövétése előtt
megfosztották rangjától és le-
tartóztatták, majd hivatalosan
öngyilkossága hírért költötték.
Titokban a bisztricei kolostorba
száműzték. Itt várt a politikai
fordulatra. 1940 szept. 5-én Ká-
roly király meghívta a kormány
élére, de A. kormányának meg-
alakulása csak Károly bukása
árán volt lehetséges. 1941 ja-
nuárjában sikerült megküzdnie
a Horia Sima-féle vasgárdista
lázadással.

Aranyalap a valuta értéké-
nek az aranyhoz kötöttsége. Az
A. jelenthet aranyvalutát, vagyis
olyan pénzrendszert, amelyben
a bankjegyek csak helyettesítői
az aranypénznek s arra bármi-
kor beváltandók, valamint az
aranyért is lehet bankjegyet kö-
vetelni a jegybanktól; jelenthet
továbbá aranymagvalutát, azaz
olyan valutát, amelynél a jegy-
banknak nincs aranybeváltási
kötelezettsége, ellenben gondos-
kodik arról, hogy a pénz és az
arany értékviszonylata állandó
maradjon s a külföldi fizetési
kötelezettségek teljesítésére ren-
delkezésre bocsátja az aranyat.
Az A.-ról való letérés: az arany-
beváltási kötelezettség felfüg-
gesztése, illetve az arany és a
pénz közti állandó értékviszony
megszüntetése. Ilyenkor szabad
aranyforgalom mellett az érték-
viszony a piacon alakul ki s a
kínálat és a kereslet viszonyla-
tának megfelelően változik. Sza-
bad aranyforgalom nemlétében
a kormány (vagy szándékainak
megfelelően a jegybank) álla-
pítja meg az arany beváltási
árát.

Arisztokrácia, a régi görögök-nél a demokráciával ellentétes uralmi forma. A kiválók uralma. Középkori és újkori fogalmaink szerint előkelő társadalmi osztály, melynek kiváltságait a születés, leszármazás határozza meg. A régi A. a birtokos és udvari főnemesség, főpapság és katonai rend tagjaiból állt. Kivételes esetekben akkor sem volt szokatlan, ha valakit anyagi tehetősége vagy személyi kiváltsága az A. soraiba emelt, rendszeressé azonban ez csak az újkorban vált. Ez a «pénzarisztokrácia», amely azonban rendszerint felveszi a hagyományos A. külső szokásait és társadalmi magatartását. Újabban az A. sokat veszített társadalmi súlyából. Jelentős szerepe van még a modern Angliában, ahol állandó az A.-ba történő felszívargás. Itt az A. állandó felújulása a politikai és gazdasági életben eredményesnek bizonyult vezetőknél juttatott rangemelések révén, továbbá az a körülmény, hogy a címeket csak a legidősebb fiú örökli, biztosítja simulékonyságát a modern követelményekhez és a nemzet javára való, közérdekű működését. Fontos szerepe van ezenkívül Japánban, ahol egy ősi ázsiai rendi társadalom sajátos módon váltódik át modern hiperkapitalista rendszeré. Magyarországon is jelentős konzerváló erő még, itt az 1930—1940 közötti évtized hat miniszterelnöke közül három volt arisztokrata.

Aszfaltirodalom eredetileg a Nyugat írói körére használt

gúnynév, amellyel a magyar lélektől állítólag idegen városi szellemet akarták megbélyegezni. E fogalomba alkalmazói Adytól Zerkovitzig valamennyi nekik nem tetsző irodalmi vagy irodalom alatti jelenséget belefoglaltak. A < népi romantika írói a velük szembenálló u. n. < urbánus csoportot gúnyolták e szóval. A népi romantika feudális ellenfelei főképp az u. n. < falukutatók műveit nevezték A.-nak. Az A. álfogalom, tárgyi tartalma nincs, kézzelfogható ismertetőjegyei sincsenek. Érzelmi tartalma a feudális rétegek szembefordulása a városi élettel, a városi-polgári szellem minden megnyilvánulásával.

Asszimiláció (hasonulás) az utolsó évek gyakran használt politikai fogalma. Nemzeti kisebbségekkel szemben gyakran támasztott vád, hogy: 1. nem asszimilálnak az államalkotó nemzethez és így megbontják a nemzeti egységet és 2. asszimilálnak, de evvel megrontják a faji tulajdonságokat és nemzeti szellemet. Az A.-ra vonatkozóan kétségtelenül biztos, hogy 1. az egy államban élő nemzetek közt az éghajlati, gazdasági, politikai, történelmi viszonyok azonossága folytán bizonyos fokú A. szükségszerűen bekövetkezik. 2. Azonos nemzetiségű egyének és csoportok vallási, társadalmi, gazdasági helyzetük különbözősége folytán eltérő jellegzetességeket vesznek fel és így ugyanannak a nemzetnek egyes csoportjai és egyénei sem asszimiláltak teljesen egymáshoz. 3. Az

A. egyénenként történik és így foka egyénenként különböző. 4. Az A. nem lehet egyoldalú, csupán kölcsönös. Egymás mellett élő egyének, vagy csoportok kölcsönösen hatnak egymásra és átvesznek egymástól bizonyos jellegzetességeket. Maga az A. fogalma mindeddig tisztázatlan. A legújabb időkig a nyelvi azonosságot tekintették ismérvének, napjainkban ezen kívül a nemzeti szellemmel, hivatástudattal, törekvésekkel való azonosulást is megkövetelik. Minthogy mind e tényezők elvont és többféleképpen magyarázható fogalmak, önkényes értelmezésre alkalmasak. Ezért az A. tudományosnak nevezett tárgyalása inkább a napi politika különböző céljait szolgálja, mint a tudományt. A politikában azonban éppen homályossága miatt népszerű és sokféleképp használható fogalom. Disszimiláción a nemzeti kisebbségeknek a többségtől való eltávolodását, tehát az A. fogalmi ellentétét értjük. Ennek következtében szintén tisztázatlan és gyakran használt politikai szólam. Ismérveire ugyanazok a szempontok érvényesek, mint az A.-éra. Napjainkban különösen kétféle D-ről van szó. 1. Valamely kisebbségi csoport, a rászabott különleges rendszabályoknak következtében ezeknek megfelelő, a többségtől eltérő tulajdonságokat vesz fel, amelyek az elkülönítő rendszabályok erősségtől függően többé-kevésbé élesen jelentkeznek. Az így előállt új helyzet az illető csoport

társadalmi osztályhelyzetét is lényegesen módosítja. 2. Valamely kisebbségi csoport kisebbségi (nemzetiségi) törekvései érvényesítésére tör és ennek előmozdítása érdekében nemzeti tulajdonságait, különállóságát hangsúlyozza, továbbá az állam politikájával szembenálló kisebbségi politikát folytat. Ez esetben a D. egyszerűen szűfítő kifejezés az államegység megbontására irányuló törekvések megjelölésére.

Attlee, Clement Richard, angol munkáspárti vezér, az ellenzék vezetője. * 1883, Oxfordban nevelkedett, 1905. ügyvéd lett. Hamarosan kapcsolatokat teremtett a szocialistákkal. 1913. a londoni Közgazdasági Iskola előadója. A világháborúban őrnagyi rangot ért el. 1919. Stepney munkáspárti polgármestere, 1922. munkáspárti képviselő, 1927—1930. tagja az India-Bizottságnak, 1930—1931. Lancaster hercegség kancellárja, 1931. postaügyi miniszter. 1931. óta a munkáspárt helyettes vezetője. 1935. Lansbury után elnöke. 1937. decemberében utazást tett a köztársasági Spanyolországban. Elnöke a parlamenti ellenzéknek. Politikailag a munkáspárt bal- és jobbszárnya között áll. 1940. Churchill kormányában miniszter.

Auriol Vincent * 1884. Revelben. Már diákkorában csatlakozott a francia szocialista párt-hoz. 1914. a szocialisták lajstromán bekerült a kamarába; a parlamenti frakció vezértitkára is volt. Léon Blum kabinetjében pénzügyminiszter volt, meg-

változtatta a Banque de France alapszabályait, ami a nagykapitalizmust a népfrent-kormány-nyal szemben való ellenállásra készítette. (< Kétszáz család.) Az összeomlás után őt is őrizetbe vették a Pétain-kormány, de 1941. februárjában szabadlábra helyezték, anélkül, hogy bíróság elé állították volna.

Avenol, Joseph, * 1879. A francia pénzügyi igazgatásban dolgozott. 1920. a Népszövetség pénzügyi bizottságába küldték ki a francia kormány képviselőjének. 1932. Sir Eric Drummonds helyére a Népszövetség főtítkárának választották. Ezt a tisztét igen nehéz körülmények között nyolc éven át betöltötte. A francia összeomlás után lemondott és visszavonult a közéletből.

Álcázás. Már az első világháború alatt így jellemezték a modern csatát: «Tájkép apró felhőkkel.» Ez a lövészárkok eredménye volt. Az Á. (rejtőzés) azonban a haditechnika fejlődése során különálló műveletté vált. Az erődöket beleépítették a tájba, kívülről nézve ártatlan halmoknak tűnnek fel. Nap-
pal menetelő csapatok a repülő-
lők elől zöld gallyakkal álcáz-
zák magukat, az utóbbi évek
hadgyakorlatain minden ágyú,
motorkocsi, szekér állandóan
zöld gallyakkal megrakva járt.

Állam. Egy meghatározott területen élő nép feletti hatalmi szervezet, amely végső fokon az illető területen lakók összes társadalmi tényeit rendezi. Ez a meghatározás azonban nem tart igényt teljességre. Ilyen meg-

határozást az Á.-ról nem is lehet adni és az államjogászok, valamint szociológusok nagy része nem is kísérletezik tömör meghatározással, hanem inkább részletesen fejti ki az Á. lényegét, amely többnyire összefügg az Á. keletkezéséről vallott felfogással. Eltekintve a középkori vallásos felfogással, amely az Á.-ban is Isten rendelkezését látta, alig van vita abban a kérdésben, hogy az Á. hatalmi alakulat s mint ilyen keletkezett. Minden Á. úgy keletkezett, hogy a bizonyos területen élő nép közül kiemelkedett egy uralkodó hatalom, amely megszer-
vezte azt, s hatalmi eszközeivel a népet engedelmességre szorította. Ez az uralkodó réteg határozta meg az együttlés szabályait, a jogokat és kötelességeket, az illető területen élés feltételeit, ez gondoskodott a terület védelméről s ha a megélhetés szükségessé tette, kényszerítette a népet új területek megszerzésére. Már Plató említi, hogy a szofisták szerint is az Á. csak hatalmon épül fel s hogy az erősek szempontjából csak az a jog, ami nekik hasznos. Aszerint, hogy mit tekintünk az embereknek az Á.-ban való együttlésére és az Á., valamint az alattvalók közötti viszonyra döntenek, különösen három iskolát említhetünk meg. Az egyik a hatalmi elméletet hirdeti, vagyis, hogy a hatalmon lévők parancsa és akik felett uralkodnak, azok engedelmesége az Á. alapja. Ennek a felfogásnak tudományos alapjait Spinoza vetette meg. Ennek az

iskolának egyik érdekes mellékhatása, amely már az állam keletkezését is érinti, a szerződéses elmélet. Eszerint az Á. szerződésből keletkezett, amelynek alapján az alattvalók önként vetik alá magukat a hatalomnak. Egyik legismertebb képviselője Rousseau. Egy másik iskola az Á.-ot élő organizmusnak tekinti. Eszerint az Á. természeti jelenség, amelyben a népszellem érvényesül s az az uralkodó és rendező hatalom. Legismertebb képviselője Hegel. Ez az iskola később teljesen elmerült egy ködös bölcséletbe. Késői hajtása az a felfogás, amely az Á.-ban egy személytelen, érdektelen hivatalnokok által kezelt törvényuralmat lát jogilag szabad és egyenlő egyének felett. Ez az iskola, amelynek nevesebb képviselői Gerben, Laband, Jellinek György és Kelsen voltak, az Á.-ból végül is fikciót és absztrakciót alkotott, úgy, hogy amint Heller Hermann mondja, végül államtan lett Á. nélkül. Végül a harmadik iskola az angol forradalom korában keletkezett. Ez a szociológiai iskola, amely azonban a kontinensen a múlt század közepén elhalt és csak a század végén virágzott fel újra. Ez az iskola az Á. keletkezését és berendezkedését, valamint változásait földrajzi, fizikai-anthropológiai tényekre, lélektani motívumokra, vagy gazdasági-technikai mozzanatokra vezeti vissza. Legnevesebb képviselői: Gumplovicz, Ratzenhofer, Oppenheimer és Hermann Heller. Meg kell még említeni azt,

hogy az Á.-ot minden más közülettől főként az a hatalmi teljesség különbözteti meg, amelyet a saját területén lakók felett gyakorol, akik az Á. minden hatalmi aktusának alá vannak vetve. Ez az Á.-i hatalomteljesség a szuverenitás. Egész külön állást foglalnak el az Á.-tan területén a szocialisták. A szocialista felfogás szerint az Á. csak az osztályok keletkezésével egyidejűleg fejlődött ki. A történelemben ismert Á.-ok osztályálmok, azaz elnyomó szervek, amellyel az uralkodó osztályok a maguk érdekeit rákényszerítik az elnyomott osztályokra. Á. tehát csak addig létezik, amíg osztályok léteznek, s az osztály nélküli társadalomban a mai értelemben vett Á. «elhal» s helyette egy irányító szervezet létesül. Ez tehát nem jelent Á.-nélküli társadalmat, hanem az Á. funkcióváltozását. Ebben különbözik az anarchista felfogástól, amely az Á. minden formáját elveti.

Államesiny, (coup d'état, Staatsstreich) eredeti fogalmaink szerint az uralomváltozásnak az a formája, amikor valamely csoport vagy párt az alkotmányos út megkerülésével jut uralomra, de anélkül, hogy ez a társadalom szervezetének lényegi megváltoztatásával járna. Tehát a vezető rétegek egyszerű helycseréje a főjellemezője. Mind gyakoribbak azonban az olyan államesinyek, amelyeket a már uralmon lévő réteg hajt végre vagy az uralom külső formájának megváltoztatása vagy pedig a vele együtt uralkodó csoport

vagy párt eltávolítása kedvéért. Az ilyen Á.-ek célja az uralom megszilárdítása, illetve teljes monopolizálása. Az utóbbi évtizedek egész sereg példát nyújtanak erre. Rendszerint az történik, hogy valamely többé-kevésbé uralmonkívoli réteg kerül az előtérbe a régi uralmi klikk gyengesége folytán, azonban pillanatnyilag ez az uralomra kiszemelt új réteg egymagában vagy nem elég erős az új uralom megvalósítására, vagy még nem tudja teljesen pótolni az «ancien regime» embereit. Ilyenkor többnyire két réteg kerül egyszerre uralomra. Vagy a régiek és újak koalíciója, vagy pedig az újak és egy velük társult náluk néhol radikálisabb, néhol mérsékeltebb csoport egyesülése. A fejlődés útja ilyen esetekben rendszerint az, hogy az erősebb csoport, sokszor egy újabb Á. után és nem egyszer nagyon erélyes, sőt véres eszközökkel is — miután uralma fokozatosan megszilárdult és az állami élet minden funkcióját lassanként kezébe kerfítette — eltávolítja szövetségét.

Allamférfi. Az emberi közösségek vezetője, tevékenységének irányítója. Á.-nak igazán csak az tekinthető, aki valóban vezet, irányt mutat, nem az, aki véletlenül a felkavart szenvedélyek sodrában úszva viteli magát. A valódi vezető, az igazi Á. korának szellemét tudatosan fejezi ki és a történelmi folyamatot megértve igyekszik az emberi közösségnek irányt mutatni. Öntudatos vezetésre, az emberi közösség

irányítására azonban csak az tud vállalkozni, akit ez a közösség önként hivatott vezérének és szabadon választott vezetőjének tekint. A modern demokrácia egyik legfontosabb kérdése az ilyen Á.-ak kiválasztása.

Allamháztartás, az állami kormányzat és igazgatás pénzügyi gazdálkodása, a fedezet megszerzése, a kiadások eszközzése és az államvagyon kezelése. Az Á. — amelynek elveivel a pénzügytan foglalkozik — a rendszerint egy évre előirányzott költségvetés alapján folyik s az eltelt év gazdálkodásának eredményeit a zárszámadás tartalmazza. A szilárd és józan Á. az állam szilárdságának és az állami célok kifogástalan teljesítésének előfeltétele, ezért szükséges, hogy az Á. is a magán-gazdaságban érvényes ésszerű elvek alapján vezettessék, amilyenek a takarékoság, a pénzügyi egyensúly megőrzése stb. Különbözik azonban a magán-gazdaságtól abban, hogy ott a bevételi elv az irányadó, vagyis nem adható ki több, mint amire végleges bevételek, valamint kölcsönök formájában megvan a fedezet, míg itt — újabban egyre sürűbben — a kiadási elv is érvényesülhet, azaz a szükségeseeknek vélt kiadásokhoz lehet szabni a bevételeket — a magán-gazdaság fizetési képessége határáig. Az államnak tulajdonított feladatkör állandó bővülésénél s a lakosság teljesítőképességének növekedésénél fogva tehát az Á.-ok is egyre nagyobb méreteket öltenek

összegszerűen is és a nemzeti jövedelemhez viszonyítottan is, különösen az első világháború óta, a háborús terhek és adósságok és a társadalmpolitikai kiadások, legújában pedig ismét a fegyverkezési szükségletek növekedése kapcsán. Maguk az állami kiadások is a legtöbb országban a nemzeti jövedelemnek 15—20%-át vették igénybe, valamennyi közületi kiadás pedig — az önkormányzatok, társadalmi biztosító intézetek és közüzemek ideszámításával — a nemzeti jövedelem 35—45 százalékát is. Gazdasági rendszerünk ennél fogva nem nevezhető tiszta magántulajdoni rendszernek, hanem vegyes — köz- és magántulajdoni — rendszernek, amelyben az előbbi hányada egyre növekszik. A jelenlegi háború folyamán a közkiadások néhol a nemzeti jövedelem 80%-át is elérték, ami csak úgy lehetséges, hogy az állam nem csupán igyekszik eladóztatni vagy kölcsön formájában megszerezni a lakosságnak a létminimumon felüli jövedelmét, hanem a nemzeti vagyontörhére is gazdálkodik, a készletek felélése, a karbantartás elmulasztása, a külföldi követelések elidegenítése és küladósságok csinálása által.

Állami beavatkozás (intervencionizmus) az állam vagy közületek gazdasági irányító működése. Kisebb-nagyobb mértékű Á. az állammal egyidős, sőt az állam létezésének egyrészt előfeltétele, másrészt természetes és elkerülhetetlen következménye. Maga az államszervezet

fenntartásához szükséges adóztatás is az Á. fogalmához tartozik. Egyrészt a kivetett adók összege, másrészt az adóterhek megoszlása jelentékeny mértékben befolyásolja a termelést és jövedelemeloszlást. Úgyszintén Á. a tulajdonviszonyokat szabályozó jogrendszer is, amelynek megteremtése és fenntartása az állam hivatása és természetéből eredő működése. Ennek ellenére az Á. fogalmát mind az állambölcelet, mind a közvélemény az állam egyéb működésére korlátozza. Ezek:

1. A nemzetközi árucserét befolyásoló behozatali vagy kiviteli vámok, ill. tilalmak (< szabadkereskedelem).
2. A termelés és munkavállalás szabadságának korlátozása < monopóliumok, < zártszámok útján.
3. A < termeléskorlátozás, vagy a termelők közpénzből folyó támogatása.
4. Az ár- és bérszínvonal alakulásának befolyásolása, általában az u. n. < szociálpolitika.
5. A pénzérték és hitelnnyújtás állami szabályozása, a tőkekivitel, ill. behozatal irányítása.
6. A magánvállalkozással versenyző < közüzemek szervezése. Az Á. kérdésében az állambölcelet és nemzetgazdaságtan különböző iskolái ellentétes álláspontot foglalnak el. Az Á. hívei (étatiszták) az államot a közérdek képviselőjének tekintik és elvben, gyakorlatban egyaránt elismerik korlátlan rendelkezési jogát. Ellenfeleik (individualisták) az állam jogaival az < egyéni jogokat állítják szembe. Ez utóbbiak szerint az Á. al-

kalmazása csupán sürgős intézkedést követő válságok, természeti csapások, háborúk esetén jogosult. A két szembenálló csoport főként azt vitatja, hogy az Á. vagy a szabad gazdaságkodás biztosít-e nagyobb közjólétet. Mindenképpen megfontolandó, hogy amennyiben az Á. egyes esetekben hasznosnak is bizonyul, ha rendszerré válik, az állam esetleges téves intézkedéseinek kárát az állam polgárai kénytelenek viselni. Ügyszintén félt, hogy bizonyos körülmények közt, amint erre a történelem számos példát mutat, az Á. a politikailag erősebb csoportok érdekeit szolgálja és így szembekerül a közérdekkel. A < természetjogi iskola a célszerűségi elvet figyelmen kívül hagyja és kizárólag abból a szempontból vizsgálja az Á. kérdését, hogy mennyire tartja tiszteletben az ember veleszületett természetes jogait. E jogok meghatározásában, sőt létezésében azonban a tudomány nem ért egyet. Az egyik csoport nem ismer el semmilyen természetes egyéni jogot, az egyént teljesen a közösség, ill. az állam által képviselt közösség alá rendeli. Az < anarchizmus ezzel szemben az állam teljes megszüntetésére törekszik. A két végtel között foglal helyet a liberális felfogás, amely elvben ellenzi az Á.-t, de a gyakorlatban engedményeket tesz neki. A < georgeizmus semminemű Á. jogosultságát nem ismeri el, de hangsúlyozza az állam jogát a közösség által teremtett < föld-

járadék kisajátítására. Az elméleti vita mindmáig eldöntetlen. Napjaink politikája azonban kétségtelenül az egyre fokozódó Á. irányában halad.

Allampolgárság. Az Á.-ra vonatkozó jogszabályok és következményeik kivált az államhatárok változásának idején válnak jelentőssé. Békés időkben, amikor a nemzetközi vándormozgalomnak kevés akadálya van, az Á. a legtöbb országban aránylag könnyen megszerezhető. Voltak államok, amelyek már az Á. megszerzése előtt megadták a bevándoroltaknak a politikai jogokat (az Észak-amerikai Unió egyes tagállamai a politikai nevelés miatt, a Szovjetunió a proletársztályhoz való tartozás alapján). Az első világháború előtt egyes délamerikai államok a bevándorlás ösztönzése érdekében Á.-ot adtak annak a bevándorlónak, aki az illető államban honos egyénnel kötött házasságot. A nemzetközi gazdasági életben érvényesülő elzárkózás természetesen súlyosan kihat az Á.-i jogra is. Az elzárkózó, proteccionista gazdaságpolitika, amely a gazdasági életben való akadálytalan részvételt a saját állampolgárai számára is különböző eszközökkel korlátozza, természetesen a < kamarák és < zártszámok szellemét fokozottan érvényesíti a külföldiekkel szemben is. Az első világháború után bekövetkezett nagyarányú területi változások sok ember Á.-át kétséssé és nehezen megállapíthatóvá tették, ezért e minőség mindenkire kiterjesztett

vizsgálata súlyosan kell hogy érintse a területi átcsatolásnak alá nem vetett országrészeken élők helyzetét is.

Allamszocializmus. Szűkebb értelemben állami beavatkozást jelent a magángazdaság érdekében, különösen a munkás és munkáltató viszonyába. Ezzel a megjelöléssel tulajdonképpen a < szabadverseny elvére hivatkozó versenykapitalizmus elméleti szóvivői akarták megbélyegezni az olyan állami tevékenységet, amely céljaul a szociális segítséget tekinti és a gyengébb fél mellett foglal állást.

Valójában a szocializmushoz, mint társadalmi rendszerhez az így értelmezett Á.-nak semmi köze sincs. Az állam mint vállalkozó, ha látszólag köztulajdonba is vonja a termelőeszközöket, a kapitalista rendben csakis mint kapitalista gazdálkodhatik velük. Az állami üzemek vezetésénél, a termelésnél ugyanazok a szempontok érvényesülnek, mint a magántulajdonban levő vállalkozásnál. A munkásvédelmi intézmények és rendszabályok sem visznek közelebb a szocializmushoz, bármennyire is fontosak egyébként szociális szempontból.

Árja. Politikai megjelölés az ú. n. fajkérdés területéről. Közkeletűvé az 1933. évi nürnbergi árjatorvények révén vált. Pozitív tartalmát nehéz körülírni. Negatív oldalról zsidómentességet jelent. Minthogy az Á. fogalom nyelvészeti kategória, fajji vonatkozásban sokan tagadják. Max Müller nyelvtudós sze-

rint Á. faj olyan képtelenség, mint a hosszúkoponyájú igergozás. Tudományosan olyan embercsoportra lehet alkalmazni, mely Á. nyelvet beszél s keveredés nélkül, zárt etnikai egységben él. Ily alapon Magyarországon elsősorban a cigányokat illeti meg. Egyébként alkalmazása bizonyos politikai csoportöntudattól függ. Egy kétségtelen, hogy magyar emberre semmiképpen sem vonatkoztatható. Akadémiank nyelv művelő bizottsága a leghatározottabban elutasítja s helyette — ha a magyaron kívül más megjelölés volna szükséges — az ugor, finn-ugor, urali, ural-altáji vagy turáni nevezetet ajánlja.

Árszabályozás, az árak hatósági befolyásolása vagy megsabása. Legegyszerűbb alakja az ármaximálás vagy árminimálás, a legmagasabb vagy a legalacsonyabb árak megsabása, amelyek mellett az árukat eladni szabad. Ez általában csak a kereskedelmet szabályozza, mert azt esetleg veszteséges eladásra vagy az eladástól való tartózkodásra is lehet kötelezni, míg a termelők csak akkor termelnek, ha nyereséges árat remélnek. A kereskedelmi Á. tehát közvetve a termelésre is visszahat, de mivel az áru útjának a termelőtől a fogyasztóig csak egyetlen szakaszt veszi figyelembe, a kívánt hatást csak rövid ideig vagy egyáltalán nem éri el s előre nem látott befolyással van az egész gazdasági életre. Ezért ma már az Á. miként más országokban, Magyarországon is, rendszeres árpolitikává

kezd kifejlődni, amelynek figyelme a termeléstől a fogyasztásig az áru útjának minden szakaszára kiterjed, tehát a következetes Á. a gazdaság teljes állami irányítását jelenti. Mint-hogy a legtökéletesebb bürokratikus rendszer is csak nehézségen, zökkenőkkel és hiányosan helyettesíti a piac önműködő Á.-ának számtalan ügyletből összetevődő gyors érvényesülését, a hatósági Á. csak olyankor kívánatos, amikor — pl. háború idején — egy ország termelőin és kereskedőin kívülálló okokból áruhiány keletkezik, amikor tehát egy előre megállapítható árumennyiség elosztásáról van szó. Ilyenkor azonban — mint látjuk — a fogyasztás szabályozásán van a hangsúly. Nem kell bővebben fejtegetni, hogy minden Á. bizonyos — az ú. n. lánc- és zugkereskedelem formájában megnyilvánuló — ellenhatást vált ki a gazdasági életből, vagyis szélesebb rétegeket visz rá a törvények megkerülésére, ezért a hatósági Á.-hoz csak a fentemlített esetekben tanácsos folyamodni, akkor azonban nem esetenként, hanem egységes terv alapján kell a gazdasági életet szabályozni.

B

Badoglio, Pietro, olasz tábornagy. * 1871. Résztvett az első abessziniai hadjáratban, az első világháborúban a San Michele elleni rohamával megnyitotta az utat Görz felé az olaszoknak. A fegyverszüneti delegáció egyik

tagja volt. 1919. átmenetileg hadseregfőparancsnok, majd szenátor lett, 1924. brazíliai követ. 1925. a nagyvezérkar főnöke és marsall. 1928. Tripolisz kormányzója. Az abesszin háború legfelső vezetését 1935 novemberében vette át, 1936. Abesszínia alkirályává nevezték ki. Ebben a tisztségben Graziani váltotta fel. Lemondása után a vezérkar főnöke lett, a vezérkar főnöke volt akkor is, amikor Olaszország a második világháborúba lépett. 1940 december 6-án lemondott, utóda Ugo Cavallero.

Baldur von Schirach * 1907, Berlin. Weimari gimnazista korában csatlakozott 1924-ben Hitler mozgalmához. Húsz éves korában már a párt főiskolai csoportja vezetőjének nevezték ki. Az egész diákságot a párt szolgálatába állította. 1929-ben az ifjúsági mozgalom élére állították. 1940 júliusában Bürckel helyébe az Ostmark helytartójává és Bécs Gauleiterjévé nevezték ki.

Bankok, hitelközvetítéssel és pénzügyletekkel iparszerűen foglalkozó vállalatok; általában a B. gyűjtőneve alá foglalnak minden pénzügyintézetet: jegybankot, takarékpénztárat, jelzálogintézetet is. Jelentőségük a modern pénz- és hiteligazdálkodás kifejlődésével egy évszázad óta nagyon megnőtt és az ú. n. kapitalista termelési rend központi intézményeinek tekintik őket («finánckapitalizmus»). Sok országban befolyásuk túlnőtt eredeti feladatkörükön s a termelő- és forgalmi vállalatok jórésze-

nek befolyásuk alá vonásával, a hitelnyújtás és -megvonás hatalmi eszközének felhasználásával egész országok gazdasági életét irányították, annál inkább, mert nemzetközi kapcsolataiknál fogva (az angol, amerikai, francia, svájci, olasz, német stb. B.-nak más országokban is voltak tőkeérdekelt-segeik és leányvállalataik) szavuk volt a világpolitikában is. A jegybankok pedig a pénzforgalom és a hitelkeretek szabályozása által a gazdasági élet ütemét irányították. Újabbban azonban a B. gazdasági és politikai súlya csökkent. A jegybankokat államosították vagy állami felügyelet alá vonták. A magánbankoknak versenyt támasztottak a betétgyűjtés terén a közületi B. (postatakarékpénztárak, községi takarékok stb.). Az infláción a B. saját és idegen tőkéik jórészt elvesztették, a világgazdasági válságban újabb nagy veszteségeket szenvedtek. Sok országban az államnak kellett egyes jelentős B.-t szanálni s így megszerezte azok részvény többségét. Az újonnan képződő tőkéknek pedig mind nagyobb hányada kerül a társadalmi és magánbiztosító intézetek kezelésébe vagy fektetik állampapírokba. A vállalkozási szabadságnak kora, amelyben a B. nagygyá fejlődtek, elmúlt, ma inkább vagyonállagukat őrzik. Szerepük mindazáltal ma is nagyfontosságú és nélkülözhetetlen a gazdasági életben; működésüket azonban a legapróbb részletekig a közhatalom szabályozza.

Banque de France < Két-száz család.

Baumgarten-díj. Szerb Antal irodalomtörténetíró szerint: «Baumgarten Ferenc Ferdinánd egy pesti bérházának jövedelmét végrendeletileg magyar írók támogatására hagyományozta, azzal a kisé bizonytalan kikötéssel, hogy a díjban csak olyan írók részesedhetnek, akik hívek maradnak elveikhez. A díjban részesülőket évente Babits Mihály jelöli ki.» Az alapító szándékainak a magyar jogban biztosított hatósági ellenőrzés igyekszik határozottabb formát adni. Az alapítvány felett a közoktatásügyi minisztériumot is felügyeleti jog illeti meg. A minisztérium vétőjoga már előzetesen kijelöli az elosztás lehetőségeit.

Beaverbrook, William Maxwell (eredetileg: Aitken), lord, * 1879. Kanadában. Skót származású pap fia, üzletember, cementmalmokkal őriási vagyont keresett, Bonar Law barátja, Londonba kerül, a háttérből nagy befolyást gyakorol a politikai életre. Nemes lesz, majd képviselő. Nagy szerepe van Balfour bukásában, majd Lloyd George érdekében Asquith-t bukattja meg. 1916. lord, 1918. Lancaster hercegség kancellárja és propagandaminiszter, 1918 óta sajtófejedelem. Először a Daily Express-t szerzi meg, alatta a lap példányszáma néhány száz-ezerről csaknem három millióra emelkedett. Megszerzi az Evening Standardot, a Sunday Expressst, stb. Mérsékelt politika híve volt Németországgal szemben. A Churchill-kormány tagja.

Bedeaux < racionalizálás.

Benes, Eduard. Cseh államférfi. * 1884. Párisi diákévek után 1909. prágai kereskedelmi iskolai tanár, majd egyetemi magántanár. A háborús monarchiából 1915. Svájcba, majd Párisba szökök, ahol Masarykkal megszervezi a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot, amelyet az antanttal csehszlovák kormányának s hadviselő félnek ismertet el. A csehszlovák köztársaságnak 1918. okt. 28-tól 1935 dec. 18-ig egyhuzamban külügyminisztere, 1921 szept. — 1922 okt. egyúttal miniszterelnöke is. B. képviseli országát a béketárgyalásokon s a Népszövetségben is. Mindvégig antantbarát; a kisantant megalapítója. 1935 máj. 16. Moszkvában kölcsönös segélynyújtási szerződést köt a Szovjetunióval. 1935 szept. 9. a népszövetségi közgyűlés elnöke; 1935 dec. 18. Masaryk utódként a csehszlovák köztársaság elnöke. Az 1938. szept. 29-i müncheni négyhatalmi egyezmény miatt, mely a csehszlovákiai Szudéta-földet Németországhoz csatolja, 1938. okt. 5. lemond és okt. 22. emigrál. Csikágóban, Párisban s 1939. július óta Londonban él, ahol a második világháború kitörése után egy Anglia oldalán harcoló «csehszlovák légiót» s egy «Csehszlovák Nemzeti Tanácsot» szervez, amely 1941 jan. egyezményt ír alá Sikorski tábornok menekült lengyel kormányával. Szervezetét azonban nem sikerül kormányként elismertetnie. Fő műve: «Nemzetek forradalma» (a csehszlovák államalapítás története), magya-

rul, franciául, angolul és németül is megjelent.

Betterment < közmunkák költségei.

Bevin, Ernest, * 1881. Előbb Devonban mezőgazdasági munkás, majd Bristolban egy vendéglőben dolgozik, beleveti magát a szakszervezeti mozgalomba, titkár lesz a nyugatangliai munkanélküliek mozgalmában, majd a kikötőmunkások szindikátusának tisztviselője. Komoly sikereket ért el a bérharcok terén. Hamarosan a szállítómunkások szakszervezetének főtitkára. Bár a békés megoldások híve, ő rendezi az 1926. évi szénstrájkot. 1935. megbuktatja az olaszellenes szankciókat nem helyeslő Lansburyt, a párt vezérét. 1937. elnöke a szakszervezeti kongresszus főtanácsának, 1940 májusában Churchill kormányában munkaügyi miniszter lett. Sokan benne látják Anglia jövője miniszterelnökét.

Békeszerződések. Az első világháború végén először a központi hatalmak kötöttek békét Szovjetországgal Breszt-litovszkban 1918 márc. 3. A szerződés értelmében Szovjetország lemondott Lengyelországról, Litvániáról, Lettországról, Észtországról, a Balti tenger szigeteiről, elismerte a központi hatalmak által részben megszállott Ukrajna és Georgia, valamint Finnország függetlenségét és hatmilliárd aranymárka hadisarc fizetésére kötelezte magát. E békeszerződés az 1918 nov. 11. kötött compiegne-i fegyverszünet értelmében érvényét veszítette. Az első világháborút

a párizskörnyéki B. fejezték be. 1. Versailles-i szerződés Németországgal 1919 jún. 28. Németország átengedte Elzász-Lotharingiát Franciaországnak, Eupen-Malmédyt Belgiumnak, Poznant (Posen) és a tengerhez vezető ú. n. folyosót Lengyelországnak. Észak-Schleswig és Felsőszilézia sorsáról népszavazás döntött. Danzig szabadállam lett. Kötelezte magát Németország, hogy nem egyesül Ausztriával. Az általános védkötelezettség megszűnt, a hadsereg számát 100.000 főre korlátozták, megtiltotta a békeszerződés nehéz tüzérség, tankok és repülőgépek alkalmazását, tiz-ezer tonnánál nagyobb hadihajók és tengeralattjárók építését. A Saar-vidék 15 évig népszövetségi igazgatás alá kerül, ez idő elteltével népszavazással döntött hovatartozásáról. Németország lemondott gyarmatairól, beismerte felelősségét a háborúért és később megállapítandó < jóvátétel fizetésére kötelezte magát. 2. Saint-Germain-i békeszerződés Ausztriával 1919 IX. 10. Az új osztrák köztársaság a volt Ausztria alpesi tartományaiból állott, hozzácsatolták a Dunántúl nyugati részét, amelyet Ausztria «Burgenland»-nak nevezett el. Egész területe 83.000 négyzetkilométerre csökkent, Déltől szintiszta német ország-részét Olaszországhoz csatolták. Hadseregét 30.000 főre korlátozták. 3. Neuilly-i békeszerződés Bulgáriával. Bulgáriát 1913. évi határai közé szorították vissza. Két és fél milliárd frank jóvátételi kötelezettséggel ter-

helték, amelyet 1958-ig kellett volna fizetni (a többi legyőzött államok jóvátételi kötelezettségét függőben hagyták, Bulgária számára ez kedvezményes bánásmód volt). Hadseregét 30.000 főre korlátozták. 4. Sèvres-i béke 1920 aug. 5. Törökország nem ismerte el, török-görög háború után 1923 júl. 24. Lausanne-ban kedvezőbb feltételekkel kötött békét. 5. Trianoni szerződés Magyarországgal 1920 jún. 4. Magyarország 325.000 négyzetkilométernyi területéből csak 92.000 kilométer maradt meg. 3.300.000 magyar, az egész magyarság 33,5 százaléka idegen uralom alá került. Az értekezlet elutasította a magyar küldöttségnek azt a kérését, hogy az elcsatolt területek sorsáról népszavazás döntsön.

Blum, Léon. Francia politikus és író. * 1872. Páris. Nevéhez fűződik a francia parasztság beszerzése a szocialista pártba s az 1936-i szociális reformtörvényalkotás. 1936. ápr. a radikálisokkal és kommunistákkal megalakítja a népfrontot, amelynek választási győzelme után miniszterelnök. Szociális törvényei: 40 órás munkahét, fizetéses szabadság, a hadiipar nacionalizálása, a frank mérsékelt devalválása, állami ellenőrzés a Banque de France fölött. 1938. másodszer miniszterelnök. Részleges mozgósítást rendel el Spanyolország megsegítésére, de Anglia vétót emel. 1940 júl. 10. Vichyben Pétain alkotmánya ellen szavaz, mire befogadják s szept. 16. letartóztatják.

Bolsevizmus. A bolsevikiek

eredetileg az orosz szociáldemokrata párt egyik frakciója. A párt 1903. évi londoni kongresszusán többségbe kerültek. Innen elnevezésük: «bolsevik», magyarul a. m. többségi. Az ekkor történt szakadás két részre osztotta az orosz szociáldemokráciát: bolsevikiekre és mensevikiekre (kisebbségiekre). A bolsevisták szélsőséges centralisztikus szervezési elvet képviseltek. Lapjuk az annak idején az emigrációban megjelenő «Iskra». A szerkesztőség egyik legaktívabb tagja Lenin. A bolsevik párt a hivatásos forradalmárok pártja. Rosa Luxemburg, a szocialista mozgalom balszárnyának egyik elméleti és mozgalmi vezetője, még az említett szakadás évében, 1903. a következő kritikai leírásban foglalta össze az új alakulás elemeit: «Egyfelől a kimondott és tényleges forradalmárok csoportja elválik és fölötte áll bár szervezetlen, de forradalmian tevékeny környezetének. Másfelől a párt központi szerve közvetlenül, döntő és elhatározó módon szólhat bele minden helyi csoport tevékenységébe... A Központi Bizottságnak hatalmában áll a párt összes albizottságait megszervezni, vagyis Genftől és Liège-től Tomszkig és Irkutckig minden orosz helyi szervezet személyi összetételét meghatározni, különleges szabályzatot adni nekik, vagy pedig hatalmi szóval feloszlatni és újrateremteni őket és végül e módon a párt legmagasabb szervének, a pártgyűlésnek összetételét is meghatározni. Ezek után a közp.

biz. a párt tulajdonképpen aktív magja, minden más szerv csak kivitelező eszköz a kezében.» A mensevikiek ideálja viszont a nyugateurópai mintára szervezett politikai tömegpárt volt. A bolszevizmus egyúttal a későbbiekben alapja lett a III. Internacionáléban szerveződő nemzetközi kommunista mozgalomnak, a baloldali munkásság forradalmi szervezetének. A Kommunista (III.) Internacionálé (Komintern) hivatalosan 1919. márciusában alakult a szociáldemokráciából már előzőleg kivált kommunista szervezetekből, az első világháború idején kifejlődött szocialista ellenzékéből (melyeket főleg a hadihitelek megszavazásának és a háborúval szembeni pozitív állásfoglalásnak kérdése különített el a hivatalos szociáldemokráciától), továbbá az u. n. független munkáspártokból. A két internacionálé szakadása ezek után véglegessé vált s a szocialista munkásság napjainkig is e két irányban oszlik meg. A Kominternben az orosz kommunista párt a vezetőszerp. A II. és III. internacionálé felfogásának alapvető ellentétei: a demokratikus és centralisztikus szervezési elv különbsége (ma már inkább történelmi érdekességű ellentét); a szocialista társadalom fokozatos fejlődésen keresztül («belenövési» elmélet) és a proletárforradalmon («proletáriátus diktatúráján») keresztül történő megvalósításának különbözősége; a parlamentarizmus helyeslése és elvetése. A B. politikai tanrendszeréről és

taktikai elveiről < Leninizmus, mai formájáról < Sztalinizmus, ellenzéki változatáról < Trocizmus. Az irányzat társadalombölcseleti alapjairól < Kommunizmus.

Bombázó repülőgépek. Bombaterhük szerint megkülönböztetünk könnyű (300—800), közepes (800—1600) és nehéz (1600 kilogrammnál súlyosabb bombarakomány) gépeket. Személyzetük kettőtől nyolc főig terjed. Hatósugaruk több ezer kilométer. Hadműveleti céljuk a katonai és a gazdasági erőforrások megsemmisítése. Mivel a modern háború egyre kiterjedtebbé válik, a «katonai célok» fogalmába úyszólván minden gazdasági és közlekedési berendezés is beletartozik. Nappali és éjszakai bombázásra különböző típusú gépeket használnak. Éjjeli támadásra jól megfelel a nagyobb, súlyosabb, de kisebb sebességű bombázó, mivel ekkor kevésbé kell az ellenséges vadászgépek elhárító munkájával számolni. A B. legújabb és legfélelmesebb faja a zuhanó vagy bukóbombázó. A gép meredeken, 60—80 fokos szögben zuhan alá és bombáit 500—1000 méter magasan a cél felett oldja ki. A bombák kioldása egy pillanat alatt megtörténik, utána a pilóta ismét «felrántja» a gépet. A bukóbombázás kivételes ellenállóképességű szervezetet követel. Alkalmazása előtt pontosan meg kellett állapítani a zuhanás élettani hatásait a szervezetre. A második világháborúban a német légi erők

félelmes eredményeket értek el a bukórepülőök bevetésével.

Bonnet, Georges, francia politikus. * 1889, Bassilac (Dordogne). Bíró fia, ügyvéd lett, résztvett a világháborúban mint őrmester, majd mint hadnagy. A békekötés után kezdett szerepelni a politikai életben. 1925—1931. Painlevé, Herriot, Chautemps, Steeg kormányaiban visel miniszteri tárcát. 1937. washingtoni nagykövet. Visszahívják Chautemps kormányába és konzervatív eszközökkel próbálja felszámolni a népront baloldali gazdaságpolitikáját. 1938 áprilisában külügyminiszter, 1939. igazságügyminiszter, résztvesz az első Reynaud-kormányban. A radikális-szocialista párt jobbszárnyához tartozott, nagyipari kapcsolatokat tartott fenn, kezdeményezője és főhíve volt a müncheni egyezménynek.

Borisz III. *1894. A világháború végén atyja, Ferdinánd lemondása után 1918. került trónra. 1926. feleségül vette Giovanna olasz királyi hercegnőt. Revíziós politikája során közeledett a tengelyhez. 1940 nov. Romániától visszakapta az 1913. elveszített Dél Dobruzsát. 1941 márc. elején csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, mire a német csapatok bevonultak Bulgáriába.

Brauchitsch, Walter von. * 1881. Berlinben, apja Bernhard von B. tábornok. Régi nemesi katonacsalád sarja. 1913. már vezérkari kapitány, a háború alatt frontszolgálatot, majd vezérkari szolgálatot teljesített s szemé-

lyes bátorságával is kitűnteti magát. Őrnagyként szerel le. 1931. tábornok. 1933. a königsbergi védelmi körzet parancsnoka. 1938. vezérezredes, majd a hadsereg főparancsnoka lesz. A titkos kabinettagja. A lengyel villámháború vezetéséért megkapta a vaskereszt lovagkeresztjét.

Brouckère, Louis de. Belga politikus és tudós. * 1870. Apja nagyiparos, B.-t mint szocialistát kicsapták a brüsszeli gimnáziumból. Egy antimilitarista cikkéért 6 hónapot börtönben ült, utána megalapítja s öt évig vezeti az első proletáriskolát. Ezután két évig Belfast-ben és Philadelphiában gyári munkás, majd bekerül a brüsszeli párttitkárságba. 1914. aug. önként bevonul; másfél évig frontszolgálatot teljesít, 1922. Belgium népszövetségi delegátusa, 1925. óta szenátor.

Brüning, Heinrich, volt németbirodalmi kancellár. * 1885. Münsterben, parasztcsaládból, apja borkereskedő volt. Előbb jogot, majd filozófiát hallgat. Hosszabb időt töltött Franciaországban és Angliában. Három évig volt a fronton, megsebesült, megkapta mindkét vaskeresztet, mint kapitány szerelt le. 1924. képviselő centrumpárti programmal, 1929. a párt elnöke. A Hermann Müller-kormány után 1930. kancellár. Mikor Hindenburg a kormány jobbratolódását követeli, lemond. A centrumpárt feloszlása után külföldre távozott, Amerikában egyetemi előadásokat tartott.

Bullit, William Christian, az

Unió nagykövete Párizsban a francia összeomlásig. * 1891. Philadelphia. Atyja szénkirály, hatalmas vagyont hagyott hátra. B. Harvard és Yale egyetemén tanult, majd újságírónak csapott fel. Mint laptudósító beutazta Németországot, Ausztriát, Magyarországot és Lengyelországot. A világháború kitörésekor Wilson meghívta a lami szolgálatba, a kormány titkos szolgálatának középeurópai referensévé nevezte ki. 1936. párizsi nagykövetté nevezték ki. Ettől kezdve, jelentései alapján, Roosevelttel egyre nagyobb érdeklődéssel fordult az európai kérdések felé. Visszahívása után hazájában nagy agitációt fejtett ki Anglia megsegítése érdekében.

Burzsoázia. Tulajdonképpen polgárságot jelent, de általában mint a marxista társadalomtudomány egyik műszava terjedt el és ebben az értelemben használják ma már általában. A kapitalista társadalom a marxizmus szerint két társadalmi osztályra oszlik: proletariátusra és B.-ra. Proletárok mindazok, akik munkaerejüket bocsátják áruba. Munkaerejükkel azonban többet termelnek, mint amennyi értéket bérük képvisel és ebből a többletből él a B., vagyis a tőkés osztály, amely a termelőeszközöket bocsátja rendelkezésre. A B. tehát az az osztály, amely birtokában tartja a termelőeszközöket és ennek rendelkezésre bocsátásából hasznot húz. Ez megnyilvánulhat üzleti haszonban, tőkekamatban, járadékban, oszta-

lékban stb. A B.-ra jellemző tehát a magántulajdon tényéből eredő jövedelem és nem az esetleges magas fizetés. Az újabkori társadalmi fejlődésre jellemző, hogy míg a proletárok, vagyis a nincstelen dolgozók száma egyre nő, a B. tagjai egyre nagyobb vagyont és jövedelmet összpontosítanak kezükben. Ennek megfelelően növekedett állandóan a B. politikai befolyása is.

Búvárhajó < Tengeralattjáró.

Bürckel József * 1895. Lingenfeld (Pfalz). Tanfőképezésbe járt, amikor a háború kitört. Önként jelentkezett katonának. 1921. csatlakozott Hitler mozgalmához, 1926. Pfalzba körzetvezetőnek nevezték ki. A Saarvidéki népszavazás idején a birodalom meghatalmazottjaként szervezte meg a németeket, majd a Németország javára szóló döntés után a Saar-vidéket egyesítették Pfalzzal és így az is az ő irányítása alá került. Az Anschluss után az Ostmark-i párt biztosává, majd az egyesítés keresztülvitelére birodalmi biztosnak nevezték ki. Később Bécs Gauleiterje lett. 1940. addigi tisztségei mellett még a meghódított Lotharingia polgári közigazgatási főnöke lett.

Bürokrácia. A kelletnél nagyobb hatalmi súlyra szert tett és öncélúvá vált hivatali szervezet közkeletű megjelölése. A B. elhatalmasodása a közélet minden területén ellenhatást vált ki, főként a szabadságjogaira féltékeny polgárság részéről. Ahol a hivatali szervezet eszközből öncéllá lett, ott a B.

a nemzet jövedelmének mindig nagyobb hányadát foglalta le magának, a társadalom önállósága és ellenállóképessége anyagi gyöngítésével arányosan csökkent, az országos nagy szemelyek minden közéleti kérdésben helyet engedtek a hivatalnoki észjárás kicsinyes mérlegelésének. Ezzel együttjárt, hogy a magántevékenység területe szeszszigorodott, a közhivatali pályára tódultak azoknak a gyermekei is, akik eddig a szabad pályákon a polgári jólét nagy fokára emelkedtek és az államvezetés hovatovább alig ismert felsőbbrendű érdeket, mint a bürokráciának minél teljesebb ellátását és a cél szolgáltatásban minél több hatalmi eszköz kézbekerítését. Egyes történelmi kutatók Róma hanyatlásának és elbukásának legfőbb okát a fokozódó elbürokratizálódásban látják. De valószínű, hogy Róma és más államok hanyatlásának különböző okai végül mind a B.-ban jutottak kifejezésre, tehát a B. maga részben ok, részben következmény. Megállapítható Róma történetében az is, hogy míg az államalkotó elemek magántevékenysége egyensúlyban volt az állami tevékenységgel, addig fejlődésben volt minden, a fellendülés korszakai egymást követték.

Az ókorban a hadviselést is foglalkozásnak minősítették. A római kapitalizmus eredete: háborús terjeszkedés, amellyel mindenféle zsákmánynak, földnek, állatnak, nemes fémnek, munkaerőt képviselő rabszol-

gának és egyéb tőkének birtokába jutottak. Hadvezérek, helytartók, hadiszállítók, állami javak és jövedelmek bérlői voltak a tőkés vállalkozók, ezek vetették meg az elkövetkező békeidők fellendülésének alapjait. Amikor azonban a római hős fia maga helyett mást küldött a csatátérre, akár hódításról és tőkezsákmányolásról, akár a haza védelméről volt szó és inkább hivatali állás után futott: a B. elterebélyesedett és lassanként megmerevedett. Senki sem végezte többé jól a dolgát: sem a Róma nagyságát át nem érző katona, sem a hivatalnok, sem a tőkés, kereskedő, birtokos. A hanyatlás jelei egész vonalon mutatkozni kezdtek, a rablókapitalizmus, a latifundiумok, a háborús kiadások válságok egész sorát idézték fel. Az állami B. nagy harcot folytatott az elnéptelenedés, a szegényedés, a kivándorlás leküzdésére, ebből a harcból azonban csak a B. került ki győztesen: ennek hatalma annál inkább nőtt, minél jobban bomlott a társadalom. A B. mindenhatósága alatt a 3. században összeomlott az állam pénzrendszere és vele a magángazdaság is összeroppant. Diocletianus az állami kényszergazdálkodás eszközeivel, tehát a B. hatalmával dolgozott a római birodalom újjáépítésén; részben ez a magyarázata annak, hogy Róma nagysága végleg leáldozott.

C

Caillaux, Joseph, francia politikus. * 1863. Le Mans (Sarthe). Pénzügyi tisztviselő volt. 1911. miniszterelnök. 1913. pénzügyminiszter. 1917. régi politikai ellenfele, Clémenceau, az ellenséggel való összejátszás gyanúja miatt vizsgálatot indított ellene, a szenátus három évi fogházra ítéli, büntetését kitöltöttnek veszi, de öt évre számúzi. 1924. amnesztiát kap. 1925. Painlevé kormányának pénzügyminisztere, még ez év októberében megbuktatja saját kormányát. 1926. Briand, 1935. Bouisson kormányának pénzügyminisztere. A nehézipar érdekeit képviseli. Harcolt a népfront pénzügyi politikája ellen. Eugène < Schneider bizalmi embere.

Cardenas, Lazaro tábornok, Mexikó volt államelnöke. * 1895. Calles tábornok felkelésével kapcsolatban lett ismertté a neve. Belügyminiszteri tárcát kapott, majd 1934. hadügy- és tengerészeti miniszter lett. Ugyanennek az évnek végén nagy többséggel államelnökké választották. Határozott szocialista politikát folytatott, földbirtokreformot hajtott végre, állami tulajdonba vette a vasutakat és a cukorgyárakat. Baloldali állásfoglalása legélesebben a spanyol polgárháború idején mutatkozott meg. 1938. nagy külpolitikai harcok középpontjába került a mexikói idegen olajérdekeltségek kisajátításával. 1940. Camacho lett az utóda, aki Anglia és az Únió irányában jóval enyhébb politikát folytat.

Carnegie-alapítvány. Andrew Carnegie skót származású amerikai milliomos hatalmas adományaiból létesült. A Carnegie Corporation-t 1910. alapította New Yorkban, ennek az alapítványnak összege 125 millió dollár, amelyből egyetemeket, iskolákat, tudományos kutató intézeteket tartanak fenn. Az 1906. 15 millió dollárral alapított Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching a közép- és magasfokú oktatást segíti elő ösztöndíjakkal és pedagógiai intézetekkel. A Carnegie Endowment for International Peace (1910) a háború elleni küzdelmet szolgálja, ennek adományából épült a Hágal Békepalota is. Nemzetközi alapítvány a Carnegie Hero Funds, ebből éremmel és esetleg pénzjutalommal tüntetnek ki olyan embereket, akik saját életük veszélyeztetésével mentik meg életveszélyből embertársaikat. Végül a washingtoni Carnegie Institution, amelynek 22 millió dollár a vagyona, tudományos kutatást, felfedezőutakat és találmányokat támogat. Ezek a különböző C.-ok főleg Amerikában egyetemeket, rádióállomásokat, kutatóintézeteket és klinikákat tartanak fenn, ösztöndíjakat adnak és egész sereg tudóst és kutatót foglalkoztatnak. Az alapítványoknak nagy részük van az Egyesült Államok szellemi és tudományos életének felvirágzásában. Meg kell azonban említenünk, hogy az alapítványok létrejöttének az altruizmus nem kizárólagos indoka, megtételükre Carnegie-t

sokkal inkább a vagyonszerzési módszereit elítélő közvélemény kiengesztelésének célja készítette. (< Rockefeller-alapítvány.)

Carta del Lavoro (olasz), a. m. munka-karta, a munka alkotmánylevele, a fasiszta munkáspolitikai és társadalomszemlélet alapelveinek 1927-ben kiadott hivatalos, programmatikus összefoglalása, a szolidarizmus szellemében, az osztályok közötti béke biztosítása és a dolgozók jólétének emelését célzó állami intézmények kiépítése érdekében. Elvi részében a C. visszatükrözi a fasiszmus államelvének egyetemességét, az egyéni és osztályérdekeknek az államérdek alá rendelését, gyakorlati részében feladatává teszi egyrészt az államnak, másrészt a munkaadóknak és a munkásoknak a társadalompolitikai és munkásjóléti intézmények — a társadalombiztosítás, béregyeztetés, békéltetés, korporációk, kollektív szerződések stb. — kiépítését. Az olasz társadalmi életben igen számottevő a C. jelentősége, Magyarországon komolyabb érdeklődés a Bethlen-korszak utóján mutatkozott iránta, amikor hivatalos megbizottak tanulmányozták az olasz szociálpolitikát és a C.-t le is fordították magyarra. Közvetlen és erősebb hatása nem volt, amiben része volt annak is, hogy nem nevezhető a törvényszerkesztési technika mintadarabjának; elvi nyilatkozatokat, alaptörvény-jellegű szabályozásokat és konkrét intézkedéseket vegyesen tartalmaz.

Cash and carry (angol, a. m.

fizess és vidd), a második világháború folyamán 1940 márc. haváig érvényben volt amerikai törvény, amely szerint hadviselő államok az Únióban csak készpénzért vásárolhatnak hadianyagot s azt a saját hajóikon kell elvitetniök. E törvény célja az volt, hogy megőrizze az Úniót a háborúba való belekeveredéstől s attól, hogy — mint a mult világháborúban — a hadviselőknek nyújtott hiteleit elveszítse. Közvetve Anglia és szövetségesei javára is szolgált a törvény, mert csak ezeknek volt elég készpénzük a vásárlásokhoz s hajójuk a szállításhoz, nem is szólva arról, hogy Anglia uralkodik a tengereken. A nyugati front összeomlása után azonban Anglia e közvetett megsegítése elégtelenné vált s ezért a C.-törvényt a < «Lend and lease»-törvény váltotta fel.

Cavallero, Ugo. Olasz hadosztálytábornok. * 1880. Résztvett a libiai hadjáratban, 1914. hadügyi államtitkár lett, 1918. tábornok, két évig képviselte országát a szövetségközi katonai bizottságban. 1920. kilépett a hadseregéből. 1925. ismét aktiváltatta magát és hadügyi államtitkárrá nevezték ki. 1926. szenátor, 1927. a keletafrikai haderő vezérkari főnöke. 1940 XII. 6-án a lemondott Badoglio marsall helyett az olasz nagyvezérkar főnöke lett.

Célvagyon. Valamely meghatározott közületi cél munkálására jogi formák között lekötött vagyonösszeség. A magyar közéletben legújabbban a katolikus egyházi javak C.-jellegét szokták erősen kiemelni. A jelszóvá vált

műkifejezést különös nyomatékkal hangoztatják minden olyan jelenséggel szemben, amelyből az egyházi javak, elsősorban a földbirtokok igénybevételének szándékát vélik kiolvasni. Jóllehet a magyar közélet utolsó két évtizedében hasonló törekvések alig mutatkoztak, a kifejezés ilyen értelmű tiltakozással telt meg. Erre az utóbbi években a nyilas mozgalom egyes szerfelett óvatos és minden komoly szándékot nélkülöző antiklerikális megnyilatkozásai adtak alkalmat. (< Demagógia). A C. kifejezés azt igyekszik sugallani, hogy az egyházi tulajdon céljaira való tekintettel érinthetetlen. A társadalom azonban a közületi célokat időnként felülvizsgálhatja és módosíthatja, azonkívül az egyes közületi célok elérése nem lehet egy társadalmi szerv kizárólagos feladata. Az állam egyes célokat a maga kizárólagos hatókörébe vonhat, vagy különböző önkormányzati és társadalmi szervezetekre bízhat. Nem közömbös a társadalom számára az sem, hogy a közületi célok megvalósításának kialakult rendje változott korszakokban is megfelelően működik-e és C.-ok felhasználása az összesség érdekeinek megfelelően történik-e.

Chatfield, Alfred Ernle Montacuse, lord. * 1873, Ch. tenger-nagy fia. 1886. tengerészkedett, 1914. Beatty admirális hajóján szolgált, résztvett többek között a skagerraki tengeri csatában is. Mikor Beatty 1916. a flotta főparancsnoka lesz, Ch. hajó-

rajparancsnok és a flotta tüzérségének főparancsnoka. Nemesi rangra emelik és ellentengernagy lesz. 1929. az atlanti flotta főparancsnoka, 1931. a földközi tengeri flottáé, 1933. a tengernagy hivatal első lordja és a tengerészeti vezérkar főnöke. Chamberlain kormányában nemzetvédelmi miniszter, mielőtt Churchill aktív szolgálta hívta vissza, lord lett.

Chautemps, Camille, francia politikus. * 1885, Páris. Ügyvéd, 1904 óta radikális szocialista képviselő, 1933 óta szenátor. 1924. belügyminiszter, utána különféle kormányokban hosszabb-rövidebb ideig belügy-, igazságügy-, közoktatásügy miniszter. 1930. 24 óráig miniszterelnök. Ismét miniszterelnök 1937 június—1938 március, helyettes miniszterelnök 1938 március—1940 május. A radikális szocialista párt mérsékelt csoportjához tartozott.

Churchill, Winston Leonard Spencer, * 1874 november 30. Apja Lord Randolph Churchill, anyja amerikai. 1895. a hadseregbe lépett, két gyarmati hadjáratban vett részt, a búr háborúban a Morning Post tudósítója, a búrok elfogják, de megszökök. 1900. konzervatív párti képviselő, később a liberálisokhoz csatlakozik, 1905-ben gyarmatügyi államtitkár. 1908. kereskedelmi miniszter, 1912. belügyminiszter, később a tengernagy hivatal első lordja. A világháborúban a «keleti front» kialakításának híve, ideértve a Dardanella-kísérletet, de nem kapott a sikeres kivitelhez elég-

séges erőket. 1915. mint ezredes a francia frontra ment. 1917. Lloyd George visszahívja, egy más után municióügyi, hadügyi államtitkár és légügyi miniszter, gyarmatügyi államtitkár 1923-ig. Ekkor részben antibolsevista magatartása miatt megbukik, visszavonul és megírja «A világválság» c. hatkötetes művét a világháború történetéről. 1924. ismét konzervatív képviselő, majd Baldwin pénzügyminisztere. 1930. óta passzív volt, később cikkeiben és beszédeiben éles németellenes állást foglalt el és a kormányt németellenes akcióra szólította fel. 1939. únszolta Chamberlaint a határozottabb politikára, a háború kitörésekor az admirális első lordja miniszterelnök lett. 1940. V. 11.

Chvalkovsky, Frantisek, 1885. A csehszlovák köztársaság létrejötte után külügyi szolgálatba lépett. A szudéta válság idején római cseh követ, utána Syrový tábornok kormányában külügyminiszter. Hácha elnökkel együtt 1939 márc. 14. aláírta a Csehország német védnökség alá helyezéséről szóló okmányt. Azóta a protektorátus követe Berlinben.

Ciano, Gróf Galeazzo. Olasz külügyminiszter, Mussolini veje. * 1903. 1925-ben lépett diplomáciai szolgálatba, Délamerikában, majd Kínában teljesített szolgálatot. 1930. feleségül vette Edda Mussolinin és sanghaji főkonzul lett. 1933. a londoni világgazdasági konferencia delegációjának tagja, 1934. sajtófőnök, majd a

sajtó- és propagandaügyek államtitkára, a következő évben propagandaügyi miniszter. Az abesszin háborúban mint repülőszázados vett részt. 1936 óta külügyminiszter, jelentős szerepe volt a német-olasz kapcsolatok alakulásában. 1941 januárjában mint repülőtsiszt az albániai frontra került.

Cincár-Markovics, Alexander. Jugoszláv diplomata, * 1889, Belgrád. Hazai s németországi tanulmányai után 1914. bevonul s a háború végén századosként szerel le. 1939. febr. külügyminiszter Cvetkovics kormányában. 1940. dec. Belgrádban gróf Csáky István magyar külügyminiszterrel megkötö a magyar-jugoszláv örökbarátsági szerződést. Jugoszlávia csatlakozását a német-olasz-japán háromhatalmi egyezményhez hosszú krízis után 1941. márc. 25. Bécsben Cvetkovicsal együtt aláírja. Ezzel állam- és kormányfordulatot idéz elő: Pál herceg és régensársai lemondása, valamint a kormány bukása után 1941. márc. 27. a Szimovics-kormány Cvetkovicsal együtt letartóztatja.

Cionizmus. Zsidó mozgalom a zsidóság védelme és nemzeti otthonának újjáteremtése céljából. A múlt század végén a Dreyfuss-ügy s az oroszországi zsidóüldözések nyomán keletkezett. Vezetője és megteremtője, Herzl Tivadar (1860—1904), Budapesten született, a Wiener Allgemeine Zeitung, majd a Neue Freie Presse munkatársa volt. Számos színművet, regényt és tanulmányt írt. 1896. meg-

jelent Judenstaat című munkájában már a C.-t propagálja. Alt-Neuland című utópista regényében az új zsidó állam és nép boldog jövőjét álmódja meg. 1897. Herzl az első cionista kongresszuson (Basel) kifejtéi programját. A cionisták szerint az antiszemitizmus mindig mindenütt előtört, ahol a zsidóság nagyobb tömegekben telepedett le. A zsidóság szerencsétlenségének kútforrása nemzeti államiának pusztulása s a szétszóródás volt. A zsidóságnak tehát, hogy békéjét, lelki egyensúlyát s történelmi hivatását vissza nyerje, fel kell építenie új államát a régi helyén. Palesztinába hívja tehát híveit, de szükségesnek tartja, hogy ezt megelőzőleg cionista nevelésben részesüljenek s elsajátítsanak valamilyen ipari foglalkozást vagy a földművelést. Azonkívül, hogy ily módon nemzeti otthont kívánnak teremteni, nem feledkeznek meg az Európa különböző országaiban élő zsidó «kisebbségekről» sem. Tagadják az asszimiláció lehetőségét és értelmét. A cionista tábor nem egységes. Osztályrétegződés szerint több-kevesebb vonzalmat tanúsítanak a fasiszta vagy a szocialista eszmék iránt. Legnagyobb tömegük az általános cionistáknak van; vezérük Weizmann tanár.

Cirkáló gyors, mozgékony, középnehéz és könnyű támadó fegyverzettel és könnyebb páncélzattal felszerelt hadihajó. Feladatát neve is kifejezi, mert mozgékonyaságánál és nagy sebességénél fogva kiválóan al-

kalmas földértésre, az ellenséges tengeri erőkkal való gyors összecsapásra, továbbá nagyobb egységek, vagy hajókaravánok kísérésére. A nehéz C. átlagos tonnataralma 10.000 körül van, míg a könnyebb C. tonnataralma 5000—8000 között ingadozik. Ennek megfelelően változik fegyverzete és páncélzata is, amely a C.-knál általában csak az ágyútoronyokat és a kazán-gépházat védi. Különleges fajtája a svéd haditengerészeten szereplő «mellényzsebcirkáló», amely 4000 tonnás és mégis egész konstrukciója megfelel a nehezebb C.-nak.

Comité des Forges, a francia kohótulajdonosok érdekképviselője, a francia nehézipar leghatalmasabb szervezete. 1864. alakult és 1900. keltette életre testvérvállalatát az «Union des Industries Métallurgiques»-et, 1904. pedig a «L'Union Parisienne» nevű bankot. Óriási befolyása van a francia politikára és sajtóra. Vezetői Franciaország nemzeti törekvéseit mindig alárendelték egyéni érdekeiknek. 1915. Pinot, az akkori elnök ellenezte Alsace-Lorraine győzelmes háború esetén való visszacsatolását, mert féltette a francia bányász és kohótulajdonosokat a növekvő versenytől. Mai vezetői François de Wendel és Eugène Schneider, mind a ketten tagjai a Francia Bank régensztanácsának. (< Kétszáz család.) A két háború között a «Comité des Forges» támogatta Németország újra fegyverzésére való törekvését és azokat a pártokat,

amelyek emellett síkra szálltak. Abban az időben François-Poncet volt a bizalmi emberük. Hogy az 1940-es összeomlásban milyen felelősség terheli, még tisztázatlan. A fegyverszünet óta a Németországgal való tevékeny együttműködés híve, kartelljeit, gazdasági megegyéseit politikai szövetséggé szeretné kimélyíteni. Mostani párisi főbizalmasa Pierre Laval, aki a Matignon-palotából (a francia miniszterelnök székhelye) irányítja politikáját és igyekszik a német megszálló hatóságok bizalmát megnyerni.

Convoy < hajókaraván.

Cripps, Sir Stafford, Anglia moszkvai nagykövete. * 1889, Lord Parmoor legifjabb fia, 1913. ügyvéd, praxist folytat, 1931. munkáspárti képviselő. Mint a munkáspárt szélső bal szárnyának vezetője, a kommunistapárttal való egyesülést sürgette. 1937. tervét elvetették, mire «Közös Front» alakítását tervezte a munkáspárt, a liberálisok, kommunisták és disszidens konzervatívok között. Ez sem sikerült s 1939. kizárták a pártból. 1940. moszkvai nagykövetnek nevezték ki, remélve, hogy szélsőséges rokonszenve folytán kedvező fogadtatásra talál a szovjetnél.

Cvetkovics, Dragisa. Jugoszláv politikus. * 1893. Nis. 1939. febr. 6. miniszterelnök. 1939. aug. 25. megköti a horvát kiegyezést s a kormányba helyettes miniszterelnökként beveszi Macsek horvát pártvezért. Miniszterelnöksége alatt jön

létre 1940. dec. a magyar-jugoszláv örökbarátsági szerződés.

Csakmak Fevzi *1876. Mint tiszt vett részt a Balkán-háborúkban. 1914. már a török hadsereg tábornoka. Végigküzdötte a világháborút, majd nemzetvédelmi miniszter és a minisztertanács elnöke. Kemál hadjárataiban elért kiváló eredményeiért nevezték ki marsallá és a török nagyvezérkar főnökévé.

Családi munkabér korszerű családvédelmi-szociálpolitikai intézmény. Célja: a családok munkásoknak juttatott bérpótlék útján megkönnyíteni a családalapítást és elősegíteni a népszaporodást. Eszközei: családi bértkiegészítő pénztárak, amelyeket a munkáltatók, munkások és az állam közös hozzájárulásával tartanak fenn. E pénztárak folyósítják a családi pótlékot. A Cs. intézménye több európai országban (köztük Magyarországon a 20 munkásnál többet foglalkoztató ipari üzemekben) működik. Ellenzői látható előnyével, a családok munkások bérpótlékával szemben közvetett hátrányait hangsúlyozzák. Ezek: 1. A munkások által fizetett járuléka a nőtlen munkások jövedelmét csökkenti és így megnehezíti családalapításukat. 2. A munkáltató hozzájárulása a termelési költségek emelkedése révén emeli az árszínvonalat, csökkenti a vállalkozói kedvet és így közvetve a munkaalkalmak csökkentésével a munkabér is csökken. 3. Az állami hozzájárulás a közterhek növelésével hasonló ha-

tást gyakorol. 4. A Cs.-pénztárak ügyviteli költségei a termelés terméketlen költségei. 5. A társadalmi igazság gondolatával ellenkezik, hogy a munkabér ne a végzett munkához, hanem a munkát végző magánviszonyaihoz igazodjék.

Családvédelem konzervatív társadalommentő módszer, mely a társadalom legkisebb sejtjének biztonságát és nyugalomát szolgálja. E kis közösség a társadalom mai rendjének alapja, az egyén e felfogás szerint itt találja meg fizikai, szellemi és szexuális egyensúlyát, amelyre a társadalomba való harmónikus beilleszkedés céljából szüksége van. Gazdasági és ebből eredő okok fenyegetik az otthon belső rendjét, amely ezen egyensúly feltétele. A Cs. törvényes és társadalmi eszközökkel igyekszik ezek okozatait elhárítani vagy enyhíteni. Házassági kölcsönök, < családi munkabér, családi adókedvezmények, < aggregényadó, a gyermekáldás elleni védekezés megnehezítése, a szülőnő szociális biztosítása, anya- és gyermekvédelem, a válás megnehezítése, nő- és gyermektartási kötelezettségek, társadalmi akciók az < egyke ellen, a nő — de különösen az anya — kenyérkereső munkája elleni propaganda azok az eszközök, amelyekkel véleményük szerint a családalapítást és -fenntartást könnyebbé tehetik. A Cs. helyes és eredményes alapja azonban a gazdaságilag egészséges, békes társadalom, amely a család munkaképes tagjai számára egzisztenciális és szociális bizton-

ságot, egyenletes foglalkoztatottságot, munkára való képtelenségük időszakában (gyermekkor, rokkantság, betegség, akkor) pedig a társadalom mindenkor teljesítőképességének megfelelő fogyasztóképességet biztosít, szemlélete tehát átfogóbb, mint a Cs.-é.

Csang-Kai-Sek. * 1888. Részt vett 1911. a kínai forradalomban, majd üzletileg tevékenykedett. Később mint Szun Jat-Szen hadvezére legyőzte az észak-kínai tábornokokat. Szun végrendeletében egyik politikai örökösévé tette. 1927. szembefordult a forradalmi kormánnyal és a polgárháború véres hadjárataiban irtotta a kommunistákat. Csang-Szü-Liang 1936. elfogta és kényszerítette, hogy béküljön ki ellenfeleivel, s így egységes Kína védekezhessék a fenyegető japán támadás ellen. Azóta mint generalissimus áll a kínai népfront élén és irányítja az ellenállást. — Felesége (Szun özvegyének húga) Szong-lány metódista, a modern Kína politikailag vezető családjának tagja. Lelkes agitátora a kínai egységnek és az ellenállásnak. A légiflotta főnöke. Hatására Cs. is megkeresztelkedett.

Csang - Szü - Liang. * 1898. Csang - Cso - Lin tábornoknak, Mandzsuria egykori diktátorának fia. Ő a «fiatal tábornok», aki tábornagyát Csang-Kai-Seket 1936 dec. elfogta és a kínai egység megteremtésére kényszerítette. Így véget vetett a kínai polgárháborúk korának. A háború kitörése óta harcol a japánok ellen.

Csatahajó, a legnagyobb tonnatartalommal, a legnehezebb páncéltartalmú és a legnagyobb ürméretű hajóágyúkkal rendelkező hadihajó. A vitorlás hajózás idejében szerepelt több ágyúsoros sorhajók utódja. A tengeri hatalom legjellegzetesebb, egyúttal döntő fontosságú kifejezője, mert egy állam hadiflottájának ütőerejét végeredményben nemcsak a könnyebb egységek és cirkálók száma, fegyverzete stb. adja meg, hanem a Cs.-k száma, kora, fegyverzete, páncéltartalma és sebessége. 1941 tavaszán a világ tengeri hatalmai között a legtöbb Cs.-ja Nagybritanniának volt, ezután következett az Egyesült Államok és Japán. Tonnatartalma általában 25—35.000 között, míg legerősebb ágyúinak ürmérete 28 és 38 centiméter között váltakozik. A Cs. ágyúi páncéltornyokban helyezkednek el, de ezeken kívül számos kisebb ürméretű ágyúval, sőt a legújabb Cs.-k igen erős léghárító fegyverzettel is rendelkeznek. A Cs.-t nemcsak hatalmas ágyúi, hanem a csaknem egész testüket beborító páncéltartatuk is jellemzi, éppen ezért sebességük csekélyebb, mint a kisebb egységeké. A repülőgépek támadásai ellen újabban erős többszörös fedélzeti páncéltartat látják el, míg a torpedózás veszedelme ellen dupla, sőt háromszoros fenékkal és rekeszekre osztott hajótesttel védekeznek. A nagy Cs.-k több repülőgéppel is rendelkeznek. Óriási értéket képviselnek, amit már az is indokol, hogy egy nagy

Cs. elkészítése több évig tart. Különleges fajtájuk a német haditengerészetben szereplő «zseb-cirkáló», amelyek mindössze 10.000 tonnásak, viszont egész konstrukciójuk megfelel a Cs.-énak.

Cseléd-törvények, a cselédek jogviszonyait szabályozó törvények. Magyarországon a háztartási alkalmazottak jogviszonyait az 1876:XIII. t.-c., a gazdasági cselédekét az 1907:XLV. t.-c. szabályozza. Gazdasági cselédek alatt a legalább egy évre szegődött mezőgazdasági munkások — béreses stb. — értendők. Főleg az utóbbiak jogviszonyait rendező Cs.-et sok bíráló érzi amiatt, hogy a cselédek társadalmi és gazdasági érdekeit nem védi eléggé. A gazdák viszont azzal érvelnek, hogy üzemeik jövedelmezősége a szociális szempontok messzebbmenő figyelembevételét nem enged meg. A kérdés legjobb megoldása az lenne, ha a munkapiac oly kedvezően alakulna, hogy a munkások törvényes előírások nélkül is jobb munkafeltételeket érhetnének el.

Csu-Te * 1899. Az első és a második kínai Szovjet katonai vezetője. A kínai népfront megalkulása óta a VIII., vagy kommunista hadsereg élén harcol a japánok ellen.

D

Daladier, Édouard, francia politikus. * 1884. Carpentras (Vaucluse). Eredetileg történelemtanár volt, mint kapitány vett részt a világháboruban. 1919. radiká-

lis-szocialista képviselő. Herriot-val együtt küzd a Szovjetunió franciaországi elismeréséért. 1924. gyarmatügyi, 1925. hadügyi, 1926. közoktatásügyi miniszter. 1927. mint Sarraut utóda elnöke a radikális-szocialista pártnak. 1929. megalapítja a «La République» c. napilapot. 1933. tíz hónapig miniszterelnök. 1934. kilencnapos újabb miniszterelnökségét a párisi uccá bukattja meg. 1936 májustól 1940 májusig hadügyminiszter, 1938 áprilistól 1940 márciusig egyúttal miniszterelnök is. A radikális-szocialista párt baloldali, a szociáldemokratákkal együttműködést kereső szárnyához tartozott. Franciaország erős emberének tartották, «bika» jelzővel illették. A francia hadsereg veresége szétfoszlatta a köréje szövődött legendákat. Az összeomlás után letartóztatták.

Darlan, François, francia tengernagy. * 1881, Nérac (Lot-et-Garonne). 1899. lépett a haditengerészet kötelékeibe, 1912. sorhajóhadnagy. A világháború alatt a szárazföldi tüzérségnél teljesített szolgálatot. 1926. sorhajókapitány, Leygues tengerészeti miniszter katonai irodájának vezetője, 1928. ellentengernagy, 1932. altengernagy, 1934. az Atlanti-óceáni flotta parancsnoka. Éveken át szívós harcot folytat, hogy a francia tengeri haderő sokkal erősebb legyen bármelyik más kontinentális hataloménál. 1939. tengernagy és valamennyi francia tengeri haderő főparancsnoka. 1940. VI. 17. tengerészeti miniszter. 1941. I. 4. elnöke az államfőtől kine-

vezett hármas miniszteri bizottságnak, amelyből Flandin csakhamar kivált. Azóta helyettes miniszterelnök, belügy-, külügy-, tengerészetiügyi miniszter és az államfő utóda.

Déat, Marcel. * 1900. Az École Normale Supérieur (Tanárképző) növendéke volt. 1928. képviselő, 1933. kilép a szociáldemokrata pártból és megalapítja a fasiszmus szellemi befolyása alatt álló neoszocialista pártot. 1936. Sarraut kormányában légügyi miniszter, a népfront győzelméig hivatalában marad. 1939. «Még hallni Danzigért? Soha!» című híres cikkében ellenzi, hogy Franciaország eleget tegyen lengyel szövetségi kötelezettségeinek. Az összeomlás után a «L'Oeuvre» főszerkesztője. Párisból irányítja a Pétain elleni támadásokat és sürgeti, hogy Franciaország Németország mellett tevékeny részt vállaljon a háborúból.

De Bono, Emilio. * 1866. Olasz tábornagy. Már az 1887-i abessziniai hadjáratban résztvett. Korán csatlakozott a fasiszmushoz, amelynek négy legkiemelkedőbb szereplője (quadrumvirek) közé tartozott. 1934. előkészítette az abesszin hadjáratot. Adua és Makalla elfoglalása után Mussolini keveselte az előnyomulás iramát, visszahívta és helyette Badoglio tábornagra bízta az abessziniai parancsnokságot. De Bono megkapta a tábornagi rangot, a második világháborúban pedig ismét hadseregparancsnok lett.

Defláció < infláció.

Degrelle, Léon. Belga fasiszta,

* 1906. Vagyonos család fia, ügyvéd, 1935. megszervezi a Rex (eredetileg Christus Rex)-mozgalmat a katolikus párton belül, de onnan mozgalmával együtt hamarosan kiválik s az 1936-os választásokon 21 mandátumot nyer. Az 1937. áprilisi pótválasztásokon Van Zeeland akkori miniszterelnökkel veszi fel a személyes harcot, de 69.000 szavazattal 275.000 ellenében megbukik s pártja az 1939. áprilisi választásokon már csak 4 mandátumot kap. Az 1940. májusi német támadás idején a belga hatóságok letartóztatják és Franciaországba szállítják, ahonnan azonban a német-francia fegyverszünet után visszatér s a megszállott Belgium közéletében a rexisták élén nagy szerepet játszik.

De la Rocque * 1887. A st. cyri katonai akadémia elvégzése után alhadnagyként Marokkóba vonult be szolgálatértelre. Lyautey marsall igen használható tisztnek ismerte fel és számos jelentős megbízatást adott neki. 1916. az arabokkal vívott harcban súlyosan megsebesült. Franciaországba vitték, felépülése után ismét harctéri szolgálatra osztatta be magát és még háromszor megsebesült. A háború után a vezérkarhoz került, majd a francia katonai misszióval Varsóba. 1926. Foch marsall visszahívta és a kémelhárító osztályba osztotta be. Foch halála után alezredesi rangban nyugalomba vonult. Csatlakozott az akkor még jelentéktelen Croix de Feu mozgalomhoz, amely frontarcosok szövetsége volt. De la

R. fasiszta elveket vitt be a szövetségbe. A Stavisky-botrány után elérkezettnek látta az időt, hogy tömegeivel az utcára vonuljon. A karhatalom azonban szembeszállott vele. Léon Blum kormányra jutása után mozgalmát betiltották. Fasiszta érzelmei ellenére nem volt híve a németekkel való együttműködésnek. Az összeomlás után, bár a Pétain-kormány politikája az általa is hirdetett tekintélykormányzást honosította meg, nem csatlakozott hozzá, hanem megőrizte ellenzéki álláspontját.

Demagógia betűszerinti értelemben népszerűtetést, a közhasználatban a tömegek szándékos félrevezetését jelenti. Különösen átmeneti korokban játszik nagy szerepet, amikor a fennálló rend gyengülése folytán a tömegek állásfoglalása fontossá válik. Eszközei: 1. Felelőtlen és beválthatatlan ígéret. Politikai kalandorok eszköze. Klasszikus példája: «eltöröljük az adókat és mindenkinek nyugdíjat fizetünk». 2. A valóságos helyzetet élesen, bár túlzottan kifejező fogalmazások. (Földéhség, fehér rabszolgaság, vasbértörvény.) Ez eszközzel főképp feltörekvő osztályok valódi, gyakran jogos igényeit kifejező mozgalmak élnek, inkább szónoki-népszerűsítő, mint félrevezető szándékkal. Csupán a szigorú logikai-tudományos elemzés minősíti D.-nak. 3. Valóságot meghamisító szövegek. (Aranybálvány, kamatrabszolgaság, < Falu-Város ellentét.) Céljuk a közfigyelem eltere-

lése a valódi bajokról és így a fennálló visszasságok megőrzése. 4. Értelmetlenségbe menekülő, még szándékot se sejtető szövegek. Céljuk a valóság teljes elhomályosítása. E D. leggyakoribb módja a képes beszéd. Nem helyes kormányzatot, hanem «dinamikusat» követel, a társadalmi szerkezetet nem igazságosan, hanem «organikusan» kívánja berendezni. A bírálat, sőt a józan ész értékelése elől kitérő jövő álforradalmak D.-ja.

Demokrácia. Alkotmányjogiilag az az államrend, melyben a kormányzat megalkotása és működése az összes egyenjogú állampolgárok részvételével és hozzájárulásával megy végbe. Teljes eszmei tisztaságában ez az alapelv már nem csupán egy lehetséges felfogást jelent mások között, hanem az emberek kormányzásának egyetlen logikus és gondolható módját. Nyilvánvaló ugyanis, hogy mihelyt a kormányzásra való kijelölés teológiai és bölcséleti alapjai (isteni jogon alapuló királyság, «felsőbbrendű faj» stb.) megdőlnek, már pedig ezek a felszabadult értelem előtt nemlétező tényállásoknak bizonyulnak, akkor az állam vezetésére semmi más jogcím nem képezhető, mint az összes polgárok akaratnyilvánításából származó elhatározás. Ez az akaratnyilvánítás a D. kezdeti formáiban, melyek kis közösségekben alakultak ki, a polgárok személyes jelenlétében, közvetlenül történt (közvetlen D.); az újkori államokban azonban, ahol a

nagy területi kiterjedés és népességszám miatt ez nem lehetséges, képviselői intézmények keletkeztek (képviseleti D.) < Parlamentarizmus. Történetileg a modern D. a polgári társadalom kibontakozásából keletkezett. A fejedelmi abszolútizmus első korszakában, mikor még a nemesség regionális hatalmának megtöréséről és a kapitalista termelési rendet gátló hűbéri korlátozások (< Feudalizmus) feloldásáról volt szó, a polgárság dinasztikus hajlandósága. Helyzete további megerősödése vezetett az alkotmányos monarchiához, melyben az uralkodó az államb hatalmat kénytelen a néppel megosztani. Ilyenképpen D. a monarchia alkotmányjogi formájában is lehetséges. A monarchia-demokrácia formáljogi ellentétpárja jelentőségét veszítette, hiszen pl. a demokratikus államelv mai büszkesége, az angol D., jogilag királyság, a koronát azonban csak történeti maradványként élő tiszteletjogok illetik. Nem feltétlenül egyértelmű a D.-val a köztársaság sem (voltak arisztokratikus és diktatórikus köztársaságok is). A D. mai válságának központi mozzanata az a kérdés, hogy a társadalom szerkezeti változásai nem tesz-e a demokratikus berendezkedést az adott korszakban lehetetlenné? Innen ágazik ki a marxista kritika, mely a D.-t csupán egy meghatározott történeti korszakra érvényes képletté akarja lefokozni. E kritika végleges megnyilatkozásai szerint a diktatúrák rendje vi-

lágnezeti előjelekre való tekintet nélkül nem visszaesés, hanem egy szükségszerűen előrehaladó folyamat állomása. A kormányzási technika szempontjából tekintve e válsághelyzetnek a D.-ák bizonytalansága és lassan kialakuló elhatárolásai felelnek meg, melyek politikai és hadászati helyzetüket a második világháborúban a diktatúrákkal szemben kedvezőtlenül szabták meg.

De Valera, Eamon (Edward), Irország miniszterelnöke. * 1882 New Yorkban bevándorolt spanyol apától és ír anyától. Három éves korától Irországban nevelkedett. 1904. a dublini egyetemen matematikai tanári diplomát szerez, csatlakozik az ír nemzeti mozgalomhoz, megtanulja és oktatja az ír nyelvet, résztvesz az 1916-i dublini húsvéti lázadásban, elfogják, halálra ítélik, kegyelmet kap és 1917. szabadlábra kerül. A Sinn Fein mozgalom vezére lesz, újra elfogják, egy évre elítélik, 1919.

amerikai propagandakörútra megy, 1920 óta otthon volt és rejtékhelyéről vezette az első ír felkelést. 1921. az ír-angol tárgyalásokon teljes függetlenséget követelt, tiltakozott a dominium-megoldás ellen, megszervezte a második ír felkelést és polgárháborút, 1923. elfogják, 1924. szabadlábra kerül. Azóta a köztársaságiak vezére. 1927. a szabadállam képviselőházának tagja, pártja 1932. győz a választásokon, miniszterelnök lesz s megkezdi politikáját az angol-ír szakadás előidézésére. Baloldali politikus, bár hithű katoli-

kus és nem szocialista. A háborúban az ír semlegesség híve.

Dietrich, Otto, * 1897. Essen. Résztvett a háborúban, majd államtudományi doktorátust szerzett. Az Essener Allgemeine Zeitung kereskedelmi szerkesztője lett, néhány év múlva átment Münchenbe, ahol csatlakozott Hitler mozgalmához. A párt számára megalapította az Essener Nationalzeitungot, majd visszahívták Münchenbe és megtették a párt sajtófőnökévé. A hatalomrajzás után birodalmi sajtófőnökké nevezték ki.

Diktatúra. (Parancsuralom). A törvényhozó és a legfőbb végrehajtó hatalom egy kézben egyesülését értjük alatta. Legfontosabb ismérve a törvényhozó hatalom egy kézben összpontosulása: a diktátor akarata lesz a jogszabály. A végrehajtó hatalom legfőbb irányítása csak másodlagos fontosságú, mert ez is a diktátor jogszabályalkotó hatalmán alapszik. Ellenőrzés, kritika, az állam ügyeinek megbeszélése kizárt. Az egész állami élet a diktátor személyében összpontosul. A diktátor maga határozza meg azt a szervezetet, amelynek támogatásával a hatalmat gyakorolja s annak tagjait a D. jellege szerint választja ki; így Cromwell vallási szempontok, Robespierre bizonyos etikai szempontok, I. Napoleon személyi képességek figyelembevételével választotta ki legközelebbi munkatársait. Forradalmi D.-szervezet volt pl. a nagy francia forradalom jóléti bizottsága. Vannak D.-ák, amelyek demokratikus színezetű in-

tézményeket tartanak fenn, pl. korporációkat s ezeknek országos nagygyűlését, vagy együtt-tartanak egy intézményt, amely formailag parlamenti jellegű, ilyen a szovjetek országos kongresszusa, ennek végrehajtó bizottsága, a fasiszta nagytanács stb., de csak az a szerepe, hogy a diktátor jelentését időnként meghallgassa. Ez utóbbiak azoknál a D.-áknál fordulnak elő, ahol a diktátor egy párt nevében gyakorolja a hatalmat s ahol vigyáznak arra, hogy az intézmény tagjai abból a pártból kerüljenek ki, amelynek nevében a diktátor a hatalmat gyakorolja. Ezzel biztosítják a kritika kizárását és a diktátor minden tényének elfogadását és tudomásulvételét. Ezen intézmények egy részét néha egész tágkörű választójog alapján a nép választja. Ilyenkor a választójog előfeltételei, a választási mód-szerek stb. biztosítják a D. uralmát, amelyre egyébként a diktatorikus berendezkedés természeténél fogva annak sem lenne befolyása, ha a többséget nem kapná meg, mert a szavazó-listát az uralmon lévő párt állítja össze. A mai értelemben vett D. első formáit a rómaiaknál találjuk és pedig az ú. n. alkotmányos D. formájában. Ez annyit jelent, hogy a D. intézménye az alkotmányban volt szabályozva olyként, hogy veszély esetén a római szenátus határozta el a D. bevezetését a veszély fennforgása idejére, amely azonban legfeljebb hat hónapig tartott. Ilyenkor a szenátus határozatot hozott: «vi-

gyázzanak a konzulok, hogy a köztársaságot baj ne érje». A hat hónap leteltével a diktátor-nak le kellett mondani és ténykedéséről számot kellett adni és felelősséggel tartozott. Ez volt a D.-nak az az esete, — amellyel egyedül lehetne a D.-át indokolni s amely azóta sem fordult elő —, amikor a D.-át csak egy bizonyos cél elérésére vezetik be. A D. korlátlanága, hatalmi idejében ellenőrizhetetlensége a rómaiaknál is zsarnoksághoz és oda vezetett, hogy a diktátor hatalmát nem lehetett alkotmányosan megszüntetni, a hatalom szédületében a diktátor igyekezett hatalmát állandósítani (Sulla) és végül az alkotmányos köztársaság bukásához és az abszolút császársághoz vezetett. Mind a római «alkotmányos» D., mind a világtörténelem többi diktátorai: Cromwell, XIV. Lajos, a két Napoleon, sőt ideszámíthatjuk Bismarckot is, intézkedési körükbe csak a szorosan vett állami, pontosabban politikai és katonai kérdéseket vonták. A modern, ú. n. totális D.-ák azonban nemcsak az állami, hanem a társadalmi, sőt az egyéni élet minden megnyilvánulását szabályozni akarják. A D. előnyeként a demokratikus uralommal szemben a nagyobb mozgékonytságot, határozottságot, az eseményekhez való jobb alkalmazkodást, az állam életének és érdekeinek pontosabb áttekintését, az uralommal feltétlen tekintélyét szokták felhozni. A néppel való kapcsolatát pedig azzal igyekeznek dokumentálni,

hogy időnként bizonyos fontos döntések után népszavazást rendelnek el. A legfontosabb azonban, hogy a D.-ákban — annak minden formájában — a hatalom gyakorlása, ha nem is kizárólagosan, de döntően személyi jellegű s így a diktátor halálával az állami életben egy bizonyos megszakadás áll be, amellyel rendszerint súlyos zavarok keletkeznek, míg a demokrácia, amelynek alapja a népszuverenitás — biztosítja az állami élet folytonosságát.

Dill, John G. *1881. Cheltenhamben és Sandhurstben nevelkedett, 1901. katonai pályára lépett, 1911. kapitány, a háború végén ezredes és a legmagasabb katonai kitüntetés tulajdonosa. 1929. az indiai vezérkarnál van, 1930. tábornok és a camberleyi vezérkari iskola vezetője, 1934. hadügyminisztériumi osztályfőnök, 1936. altábornagy és a palesztinai csapatok parancsnoka. 1939. szeptemberében a franciaországi 1. angol hadtest parancsnoka. 1940. birodalmi vezérkari főnökhelyettes, majd vezérkari főnök.

Dimitrov, Georgi, bolgár kommunista * 1883. Az 1923. évi bolgár kommunista felkelés vezetője volt. A felkelés leverése után Bécsben és Berlinben élt. A nemzeti szocialista uralom a Reichstag felgyújtásával vádolta két bolgár társával együtt. Felmentése után a Szovjetunióba került, ahol a III. Internacionále főtitkára lett és kezdeményezte azt az új kommunista taktikát, amely az egyes országok kommunista pártjait saját

nemzeti forradalmi hagyományaik követésére készítette.

Disszimiláció < asszimiláció.

Domínium angol jogi fogalom a Brit Birodalom (British Commonwealth of Nation) teljes állami önállóságot elért tagjainak megjelölésére. Az 1931. évi Westminsteri Statutum az 1926. és 1930. évi londoni birodalmi értekezletek nyilatkozatait és határozatait egységes jogi szerkezetbe foglalta és véglegesen megállapította a D.-ok helyzetét a következőkben: «A Korona jelképe a Brit Birodalom tagállamai szabad összetartozásának.» Ez más szóval azt jelenti, hogy a D.-ok teljesen szabad és független államok, jogilag egyesegyedül az uralgó személye által tartoznak egybe. Az 1865. évi törvény, amely semmissé nyilvánított minden gyarmati jogszabályt, amely az angol parlament által hozott törvénybe ütközik, ettől kezdve csak a domíniumi státust el nem ért gyarmatokra vonatkozik. 1930 óta a főkörmányzó csak a király személyes képviselője, nem az angol kormány megbízottja, kinevezése sem az angol kormány előterjesztésére történik. A D.-okat megilleti a követküldés és fogadás joga is (pl. Ausztrália és Japán követséget tartanak fenn egymás fővárosaiban). Jelenleg hat D. van és pedig: Kanada, Újfundland, a Délafrikai Únió, Ausztrália, Újzéland és az Ír szabadállam. A D. fogalma egyébként pontosan nem rögzíthető, mert az Ír szabadállam jogállása még a D.-i státuson túl-

menő elemeket is tartalmaz. India állandó követelése a D.-i státus elérése. A D.-fogalom a realiztikus és tapasztalati angol észjárás jellegzetes terméke, a jogilag független D.-ok áldozatos együttműködése a szabadság és önként vállalt felelősség szelleméből fakadó birodalomépítő módszerek csodálatos eredménye.

Donovan, J. William. * 1883. Jogot végzett, Buffalóban ügyvédi irodát nyitott. A világháború idején kapitányként vonyult a francia harcterre, ahol háromszor megsebesült. Ezredesi rangban szerelt le. A háború után politikai pályára lépett. Bár Rooseveltt elnök politikai ellenfelei közé tartozik, többször kapott az elnöktől bizalmas természetű megbízásokat. A francia összeomlás után az elnök Angliába küldte a hadi helyzet tanulmányozására. Összel visszatért és decemberben újra megbízatást kapott, hogy Rooseveltt személyes megbízottjaként látogassa meg Angliát, a közlekeleti államokat, a balkáni országokat és azok államfőit. Visszatértében Weygand tábornokkal is tanácskozott Afrikában, majd Lisszabonban folytatott tárgyalásokat, újra elrepült Londonba és onnan tért haza. Jelentéseivel hozzájárult Amerikának Anglia megsegítésére tett intézkedéseéhez.

Doriot, Jacques, francia politikus. * 1898. Falusi kovács fia. Műszerész, 1924. kommunista képviselő. Beszédeiben a hadsereg ellen izgat, a felelősségrevonás elől Oroszországba szö-

kik, résztvesz a komintern ülésein, majd annak megbízásából Kínába utazik. 1928. visszatér Franciaországba, nemsokára kegyelmet kap. Saint-Denis polgármesterévé választják. 1934. komintern-ellenes politikába kezd. 1935. ellenzi a francia-orosz szövetséget, kizárják a kommunista pártból és megalapítja a fasiszta «Parti populaire français»-t. 1941. Párisban szerkeszti a «Cri du Peuple» című francia nemzeti szocialista napilapot. Szoros német-francia háborús együttműködést követel.

Duff Cooper, Alfred, * 1890. skót nemesi családból. Etonban és Oxfordban nevelkedett, történelmi tanulmányokkal foglalkozott, majd diplomáciai pályára lépett és a külügyminisztériumba került. Önként jelentkezett a frontra és a legmagasabb katonai kiténtetéseket kapta meg. Visszatért a minisztériumba, majd 1928—29. a hadügyminisztérium pénzügyi titkárá, 1931. képviselő, 1935. Halifax utóda mint hadügyminiszter. 1937. Chamberlain kormányában haditengerészeti miniszter. 1938. a müncheni egyezmény miatt lemondott. Az Eden-féle intranzigens ellenzék egyik vezetője. Több könyvet írt: «Talleyrand», «Lordok háza vagy szénátus?», «Haig tábornagy élete», stb. Jelenleg a Churchill-kormány propaganda-minisztere.

E

Eden, Robert Anthony. * 1897, Sir William Eden második fia, Etonban és Oxfordban nevelkedett, 1915. a francia frontra ment, megkapta a katonai érdemkeresztet, húsz éves korában kapitány. A Yorkshire Post tártulajdonosának lányát vette feleségül, 1923. képviselő konzervatív programmal. Sir Austen Chamberlain parlamenti magánitkára, majd Lord Reading és később Sir John Simon alatt külügyi államtitkár, 1934. lordpecsétőr, 1935. a népszövetségi ügyek minisztere. Mikor Sir Samuel Hoare belebukta a Hoare—Laval-tervbe, 38 éves korában követte mint külügyminiszter. Előbb Baldwinnal, majd Chamberlainnel került összeütközésbe bizonytalan külpolitikájuk miatt, 1938 februárjában lemondott. A háború kitörésekor gyarmatügyi miniszter lett, Churchill első kormányában hadügyminiszter, a második kormányban pedig 1940. ismét külügyminiszter.

Egyéni jogok az egyénnek a többi egyénnel és a közösséggel (állammal) szemben bírt jogai. Az E. kérdése a társadalmi rendszer alapvető kérdése. Mielőtt valamely társadalmi rendszert bírálnánk, előbb jellegét kell meghatározni. Meg kell tehát vizsgálnunk: 1. Milyen feltétlen, más egyén vagy az állam által nem csorbítható jogai vannak az egyénnek. 2. Milyen, feltétlen, senki által nem csorbítható jogai vannak

az államnak. E jogok léte, vagy nem-léte és egymáshoz való viszonya határozza meg a társadalmi rend jellegét. A látszólag szembenálló állambölceseleti iskolák e kérdésben nem adnak határozott választ. A < természetjogon épülő < liberalizmus feltétlenül egyéni jognak tartja: 1. Az u. n. közszabadságokat, (< gondolatszabadság, < sajtószabadság, < választói jog). 2. A < magántulajdont. 3. A < vállalkozási szabadságot. A közszabadságok kérdése felveti a < többségi elv kérdését. Ugyanez az elv kérdéssé teszi a magántulajdont. A fenti követelmények ugyanis csupán arra vonatkoznak, hogy a közösség, ill. többség milyen módon dönt bizonyos kérdésekben. Nem határozzák azonban meg, hogy a többség milyen dolgokban rendelkezhet. Így a többség a következő módokon korlátozhatja a magántulajdon egyéni jogát: 1. Megállapíthatja, hogy adózás formájában az egyén jövedelmének (vagyonának) milyen hányadát veszi igénybe, ill. hagyja meg az egyénnek. 2. Az < állami beavatkozás különböző eszközeivel korlátozza a < szabad cserét. Úgyszintén módjában áll, hogy < zártszámokkal, < kamarákkal korlátozza a vállalkozási szabadságot. A látszólag egyéni jogokat hirdető liberalizmus tehát nem határozza meg sem az E. alsó, sem a közösségi jogok felső határát, csupán a közösségi határozathozatal módját állapítja meg. Így csak annyiban tekinthető társadalmi rendszernek, amenny-

nyiben igazságszolgáltatási rendszernek tekintenénk egy olyan rendszert, amely rendelkezik a bírák személyéről és a perrendtartásról, de magát az ítélkezést teljesen a bírák belátására bízza. A liberalizmussal szembenálló < kollektivizmus különböző rendszerei vagy elvetik a közszabadságokat (< fasizmus, < nemzeti szocializmus, < bolsevizmus), vagy megtartják (< szociáldemokrácia), de a magántulajdont és vállalkozási szabadságot, nemcsak elvben, mint a liberalizmus, de gyakorlatban is az állam rendelkezési körébe vonják. De mint ahogy a liberalizmus nem alapítja meg az E. és a közösségi jogok határait, úgy a kollektívista rendszerek se jelölik ki e jogok területét. Elméletben tehát elképzelhető egy olyan kollektívista rendszer, amelyben az állam nagyobb teret biztosít az E.-nak, mint egy ú. n. liberális rendszer. (Erre gyakorlati példa a mai Portugália rendszere.) Egyik rendszer se veti fel a kérdést, hogy a földmonopólium (< földjádék) mennyiben befolyásolja az egyének egymás közti viszonyát és mennyiben csorbítja az e monopóliumból kizártak egyéni jogait. Az E. és közösségi jogok pontos meghatározására a < georgeizmus tett kísérletet.

Egyke a házasság termékenységének egy gyermekre korlátozása. (< Születésszabályozás.) Következésképpen a népszaporodás erős csökkenése. Az E. kérdésben a téves felfogások tömege ment köztudatba. Elter-

jedti vélemény, hogy az E. és a protestantizmus közt összefüggés van. Ezzel szemben a katolikus Franciaországban az E. általánosan elterjedt, a protestáns Németalföldön viszont magas a természetes népszaporulat. A protestáns amerikai gyarmatosítók természetes szaporodása rendkívül nagy volt, ugyancsak protestáns utódaik szaporodása lényegesen kisebb. Magyarországon is egyaránt találunk E.-t katolikus és protestáns lakosság közt. Ugyanígy elterjedt, különösen a < falukutatás művelői által terjesztett tévhit, hogy az E. oka a nagybirtokrendszer. A tapasztalat evvel szemben azt mutatja, hogy a gazdasági cselédek természetes szaporodása jóval felülmúlja a kisbirtokosét, sőt a kisbirtokos osztály a legjellegzetesebben egykés réteg. Az E. terjedésének okát sokan a válásos érzés hanyatlásában látják. Ezzel szemben a Szovjetunió lakosságának természetes szaporodása a vallásos érzés csökkenése ellenére is rendkívül magas. Az E. okai elsősorban gazdaságiak: a vagyon szét-darabolásának megakadályozása (ezt az arisztokráciánál épp úgy látjuk, mint a polgárságnál és kisbirtokosoknál), az aszszony keresetére ráutaltság, a megélhetés bizonytalansága, a szegénység. Ez utóbbi ok olyan rétegeknél, amelyeknél a gyermek korán keresethez jut (mint a gazdasági cselédeknél), nem játszik szerepet. Másodszorban a civilizáció állapota is korlátozza a szaporodást. A polgáro-

sultság egy bizonyos fokán a növekvő kényelemszeretet, a nők külső megjelenése iránti magasabb igények elősegítik az E. kialakulását. Az E. elleni komoly küzdelem elválaszthatatlan a jobb társadalmi rendszerért folyó harctól. A nemzet jövőjét veszélyeztető E. következményei ellen ezért elsősorban a társadalmi jólét és biztonság emelésével, másodszorban a < népbetegségek leküzdésével, a gyermekhalandóság csökkentésével lehet védekezni.

Egykéz. Az egyirányúvá és egyoldalúvá fejlesztett külkereskedelmi forgalomban (< Önellátás, Kliringszerződés) uralkodóvá válik az az irányzat, hogy az egyéni kezdésnek minél kevesebb szerep jusson s a verseny minél inkább kiküszöböltessék. Amíg az egyéni kezdésnek szerepe lehet, amíg a legjobb és legolcsóbb kikutatására versengés folyhat: félni kell, hogy akadályt gördítenek az egyoldalú forgalommal szükségképpen kialakuló kereskedelmi monopólium elé. A küzdelem azonban a szabad verseny érvényesüléséért, az egyéni kezdés jogaiért nagyon egyenlőtlen, mihelyt a kliringben államközi szerződésekkel történik az áru eladása, árának megszabása, a szállítandó mennyiség meghatározása. Ezzel a kereskedelmi tevékenységetől fosztják meg. Számára nem marad más hátra, mint az állam által megszabott áron vásárolni s az állam által kijelölt piacokra szállítani.

Ejtőernyős vadászok. Csapat-

egységeik a kijelölt helyen repülőgépről ugranak le az ellenséges arcvonal háta mögött. Alkalmazási területük a földön előnyomuló gyors csapatok (páncélosok, motorosított gyalogság) előnyomulásának irányába esik. A saját erőktől elvágvá, nem sokáig tarthatnak ki, megfelelő körülmények között azonban kiváló eredményeket érhetnek el. Elvágthatják az ellenség útvonalait, megszállhatnak repülőtereket, szétrombolhatnak forgalmi gócpontokat stb. Az E. fegyvernemét először a vörös hadseregben vezették be. A Szovjetunióban az ejtőernyős ugrás nemzeti sport, minden nagyobb városban ugrótorony épült népszerűsítésére. Szovjet-ejtőernyősök tartják az új n. késleltetett ejtőernyős ugrás rekordját is. Ez alatt azt értik, hogy az ugró csukott ernyővel zuhan alá és csak a föld felett 200—300 méterrel nyitja ki az ernyőt. A késleltetett ugrás előnye, hogy a kidobott csapat egység nem szóródik szét és hogy a földi elhárítás kevésbé veszélyes az ugrókra nézve. Az E.-at legnagyobb sikerrel Németország alkalmazta a nyugati hadjáratban. 1941 tavaszán angol E. szicíliai vállalkozása tüntető jellegű próbálkozás volt, amelyből hiányzott a fegyvernem alkalmazásának alapfeltétele: az E.-at elérő földi csapat, így azok eleve fogságra szánták magukat. 1941. IV. 12. a magyar E.-ok első sikeres szereplését hozta meg. A Duna-Tisza között előnyomuló honvédség E. bevetésével birtokba

vette a szerbek által felrobbantásra szánt hidakat, ezeket az E. a gyorscsapatok megérkezéséig sikerrel tartották. — Katonákon kívül újabban löszereket, felszerelési tárgyakat, sőt kisebb harckocsikat is le tudnak dobni ejtőernyővel. A vörös hadsereg egyik gyakorlatán egy teljes hadosztálynak megfelelő erőt dobtak le az ellenfél vonalai mögött.

Ellenforradalom < forradalom.

Emberi Jogok Lígája. Pacifista és humanus szellemű egyesület, amelyet francia intellektuellek alapítottak a Dreyfuspör idején, hogy a Dreyfus-ügyhöz hasonló igazságtalanságokat felfedje és megakadályozza. A világháború után számos országban alakult testvérszervezetek, amelyek a világ közvéleményének befolyásolásával igyekeztek megvédeni az ártatlanul elítélteket és üldözötteket. Emlekeztes az E. J. L.-nak az Egyesült Államokban halálra ítélt Sacco és Vanzetti megmentéséért indított nemzetközi mozgalma, amikor Európa és Amerika minden országában hatalmas tömegtüntetések zajlottak le. Az utolsó években fontos része volt a Lígának az emigránsok támogatásában és segítésében. Magyarországon nincs működési engedélye.

Emigráció latin szó, a. m.: kivándorlás. Mai közkeletű jelentésében a politikai okokból (forradalmak, háborúk, kormányváltások) történő kivándorlást értjük alatta. A klasszikus ókorban, a folytonos pártharcok

között élő görög városokban szinte mindennapos volt az E. Ez azonban csupán néhány vezető embert mozgatott meg; a tömeges politikai E. Európa újkori történetében jelentkezik először, nevezetesen a francia forradalom során hagyják el nagy számban az arisztokraták és királypártiak Franciaországot. Az 1830-i sikertelen lengyel forradalom után több mint 5000 lengyel hagyta el hazáját és telepedett meg Nyugateurópában, ill. Amerikában. 1849-ben, a szabadságharc leverése után több mint 3000 magyar hagyta el az országot és szóródott szét a különböző világrészekben (Kossuth-emigráció). Az emigránsok külföldön sem szüntetik be politikai tevékenységüket, ezért foglalkozik sorsukkal olyan szívesen a történetírás.

Epp, Franz Ritter von, * 1868. München. Katonai pályára lépett, a háborút már tábornoki rangban harcolta végig. 1919. szabadcsapatot szervezett, majd belépett a Reichswehrbe. 1923. nyugdíjba vonult és csatlakozott Hitler mozgalmához. A hatalomrajtás után előbb Bajor ország rendőri biztosává, majd helytartójává nevezték ki.

Erődrendszerek, természetes és mesterséges akadályok felhasználásával létesített védelmi berendezkedések, amelyeknek legfőbb célja vagy valamely ország határvédelmének biztosítása, vagy csak egyes határszakaszok lezárása, ami lehetővé teheti a más határszakaszokon történő támadást is. Míg korábban a várak (várövezetek)

inkább csak egyes katonailag vagy más szempontból értékes területek védelmére törekedtek, addig a modern összefüggő E. általában nagyobb határterületekre terjednek ki. A modern erődítés ilyenformán alig használja az öv-várakat, amelyeknek még az első világháborúban igen nagy jelentőségük volt. Mindazonáltal a mai erődítésnél is különbség van a tábori és az állandó erődítések között. Amíg az előbbieket inkább csak lövészárkokból, hevenyészett földakadályokból, természetes elzárások kihasználásából stb. állanak, addig az állandó erődítések mélyen a föld alá nyúló, betonból készült, esetleg páncélkupolákkal alaposan kiépített árokrendszerrel és aknamezőkkel ellátott védelmi berendezések. Az állandó erődítéseknek is több fajtája van. A második világháborúban szereplő különböző vonalak közül a finn Mannerheim-, a francia Daladier-, a román Carol-, a görög Metaxas-vonal és a jugoszlávok védelmi vonala úgynevezett kísérőerődökből (bunker) állott, amelyeknél a különböző ellenállási központok egymással közvetlenül nem voltak összekötve. Ezzel szemben a német Siegfried-, a francia Maginot- és az angol Churchill-vonal már egymással közvetlenül összefüggő hatalmasan kiépített páncélerődökből állott, illetve áll, amelyek mellett még számos más védelmi berendezkedés is segíti a védősereget. A második világháború folyamán sok katonai szakértő arra a vé-

leményre jutott, hogy a páncélos fegyverem és a légihaderő kifejődése erősen csökkentette az erődök értékét. Ez a megállapítás helytelen, mert minden esetben kimutatható, hogy nem az erődök mondtak csődöt, hanem az őket védő hadseregek.

Erőszak. 1906. jelent meg Georges Sorel volt francia állami mérnök *Réflexions sur la violence* (Elmélkedések az erőszakról) című könyve, amely a tudomány világban nagy fel-tűnést, de nagy megdöbbenést is keltett. Machiavelli óta senki így tudományos (?) rendszerbe nem foglalta az erőszakot s nem is dicsőítette így. Tanítása szerint az erőszak megtestesülése és legmagasabbrendű formája a háború. Erkölcsi életünk legmélyebb és legfelelőbb fenoména a háború. Semmi sem hasonló hozzá, sem a vallás nagyszerű ünnepei, sem a szuverén hatalom ténykedései, sem az ipar gigantikus alkotásai. A természet és az ember harmóniájában a háború üti meg a legfenségesebb hangokat; úgy hat a lélekre, mint a mennydörgés, a zivatar bömbölése. A béke éveit demoralizálják az emberi lelket, megölik a jogot. Minden jogot ki kellett harcolni. A háború átalakítja az emberi lelket, amely tőle kap állandó és maradandó jelleget. A háború méltósága valósul meg a proletariátus harcaiban is, amelyek formája az általános sztrájk. Ebből a harcból születik meg a fegyelem, amely az új társada-

lom alapja lesz. Az általános sztrájk mitosza elvégezte munkáját még akkor is, ha egyéb eredményt nem ért el, mint-hogy hősiesebbé tette a proletariátust. Az általános sztrájk mitosza szétszaggathatlan egységgé fogja össze a proletariátus eszméit és meggyőződését. A proletariátusnak szüksége van a harc eszméjére és a katasztrófa víziójára, hogy belső átalakuláson menjen keresztül. Sorel elutasítja az osztályharc és a politikai küzdelem gondolatát, döntő jelentőségűnek a proletariátus gazdasági szervezeteit és ezek harcát tartja. Megjelenése idején Sorel műve főként a < szindikalizmusra hatott, utóbb azonban kiderült, hogy erőszakelmélete a kor érlelődő irányzatának első elméleti kifejeződése volt; az özszes diktatúrák, világnézeti előjelre való tekintet nélkül merítették belőle, Lenin és Mussolini egyaránt Sorel tanítványai. (< Bolsevizmus, Fasztizmus, Heroikus világnézet.)

Esszéizmus. A kultúrtörténeti korszakoknak megvan a maguk sajátos irodalmi műfaja, mely uralkodik a többi fölött s kedveltsége egyúttal a korabeli ízlést is példázza. Voltak az irodalomtörténet folyamán időkorszakok, amikor a virágénekek, tragédiák, pásztorjátékok divatosak, máskor hősköltemények, regények vagy bölcselmek járták; a világháborútáni nemzedék esszéit ír. Szó szerint kísérletet jelent, művészi igényvel megírt tanulmányt, mely tudományos részletkérdések helyett

inkább összefoglalásra törekszik, a kutatások meglévő eredményeit új szempontok szerint csoportosítja, szellemes elméleteket kerekít az adatok köré. Irodalmi, esztétikai, történeti tárgykörben mozogtak ezek az elméművek, ötletekkel segítettek a rendszeres munkát, nagyrészt vázlatok voltak, inkább jegyzetek, melyek tanulságul szolgáltak nagy szintéziseknél. Régi, hasznos műfaj, mely mindeztől nem kívánkozott vezetőhelyre, okos tételeket könyvelhetett el s mégis ismerte szerepének szerénységét. Az irodalom hősei Swift, Hugo, vagy Arany s nem Hume, Saint-Beuve, de még Szalay László sem. Az elmúlt évtized irodalmárai trónra emelték az esszét, az írásművek csúcsának hirdették s korunk hangját üdvözölték benne. Izmust csináltak a műfajból, irányzatot az elmélkedésből. Ebben a formában sietős értelmiségi pillantássá vált, nem elég alapos, de nagyon is vegyes kivonattá, mely a szabad képzettársulás révén stílári gyorsfényképet szerkesztett az időszerű kulturális kérdésekről. Idézetes, szellemeskedő véleménymondás helyettesítette ez időtől sokak számára az alkotást, fölénykedő ítélet, kirakatműveltség, fúrge tájékozódás és felületes sznobizmus jelentette a tehetséget; művek helyett óvatos jelentések készültek, melyek a lényeggel melékmondathban foglalkoztak csupán, hogy a művészet hiányát még világos nézetek se csökkenthessék. Egy alkotásra kép-

telen nemzedék szellemi pótléka az E., mindből valami, az egyenetlen olvasottság és a tehetetlen írói becsvágy keveréke, a művelődés mai válságának fontoskodó és ideges torzképe.

Étatizmus < állami beavatkozás.

Eugenika (fajegészségtan). Francis Galton angol orvos, Darwin unokaöccse alapította voltaképpen a tudományt, kutatva a faj legkedvezőbb biológiai, fenntartási és fejlődési feltételeit. A cél: az emberiség degenerálódását feltartóztatni és minél értékesebb jövő nemzedéket teremteni. Az elektív (kiválasztó) vagy pozitív E. a kiváló, az átlagon felüliek és egészségesek összehozására, termékenységük fokozására, az eliminatórikus (kiküszöbölő) vagy negatív E. az átlagon aluliak, a degeneratív betegségeket mutató családok leszármazottjai termékenységének csökkentésére törekszik. Az előbbi követelése: a párválasztás ugyan maradjon szabad, de ahogy bizonyos rétegek fiait általában nem vesznek el szegény leányt, ugyanúgy meg kell erősödni annak a meggyőződésnek, hogy a sikeres házasság mellőzhetetlen előfeltétele a másik fél E.-i kiválósága. Kivánja a gyermektelen, vagy egygyermekű családok fokozottabb adóztatását, a sokgyermekűek hathatós megsegítését, az örökösödési jognak és az adózásnak olyan módját, amely a sok és kevés gyermekkel bíró családok gazdasági megterheltségének kihívó ellentéteit kiegyenlíteni hivatott. A negatív E. még szigo-

rúbb, hiszen fogalmilag csak tiltó és elhárító intézkedésekből áll. Követeli az örökletes megbetegedésben szenvedők, a csökkent értékűek, továbbá a megrogzított bűnösök természetlenségét, az aszociális lények munkatelepeken való elkülönítését, az értéktelen elemek bevándorlásának megakadályozását, a fertőző betegségben szenvedők házassági tilalmát, házassági tanácsadást, a házasság előtti kötelező orvosi vizsgálatot.

Élettér, a német Lebensraum kifejezés fordítása, sok újabb külpolitikai törekvés alátámasztására használt többértelmű jelző. Már az egyén É.-ét se könnyű meghatározni. Ez nem csupán az a terület, amelyen az egyén él, dolgozik, hanem az is, amelyen vásárolnia vagy eladnia kell. Már pedig nemcsak az emberi szükségletek változnak egyre, hanem a beszerzési és eladási piacok is. A nemzet É. e mindenekelőtt polgárai É.-ének összessége. De a közületnek külön szükségletei is vannak, pl. katonaiak, s így számos, az egyének által nélkülözhető külföldi anyagot és gyártmányt is kell vásárolnia. Egy modern nemzet szinte minden ország javaira rászorul s így É.-e az egész világ. Igaz, hogy < ön-ellátásra törő korunkban egyre több < pótanyag mentesít a természetes anyagoktól, de azok gyártásához ismét más anyagok kellenek. Ha pedig nem törődnek azzal, hogy drágábbak az eredetiéknél, akkor ez a nemzet életszínvonalát leszállítja. Az is igaz, hogy egyik nyers-

anyagra nagyobb szükség van, mint a másikra és sok árucikk más cikkekkel helyettesíthető. Tehát nem minden külföldi egyaránt É.-e egy nemzetnek. De amely ország nem lényeges beszerzési helye egy nemzetnek, még fontos lehet számára piacként. A németek pl. importjuk egy jórészt a világ minden országába szállított optikai cikkekkel fizetik. Egyes területek kereskedelmi szempontból jelentéktelenek, de döntően fontosak a szállítás szempontjából; ilyen a szuezi csatorna mellett elterülő szinai félsziget. Végül vannak sztratégiai É.-ek is, mint pl. az Indiát védő Afganisztán Anglia számára. Még korlátlanabb az É. fogalma, ha a jövőt is tekintjük. Pl. Románia É.-e az olajat onnan vásárló nemzeteknek; de a források kimerülöbven vannak, e nemzetek tehát új olajforrásokat, új É.-et keresnek. Ha pedig ez a jelenben meg is van, mégis új területeket akarnak biztosítani a népszaporulat részére. De nemcsak gazdasági szempontból követelnek É.-et az egyes nemzetek részére szöszlölők, hanem faji, történelmi és kulturális okokból is. Egyesek szerint a Földet «nagytárségek» kell felosztani, amelyek egy-egy «nagy» nemzet lelki-szellemi terjeszkedésének kielégítésére szolgálnának, sőt a nagytárség «vezérállama» hivattott volna «védelmi barátságába» fogadni az ott élő kisebb népeket és irányítani politikájukat. Egyes német tudósok a gyarmatokat tartották elsőrendű É.-nek, mások, a közelmúltig, a

Baltikumot. Az angol izolacionisták szerint csak a Birodalom brit É., míg Baldwin annak határát már a Rajnánál jelölte meg. Hitler 1940 II. 24-i beszédében német É.-nek deklarálta a németek által feltárt és kulturált Középeurópát. Mindezek az eltérő meghatározások és követelések egyeznek abban, hogy hiányzik belőlük a kölcsönöség.

F

Fabianizmus az angol szocialista mozgalom egyik jellegzetes áramlata. Az 1884-ben alakult Fabianus-Társaság néhány fiatal intellektuálisa, akik közt a Webb házaspár és Shaw voltak a legkiemelkedőbb egyéniségek, azt a célt tűzte maga elé, hogy «kormányprogramot dolgozzanak ki egy a szocializmushoz megtérő miniszterelnök számára». A F. erősen eltért a többi szocialista csoporttól és az 1889. megjelent «Fabianus-tanulmányok a szocializmusról» a szocializmus sok tekintetben új értelmezését adta. A F. a lassú haladás elvéhez ragaszkodott (a Társaság neve Fabius Cunctatorra, a halogató római hadvezérre utal) és minden forradalmi elmélettel szembeállt. A szocializmust mintegy «bele-nőni» látták a kapitalizmusba. Legjellegzetesebb fabianus javaslat a «községi szocializmus», a villany- és vízellátás, valamint közlekedés és a nagyobb ipari vállalkozások községi kezelésbe vétele. A F. adópolitikája a < megszolgáltatlan jöve-

delmeket kívánta növekvő mértékben eladóztatni és a jövedelemegyenlőtlenséget megszüntetni. A Társaság a demokráciától várta a haladást, ezért résztvett a választójog kiterjesztéséért vívott harcokban. Sohasem fordult azonban a tömegekhez. A munkásmozgalmat főképp azzal befolyásolta, hogy a munkáspárti vezeték egy része a Társasághoz tartozott. Ugyanakkor a fabianusok megkíséreltek beszívárogni a polgári pártokba is és ezek programjait szintén nagy mértékben befolyásolták. A F. főérdeme felvilágosító és magas színvonalú agitációs munkája és egy azonnal megvalósítható részletes, szocialista szellemű program kidolgozása. Elmélete kevésbé szerencsés. A határhaszonelméletből és George és Marx elméletéből alkotott egy eklektikus, de önmagának is sok szempontból ellentmondó nemzetgazdaságtani elméletet. A fabianusok «sohasem ismerték a különbséget anarchizmus és szocializmus közt.» Az állami beavatkozás hívei voltak, ugyanakkor az általuk várt szocialista társadalomban is az < önkormányzatok kiépítésével akartak védekezni az állami hatalom ellen. A demokráciától várták a haladást, egyszersmind az értelmiségiek göggyével becsülték le a tömeget. Részletkérdésekben azonban kétségtelenül eredményeket értek el, pártoktól független tudományos kutatómunkájuk pedig az angol értelmiség körében szerzett megbecsülést a szocialista gondolatnak.

Fajelmélet. Egy évszázad óta

rengeteget dolgoztak, hogy megmérjék, megkülönböztessék és osztályozzák az emberi fajokat. Az állandó fizikai jellegzetességek alapján, mint amilyen a természet, a haj színe, a koponya s az arc alkata, stb., stb., pontosan meg tudtak különböztetni egymástól néhány fajt. De semmit sem tudunk e fajokról, csak hogy vannak s hogy hol élnek. Nem tudjuk, hogyan alakultak ki e fajták, nem tudjuk, a szakadatlan elkeveredésben hogyan merülnek el egyes jellegzetes tulajdonságaik. A legpontosabb mikrokémiai vizsgálatok, a vércsoportok vizsgálata pedig azt mutatja, hogy Európában már nemcsak hogy tiszta fajok, de úgynevezett tiszta változatok, rasszok sincsenek. Állítjuk, hogy az emberi nem egységes s nincsenek felsőbb- vagy alacsonyabbrendű fajok. Vannak népek, amelyek műveltebbek, amelyeket a szellemi kultúra megnevesített, de nincsenek nemesebb népek. Az eszmény ez: lebontani a korlátokat, amelyeket előítéletek és egyoldalú nézetek, ellenséges indulattal ember és ember közé emeltek s úgy kezelni az egész emberiséget, felekezetre, nemzetiségre és a bőrszínre való tekintet nélkül, mint egy nagy testvéri törzset. A fajelméletre a biológia is felel: Az emberi egyénben megvan a képesség, hogy a létező legfejlettebb szervezetté váljék, sokkal magasabbrendűvé, mint a legtökéletesebb faji vagy emberi közösség, sőt különbbé, mint minden legtökéletesebbnek elképzelt jövőbeli közösség. Éppen ezért

a növényi és állati világban alkalmazott rendszerező faji meghatározások az embernél megtorpannak, az ember több, mint faj, az ember a faj fölött áll.

Falu, ősi, csoportos települési forma, amelynek jellegzetes vonásai a lakosok műveltsége szerint sokban különböznek. Az európai falvakat a városokkal szokták szembeállítani, amelyekről települési forma, nagyság, a lakosok foglalkozása, életmódja, gazdasági szerepe stb. tekintetében különböznek. Ez a szembeállítás a 18. századi felvilágosodás, elsősorban Rousseau iskolájának a munkája s ma már nem áll fenn teljes mértékben. Nyugateurópa polgárosult falvai ma már alig különböznek a városoktól; ezzel szemben mentől tovább haladunk kelet felé, annál szembe-tűnőbb lesz az ellentét a F. és a város között. Európa keleti felében sokat lehet hallani a falvak elhagyatottságáról, amin állami beavatkozással, utak építésével, a közlekedés, egészségügy megjavításával, az ipar és a kereskedelem fejlesztésével, de különösen a falusi lakosság kereseti lehetőségeinek megjavításával iparkodnak segíteni.

Falu és város. A harmincas évek sekélyes publicisztikájának kedves ellentétpárja, amelyek tagjai közül a falu a szenvedő és minden áldozatot meghozó fél a «kizsákmányoló» város javára. E szemlélet nem zavarthatja magát attól az állandó szociológiai és történelmi tapasztalattól, hogy a városba-

özönlések mindig a vidéki lakosság végső nyomorúságának mélypontjáról kiinduló társadalmi változások jelei voltak, hogy pl. a 18. század ipari forradalma idején kialakuló városi nyomor csak annak a nyomornak a létminimum felé emelkedő alakja volt, amely falusi alakjában már a népesség regeneráló erejét semmisítette meg. Az akkori megfigyelők egy része is csak Manchester és Liverpool kapitalista nyomorát panaszolta és nem látta a vidéki feudális poklot. Egyébként e felfogás kialakulásának elemei: 1. Tudatlanság és a művelődésre való hajlam hiánya. Klasszikus példa: egy falukutató műve irodalmi utalásai között Oppenheimert, aki egy életem át hirdette, hogy a «földzárlat», a nagybirtok-rendszer kialakulása az eredendő bűn — a nagybirtok hívei közé soroljal 2. Naiv romantikus vélekedés a «természet ölen» élő ember etikai magasabbrendűségéről. Alapja legfeljebb egy már-már légköri hatássá vált irodalmi hagyomány, Horatius «Beatus ille...» kezdetű költeményétől Kosztolányi «A nagyvárosban éltem» című verséig. 3. Az első két pontban említettek felhasználásával az a leplező irányzat, hogy a társadalom osztályszerkezete, a jövedelemeloszlás rendje és hasonló konkrét kérdések helyett az érdeklődés problémák felé terelődjön.

Falukutatás a < szociográfia műfajának magyarországi jellegzetes formája. Egy sajátos politikai helyzetből eredő

mozgalom tette divattá a F. irodalmi-újságírói elemekkel kevert, társadalomtudományi-gazdaságpolitikai szakkifejezésekkel tudományossá álcázott műveit. Az 1930-as évek derekán a fiatal írók egy csoportja az akkori miniszterelnök megbízásából és az Athenaeum kiadóvállalat támogatásával megkísérelte a magyar falu, különösen a szegényparasztság és földnélküli mezőgazdasági munkásság gazdasági-társadalmi viszonyainak ismertetését. Céljuk az volt, hogy a közvéleményt a föld-reform mellé állítsák. E reform az ő fogalmazásukban a nagybirtok felosztását jelentette, anélkül azonban, hogy e törekvés gazdaság- és pénzügypolitikai feltételeit komolyan megfontolták volna. Mozgalmuk eredményeként a közvélemény figyelme erősen a falu felé fordult, a falukutatók azonban e figyelmet nem tudták sem elmélyíteni, se fenntartani. Ennek oka elsősorban a F. rögtönzött jellege volt. A pillanatnyi kedvező helyzet olyan embereket állított a mozgalom élére, akik az utolsó évtizedben, a magyar társadalomtudomány teljes szünetelése idején nőttek fel. Így a legszükségesebb alapfogalmaik se voltak meg. Ennek következtében a F. a tudomány irányából az irodalmias riport irányába tolódott. Így hamarosan jelentkeztek a F. hibái: 1. Hiányos tudományos képzettségük ellenére a falukutatók tudományos apparátust próbáltak kezelni és súlyos tévedéseikkel eltávolí-

tották maguktól a jóhiszemű, de bizonyos fokig tájékozott elemeket. 2. Álirodalmi hevületükben gyakran a neveltségességbe tévedtek. Néha még a szőlő hegyi termelésében is a földhiánytól szorongatott nép szegénységének jelét látták. 3. Rendszertelenül és válogatás nélkül gyűjtötték az adatokat, minden statisztikai táblázatot tudományként értékelték. 4. A falut teljesen elszigetelték a társadalom többi részétől és nem vették észre, hogy a falu kérdései összefüggnek az egyetemes társadalmi-gazdasági kérdésekkel. 5. a < népi romantika élesztésével olyan felfogást alakítottak ki, amely a parasztot néprajzi különlegességnek tekintette és életformáját nem megjavítani, hanem megőrizni akarta; ezért állandóan panaszkodtak «a parasztéletforma felbomlását». 6. A társadalmi elmentéket a < Falu-Város mesterségesen előállított ellentétként próbálták ábrázolni, ami egyrészt hamis következtetésekre vezetett, másrészt indokolatlan város- és műveltségellenes hangulatot keltett. A F.-t megelőzően Nagy Lajos és Ilyés Gyula irodalmi eszközökkel, igényekkel és irodalmi értékkel mutatják meg a vidéki élet egy-egy darabját. Az álirodalmi jellegű F. művelőitől elkülönül Darvas József, akit szocialista nevelése megőv a mozgalom tévedéseitől és a F. egyetlen, valóban tudományos felkészültségű és képességű művelője, Erdei Ferenc. A parasztromantika hatása azonban még

az utóbbiak szemléletén is megérzik. A politikai helyzet változásával, a < szociális tanácsadói hivatal létesítésével a F. inkább magatartáson, mintelveken épülő mozgalma széthullott. A mozgalom következménye egyrészt a falu kérdései iránti fokozott érdeklődés, másrészt a téves fogalmak sürgős eltakarításra váró tömege.

Farinacci, Roberto, *1892. Mussolinihez hasonlóan a szociáldemokrácia balszárnyáról került a fasiszta mozgalomba. A világháborúban önként jelentkezett. A fasiszta párt forradalmi szárnyának vezetője. 1938. a kormány tagja lett.

Fasizmus. A világháború után keletkezett társadalompolitikai irány. Első pontosan körülírt formáját Olaszországban észlelték (< Olasz F.) és mint nemzetközi folyamat azóta az első lokalizáció nevét viseli. Legteljesebb alakja Németországban bontakozott ki < nemzeti szocializmus néven. E két klasszikus mintán kívül egypár teljes kísérlelődésegig nem jutott esete fordult elő (< Heimwehr-mozgalom, Vasgárda, Magyar nemzeti szocializmus), érezte hatását < Franciaország új rendje előzményeiben és ideszámít néhány korán megrekedt törekvés, mint a finn Lappo- és a belga Rex-mozgalom. Kiindulópontja a világháborút követően társadalmi rendünk ellentmondásainak forradalommal fenyegető kiélesedése. A társadalmi forradalom kísérletének leverése után maga is egyetlen párt diktatúráját valószínűsíti meg. A pártszervezet a

társadalmi élet egészét áthatja (< Totális állam). Eredeti céljához utóbb sokféle, részben elmentés eszméből összeszövődő tanrendszer szövődik. Gazdaságpolitikai téren minél teljesebb és zárt állami kényszer-gazdálkodást igyekeznek kiépíteni. Ez azonban nem elvi megfontolásokból, hanem gyakorlati kényszerűségekből (imperialista politika, fegyverkezés) következik. A társadalom felülről kikényszerített egysége érdekében megszünteti az < osztályharcot, vagyis a munkáltatók és munkaadók államilag ellenőrzött egységes szervezetét valósítja meg. Munkaszervezési politikájában bizonyos sikereket képes kieroszakolni (hadiiparok fejlesztése, a gazdaságossággal nem törődő közmunkák, állami kényszermunkák). Az értelmiség elhelyezkedését az elképzelhetetlen arányú pártapparátus és a társadalmi élet teljes elbürokratizálása (< Bürokrácia) könnyíti meg. Nem minősíthető a szó eredeti értelmében a < reakció megnyilatkozásának; személyi összetételében a retrográd erők mellett az alsóbb osztályok egy erre alkalmas garnitúrája is szerepel. Ezért a demokratikus intézmények elleni küzdelmét nem a felső osztályok hagyományos szellemi fegyverzetével, hanem egy e célra teremtett forradalmi ideológiával vívja és szereti magát forradalomnak nevezni. A társadalom osztályszerkezetét, jövedelemmegoszlásának rendjét nem módosítja lényegesen, a kapitalista társada-

lom elvi alapján álló állami kényszer-gazdálkodást azonban szívesen nevezi szocializmusnak. E szocializmus leginkább egy ostromlott vár takarékoskodásához hasonlítható, melyben a rangkülönbségek érintetlenek maradnak, legfeljebb olykor a magasrangúak is kénytelenek átmenetileg egyes igényeikről lemondani. Külpolitikai téren a F. terjeszkedő, imperialista. E működésmódjának, mely a társadalom belső ellentmondásai kifejlődésének végső fázisa, a < nacionalizmus vallássá és misztikává hevített formái felelnek meg.

Faulhaber, Michael, müncheni érsek, bíboros. *1869. Kisiparos családból származik. 1892. szentelték pappá. A würzburgi egyetemen az ószövetségi exegezis tanára volt. Hitler uralomrajutása után szembeszállt azokkal a törekvésekkel, amelyek a kereszténységet el akarták szakítani ótestamentumi alakjaitól. Prédikációi könyvekben is megjelentek és fordításokban világszerte elterjedtek.

Federal Reserve Banks (angol), a. m. szövetségi tartalékbankok, az amerikai Unió 12 jegykibocsátó bankja, amelyek működését a washingtoni Federal Reserve Board (Szövetségi Tartalék-Tanács) ellenőrzi. A F. segítségével az ország nagy terjedelmének megfelelően lehet decentralizálni a bankjegykibocsátást, míg a Federal Reserve System (Szövetségi Tartalék-Rendszer) biztosítja, a bankok és az ellenőrző tanács együtt-

működésével, a szükséges irányítást és ellenőrzést. A jegy kibocsátás úgy történik, hogy a F. saját tagintézteiknek hitelt nyújtanak legfeljebb 6 hó alatt lejáró váltók, valamint arany és kincstári aranybizonylatok (gold-certificates) ellenében. A kibocsátott bankjegyeknek legalább 40%-ig arannyal kell fedezve lenniök, tényleg azonban — az ismert amerikai aranybőség folytán — a fedezeti arány 100%-nál is nagyobb. Minthogy azonban az aranyfedezet alapján a fedezeti arány betartásával eszközölt korlátlan bankjegy kibocsátás is bankjegyözönt (infláció) okozott volna, az arany egy részét «terméketleníteni» (sterilizálni) kellett, vagyis ki kellett mondani, hogy annak ellenében bankjegyet kibocsátani nem lehet.

Fejlődéstan. A természettudomány az az ága, amely az élőlények kialakulásának az útját kutatja. Növény F. és állat F.-on belül van egyéni F. (ontogenia), mely az egyes egyén kialakulását vizsgálja első keletkezésétől a teljes kifejlődésig és törzs F. (filogenia), mely a fajok keletkezését kutatja. Fejlődéstan ismereteinknek köszönhető, hogy a régi, csupán külső tulajdonságokra alapított önkényes, mesterséges növényi s állati rendszerek helyébe jól áttekinthető, tudományosan megingathatatlan természetes rendszerek kerültek. A növényi F. felfedte a különböző módszercsoportok szaporító módszereit, a szaporító szervek keletkezését, kialakulását, a megtermékenyí-

tés rendkívüli alkalmazkodást mutató módszereit, a mag fejlődését, csirázását, stb. Az állat F. a növényinél jóval bonyolultabb, de az alapelveket tekintve egységesebb. A fejlődés mindig egy sejtből indul meg s vagy megmarad ezen a fokon (egysejtű állat), vagy szaporodás útján bonyolult sejtállamot épít fel, megjelenik az embrio, amiből kialakul a végleges egyén. Haeckel ismerte fel, s fogalmazta meg az általa biogenetikus alaptörvénynek nevezett azon igazságot, hogy minden állat a maga egyéni fejlődésében meg egyszer végigjárja azt az egész utat, megismétli azt a fejlődési sorozatot, amelyen a faj az év-milliók alatt átment. A modern F. kísérleti úton igyekszik feleletet kapni a legnagyobb kérdésekre. Alacsonyrendű állatok petéit megtermékenyítés nélkül fizikai s kémiai ingerekkel sikerült oszlásra, további szaporodásra bírni. Peték és embriók különleges viszonyok közé helyezése, operálása, összenövesztése, túlélő szövetek szaporítása jelölik azt az utat, amelyen ez a fiatal tudomány kérdésekkel ostromolja a természetet.

Felderítő repülőgépek feladata kettős: a harcászati (közel) és a hadászati (távolfelderítés). Az első az ellenséges első vonal között 20—50 km mélységben történik. A második az ellenséges ország egész területére kiterjed. A felderítés technikai eszköze a fényképezés. Többnyire beépített fényképezőgéppel történik, amely önműködően készít sorozatos felvételeket.

A közelfelderítő gép a felderítésen kívül irányítja a tűzérség belövését is. Könnyű gép, egy menetirányban beépített és egy forgatható géppuskával. A távolfelderítő nagyobb, kétmotoros gép, három-négy géppuskát, esetleg gépágyút is visz védelmi célra. A harcot mindkét fajta lehetőleg kerüli, vadászgépekkel csak akkor biztosítják őket, ha különösen védett légtérben kell dolgozniuk.

Fellendítés, a pangó gazdasági élet élénkebb mozgásba hozása, amit napjainkban általában a közhatalomtól vár a közvélemény. Korábban a válságokat követő pangások önmaguktól adtak helyet az újabb fellendülésnek, mikor az alacsony kamatláb (< Kamatpolitika), a csökkent munkabér és a tőkejavak olcsósága ismét jövedelmezővé tette a vállalkozást, új befektetések végrehajtását. Újabban, kivált a < világgazdasági válság után a válságban is alig csökkent, néhol még megnövelt < közterhek és a fokozódó külkereskedelmi elzárkózás számos országban megnehezítette az önműködő fellendülést, ezért Németországban, az Únióban, Franciaországban és másutt az állam lépett a magángazdaság helyére. Közmunkákra, befektetésekre, szociális intézményekre, fegyverkezésre igénybe vette a heverő tőkét, hitelreemtés (< Hitelpolitika) útján olcsó és bő hiteleket nyújtott a vállalkozásnak is és mindezzel véget vetett az ú. n. deflációs politikának. Németországban sikerült is a

munkanélküliséget erősen csökkenteni, az Únióban azonban ezirányban csekélyebb volt az eredmény, Franciaországban pedig a válság csak a Reynaud-kormány másirányú intézkedései nyomán kezdett nagyobb mértékben enyhülni. A F. ugyanis csak akkor járhat tartósabb eredménnyel, ha általa nem emelkednek az árak és a bérek inflációs mértékben, amit megfelelő ár- és bérpolitikának kell biztosítania, vagy pedig ha az állam ezirányú tevékenységét s vele a közterheket fokozatosan csökkentik az első élénkülés bekövetkezése után. Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy némely országban — Igy Angliában, a skandináv országokban, sőt Magyarországon is — nagyobbarányú állami F. nélkül is erőteljesen megjavult a konjunktúra s hogy a gyökeres gyógyítás elősegítésére annak az okát kell megkeresni, miért nem gyakorolnak a gazdasági élet fentemlített, a fellendülés előfeltételeit képező jelenségei, kellő fellendítő hatást?

Feminizmus a nők társadalmi, gazdasági és politikai egyenjogúsítására irányuló szemlélet. A F. annak a gazdasági ténynek a felismerésén alapszik, hogy a kapitalista társadalom termelő eszközei és módszerei az ember szükségleti cikkekké váló ellátásának kérdésében a nemek között egy új munkamegosztást alakítottak ki. A F. azt vallja, hogy a nemek közötti gazdasági és jogi egyenlőtlenség, a kettős erkölcs, a társadalom szolgálatára előkészítő

nevelés eltérő szabályai nem a szexuális különbözőségeiből, hanem a két nem régebben elhatárolt társadalmi munkaköréből és az erre épülő gazdasági függőségből származtak. Az új társadalmi munkamegosztás ezt az elhatároltságot megszüntette, a nő ennek következtében a gazdaságban új helyre és új jelentőségre tett szert. A régi viszonyokra alapított társadalmi, politikai és gazdasági szabályok és megkötöttségek fölöslegessé és károsná váltak, ezek megszüntetése tehát mind az egyén, mind a közösség érdekében szükséges és elkerülhetetlen. A F. szerint a társadalmi munkába való bevonás szempontjából nem a szexuális adottság, hanem nemi különbség nélkül az egyéni képességek s azok legkedvezőbb felhasználási lehetőségei mérvadók. Mint minden irányzat, amely egy túlhaladott társadalomszemlélet átalakítására törekszik, a F. is szembekerült gúnnyal, rágalommal, örök erkölcsei és természeti törvényekre való hivatkozással. A kapitalista termelő rend reális tényei előtt azonban már úgy a régebbi, mint az újabbban jelentkezett reakciós szemléletek is kénytelenek meghajolni s bár a nők egyenjogúsítása a gyakorlatban még nem teljes, a F. követeléseinek elvi jogosultságát már nem vitatják a régi hevességgel.

Feudalizmus. Társadalmi és gazdasági rendszer, amelynek jellemzője a földbirtok és bizonyos hivatali jogok és kötelességek összekapcsolása. A történelem folyamán különböző or-

szágokban különböző korokban egymástól függetlenül alakult ki. Európában a 8. században fejlődött ki a római birodalom hanyatlásának korában. A központi hatalom gyengülése a kisebb birtokosokat arra készítette, hogy az erősebbeknél keressenek védelmet és ezt úgy vélték elérni, hogy birtokukat erősebb szomszédjukra ruházták át és ők csak a haszonélvezetet tartották meg. Utóbb a nagyobb birtokosok most már erőszakosan léptek fel és néhol hivatalos hatalmukkal is visszaélve tették a szabad birtokosokat hűbéreseikké. A 10. században nagyjából kialakult Európában a hűbéri társadalom. Alapja a nagybirtokok önálló termelése volt. Minden ilyen nagybirtok önálló gazdasági egység, amely teljes önellátásra rendezkedett be és mindennemű szolgáltatását, így az adót is, természetben róttá le. A hűbérúr meghatározott katonai szolgálatot tartozott teljesíteni és saját birtokán minden állami hatalmat gyakorolt, beleértve az igazságszolgáltatást is. A munkát a jobbágyok végezték és részben rabszolgák is.

Magyarországon a F. elemeit már Szent István bevezette, aki idegenből jött lovagjainak számos hűbért adott, de miután a magyar nemesség szívesen ragaszkodott szabadságjogaihoz, a F. csak aránylag későn, kb. a 15. században diadalmaskodhatott. Elharapódzása és a központi hatalom gyengülése, a nagy hűbérurak féktelen hatalomvágya aztán rövidesen az

ország romlására is vezetett. F. alatt ma az olyan társadalmi rendszert is értik, amelyben a birtokos nemességnek bizonyos társadalmi előjogai vannak. Megnyilatkozhatik ez az alkotmányban (például főúri családok joga felsőházi tagságokra), a jogban (hitbizomány) vagy egyszerűen frott jogszabályok nélkül is a társadalom szellemében, amely előnyben részesíti a régi birtokos nemesség tagjait.

Flandin, Pierre Etienne. * 1889. 1934. miniszterelnök. A németekkel való együttműködést kívánta, München után szerencsekívánó táviratokat küldött Hitlernek és Mussolininak. A vichy-i kormányban rövid ideig külügyminiszter volt.

Fogalomtisztaítás a helyes gondolkodás előfeltétele, a szavak pontos értelmének meghatározása. Átmeneti korokban a régebbi korok fogalomkészlete részben tartalmát veszti, részben új tartalommal telik meg. Ennek következtében a szavak eredeti jelentése elhomályosul, egyes szavak többértelműek, így értelmetlenek lesznek. A termékeny vita lehetősége megszűnik, mert a vitázók éppen a legfontosabb szavak tartalmán nem tudnak egyezni. Így napjainkban egyesek szerint a «liberalizmus» a kartelleket, a «demokrácia» a kizsákmányolást jelenti. A fogalmak ez elhomályosítása megkönnyíti az álokoskodók munkáját, a gondolkodás területén a szavakkal való visszaélés veszi át az uralmat. A gondolko-

dás e zavarában érdekeltek ezért fordulnak élesen a F. minden kísérlete ellen.

Fordizmus Henry Ford amerikai autógyáros üzemszervezési, termelésttechnikai, munkáspolitikai módszere. Jellemző vonásai: 1. Az üzemek önellátásának lehető legteljesebb kiépítése, a nyersanyagoknak maga a vállalat általi termelése. 2. A gyártási eljárás egyszerűsítése (< racionalizálás), a munka lehető legnagyobb mértékű megszüntetése és gépiessé tétele, futószalagrendszer. 3. A munkásszervezetekkel szemben a legélesebb harc, szervezett munkások nem-alkalmazása, ezzel szemben a «szociális olajcsöpp» módszere, a munkások részesítése a nyereségben. A F. következményei: 1. A termelés mennyiségének és gazdaságosságának rendkívüli növekedése. 2. A munkaerő fokozott kizsákmányolása, a munkások korai testi-lelki megrokkánása. Ford az amerikai ipari kapitányok szokása szerint üzletpolitikáját világnézeté és gazdaságpolitikai rendszerré kívánta emelni és vállalkozási módszereit a társadalmi kérdés megoldásaként hirdette. A F.-nak az 1930-as válságévekben, a < közgazdasági kuruzslók virágkorában sok híve volt. Újabban főképpen a < magyarországi nemzeti szocializmus hívei tekintik eszményképüknek, és az ú. n. plutokraták ellenfelének. Ennek oka főképp Ford antiszemizmusa és szembeszállása < Roosevelttel a < New Deal szociálpolitikája miatt.

Forradalom. Társadalmi és politikai szervezetek átalakításának heves és romboló tüneteivel lejátszódó módja. A fogalom tartalma elsősorban szociológiai, beszélnek azonban tudományos, művészeti F.-ról is, technikai módszerek, a termelési eljárások forradalmáról (ipari F.), sőt a természetben lejátszódó katasztrófális átalakulásokra is alkalmazzák ezt a kifejezést. Mindezek a szóhasználatok arra utalnak, hogy a fogalom legfőbb tartalma valamely fejlődési sor megszakadása. Politikai F. csak a politikai szervezeti formákat érinti, a társadalmi F. magát a társadalom szerkezetét is megváltoztatja. A határvonal természetesen nem élesen elkülönítő, mert egy sikeres politikai F. legalább annyit élér, hogy az uralkodó rétegek birtokállományukat új kontingensek szerint osztják fel, ami elkerülhetetlenül változást von maga után a társadalom egész szerkezetében. A F. igen bonyolult jelenség, semmiesetre sem lehet két szembenálló fél erőszakos küzdelmévé egyszerűsíteni, akik közül az egyik csak támad, a másik csak védekezik, az egyik bizonyos eredményt akar elérni, a másik teljesen elzárkózik minden követelés elől. Az ilyen jelenséget inkább lázadásnak nevezhetjük s valóban a dolgok logikájának engedő nyelvi ösztön szívesebben mond pl. rabszolgalázadást, Dózsa-féle parasztlázadást stb. mint forradalmat. A F. nem egyrétű és egységes célokat követő mozgalom, hanem a társadalom differen-

ciálódásából, belső átrétegződéséből származó és elavult jogi-politikai formák ellen fellobbanó küzdelem. A társadalom növekvésének, átalakulásának új rétegződésének korszerű formáját keresi benne. Ezzel magyarázható a birtokon belül levő rétegek egy részének rokonszenvező magatartása a F. elején, mert e rétegek a társadalmi átalakulás következtében korábbi egységes szervezetüket és működésmódjukat elvesztették. Erre vezethető vissza az is, hogy a F. visszaesések és vesztéglések közbeiktatásával halad előre. Amikor a F. megreked, hívei a régi rendtől örökölt ezernyi nehézség közepette még nem találják a teljes értékű megoldásokat, a tömegeken a messianisztikus sóvárgás után kiábrándulás és fáradtság ütközik ki, fellép az elienforradalom (ef). Az ef. a F. vívmányainak minél teljesebb megsemmisítésére törekszik. A F. történeti távlatból tekintve rengeteg nehézség és önellentmondás árán halad a társadalom új formája felé, az ef. a régi formákat akarja helyreállítani, aminek azonban sok tárgyi nehézsége van. Ezért az ef. olykor a F. egyes eredményeit maga is kénytelen mérsékeltebb formában fenntartani.

Földadó olyan adónem, amelynek alapja a föld értéke, vagy a földből szerzett jövedelem. Fajai: 1. Jövedelmi adó, amely a birtok tényleges jövedelmét veszi alapul. Hátrányai: a) A bevallási rendszer, amely nehe-

zen ellenőrizhető és «bünteti a becsületességet, jutalmazza a csalást.» b) A jövedelem emelkedésével az adó is emelkedik. Így a birtokost az adóemelés-től való félelem gátolja, gyakran visszatartja fontos beruházások végrehajtásától. 2. Kataszteri földadó. Jelenleg Magyarországon ez a rendszer van érvényben. Alapja az u. n. kataszteri tiszta jövedelem, a törvény meghatározása szerint «a szokásos gazdálkodási mód mellett elérhető jövedelem.» Hátrányai: a) A becslést az ország különböző részeiben különböző bizottságok állapították meg. Ennek következtében a becslés szempontjai nem egységesek. b) Lásd fentebb b) alatt. c) Maga a kataszteri tiszta jövedelem fogalma is tisztázatlan. d) Általános kifogás, hogy a kisbirtokot a nagybirtoknál nagyobb mértékben terheli. Így elősegíti a nagybirtok fennmaradását akkor is, ha célszerűtlenül gazdálkodik. e) Nyilvántartása és beszedése bonyolult és költséges, így az állampénztári érdekeket sem elégíti ki. A kataszter kiigazítása pedig rendkívül költséges és hosszadalmas munka, így az adóalap nyilvántartása elavul. f) A rendszerben rejlő általánosan ismert és elismert hibák az államot gátolják abban, hogy komoly jövedelmi forrásnak tekintse. g) A beépítetlen városi telkeket is mezőgazdasági földként adóztatja. Így gyakran óriási értékű telkek után tulajdonosuk alig fizet adót. Ez ellenkezik az < adó-erkölcs szempontjával, egyszers-

mint elősegíti a gazdaságilag kártékony értékelkedési várakozást (< közmunkák költségei). 3. Földértékadó. Alapja a föld beruházások nélküli piaci értéke. Alapgondolata azonos a kataszteri földadóéval, figyelembe veszi azonban, hogy «a szokásos gazdálkodási mód mellett elérhető jövedelmet» a föld piaci értéke fejezi ki. Ez értéket pedig nem becsléssel, hanem a piacon történő adás-vételek alapján állapítja meg. Kielégíti az adóerkölcs követelményét, mert nem az egyéni munkát, hanem a közösség által teremtetett < földjára < meg-szolgáltatlan jövedelmét terheli. Ugyanakkor nem gátolja, sőt fellendíti a termelést, mert az értékhez igazodó adó a birtokost földjének értéke szerinti kihasználására készíti. Ezzel a < tagosítás fontos kérdésének megoldását is elősegíti. A föld-értékadót hívei alacsony kulcsal kívánják bevezetni és a kulcsot fokozatosan emelni.

Földértékadó < földadó.

Földjára. A jára valamely dolog pusztá tulajdoni jogcímével egybekötött jövedelem vagy előny. A F. tehát egy hely (telek vagy föld) tulajdoni jogcímével összekötött jövedelem vagy előny. A F. mértéke az illető helynek — a rajta eszközölt minden befektetés leszámítása után maradó — tiszta piaci értéke, amely után a F. az akkor és ott szokásos kamatkulcs mellett a bérlő által a föld tulajdonosának a hely használati engedélyéért fizetendő. Mivel azonban a föld-

érték rendszerint magasabb, mint amennyit a föld mindenkor i jövedelmezősége indokolna, tekintve, hogy a tulajdonosok a földnek a társadalom fejlődése kapcsán szinte biztosan beálló további értéknövekedésére számítanak s csak akkor adják el földjüket, ha ezt a jövőbeni «anticipált» értéket megkaphatják érte — a F. a piaci érték szokásos kamatánál valamivel kisebb is lehet. Ez azonban nem változtat azon, hogy a tudomány — a fiziokratáktól Ricardon, Stuart Millen keresztül Henry Georgeig (< Georgeizmus) és követőig, újabban a < fábiánusokig és a magyar Pikler J. Gyuláig a F.-ot tekintik a valóban < megszolgáltatlan jövedelemnek, minthogy a földnek, vagyis a természeti adottságoknak a belefektetett tőkétől és munkától különválasztott tiszta értéke — az az érték, amelyet a föld- és telekkereskedelem a föld vagy telek piaci árának nevez — nem a tulajdonos vagy másvalaki egyéni munkájának és befektetésének a terméke, hanem a társadalom, az állam létének következménye és magassága a társadalom, a gazdasági élet fejlettségének függvénye. Ezért a legkülönbözőbb világnézetű és tudományos felfogású írók és közgazdászok hangoztatták, hogy a F. köztulajdonba veendő (< Földadó) és vannak közöttük, akik szerint egyedül a F. veendő — mint nem egyéni emberi munka terméke — köztulajdonba, vagyis adóztatandó el. A F. lényegét kutató tudomány

kezdetben csak a különbözeti F.-ra irányozta figyelmét, vagyis arra a járadéktöbbletre, amelyet a jobb föld (vagy értékesebb telek) tulajdonosa élvez a rosszabb föld tulajdonosával szemben; mivel azonban a legrosszabb föld értéke és jövedelmezősége: nulla, minden, a föld pusztá tulajdoni jogcímével egybekötött jövedelem F. Mivel továbbá a földérték a társadalom fejlődésével arányban emelkedik, értékváltozásának iránya ellentétes a tőke jövedelmével, amely — a tőkék romlandósága és avulása folytán — csökken, majd megsemmisül. A föld ugyanis adott nagyságú és nem szaporítható, míg a tőkék — gyakorlati szempontból — korlátlanul szaporíthatók. Ezért a F. a történelem folyamán állandóan emelkedik, míg a kamatláb csökken.

Földreform a mezőgazdasági birtokviszonyok < állami beavatkozás útján történő megváltoztatása, tágabb értelemben az ezzel összefüggő és ebbe kapcsolódó gazdaságpolitikai intézkedések. Magyarországon általában a bizonyos területhátáron felüli birtokok kisajátítását és e területen kisbirtokok létesítését (földosztást) értik F.-on. E javaslat mellett felhozott érvek: 1. A kisbirtok termelése gazdaságosabb és több munkaalkalmat nyújt, mint a nagybirtoké. 2. A kisbirtok magasabb népszaporodást biztosít. A nagybirtok hívei ezzel szemben azt állítják, hogy: 1. Gazdaságosság és munkaalkalomnyújtás

szempontjából a nagybirtok előnyösebb a kisbirtoknál. 2. A népszaporodás a statisztika szerint a jellegzetes nagybirtokos vidékeken a legmagasabb és az < egyke leginkább a kisbirtokos vidékeken jelentkezik. — Az osztályérdekek által befolyásolt, < demagógia által mesterségesen zavart vitát nehéz eldönteni. Kétségtelen, hogy az 1. pont körül kialakult vitában egyik félnek sincs igaza. Figyelmen kívül hagyják, hogy a birtok területe a gazdaságosság szempontjából nem döntő tényező. A gazdasági viszonyok változásával ugyanis állandóan változnak a gazdaságos termelés feltételei és így, ha esetleg meg is lehetne állapítani a pillanatnyilag leggazdaságosabban termelő üzemmódot, a viszonyok változásával e feltételek is megváltoznak. Ezenkívül ugyanazon időben, de különböző helyeken is más-más birtok nagyság a legelőnyösebb. Ahogy pl. nem gazdaságos egy piacoktól és közlekedési vonalaktól távol eső területen a belterjes kertgazdálkodás, ugyanúgy nem gazdaságos városszéli, kertgazdálkodásra alkalmas földeken a nagyüzemi szemtermelés. Ugyanígy helytelen a birtok által nyújtott munkalehetőséget kizárólag a birtok területe alapján vizsgálni. Kétségtelen ugyanis, hogy ez a föld minőségétől, fekvésétől is függ. E tényezőket, mint azt is, hogy valamely terület a közönség számára milyen előnyt jelent, a föld értéke és nem a területe mutatja. A földkérdésnek kizárólag a birtok nagyság

alapján való vizsgálata ugyanolyan kezdetleges, mint ha a gépek termelékenységét köbtartalmuk alapján próbálnók megállapítani. Mindez okokból kifolyólag a F. hathatós eszköze a földértékadó (< földadó), amely önműködően biztosítja, hogy minden egyes földdarabot értékéhez képest használjanak ki, és így a legnagyobb termelékenységet, egyszersmind a mindenkor és mindenütt legelőnyösebb birtok nagyság kialakulását mozdítja elő. A földosztás ellen gyakran felhozott érv, hogy a nagyüzemi termelésről kisüzemi termelésre való hirtelen átmenet a gazdasági életet túl erősen rázkódtatná meg. E felfogás szerint a földosztás csak olyan országokban volt súlyos megrázkódtatás nélkül kivihető, ahol, (mint a feudális Franciaországban), a nagybirtokon kisbérleők gazdálkodtak és így a földosztás csak a tulajdonviszonyt változtatta meg, de nem az üzemmódot. A hirtelen rázkódtatás elkerülésére a földosztás hívei a reformot hosszabb időtartam, 15—20 év alatt kívánják végrehajtani. Az ilyen F. azonban ez idő alatt az egész mezőgazdasági termelést bizonytalanságban tartaná, a nagybirtokon rablógazdálkodás folyana, a beruházásokat mellőznék és ezzel a gazdaság kiszámíthatatlan kárt szenvedne. A F. ilyen megoldási kísérlete ezenkívül a gazdasági és pénzügyi kérdések egész sorát veti fel, amelyre a reform hívei meg sem kísérik a válaszadást, hanem a háború utáni kelet- és középeurópai F.-

ok példájára hivatkoznak. E F-ok célja azonban gazdaságonkívüli volt, az új nemzeti államokban idegen (német, orosz, magyar) nemzetiségű birtokososztály tönkretétele. Természetesen, ha a F-mal politikai célt akarunk szolgálni, a gazdasági megfontolások háttérbe szorulnak. Mindenképp megfontolandó azonban, hogy melyik az a politikai cél, amelynek az ország gazdasági érdekeit alárendelik.

Franciaország új rendje. Az összeomlás a demokratikus harmadik köztársaság pusztulását idézte elő. Ez maga is egy összeomlásból született 1871-ben, nem szabad azonban elfeledni, hogy 1789-től, a nagy forradalom kitörésétől kezdve több mint egy évszázados, viszszaeséseken át is szakadatlanul megújuló törekvés jutott sikerre. F. nem dicsekedhet komoly előzményekkel. Az utolsó néhány évben mutatkoztak a <fasizmus egyes tünetei (csuklyások, de la Rocque ezredes «tűzkeresztesei»), ezek azonban megközelítőleg sem voltak képesek komoly fasiszta tömegmozgalmá szerveződni. A német fasizmus világhatalmától elszennvedett megsemmisítő vereség után az ilyen értelmű átalakulás kevésbé látszik valószínűnek.

Franco Francisco Bahamonde * 1892. A tiszti iskola elvégzése után Marokkóban résztvett az Abd-el-Krim elleni harcokban. A berberek ellen folytatott francia-spanyol akció sikere után tábornokká nevezték ki. 1927. a zaragozai katonai aka-

démia parancsnoka, majd a Baleari-szigetek katonai megszervezője; az asturiai felkelés levezése után a vezérkar főnöke. A népfront győzelme után a Kanári-szigetek parancsnoka. 1936 júliusában Afrikába repült és megszervezte a felkelést a köztársaság ellen. San Jurio, majd Mola tábornok halálása repülőszerecséltlensége után a felkelők egyetlen vezére. Olasz és német segítséggel közel hároméves polgárháborúban elfoglalta Spanyolországot. «Caudillo» címmel államfő és generalisszimusz.

Francis-Poncet, André, francia politikus és diplomata. * 1887, Provins (Seine-et-Marne). A tanárképző főiskolát végeztes utána Németországban járt egyetemre. Párisban egyetemi rendkívüli tanár lett. A világháború alatt a kémelhárító irodába osztják be. Utána a nehézipar szolgálatába lép, ahol nagy hasznát veszik nagyszerű szervező képességének. 1928. szépművészeti, majd gazdasági államtitkár. Hajlamai az irodalom és a művészetek felé vonzóak, érdekei pedig a nagyiparhoz. 1931. berlini, 1938. római nagykövet. 1940. VII. 19 a kormány képviselője a Vöröskeresztnél.

Frank, Hans * 1900. Karlsruhe. Háborús szolgálata után az Epp tábornok vezetése alatt álló szabadcsapathoz csatlakozott, majd a Reichswehrbe lépett be. Közben jogot hallgatott. Elsők között csapott fel Hitler hívei közé, 1927. a párt jogi vezetője lett. Az uralomrajutás után rábízták az egész igazság-

szolgáltatás átszervezését. Lengyelország meghódítása után birodalmi biztos és helytartója lett a lengyel területeknek.

Funk, Walter, *1873. A Berliner Börsenzeitung közgazdasági szerkesztője volt, korán csatlakozott a nemzeti szocializmushoz. Közvetítő szerepet töltött be a párt és a nagyipar között. 1937. gazdasági miniszter, 1939. Schacht visszalépése után a Birodalmi Bank elnöke.

Gamelin, Maurice, francia tábornok. * 1872. Páris. Már 16 éves korában felveszik a saint-cyri katonai iskolába. A világháború végén a 9. hadtest parancsnoka. 1919—1925. katonai misszió vezetője Braziliában. 1931. mint vezérkari főnök, Weygand utóda, 1938. főparancsnok, 1939. a szövetséges hadsereg főparancsnoka. A Daladier-vonal áttörése után elmozdítják és az összeomlás után letartóztatják. Gyors előléptetését annak köszönhetné, hogy a világháború alatt az ő hadtestének volt legcsekélyebb a vesztesége s az alig szaporodó Franciaország olyan fővezért akart, aki a legalacsonyabb véráldozatokkal vívja meg a háborút. Filozófus szellem volt, amikor Franciaországnak a tettek emberére lett volna szüksége.

G

Gandhi, Mohandasz Karamcsand, a Mahátma (a Nagy Lélek), a hindu nemzeti függetlenségi mozgalom vezére. * 1869., szülei gazdag kereskedők voltak. Az indiai Ahmedabadban és Lon-

donban jogot tanult, majd 1891. Bombayban ügyvédi irodát nyitott, de a délafrikai hinduk jobb sorsáért folytatott harcai (1893) rövidesen a politikai pályára terelték. Az első világháború alatt támogatta az angolok háborús erőfeszítéseit, de amikor a háború végén nyilvánvalóvá vált, hogy az angolok nem adják meg Indiának az önkormányzatot, G. a függetlenségi passzív ellenállási mozgalmának élére állt. 1920. a függetlenségi mozgalom vezetőjévé választották és ettől az időtől kezdve szakadatlan harcokat vívott az indiai angol uralom ellen. 1924. megszervezte az angol áruk bojkottálását és a kéziszövéshöz, valamint — a brit sómonopólium megtörése végett — a sófőzéshez való visszatérést hirdette. 1930. London elhatározta az indiai kérdés tisztázását, Lord Irwin (a mai lord Halifax) alkirály kihallgatáson fogadta a börtönéből kiengedett G.-t, sőt a második — ugyancsak eredménytelen — londoni kerekasztal-értekezlet idején V. György angol király is tárgyalat vele. Miután a tárgyalások nem vezettek eredményre, G.-t 1932. ismét letartóztatták, ezuttal ötödször. G. az új indiai választójog elleni tiltakozásul 1932. hat és félnapos éhségstrájkba kezdett, ami Londont ismét engedékenységre bírta, de G. célját végeredményben mégsem érte el. A 72 éves Mahátma most is résztvesz a kongresszusi párt függetlenségi küzdelmeiben. A második világháborúban már nem támogatja az angol kormányt, sőt a polgári en-

gedetlenség erőszakmentes mozgalmát szervezte meg ellene. Mindazonáltal — akármilyen szívós és meg nem alkuvó a részletkérdésekben —, mindig óvakodik a nyílt szakítástól és pártjában a mérsékelt csoport vezetője. Tekintélye a hindu nép körében óriási, csaknem szentként tisztelik, de a hinduk a függetlenségi harc jövődő vezérének inkább a haladóbb és radikálisabb < Nehruban látják.

Gaulle, Charles de, francia tábornok, 1916. tüzérfőhadnagy Pétain verduni védőseregében. A háború után vezérkari tiszt; a motorizálás híve, a jövő támadószellemű mozgóháborúját jósolja meg s ennek megfelelő gépesített «ütőhadsereg» és páncélos hadosztályok elméletét állítja fel, hazájában azonban nem értik meg, csak Reynaud áll mellé, de eredménytelenül. 1940. Reynaud miniszterelnök G. ezredes tábornokká nevezeti ki s hadügyi államtitkárként maga mellé veszi. A fegyverszünet előtt Londonba repül, ahol mint a «szabad francia haderő főparancsnoka» élére áll a háborút Anglia oldalán folytató «Francia Nemzeti Bizottság»-nak. A Pétain-kormány hadbírósa G.-t 1940. július 5. négyévi börtönre, majd augusztus 2. in contumaciam halálra ítéli. 1940. őszén a francia gyarmatbirodalom tekintélyes része csatlakozik hozzá, első sorban Francia Egyenlítői Afrika, Belga-Kongóval együtt. Hajóhada, melyet Muselier altengernagy s csapatai, melyeket G. főparancsnoksága alatt az

egyek frontokon Catroux, Le Gentilhomme, Leclerc és Larminat tábornokok vezényelnek, az 1940—41-iki észak- és kelet-afrikai angol hadjáratnak angol részről fontos tényezői.

Gazdasági válság, az általános gazdasági helyzet olyfokú megromlása, hogy az áruk eladási lehetősége nagy mértékben csökken, ami a munkaerő és a tőke rendkívüli nagyságú < munkanélküliségét, ennek kapcsán a vállalkozási és befektetési hajlam és alkalmak hiányát, a fizetésképtelenségek számának növekedését idézi elő. Ha a G. mély és hosszantartó, akkor — mint az 1929-ben kezdődött ú. n. világgazdasági válság — bel- és külpolitikai zavaroknak is okozója lehet. A G., ha a gazdaság valamelyik ága különlegesen szenved alatta, lehet hitel-, termelési-, értékesítési-, fogyasztási válság stb., egy évszázad óta a mezőgazdaság külön válságáról is szokás beszélni, de mivel a gazdasági élet összefüggő egész, a G. — míg ellentétes hatások nem érvényesülnek — tovább terjed a gazdaság valamennyi ágára. Bár G.-ok minden korban jelentettek, a legtöbb tudós azokat az ú. n. modern tőkés termelési rend velejáráóinak, az árrendszeren alapuló forgalmi gazdaság egyes részei között kifejlődő aránytalanság következményeinek tekinti, amelyek éppen ezért a 19. század óta bizonyos szabályszerűséggel ismétlődtek is. Szocialista oldalról ezt a magángazdálkodás tervszerűtlenségének tudják be, némely vagy

valamennyi termelési ág túlságos befektetéseinek, amelyekkel szemben — a tömegek csekély vásárlóereje folytán — nem áll elég vásárlóképes kereslet. A < georgeizmus oldaláról viszont arra mutatnak rá, hogy viszonylagos túltermelés az egyik oldalon csak akkor állhat elő, ha a másik oldalon kevesebbet termelnek, mint amennyi a természeti adottságok és természetes berendezés mellett lehetséges s ez az oka annak, hogy bár a szükséglet megvolna valamennyi előállított jószág megvételére, hiányzik a kellő vásárlóerő; e jelenség okaként pedig a földmonopóliumot és a termelést gátló adórendszert jelölik meg. A szabadkereskedelem hívei nem mennek ily messze a G. okának kutatásánál, csupán arra hívják fel a figyelmet, hogy mennél kevesebb állami beavatkozás gátolja a javak és az emberek szabad forgalmát és az árak kiegyenlítődéését, annál hamarabb és könnyebben szabályozza a gazdasági élet önmagát és veszi elejét az aránytalanságok kialakulásának.

Geopolitika (görög), a. m.: földpolitika, újabb, német eredetű tudományág. Művelői — Haushofer tábornok, ennek fia és mások — nagy irodalmi munkásságot fejtenek ki, szellemi központjuk a «Zeitschrift für Geopolitik» című folyóirat. Egybeolvasztják a történeti, földrajzi és politikai tudományok megfelelő elemeit annak bizonyítására, hogy a politika szükségszerűségeit a földrajzi, természeti adottságok szabják

meg. A politika — kivált a külpolitika — célja tehát csak az lehet, hogy a nemzet «terhekötöttségének» (Raumbundenheit) megfelelő területmegosztást, a nemzeti terjeszkedés lehetőségeit, települési helyeit, nyersanyagforrásait, közlekedési utait biztosítsa. E geopolitikai elgondolások közé tartozik az < élettér és a < nagytérség gondolata és általában az expanziós (terjeszkedési) irányzatok legtöbb célja is. A geopolitika megállapításainak Olaszországban és Japánban is erős visszhangja támadt, ilyen alapon kívánja a japán politika is a keletázsiai és óceániai «tér-ség» viszonyait újjárendezni.

Georgeizmus. Henry George amerikai nemzetgazdászról (1839—1897) elnevezett elmélet. A G. szerint az emberiség szaporodásával, technikai és művelődésbeli haladásával párhuzamosan emelkedik a < földjáraadék. Ennek következtében a jövedelemmegosztás másik két tényezőjének, a munkabérek és tőkekamatnak részese-dése a termelés eredményében állandóan a minimum felé tolódik. A földjáraadék állandó emelkedése a földtulajdonosokat arra készteti, hogy földjüket egyáltalában ne, vagy nem értékének megfelelően használják fel, hanem bevárják, míg a közösség szaporodása, együttes munkája, vagy befektetései révén a földérték emelkedik. A földtől így elzárt tőke és munka nem talál foglalkoztatást, beállnak a gazdasági válságok. E rendszer káros hatásait a G. a

beruházások nélküli tiszta földértékre kivetett adóval óhajlja megszüntetni. A G. javaslata szerint a földértékre kivetett alacsony kulcsú adót (< földadó) fokozatosan addig kell emelni, amíg a teljes földjáradékot felemészti. Ezzel párhuzamosan a többi, termelést és fogyasztást terhelő adót meg kell szüntetni. E rendszer a G. szerint felszabadítja a földet és vállalkozást a földmonopólium és adó bilincsei alól, egyben biztosítja az igazságos jövedelemmegoszlást. A közösség megkapja a közös munka eredményeként előálló földjáradékot, az egyén pedig csorbítatlanul birtokolja munkatereit. A G. a külső és belső biztonság fenntartására, a földérték nyilvánartására és a földértékadó beszedésére korlátozza az állam működését. A befolyó közpénzek felhasználását a közösség demokratikus elhatározására bízza. Ilymódon a < liberalizmus alapelveit végletes következetességgel valósítja meg és ezzel a társadalombólcséleti értelemben vett < anarchizmussal jut érintkezésbe. A G. Dániában, Ausztráliában, New-Zealandban és a Délafrikai Unióban ért el jelentős gyakorlati eredményeket. Magyarországon 1917—18. több város, köztük Budapest, bevezette a községi földértékadót, de a politikai viszonyok változásával ez adó beszedését felfüggesztették. George mellett a G. legjelentősebb képviselője Pikler J. Gyula (1864—), aki a sok tekintetben hiányos georgeista nemzet-

gazdaságtant összefüggő rendszerré dolgozta fel, egyszersmind a budapesti városi telekértékadó szabályrendeletével és telekértékbecslési módszerével az elmélet legtisztább gyakorlati kivitelének útját is megmutatta.

Géppuska. A gyalogság önműködő fegyvere, kicsiny tömege és ennek megfelelő nagy mozgékonyága és rendkívüli tűzereje teszi félelmissé. A gyalogsági fegyverrel azonos lövedékeket sorozatosan lövi ki. Percenként 500—600 lövést ad le, egyes típusok 1000 lövést is. A gyors tüzeléstől csöve hamar átmelegedik, ezért a csövet vízzel töltött tartályba építik be. Háromezer lövés után azonban a víz teljesen elpárolog. A vízhűtés nehézségének elhárítására újabban léghűtéses típusok készülnek. A honvédségben használt változatai a könnyű géppuska és a golyószóró. Az utóbbi rövid sorozatokban tüzel, kis súlya és hordozhatósága a legkisebb gyalogsági egységek számára is alkalmassá teszi és így a gyalogság tűzerejét igen megnöveli.

Gondolatszabadság a gondolatközlésnek azt az állapotát jelenti, amikor semminő hatalom, vagy hatalomtól való félelem a gondolat szabad kifejezésének és terjedésének útjában nem áll. Korlátot csak a lelkiismeret és a gondolat öntörvénye állít.

A G. minden objektív tudományos kutatás előfeltétele. A vizsgálódó, béklyóitól megszabadult értelem ugyanis addig megy vissza az okok keresésé-

ben és elemzésében, ameddig csak lehet. Csak ott áll meg — a végső elemeknél —, ahol saját tökéletlensége vagy az ismeretek hiánya miatt megállni kénytelen. (< Racionalizmus címszó alatt a dogmáról és axiómáról mondtak). Semilyen tilalom nem parancsolhat megálljt az észnek; csak az összefüggések felismerése nyugtathatja meg. Mi az igazság? Ezt eldönteni egyhamar senkise fogja. De hogy mi az igazság szelleme: ezt már tudjuk. Annyi ez, mint önzetlenül és alázatosan közeledni az igazság felé, készen arra, hogy tévedésünket beismerjük és a más véleményét türelemmel megvizsgáljuk.

A G. a tudományos feltevésekben, eszmékben és szellemi irányzatokban rejlő esetleges elentmondásokra, értelmi zavartságokra és tisztátlanságokra természetesen bomlasztó hatással van. Ha ugyanis szabadon és félelem nélkül hasonlíthatjuk össze a különböző felfogásokat, szabadon érvényesülhet az értelem legegyszerűbb és leglényegesebb elve, az azonossági elv (a két mennyiség közötti egyezés törvénye). Már pedig az értelem az azonossági elv segítségével állapít meg közös és eltérő tulajdonságokat, soroz közös fogalmakba dolgokat.

Tudományos rendszerezések, enciklopédiák alkotásának elengedhetetlen feltétele, hogy az uralkodó nézeteket minden tekintélyre való tekintet nélkül szabadon egybevehessük. Az enciklopédikus fogalomkö- elterjedésének egyik legfőbb aka-

dálya Helvetius szerint a «szertelt butaság», a fogalomzavar, amiről az emberek annál is kevésbé szívesen mondanak le, mert hiszen nagy fáradság árán szerezték meg.

A G. az ész egyedüli tekintélyén és az észből levezetett erkölcs kizárólagosságán alapszik, mely egyesek szerint isteni eredetű.

Ezzel szemben utalni szoktak arra, hogy a G., amikor a fennálló nézeteket irracionális járulékaiktól megfosztja, sok valódi értéket is lerombol; mert a világnak lényege vagy legalább is egyik lényege az irracionális. De akár megváltozhatatlan örök lényeknek tekintjük az irracionálisat, akár pedig a tudomány egyre szűkülő vadászterületének, bizonyos, hogy sem az intuíciónak, sem más ösztönyszerűségnek nem sikerült eddig kizorítania állásából az észet, mint az egyetlen emberi megismerő eszközt, amellyel a dolgok bennrejlő értelme megvilágítható, amellyel valamely állítás vagy tagadás helyessége eldönthető.

(A G. társadalmi szerepéről < Sajtószabadság.)

Gort, John, viscount. * 1886. Harrowban és Sandhurstben nevelkedett, 1905. lépett be a hadseregbe. A világháború kitörésekor kapitányi rangban volt, kilencszer dicsérték meg napi-parancsban és megkapta a Viktória-keresztet. 1926. lett ezredes és a sanghaji vezérkarnál kapott beosztást. Később az indiai katonai nevelő igazgatója, majd a camberleyi vezérkari

iskola vezetője. Szigora miatt itt «tigris»-nek nevezték. 1937. tábornok és osztályfőnök a hadügyminisztériumban, Hore Belisha meghitt tanácsadója. 1937 végén vezérkari főnök, 1939. a franciaországi csapatok főparancsnoka.

Göbbels, Dr. Josef, propagandaminiszter, a német nemzeti szocialista párt harmadik legfontosabb embere Hitler és Göring után. * 1897. Rheydtben a Rajnavidéken, 1920. Heidelbergben doktorált, újságíró volt és korán résztvett a pártmozgalmokban. 1926. Berlin Gauleitere és megszervezi a párt kelet-németországi szárnyát. A párt baloldali, szocialisztikus szárnyához tartozott. 1927. alapította meg az Angriff című napilapot, 1928. birodalmi képviselő, 1929. a párt propagandafőnöke. 1933. propagandaminiszter. Mint ilyen megszervezte a nemzeti-szocialista sajtót, irodalmat, rádiót, színházat, filmet és pártalan hatású propagandaszervezetet létesített. Elnöke a birodalmi kultúrkamarának. Mint politikus mindig a radikálisokhoz tartozott, mind külpolitikai, mind belpolitikai téren.

Göring, Hermann Wilhelm. * 1893 január 12. a bajorországi Rosenheimben, repülőtiszt volt a háborúban és a híres Richt-hofen-rajt vezette. Mint kapitány szerelt le, majd a polgári repülés terén működött Svédországban, svéd nőt vett feleségül. Kezdetől fogva tagja Hitler pártjának, 1923. résztvett a megghiúsult müncheni puccsban, utána Olaszországba menekült,

1927. visszatért, újjászervezte az SA-t, 1928. birodalmi gyűlési képviselő, 1932 óta a birodalmi gyűlés elnöke. 1933. porosz miniszterelnök és belügyminiszter. Mint légügyi miniszter 1933. hozzáfogott a német légierők átszervezéséhez. Később a négyéves terv birodalmi biztosja lett s ebben a minőségében a gazdasági kormányzatból lassan kiszorította Schachtot. 1938. tábornagy. Első felesége halála után 1935. Emmy Sonnemann színésznőt vette feleségül. Eleinte a párt radikális szárnyához tartozott, utóbbi időben azonban mérséklően igyekezett érvényesíteni befolyását. 1940. birodalmi tábornagy lett, e számára létesített rendfokozat egyetlen birtokosa.

Grandi, Gróf Dino, olasz politikus. * 1895. Résztvett az első világháborúban, elsőként között csatlakozott a fasiszta mozgalomhoz. A Marcia su Roma alkalmával a milícia tisztje volt. Röviddel később a kamara alelnöke, majd belügyi államtitkár. 1929. pedig külügyminiszter lett. Különleges megbízásokkal járt Bécsben, Varsóban, Budapesten, Washingtonban és másutt. A leszerelési konferencián jelentős szerepet vitt. 1932. londoni nagykövet, ugyanez évben a fasiszta nagytanács tagja. Az abesszín háború és a spanyol benemavatkozás kérdésének alakulásában fontos tevékenységet fejtett ki. 1939. igazságügyminiszterré nevezték ki.

Guardia, H. Fiorello. * 1882. New York. Jogi tanulmányai

befejezése után a konzuli pályára lépett, Triesztben és Budapesten teljesített szolgálatot. Két évig édesanyja szülővárosában, Fiumében vezette az amerikai konzulátust. Amerikának a világháborúba belépésekor önként jelentkezett katonának és a repülőkhöz kapott beosztást. Az olasz harctéren őrnaggyá léptették elő és bombázóraj parancsnokságát bízták rá. A háború után a kongresszus tagjává választották meg. Az 1930-i newyorki polgármesterválasztáson kétszázezres szótöbbséggel megválasztották. Roosevelttel bizalma nyilatkozott meg íránta, amikor a Kanadával való egvütműködés biztosítására kiküldött bizottság vezetőjévé nevezték ki. Édesanyja özvegyiségre jutván, Budapesten lakó leányához költözött, itt halt meg és itt is van eltemetve.

Gyarmat. Fejlődésben visszamaradt, túlnyomóan színes népek által lakott (trópikus) terület, más — fejlettebb — hatalmak fennhatósága alatt. A Gy. fogalmába beletartozik, hogy az csak eszköz az anyaország jóléte emelésében; maga a Gy. jóléte csak újabban szerepel a Gy.-os hatalmak célkitűzései közt. A főbb Gy.-birodalmak 1938-as adatok szerint:

	Terület ezer km ²	Lakosság millió
Brit birodalom	34.226	517.0
Egyesült Áll. (1940)	9.682	150.4
Franciaország	12.536	111.0
Japán	681	102.1
Németalföld	2.081	75.3
Olaszország	3.665	53.7
Belgium	2.422	22.9
Portugália	2.174	16.7

Az egyenlítői francia és belga Gy.-ok a háború folyamára az angolokhoz csatlakoztak, Franciaország viszont lemondott Indokína bizonyos területéről Thailand javára. A japán birodalomma ténylegesen többszörte nagyobb a fent kimutatottnál, amelybe nincsenek beszámítva a Kínában elfoglalt területek. Ezek birtoklása azonban sem nemzetközi jogilag, sem ténylegesen nem befejezett ügy, a megszállott területek kiterjedése állandóan ingadozik s a katonai megszállás távolról sem jelent háborítatlan birtoklást. A Gy.-okkal való ellátottság fokát megmutatja, ha az anyaország és a birodalom nagyságát egymással összehasonlítjuk. Eszerint a

Területe Lakossága
kb. hányszorosa
az anyaországénak

Brit birodalom	140	11
Egyesült Államok	1.25	1.12
Francia Gy.-birod.	23	2.75
Japán birodalom (kínai ter. nélkül)	1.8	1.4
Németalf. Gy.-birod.	60	8.5
Olasz birodalom	11.5	1.25
Belga	80	2.75
Portugál	23	2.3

Németország az első világháború után kb. 3 millió km² területű Gy.-át elvesztette s azokat a Népszövetség a győztes hatalmak közt mandátumokként osztotta szét. Megjegyzendő még, hogy a brit birodalom területének nagyobbik fele nem a Gy.-okra, hanem a független dominiumokra esik s India, hol a birodalom lakosságának többsége él, sem nevezhető ma már minden tekintetben Gy.-nak. — Németország, Japán és Olaszország — a Gy.-

okból telepítési helyek, piacok és nyersanyagforrások szerzése céljából kívánnak megfelelő arányban részesedni. A legtöbb Gy. eddig a fehérek településére nem bizonyult nagyon alkalmasnak s mint ipari cikkek piacainak is csekély a felvevőképességük. Annál fontosabbak azonban, mint nyersanyagforrások, kivált, ha nem a jelenlegi termelésüket, hanem a jövő lehetőségeit vesszük tekintetbe. Éppen ezért a Gy.-kérdés megnyugtató megoldása csak az lehet, hogy minden nemzet polgárai egyenlő feltételek mellett juthassanak e forrásokhoz; természetesen a bennszülött lakosság érdekeinek sem szabad háttérbe szorulóknak a gyarmatosítók mögött.

Gyorscsapatok. Az autókon szállított gyalogság, a kerékpárosok és a lovasság együttesen képezik a honvédség gyorsfegyvernemét. A korszerű gyorscsapatok legfőbb eszköze az autós gyalogság, ez a csapatot óránként 30—40 kilométeres sebességgel mozog.

II

Haakon VII. norvég király, *1872. Mint dán herceget 1905. a svéd-norvég perszónalunio felbontása után hívták meg a norvég trónra. 1940 áprilisában hadserege élén harcolt a benyomuló németekkel, az ország elfoglalása után kormányával együtt angol hadihajón Londonba ment.

Hadihajó, támadó és védő-

fegyverekkel ellátott, hadviselésre alkalmas tengeri jármű. Tonnatartalma, fegyverzete, páncélzata, sebessége vagy különleges felszerelése szerint különböztetik meg a H.-kat. Eltekintve a kereskedelmi hajókból átalakított és ágyúkkal ellátott segédcirkálóktól, a legnagyobb tonnatartalmú H. a csatahajó. (Sorhajó, páncélos cirkáló.) Ezután következnek a repülőgépanyahajók, majd a nehéz és könnyű cirkálók, a torpedórombolók és torpedónaszádok, a tengeralattjárók és végül a különböző tonnatartalmú segédhajók (aknarakó és aknaszedő hajó, előőrshajók és gyorsnaszádok). A H.-k tervezésénél a legnagyobb probléma általában a fegyverzet, sebesség és páncélozás követelményeinek az összehangolása, szem előtt tartva azt, hogy a jelenlegi hajógyárak, szárazföldi és úszódokkok általában maximálisan 40.000 tonnatartalmú hajók befogadására képesek. Ilyen módon az előbbi három szempontot összhangba kell hozni az utolsóval, a tonnatartalom követelményeivel. Mindazonáltal a legutóbbi években egyes hatalmak 40.000 tonnánál nagyobb H.-k építésébe is fogtak, sőt az Egyesült Államokban 60—65.000 tonnás hadihajók építését tervezik. A hadihajók általában tehát kisebbek — a tonnatartalom szempontjából —, mint a kereskedelmi hajók, mert a világ legnagyobb harcképes hadihajója, az angol «Hood» 42.000 tonnás. Ezzel szemben a világ legnagyobb kereskedelmi hajó-

ja 1941 tavaszán a 85.000 tonnás angol «Queen Elisabeth» volt. A H.-k egyes fajtáit lásd a megfelelő címszók alatt.

Hadipar valamennyi hadviseléshez szükséges iparág összessége. Gerince a nehézipar: ágyu-, páncéllemez-, harcikocsi-gyártás. Hogy minél olcsóbban termeljenek, az olvasztókohókat a szénbányák mellé állították fel és ugyanoda építették a vas-és acél feldolgozásával foglalkozó üzemeket is. Így történt, hogy minden stratégiai elgondolás megcsúfolásával Lengyelország H.-a a német határ mellé, Németország ruhrvidéki H.-a pedig a belga határ közelébe terelődött. Ezen a visszásságon a Harmadik Birodalomban a Hermann Göring-művek szászországi gyárainak alapításával próbáltak segíteni. Angliát 1940 ben teljesen önellátó hadiipari körzetekre osztották, hogy az ország egyik részének esetleges megszállása ne bénítsa meg a hadsereg ellátását. Európa legnagyobb fegyvergyárai: Németországban Krupp- és Hermann Göring-művek, a cseh protektorátusban Skoda, Angliában Armstrong-Vickers, Franciaországban Schneider-Creusot, Svédországban Bofors stb. A vegyiparról < Robbanóanyagok.

Halil Szelasszié, * 1892. Melnik leánya mellett régensként kormányozta birodalmát. 1923. felvettette az országot a Népszövetségbe. 1928. lépett trónra. Nyugateurópai műveltségű, reformhajlandóságú uralkodó, birodalmát határozott

akarattal és megfontolt józansággal igyekezett modernizálni.

Hajókaraván (convoy), több, esetleg igen sok — 10—50 — kereskedelmi hajóból álló hajócsoport, amelyet hadihajók és repülőgépek kísérenk és védenek.

Haladás. A sok és súlyos vizsgálataknak látván felmerülhet a gondolat, van-e egyáltalában haladás. Csupán az emberiség történetéből lehetetlen volna határozott következtetésekre jutni, mert az emberi nem biológiailag még nagyon fiatal, fejlődése nagyon is zavaros s szétágazó. Csak az élettudomány képes arra, hogy világos s pártatlan összehasonlítások alapján feleletet adjon. Megállapítható, hogy a haladásfejlődés élettudományi tény, az ember magát fejlődésben lévőnek láthatja és tudja. A haladás irányáról pedig azt látjuk, hogy egészben véve arra törekszik, amit mi jónak tartunk: testi s szervezetbeli tökéletesedés mellett egy nagyobb szellemiség kifejlődésére. Bizonyos, hogy haladás van, s ez a haladás a mi emberi ideáljaink, reményeink bizonyos fokig való beteljesülése.

Halifax, Edward Frederick Lindley Wood, Lord, Anglia washingtoni nagykövete, volt külügyminiszter, harmadik viscount, azelőtt Lord Irwin. * 1881, Etonban és Oxfordban nevelkedett, 1910. konzervatív képviselő, 1915—1917. dragoñosornagy a francia fronton. 1922. gyarmatügyi államtitkár, 1922—1924. nevelésügyi miniszter, Baldwin alatt mezőgazda-

sági miniszter. 1925. indiai alkirály lett és lordi címet kapott. Nagy segítségére volt Sir John Simonnak, aki mint az India Bizottság elnöke 1928-tól kezdve dolgozott ott. Támogatta India dominiummá-válásának tervét. 1931. tért haza, 1932. örökölte a viscount Halifax címet, egymásután volt nevelésügyi miniszter, hadügyi államtitkár, lordpecsétőr, a tanács lordelnöke. 1937. meglátogatta Hitlert, hogy a Németországgal való megegyezés lehetőségeit megvitassa vele. 1938 februárjában Eden utóda mint külügyminiszter. 1940. átadja helyét Edennek és Washingtonba megy nyakövetnek.

Hansson, Per Albin, a svéd szociáldemokrácia vezére. * 1885, apja kőműves volt. H. gyermekéveiben kifutó volt, majd kereskedősegéd; 12 éves korától kezdve résztvett a svéd munkásmozgalomban. Korán vezető szerephez jutott, 1912. beválasztották a párt vezetőségébe. 1925. a párt akkori vezérének, Brantingnak halála után pártvezérré választották. 1932. alakított először kormányt és ettől az időtől kezdve rövid megszakítással állandóan H. maradt a svéd szociáldemokráta kormányok miniszterelnöke. Nemcsak országában, hanem egész Európában igen népszerű, általában benne látják a skandináv polgári demokrácia vezérének.

Harcokosi (tank). Az első világháborúban alkalmazták először az angolok. A hadvezetőség eleinte idegenkedett tőle, haditechnikai játékszernek tartotta.

Churchill mint a tengernagyi hivatal lordja kényszerítette ki alkalmazását. A H. páncélos jármű, amely kerekekre illesztett, azok körül mozgó végtelen láncáttételen, az ú. n. hernyóalpon mozog. Feladatai: az ellenség akadályait, tábori erődfitéseit áttörni, a géppuskafélszkeket letaposni, tüzelésével az ellenség mozgását zavarni és akadályozni. Az első világháborúban csak a gyalogsággal együtt alkalmazták, a gyalogság mindig szorosan felzárkózva követte a H.-kat. A második világháborúban a német páncélos hadosztályok sokszor (kivált a franciaország hadjáratban) messze előretörték, de mindig ki tudtak tartani a gyalogsági erők megérkezéséig. Weygand tábornok védekező taktikája éppen azon alapult, hogy rugalmas, «mélységben tagozott» frontot állított fel, amelynek első laza vonalai a páncélos hadosztályokat átengedték, hogy a főerőktől elvágtak páncélosokkal külön lehesen végezni. E taktika azonban az adott hadászati körülmények között nem bontakozhatott ki, bár kezdetben voltak kisebb eredményei. A H.-k fajai: könnyű H., egy pár (iker-) géppuskával, feladata főleg a felderítés. Harchan meglepő fellépésével hat. Súlya két-három tonna, átlagsebessége 40 km. Áttörő vagy nehéz H.-k. Tömegük és nagy tűzerjük révén hatnak. Több gépfegyvert és kisebb ágyukat hordoznak. Sebességük kisebb, súlyuk 15—20 tonna; az óriás-típusok nem váltak be. A H. saját hosszánál nem széle-

sebb árkon átkel, 70—90 fokos lejtőn felkúszik, a nagyobb típusok másfélméteres falon is átmennek és egy méter átmérőjű fatörzset kidöntenek és letaposnak. A könnyű H. személyzete két ember, a nehéz H.-é 15—20 főig terjedhet. A két világháború között minden hadsereg vezetősége gondosan készült jövőbeni alkalmazásukra. Németországot a versaillesi békeszerződés eltiltotta használatuktól. A fegyverkezési jogosság visszaszerzése után a német szorgalom a H. angol ötletét óriási arányokban fejlesztette, a második világháborúban a német páncélos hadosztályok ellenállhatatlanoknak bizonyultak, tömeges alkalmazásuk forradalmasította a hadviselést és addigi sztratégiai fogalmainkat nagy mértékben átalakította. A H.-k leküzdésére a tűzesség új válfaja keletkezett, a páncéltörők, a gyalogság egységei közé beosztott könnyű (4—5 cm-es) lövegek.

Harmadik Birodalom. A nemzeti szocialista Németország megjelölése. Moeller van der Bruck használta ily című, 1923. megjelent könyvében. Az első birodalom a középkori német-római szent birodalom, a második az 1871—1918. fennállott császárság. Az erre következett weimari köztársaság nemzeti szocialista ideológia szerint a pusztulás, szétesés, zsidó «kamatrabszolgaság» közbjátéka, a német nép nyomorúságos birodalom nélküli állapota.

Hácha, Emil, cseh politikus, * 1872. Egyetemi tanulmányai

után bírói pályára lépett. 1925. a csehszlovák közigazgatási bíróság elnöke. Mint a legmagasabb állami méltóságok egyikének viselője, akinek szimpátiái a csehországi jobboldali politika felé közismertek, a Szudétaföldet Németországhoz csatoló 1938. szept. 29-i müncheni négyhatalmi egyezmény és Benes 1938. okt. 5-i lemondása után ő követi a lemondott államfőt a köztársaság elnöki székében. Külügyminisztere, Chvalkovsky társaságában 1939. márc. 15. reggel fél 5 órakor Berlinben aláírja azt a megállapodást, amelyben «Csehország és a cseh nép sorsát teljes bizalommal a német birodalom vezérének kezébe teszi le». Azóta a német-birodalmi cseh-morva protektorátus államelnöke, báró Neurath birodalmi protektor iránymutatása alatt.

Háromhatalmi egyezmény. 1940. szept. 27. írták alá Berlinben Németország, Olaszország és Japán kormányai. A szerződés első pontjában Japán kötelezettséget vállal, hogy tiszteletben tartja Német- és Olaszország vezető szerepét Európa új rendjének megteremtésében, a második pontban Német- és Olaszország vállalják ugyanezt a kötelezettséget Japánnal szemben Nagy-Ázsia új rendjének megteremtésével kapcsolatban. A szerződés harmadik pontja az előző két pontban említett törekvések irányában való együttműködést állapítja meg a három hatalom között, amelyek ezenkívül kötelezettséget vállalnak arra nézve,

hogy kölcsönösen támogatják egymást minden politikai, gazdasági és katonai eszközzel abban az esetben, ha a szerződő felek valamelyikét olyan hatalom támadná meg, amely nincs belekeverve az európai vagy a japán-kínai háborúba. Az ötödik pont kimondja, hogy a fenti megállapodások semmiképpen sem érintik azt a politikai állapotot, amely jelenleg a szerződést kötő három fél mind-egyike és a Szovjetunió között fennáll. — A H.-hez csakhamar csatlakoztak Szlovákia, Románia, Magyarország (1940. nov. 20.) és Bulgária. Mindezen államok számára a három nagyhatalom közül bármelyiket az európai vagy a japán-kínai háborúval kapcsolatban érintő támadás esetén beáll a casus foederis, (vagyis az a körülmény, amelynek létrejötte után a szerződésben vállalt kötelezettséget teljesíteni kell.) Jugoszlávia 1941 márc. 25. történt csatlakozását a márc. 27. végrehajtott államcsíny hatálytalansította, mire Hitler kancellár ápr. 6. deklarálta a Jugoszláviával és Görögországgal szemben fennálló hadiállapotot.

Helmwehr. Osztrák fasiszta mozgalom, eredetileg fegyveres párthadsereg, amely legfőbb eleme volt a független Ausztria fennmaradását kívánó rendszernek. Az osztrák fasiszmus kezdettől fogva két mágneses sarok körül osztdott meg: az egyik az önálló állam, a másik a nagynémet birodalomhoz való csatlakozás vágya. A H. először hosszú belpolitikai küzdelmek

után 1934 februárjában véres erőszakkal leverte a szociáldemokrata felkelést, mire Ausztria «rendi» állammá alakult át. A kormányon levő és az állam önállóságát kívánó fasiszta rendszernek azonban csakhamar szembe kellett kerülni egy sokkal hatalmasabb ellenzéki fasiszmustal, a német < nemzeti szocializmus osztrák különítményével. A H.-ből és a belőle sarjadtt rendszerből, amelynek állampártja utóbb a Hazafiúi Arcvonal nevet viselte, kezdetől fogva hiányoztak a forradalmi tömegek. Felülről csinált, jórészt mesterséges mozgalom volt, szellemi tartalmát főként a < klerikalizmus szolgálta, társadalombölcseleti háttérként kivált Othmar Spann egyetemi tanár ködös < univerzalizmusa szerepelt. A «rendi állam» élete fogytig sem volt képes egyensúlyba kerülni. Keletkezése után néhány hónapra egy nemzeti szocialista puccskíséret során meggyilkolták diktátorát, Dollfuss kancellárt; Ausztria függetlenségét ekkor már csak az olasz mozgósítás mentette meg. A nemzeti szocialista mozgalom hatalmas illegális működést fejtett ki; nyomasztóan a lombikban főzött osztrák hazafiassággal kendőzött «rendi állam» szellemi és erkölcsi erővel talán még kevésbé volt képes ellenállni, mint fegyverekkel. 1938 márciusában német csapatok megszállták az országot, a diadalmas nemzeti szocializmus Ausztriát a Harmadik Birodalom részévé tette.

Henlein, Konrad. * 1898. Cseh-

országban, kishivatalnok fia. Reichenauban kereskedelmi akadémiát vezet, fiatalon résztvesz a tornászmozgalomban. 1916. önként jelentkezik, 1917. Olaszországban hadifogoly, fogsága idején magyarul és csehül tanul. Hazatérve előbb bankhivatalnok, majd tornatanár, 1927 óta a «Német Tornászszövetség» vezetője, 1933. megalapítja a «Szudétánemet Heimatsfront»-ot. 1938. április 24-én teszi közzé híres karlsbadi nyolc pontját. A szudétavidék átcsatolása után birodalmi biztos, S. S. csoportvezető.

Heroikus világnézet. A < faszizmus alapján épülő államrend tartozéka és nevelői eszménye. Bölcséleti indítékait az akarat és cselekvés elsőbbségét s az értelem másodlagos voltát hirdető tanokban kell keresni. Hívei igen lenézik a demokratikus állampolgári nevelést. A veszély és a kockázat kultuszát követelik a nemzeti közösség minden tagjától. Jellemző példa: az olasz ifjúsági szervezetek gyakorlatain maga a közoktatásügyi miniszter is átugrik egy szuronysóvény felett.

Herriot, Édouard. Francia politikus és író, * 1872, Troyes. Párisban tanul; az irodalomtörténet tanára a lyoni gimnáziumban, majd egyetemi magántanár. 1905. Lyon polgármestere. 1912. radikális szenátor. 1919. képviselő; átveszi pártja s egyúttal az ellenzék vezetését Poincaré miniszterelnök jobboldali bloc national-jával szemben, a Ruhrvidék megszállása ellen s a Szovjetúnió elismeréséért

küzd. 1921. Moszkvába, 1922. az USA-be utazik. 1924. a szocialistákkal megalakítja a cartel des gauches-t, 1924. jún. 16. miniszterelnök. MacDonald angol munkáspárti miniszterelnökkel és Marx német kancellárral nyomban személyes kapcsolatra lép a londoni konferencián, ahol rálép az útra, mely aztán Briand-t Locarnóba s Németországot a Népszövetségbe vezette. Ugyanekkor diplomáciai kapcsolatra lép a Szovjetúnióval. 1925. április 10. lemond és a kamara elnöke lesz. 1940. jún. hivatalosan megszervezi a Massilia hajó útját a háborút Afrikából folytatni kívánó miniszterek és törvényhozók átszállítására, kiknek leszállítása s elfogatása ellen házelnöki minőségében tiltakozik a Pétain—Laval-kormánynál.

Hertzog, James Barry Munk, tábornok, volt délafrikai miniszterelnök. *1866-ban Wellingtonban, búr családból, tanulmányait az amszterdami egyetemen végezte. 1895. Orange Free Stateben bíró, szolgált a búr háborúban, a béke ellen szavazott, azóta is éles angolelleses politikát folytatott. 1907. nevelésügyi miniszter, 1910. Botha első kormányában igazságügyminiszter, 1912. kilépett s megalakította az ellenzéki nacionalista pártot, amelynek célja a független dél-afrikai köztársaság kivívása. Pártja egyre nőtt és sikerült megbuktatnia Smuts és Botha angolpárti kormányát, 1924. miniszterelnök. 15 évig volt miniszterelnök és az ország teljes függetlenítésén fáradozott. 1939.

szept. 67:80 arányban megbukott semlegességi javaslatával és a háborúspárti Smuts foglalta el helyét. 1940 január 23-án háborúellenes javaslatát 81:59 arányban leszavazták.

Higiénia. (Egészségtan.) Az egészség megóvásával, illetőleg a betegségek megelőzésével foglalkozó tudomány. Az individuális H. a helyes táplálkozással, ruházat, lakásviszonyok, testápolással, stb. foglalkozik. A köz-H. a társadalom egészségének biztosítását szabályozza törvényes rendelkezések s azoknak hivatalos keresztülvitele által. Ide tartoznak a járványos betegségek megelőzése, az ivóvizek vizsgálata, csatornázás, az élelmiszerek hamisításának üldözése, az iskolai és börtönegészségügy ellenőrzése, fertőtlenítés, prostituáltak felügyelete, stb. A szociális H. az emberi társadalommal, mint élő szervezettel foglalkozik, célja, hogy egészséges emberek szülessenek (anya- és csecsemővédelem, tüdő- és nemi-beteg-gondozók, házassági tanácsadó, stb.). Az ipar fejlődésével karöltve, mint speciális tudomány alakult ki a gyári H. Feladata a munkások testi-lelki egészségének védelme, az úgynevezett ipari megbetegedések eliminálása, a kellő világítás, szellőzés, a tisztasági és óvob rendezések keresztülvitele.

Hillmann, Sidney, * 1887. Zagareben, Litvániában. Húsz éves korában jött, mint bevándorló, szüleivel az Egyesült Államokba. Igen korán résztvesz a munkásmozgalmakban, majd 1916. megszervezi a nagy new-

yorki sztrájkot, amelynek során a munkásság kivívja a 48 órás munkahetet. 1919. újabb sztrájkot szervez a 44 órás munkahétért és ez a mozgalom is sikerrel jár. 1921. meglátogatja Szovjetoroszországot, ahol kedvező gazdasági megállapodásokat köt, majd visszatérése után megalapítja Rochesterben, Chicagóban és New Yorkban a

Munkanélküliek Biztosítási Alapját. 1933. a Roosevelt-féle új gazdasági terv végrehajtásából veszi ki részét és az amerikai munkáspárt végrehajtó bizottsági tagjává választják. A legfőbb amerikai nemzetvédelmi tanács megalakításakor Roosevelt mint a munkásérdekek képviselőjét hívja meg a tanácsba.

Himmler, Heinrich, a német rendőrség főnöke, az S. S. birodalmi vezetője. * 1900. Münchenben. 1918. katona. A frontról visszatérve a müncheni műegyetemen mezőgazdasági tanulmányokkal foglalkozott. Az 1923. évi puccs után újjáalakított nemzetiszocialista párt alsóbajorvidéki ügyvezetője, majd helyettes körzetvezetője lett. 1929. az S. S. birodalmi vezetője. 1934 óta a Gestapo, a titkos politikai rendőrség vezetője és 1936 óta az egész német rendőrség feje.

Hitbizomány megkötött örökösödési rendű (rendszerint az elsőszülött fiú által örökölt), el nem adható, fel nem darabolható föld-, néha házbirtok. Célja egyes előkelő családok elszegényedésének intézményes megakadályozása. E családok kiváltságként kapták a H.-alapí-

lási jogot. Nemzetgazdasági kárai rendkívül nagyok. A jogi megkötöttség nehezíti a hitel-szerzést és így gyakran feltétlenül szükséges beruházások elvégzését. Azonkívül mesterségesen fenntart olyan nagybirtokokat is, amelyek nem életképesek és H. nélkül önmaguktól lemorzsolódnának. Gyakran, különösen népi-reakciós körök által hangoztatott kívánság a H-rendszer bevezetése a parasztbirtokokon. Ezzel a kisbirtok törpebirtokká aprózódását kívánják megakadályozni. Ez az át nem gondolt javaslat a H. legnagyobb kárát, a hitelszerzés akadályozását a kisbirtokra is kiterjesztené. Azonkívül a parasztbirtokosokat szinte kényszerítené az < egykére. Napjaink zavaros politikai gondolkodását jellemzi, hogy a paraszt-H. hívei egyúttal a kisbirtokos-gazdálkodás fejlesztését és a szaporodás fokozását is hirdetik.

Hitelpolitika. A hitel gazdasági javaknak kölcsönzése, ideiglenes átengedése, tehát bár a hiteleket ma általában pénzben nyújtják, összegük nem lehet nagyobb, mint a megtakarított és kölcsönözhető javak pénzben kifejezett értéke. Mivel azonban a hitel egyben vásárlóerő átruházása és a termelési költségek előlegezése is, a nyújtott hitelek végösszege egy nemzetgazdaságban ugyanúgy tágítható és szűkíthető, mint maga a pénzforgalom is és ugyanazzal a hatással is jár, még pedig, hogy a hitelnyújtás feltételeinek — kamatlábjának,

fedezetének, határidejének stb. — szigorítása és az ezzel járó hitelszűkítés a vállalkozást és a spekulációt visszaszorítja, míg a hitelfeltételek könnyítése az ellenkező hatást fejti ki. Eszerint a H., a hitelfeltételeknek s általa a hitelmennyiségnek a bankok, a jegybank és a kormány részéről történő megállapítása és módosítása az egész gazdasági életre kihat s a bankjegypolitikáéhoz hasonló deflációs és inflációs hatást fejthet ki. Minthogy a jegybank és a bankok betéteiken és saját vagyonukon túl is nyújthatnak hitelt — mintegy garanciát vállalva az adós fizetési kötelezettségeiért, ez a «hitelteremtés» által való inflációs hatást fejthet ki. Az ilyen hitelteremtést egyébként válságok idején a közvélemény követelni szokta. Vigyázni kell tehát arra, hogy a hitelteremtés csak olyan arányban történjék, amilyen arányban a munka nélkül levő tőkék és munkaerők és a felhasználatlan készleteknek a hitelteremtés révén a termelésbe való bevonása nem csupán a termelést növelheti, hanem a vásárlóképes fogyasztást is és így a kihitelezett összegek a termelési folyamat — amelyre azokat nyújtották — beveződése után a hitelnyújtóhoz visszafolyhassanak. Ha a hiteltágítás olyan időpontban történik, amikor a termelési apparátus amúgyis teljesen foglalkoztatva van, akkor inflációs hatás származik belőle, mivel a termelést a kellő arányban már nem növelheti. Ez volt a helyzet Ma-

gyarországon a második világháború előtt, ami persze nem akadályozta meg a nyilaskeresztes párt «szakértőit» és más dilettánsokat, hogy tudatlanságból és demagógiából hiteltárgf-tást ne követeljenek.

Hitler, Adolf, Németország vezére és kancellárja. * 1889 április 20. a tiroli Braunauban, vámtisztviselő fia, a linzi középiskola alsó négy osztályát végezte, Bécsbe utazott, hogy festő legyen, de a képzőművészeti akadémia felvételijén visszautasították, napszámos volt és menhelyen hált, majd magafestette színes levelezőlapok eladásából élt. 1911. Münchenbe utazott, ahol kis festményei eladásából élt. Már ebben az időben érdeklődött politikai kérdések iránt és Habsburgellenes nézeteket vallott. 1914-ben önként jelentkezett a német hadseregbe, végigszolgált a háborút, tizedesi rangot ért el, mustárgáz-mérgezés következtében rövid időre megvakult. A háború után Münchenben érintkezésbe kerül a Drexler-féle hat tagot számláló német munkáspárttal, ennek hetedik tagja és vezére lesz, s nevét nemzetiszocialista német munkáspárttá változtatja. Az 1923. évi meghiúsult puccskísérlet után ötévi várfogságra ítélik. Landsberg várában írja meg a Mein Kampf első kötetét. 8 hónap múlva szabadlábra kerül. A Mein Kampfort 1925 és 1927 között fejezi be. 1928-ban a párt 800.000 szavazattal 12 képviselőt küld a birodalmi gyűlésbe. 1930-ban 6.400.000 szavazattal 106-ot, 1932 júliusában 13.700.000 szavazat-

tal győzött. A birodalmi elnökválasztáson Hindenburggal szemben kisebbségben marad. Ezután népszerűsége csökkent, de a nagyipar támogatásával 1933 január 30. kormányra került és hozzáfogott a Mein Kampfban előadott program pontos keresztülviteléhez. 1934 június 30. le-törte a Róhm vezetése alatt szervezkedő rohamosztagos összeküvést, mely a nemzeti szocializmus programjába felvett radikális tervek magvalósításához ragaszkodott. 1934 augusztus 2., Hindenburg halála után a maga személyében egyesítette a kormányfő és államfő tisztét. 1935. bevezette a katonakötelezettséget, meghozta a nürnbergi zsidótörvényeket, 1936 március 7. elrendelte a bevonulást a katonamentes Rajna-zónába. Közben teljes erővel gyorsította a fegyverkezést. 1938 március 12., gondos előkészítés után megszállta és bekebelezte Ausztriát. Szeptember 28. megtörtént a müncheni megegyezés Daladier, Mussolini és Chamberlain között, a német csapatok megszállták a Szudéta-vidéket, 1939 március 15-én pedig egész Csehországot. 1939 augusztus 23. aláírták az orosz-német meg nem támadási szerződést. Szeptember 1. megkezdődött a lengyel hadjárat. 3. megérkezett az angol és a francia hadüzenet. A háború elején utódjelölési jogával élve, utódjaivá sorrendben Göringet és Hesst jelölte ki.

Hoare, Sir Samuel. * 1880, második baronet, Harrowban és Oxfordban nevelkedett, pályáját a gyarmatügyi minisztéri-

umban kezdte, a világháborúban alezredes lett, magas kitüntetésekkel kapott. 1922—29 légügyi, 1931—35 indiai államtitkár, 1935. külügyminiszter. A közvélemény buktatta meg néhány hónap múlva a Hoare—Laval terv miatt, amely az Olaszországgal való megegyezést javasolta az abesszin konfliktusban. Sorjában volt az admirális első lordja, belügyminiszter 1937 és 1939 között. 1910 óta képviselő. A háború kitörésekor lordpecsétőr és a hadikabinet tagja lett. Jelenleg madridi nagykövét.

Hodza, Milan dr. Csehszlovák politikus, * 1878. Szucsány. Budapesten tanul jogot, magyar parlamenti gyorsíró, 1910 országgyűlési képviselő. A Felvidék elszakítása, illetve a csehszlovák köztársaság megalakulása után közoktatásügyi és földművelésügyi miniszter, 1935. miniszterelnök. Az agrárpárt demokratikus balszárnyához tartozott, foglalkozott egy dunavölgyi gazdasági együttműködés gondolatával, de Prága—Bécs—Budapest háromszögtervével már későn, alkalmatlan időben állt elő. A müncheni egyezmény után emigrált.

Hoover, Herbert Clark, az Északamerikai Egyesült Államok volt elnöke. * 1875. quaker családból, egy iowai farmon. Kiváló eredménnyel végezte az egyetemet, majd Kaliforniában, Arizonában, később Nyugat-Ausztráliában bányamérnökként működött. A világháború kitörése előtt már nagy szerepet játszott nemzetközi bányáérdekelt-

ségeknél. A világháború alatt az Unió londoni követsége mellett működött, majd a belgiumi amerikai segélyakciót szervezte, Amerikának a háborúba való belépésekor pedig Wilson elnök Amerika élelmezésének szervezésével bízta meg. 1921-ben tagja lett Harding elnök kormányának, 1928. az Unió elnökévé választják. 1932. Franklin D. Roosevelttel szemben kisebbségben maradt.

Hore-Belisha, Leslie, * 1895, londoni telekügynök fia, Oxfordban nevelkedett, a világháborúban őrnagy lett. 1923. liberális képviselő. 1931. a kereskedelmi minisztérium parlamenti titkára, 1932. a kincstár pénzügyi titkára, 1934—1937 szálltásügyi miniszter, 1937. hadügyminiszter. A közlekedésügyi minisztériumban elért propagandasikereinek köszönhetően ezt a kinevezését is. Népszerűsítette a katonáskodást Angliában, modernizálta és «fiatalította» a hadsereget, 1939 szeptemberétől a hadikabinet tagja volt. 1940 januárban a hadügyi tárcáért cserébe a kereskedelmi tárcával kínálták meg, de visszautasította és lemondott. «Mr. Hore-Belisha nagyon nagy képességeiből fakadtak azok a nehézségek, amelyek felmentéséhez vezettek» — ez volt Chamberlain indokolása a kormányváltás idején.

Horthy Miklós, vitéz nagybányai, Magyarország kormányzója. * 1868. református nemesi családból. 1886. tengerészhadapród, 1900. sorhajóhadnagy, 1909—1914. I. Ferenc József

szárnysegéde. 1912. a Budapest nevű hadihajó parancsnoka, 1914. sorhajókapitány és a Habsburg, majd a Novara hadihajó parancsnoka. A Novara élén vett részt 1915. az olasz hadüzenetet követően az osztrák-magyar hajóhad támadásában az olasz partok ellen. Ezután San Giovanni di Meduanál megsemmisítette a Montenegro és Szerbia számára szállító ellenséges teherhajórajt s ezzel megpecsételte Montenegró sorsát, ezért a Mária Terézia-rendet kapta. 1916. júl. 16. Otrantónál áttörte az ellenséges zárlatot, 1917 májusában cirkálókból és rombolókból álló hajórajzával ugyancsak Otrantónál nagy ellenséges erőt küzdött le. Az ütközetekben rettenthetetlen személyes bátorságról tett tanúságot, a második otrantói vállalkozásnál gránátszilánktól súlyosan megsebesült, első segély után visszavitette magát a parancsnoki hídra és hordágyon fekve irányította hajórajja mozdulatait. Felgyógyulása után a Prinz Eugen dreadnaught parancsnoka, 1918. pedig ellentengernagy és a hajóhad főparancsnoka lett. Az összeomlás után az uralkodó parancsára átadta a hajóhadat a délszláv nemzeti tanácsnak és hazatért kenderesi birtokára. Innen Szegedre ment, Károlyi Gyula gróf ellenforradalmi kormányában hadügyminiszteri tarcát vállalt, majd az alakuló nemzeti hadsereg fővezére lett. A proletárdiktatúra bukása után Siófokra repült, onnan 1919. nov. 16. a román megszállók

kivonulása után ünnepélyesen bevonult Budapestre. 1920. március 1. a nemzetgyűlés 141 szavazat közül 131 szavazattal kormányzóvá választotta. Miután a román hadsereg, mely eredetileg csak a Tiszáig vonult vissza, a tiszántúli területre is kiürítette, bevonult a tiszántúli városokba is. 1921. a visszatérő Károly királyt az ország elhagyására bírta, majd ugyan ezen évben a volt uralkodó második visszatérése után az esküjéhez hű nemzeti hadsereg Budapest határában fegyverrel verte szét a legitimista lázadókat. Ezzel az ország kiszámíthatatlan veszedelemtől menekült meg. 1921. kormányra hívta gróf Bethlen Istvánt, akinek tíz éves kormányzása a háború utáni Magyarország rendjét megszilárdította. Kormányzósága második évtizedének miniszterelnökei Magyarországot szorosan hozzákapcsolták az európai nacionalizmus új diadalmas irányaihoz. Tízéves kormányzói évfordulóját a nemzet szeretete számos róla elnevezett közintézménnyel és középítkezéssel örökölte meg. 1936. Miklas osztrák szövetségi elnökkel találkozott, majd hivatalos látogatást tett Olaszországban, később Németországban, Kielben résztvett egy új német hadihajó vízrebocsátásán, amelyet Hitler vezér és birodalmi kancellár iránta való tiszteletből Prinz Eugen-nek nevezett el, miután a nagynémet birodalom az osztrák történelem hagyományait is átvette. 1937. az országgyűlés kiterjesztette a

kormányzói jogkört és a nemzet bizalmát azzal is kifejezésre juttatta, hogy a kormányzót hármias utódjelölési joggal ruházta fel. 1938. a bécsi döntés után honvédsége élén diadalmasan bevonult Komáromba és Kassára, 1939. tavaszán a honvédség megszállotta Kárpátalját is. 1940. szeptemberében a második bécsi döntés után Szatmárnémetibe, Nagyváradra és Kolozsvárra vonult be, majd látogatást tett a Székelyföldön. Országlásának huszadik évfordulóját 1940. kívánsága szerint a nehéz körülményekhez mért méltóságteljes egyszerűséggel ünnepelte meg a nemzet. Világháborús kitüntetésein kívül számos külföldi rend nagykeresztje, 1939. márc., ill. a kárpátaljai bevonulás óta pedig a tábornoki kar felkérésére viseli a Magyar Érdemrend hadiékítményes nagykeresztjét, amely rendi fokozatnak egyedüli tulajdonosa. — Hitvese jószáshelyi Purgly Magdolna, számos áldásos jótékonyossági mozgalom nemeslelkű vezetője. Házasságukból négy gyermek született, akik közül kettő van életben: István, mérnök, kiváló sportrepülő, a MÁV elnökgazdátója, és Miklós, közgazdasági pályafutás után Magyarország rio de janeiro-i követe.

Hull, Cordell, az Egyesült Államok külügyminisztere, * 1871. Tennessee államban. Több mint negyven esztendeig áll az állam szolgálatában. Hosszabb ideig a tennesseai törvényhozásnak, majd az állami bíróságnak volt tagja, azután huszonnégy éven

keresztül mint törvényhozó működött a képviselőházban és két éven keresztül a szenátusban. Különös érdeklődéssel fordult állandóan a külügyek felé és különösen a távolkeleti kérdés egyik legelső szakértőjének tartják. Az európai ügyekben elfoglalt álláspontját leghatározottabban a torontoi egyetemen 1937. tartott beszédében szövegezte meg: «A nemzetközi rend fenntartása nemcsak az egységes magatartásnak nemzetközi elfogadásától függ, hanem attól is, hogy a nemzetek ezeket a szabályokat betartsák. Nem szabad kétségnek fennmaradni egy adott szó betartása tekintetében.» Roosevelt harmadszori megválasztása óta a fegyverkezési, illetve az úgynevezett beavatkozási politika egyik legjellegzetesebb és legerélyesebb képviselőjének tekintik.

Humanizmus eredetileg a renaissance tudományos célkitűzése, hogy a középkori világszemlélet egyoldalúsága alól felszabadítsa az általános embert: a humanum-ot. Ledöntötte a skolasztika (középkori egyházi bölcsélet) korlátait és rávetette magát a klasszikus művészetek és irodalmak tanulmányozására. A 14. század Itáliájában született, gyorsan terjedt egész Európában, a 16. században pedig már olyan diadalmas erőre kapott, hogy segítőtársa lett a reformációnak. A középkori askétizmus helyére a klasszikus ókor életét állította, mint követendő példát és eszményi tökéletességet, nem csupán az irodalomban és művészetben,

hanem a politikában, sőt szociális téren is. Az ókor félreértett eszményeit megtisztította ugyan a hamis patinától, de túlértékelve azokat, híveit és vallóit a másik végletbe sodorta. A nevelés középpontjába a klasszikusok tanulmányozását állította és ezzel az újkori művelődés megteremtője lett. A történelmi fejlődés során eredeti tartalma másodrendűvé értéktelenedett. Az új H. már kevés közösséget vállal a klasszikus ókor eszményeivel, de alapkövetésként állítja fel az emberhez méltó gondolkodást és cselekvést, azt a humanum-ot, amely már nem csupán értelmi, hanem erkölcsi érték is. Társadalmi vonatkozásban a részvét és együttérzés, a szolgálatkészség és udvariasság mozzanataival bővült, művészettörténeti és történelembölcseleti szempontból pedig a kultúrember értelmi készségének teljes kifejlesztését követeli meg, hogy ilymódon érje el az ember eszményi fölemelkedését. Nem tűri meg, az uniformizált életszemléletet, hanem mind a gondolkozásban, mind a cselekvésben az egyéniség kifejlesztésére törekszik. Ilymódon abba a túlméretezett individualizmusba torkollott, amely a 19. században és a 20. század első évtizedében feltűnő jelenség és az «én» szertelen hangsúlyozásában mutatkozik meg. Aztán kopni kezd ez az én-központú világnézet és a legújabb H. már a kollektívum irányában fejlődik. Megköveteli minden ember és minden emberi érték megbecsülését. Nem

ismer faji, vallási és társadalmi külön-értékelést, szentnek tekint minden emberi életet és alkotást, amely az általános élet jobbá, szebbé tételére törekszik. Megvetéssel sujtja, aki nem becsüli tulajdon emberméltóságát, vagy intellektuális képességeit a rombolás szolgálatába állítja. A legújabb H. tulajdonképpen túlméretezett idealizmus és mint ilyen, meglehetősen korszerűtlenné vált világszemlélet. A 20. század «dinamikus» mozgalmaiban a szemlélődő H. csak vereséget szenvedhet, mert csak felfegyverkezve védhetné meg világszemléleti fellegrát. Az így felszínre kerülő önellentmondás korunk egyik legfontosabb világnézeti kérdése, amely még feloldásra vár. Benne gyökerezik a demokrácia és a politikai szabadság egyik sorskérdése, t. i., hogy hol legyenek a határok, melyeken túl a politikai vélekedés és cselekvés szabadsága már a szabadság elvén épülő rendszer lerombolásához vezet.

Huntziger, Charles, francia tábornok. * 1880, Lesneven (Finistère). Családja elzászi, ahonnan apja a frankfurti békekötés után Franciaországba költözött. A st-cyri katonai iskolát végezte. A gyarmati gyalogsághoz osztották be, szolgált Madagaszkárban, Francia-Nyugat-Afrikában, Indokinában. 1914—1917: nyugati harctér, 1918 január: Szaloniki. A vezérkarhoz kerül, Franchet d'Espérey bizalmából a hadsereg legifjabb ezredesévé nevezik ki. 1939: An-

karába, majd Londonba küldik, hogy megkösse a francia-angol-török megegyezést. 1940 június 21: mint a fegyverszüneti bizottság elnöke Compiègneben Hitlerrel találkozik. Szeptember 7: hadügyminiszter. Szeptember 27: Weygand lemondása után a hadsereg főparancsnoka, de a hadügyi tárcát is megtartja.

Hűbériség < feudalizmus.

II

Ibn Szaud * 1882. Szaudi-Arábia és Hedzsasz királya, a vahabiták szultánja. Már a világháború előtt növelte országa területét. A világháborúban lovascsapatai az angolok oldalán harcoltak. A huszas években az angolokkal megegyezve, több tartományt foglalt el. Legyőzte Husszein királyt, elfoglalta Mekkát és Medinát. 1926. Mekkában Hedzsasz királyává kiáltották ki, azóta uralkodik Észak- és Középarábiában, a Vörös tengertől a Perzsa-öbölíg. 1934. újabb háború után, mint győztes kötött békét és barátságot Jemennel. 1925 óta a mohamedán világ legesélyesebb kalifajelöltje.

Ideológiák az olyan szellemi konstrukciók, melyek a célnak megfelelően majd az érdeket, majd pedig az érdekekkel ellenkező tényeket leplezik. A cél mindig az érdek, csoportok vagy osztályok érdekeinek érvényesülése, igazságra és tényekre való tekintet nélkül. Nietzsche szerint a téveszme életet ösztönző, életet megtartó,

fajfenntartó, fajtfejllesztő, tehát társadalmilag hasznos is lehet. Pareto szerint az ember lényegéhez az ideológia szorosan hozzátartozik; az ember nem szívesen látja be, hogy cselekedeteinek indítéka irracionális és tetteit mindenáron igazolni, magyarázni akarja. Sorel szerint a tömegeket csak tévedések mozgathatják meg; a politikai elmélet annál hatékonyabb, minél kevésbé tudomány, minél kisebb mértékben a valóság ábrázolása, minél inkább mythos. Az antiracionalista irányzatok szerint általában: mindenki számára egyformán kötelező törvényű ész nem létezik; az ész érdekek, osztályok és történeti korszakok szerint más és más; ennél fogva az ember másként, mint ideológiákban, gondolkozni nem is tud. A felvilágosodás tanai szerint viszont az I-
kat emberi akarat hozza létre és ezért tudatossá téve, az ész ítélőszéke előtt meg is szüntethetők; az ész képes a dolgokról helyes ítéletet alkotni és így az I. mögül ható tévedéseket s csalásokat is le tudja leplezni; a felvilágosodás hisz abban, hogy amit az ész helyesnek talál, az végső fokon egybeesik — ha nem is éppen az egyes emberek —, de mindenestre az egész emberiség fejlődésének egyetemes érdekeivel; ha ugyanis valamely ítélet hamis, vagy osztályhoz, osztályérdekhez kapcsolódik, akkor kell lennie egy helyes ítéletnek is, amely az osztályok feletti emberiség egyetemes érdekeinek megfelel. Miképpen lehet az ész

mindenkire egyformán kötelező, helyes ítéletek forrása? A felvilágosodás gondolkodói erre is válasznak: az ítéleteket, az uralkodó nézeteket tartalmukra nézve kell elemezni és pedig két irányban; egyeznek-e a tényekkel és egyeznek-e az ész kategoriális törvényszerűségeivel. Végül: ha nem egyeznek, van-e ennek társadalmi oka? Mint-hogy pedig a tapasztalás eszközei és az ész kategoriális törvényei két külön embernél jóval több egyezést mutatnak, mint eltérést, gyakorlatilag elhanyagolhatók azok a tényezők, amelyek a tapasztalás és ész törvényeiben két külön embernél árnyalati eltérést okozhatnak.

Ifjúsági mozgalmak alatt a — nagyobbbrészt főiskolai — fiatalság bizonyos politikai, gazdasági vagy kulturális cél érdekében történő csoportosulását értjük. A mai magyar I. az ellenforradalom győzelme után keletkeztek és ez többé-kevésbé döntően befolyásolta egész működésüket. Az ellenforradalom, majd a konszolidációs korszak is azt tartotta legfontosabb feladatának, hogy újabb forradalom keletkezését minden áron megakadályozza, amit a politikai és gazdasági élet fokozott megkötésével akart elérni. E megkötöttség keretein belül azután elsősorban a trianoni megcsonkítás után, az állami szerveknél elhelyezkedni nem tudó, államtól függő középosztály fiait akarta elhelyezni, akik e támogatás fejében biztosították feltétlen hűségükről. Ez a fiatalság szervezte meg azután egyed-

uralmi helyzetét kihasználva az I.-at, amelyek most már természetesen nem a szabadságért általában, hanem saját mozgalmuk kizárólagos szabadságáért, így végeredményben a szervezkedési szabadság csökkentéséért harcoltak. Szerepük nem egy szabadabb gondolkodású fiatalság nevelése, hanem bizonyos irányban való megkötése volt. A mozgalmak függő viszonya döntő hatással volt a köreikben uralkodó szellem kialakulására. Az uralkodó irányzat mindeért a kiegyezéstől a forradalom leveréséig terjedő korszakot tette felelőssé, a monopóliumokat élvező fiatalság is ezt a felfogást fogadta el, de a megkötött rendszerben is meg kellett hogy nyilatkozzon «forradalmisága», melyet helyzetének nehézségei okoztak. Az I. feladata az volt, hogy e forradalmi ösztönöket ne az előző korszak tudománya által megfogalmazott és most elítélt szabaddabb, polgáribb rendszer érdekében hasznosítsa, hanem a megkötöttségeken belül helyetfoglalók egy része ellen vezesse le. Ez eredményezte azután az ifjúság városellenességét, a polgárosulás ellen felvonultatott naív regionalizmusát, amely egy időben valóságos parasztrajongássá fajult. E «fajmagyar» népesség nevében forradalmasították a város és a progresszív multra visszatekintő polgárság ellen az ifjúsági szervezkedés monopóliumát élvező ellenforradalmi fiatalságot. Amikor azután máshol is uralomra került egy_ha-

sonló, de tagadhatatlanul következetesebb irányzat, a fiatalság ösztönösen feléje fordult és mozgalmi energiái jórészt idegen keretek közt szerveződtek.

Imperializmus. Tágabb értelemben általában az államok hódító politikáját értjük alatta. Ez a törekvés, mely a világtörténelem egész menetében megfigyelhető, a kapitalizmus kialakulásával és az egész világon való elterjedésével új formákat vett fel.

A kapitalizmusnak fejlett korszakában két dologra van szüksége folyton növekvő mértékben: nyersanyagokra és fogyasztókra. Az egyes országok kapitalizmusa fejlettebb állapotában nem éri be saját országa lehetőségeivel s kénytelen mindkét szükségletének kielégítését más államokban is keresni. A legfontosabb ipari nyersanyagok csak korlátozott mértékben állnak rendelkezésre és mindegyik állam szeretné ezeket saját iparának lefoglalni. De nem kevésbé fontos az újabb piacok feltárása és lehetőleg kizárólagos megszerzése is, hiszen a nagy ipari országok léte elválaszthatatlanul össze van kötve ipari berendezkedésük fejlettségével és foglalkoztatottságával. Hatalmuk alapja az a magasabbrendű gazdasági termelés, amely csak akkor tartható fenn, ha ennek az iparnak megvan a piaca, melyet még állandóan terjeszteni is kell, hogy lépést tarthasson a technika és az ipari átalakulás fejlődésével. Személyi kapcsolato-

kon kívül így tárgyi okai is vannak a nagy ipari érdekeltségek befolyásának az államvezetésre.

A nyersanyagok és piacok megszerzésének legegyszerűbb módja, ha a kellő hatalmi eszközök rendelkezésre állanak, a hódítás. Ezek a hatalmi eszközök viszont erős hajóhad és hadsereg és terjeszkedő politika. A kapitalizmus fejlődése folyamán nem is rettent vissza egyetlen nagyhatalom sem ezeknek az eszközöknek mind tudatosabb alkalmazásától. Anglia, mely először érte el az ipari fejlődésnek azt a fokát, mely imperialista politikára kényszerítette, birtokba vette a világ legfontosabb nyersanyaglelőhelyeit. Később jelentkeztek Franciaország, Németország, Olaszország és Japán, melyek ennek megfelelően már csak egyre kisebbértékű maradékokon voltak kénytelenek megosztozni. Oroszország és az Egyesült Államok kapitalizmusa számára a múlt században még elég teret nyújtott saját államuk kiaknázatlan területe és így egyelőre nem vettek részt az I. versenyfutásában a gyarmatok után.

Az egyre növekvő imperialista ellentétek, a hódítás után áhító államok terjeszkedő kapitalizmusának egyre szűkebbé váló piacokon való első összeütközése végül az első világháborúra vezetett, amely azonban természetesen nem oldhatta meg a súlyos ellentéteket. Németországot egyelőre kizárták a gyarmatok birtokából, de fennmaradt a többi államok I.-ának

versengése, így elsősorban Japán ellentéte a többi gyarmatosító hatalommal és az Egyesült Államokkal, melynek egyre fontosabb érdekeltiségei keletkeztek Keletáziában. Megmaradt Németországnak az az ipari felépítése is, amely kényszerítette őt továbbra is a nemzetközi versenyben való részvételre és piacok békés vagy erőszakos hódítására. (Hitler mondta: «Németország exportál, vagy meghal.») Az I. jellemző eszköze már nem annyira a gyarmatosítás, mint a tőkeexport, vagyis ma már nem készárukat szállít a kapitalizmus, hanem tőkét viszik és a gyarmatosítandó országban magában indítja meg a termelést. Az ipari verseny így még erősebbé vált és az exportált tőkék biztosítására irányuló vágy még inkább kidomborította az I. erőszakos, hódító jellegét. A nagyhatalmak idegen területeken elhelyezett tőkéinek és egyéb érdekeltiségeinek biztosítására az egyetlen mód ezekben a területeknek a tényleges meghódítása. Így vált a nagyhatalmak I.-a a jelenkor politikájának legfőbb mozgatójává.

Infláció az árszínvonal emelkedése, anélkül hogy ezt áruoldali változás (a kínálat és kereslet viszonyának megváltozása) indokolná. Fogalmi meghatározása körül viták folynak. A fedezeti elmélet, amely szerint a bankjegyek értékét és értékállóságát a < jegybank birtokában lévő nemesfémfedezet biztosítja, tarthatatlanná vált. Nemcsak azért, mert ismételtlen bizonyossá vált, hogy a fedezet

csökkenése, sőt eltűnése sem járt I.-s tünetekkel, hanem azért is, mert több alkalommal emelkedő fedezeti arány mellett I. jelentkezett. Az I.-t csupán a bankjegykibocsátás és -forgalom vizsgálatán át érthetjük meg. Bankjegy a következő utakon kerülhet forgalomba: 1. A jegybank az államnak kölcsönt nyújt, amellyel az állam alkalmazottait és szállítóit fizeti. 2. A jegybank magánosoknak váltóhiteleket, vagy ami e szempontból ugyanaz, lombardhiteleket folyósít. Az állam által forgalomba hozott bankjegyeket az állam adók és közszolgáltatások díja fejében visszahajtja a közpénztárba. A váltóleszámtólás útján forgalomba került bankjegyek a váltók lejártakor kerülnek vissza a jegybank pénztárába. Mindazok, akik közszolgáltatásokat kívánnak igénybe venni, vagy adó, ill. váltókötelezettségük van, kénytelenek az ehhez szükséges bankjegymennyiséget a piacon áruk, vagy szolgáltatások ellenében felhajtani. Mindaddig tehát, amíg az állam csupán oly összeg erejéig veszi igénybe a jegybankot, amely összeget adók és közszolgáltatások díja fejében visszahajt, és a jegybank által leszámított váltók beváltásra kerülnek, a bankjegy vásárlóértéke — ha csak áruoldalról nem történik változás — állandó marad. Ha az állam a rajta keresztül forgalomba került bankjegyeket nem hajtja vissza, vagy a jegybank által leszámított váltók nem kerülnek beváltásra, a piacon fölösleges

pénzmenntiség marad és beáll az I. Ha az állam nagyobb összeget hajt vissza, mint amennyit forgalomba hozott, a piacon több bankjegyet keresnek, mint amennyi forgalomban van és a pénz értéke áruoldali változás nélkül is emelkedik. (Defláció).

Innitzer Theodor * 1875. Sze­gény parasztemberek gyermeke. Csak 15 éves korában iratkozhatott be a gimnáziumba. A bécsi egyetemen végezte el a teo­lógiát, 1902. szentelték fel. Iro­dalmi munkássága elismerése­ként a bécsi egyetem rendes ta­nára lett. Piffel hercegeknek ha­lála után a pápa őt nevezte ki helyére. 1933. megkapta a bi­borosi kalapot.

Inönü Izmet * 1884. Mint fia­tal katonatiszt résztvett az ifjú­örök mozgalomban, amely Ab­dul Hamid trónfosztásához ve­zetett. A világháborúban tábor­nok, majd Kemál mellett egyik vezetője a nemzeti mozgalom­nak és megszervezője az új török hadseregnek. Több fontos diplomáciai küldetés után kül­ügyminiszter, majd több ízben miniszterelnök. Jelentős szerepe volt a Balkán­szövetség megalakításában, továbbá Törökország­nak Irakkal, Afganisztannal, valamint Egyiptommal való jó­viszonya létrehozásában. 1938. mint az elhunyt Atatürk leg­bensőbb barátját és munkatár­ját őt választották a török köz­ társaság második államelnökévé.

Intervencionizmus < állami beavatkozás.

Ipari forradalom. Európában Angliából kiindulva a XVIII. szá­

zad végén a kézi erővel történő termelés átalakult gépi terme­léssé. A termelési technika ha­talmas átalakulása sok helyütt politikai forradalmakban is megnyilvánult. A forradalmak vezető elem a városi polgárság volt, melynek érdekében állt a szabad ipari és kereskedelmi fejlődés gátjait eltávolítani.

Az I. előidézői tehát a munka­gépek, vagyis az emberi munka­erőt helyettesítő gépek voltak (először a textiliparban). Hatá­ suk óriási volt, a kézműipar pusztulása, a munkástömegek nyomora, a vidék elnéptelene­dése követte nyomon a gépek diadalútját. A végsőkig elkesere­dett munkásság ellenállása (gép­rombolók: a szász takácsok, az angol ludditák zendülései) ter­ mézetesen nem tudták megál­ lítani az átalakulást. A XIX. század első negyedében már tel­ jesen megváltozott Nyugat­ európa iparának képe és kiala­ kult a modern kapitalizmusra jellemző bérmunkásosztály is. A fejlődés utóbb kiterjedt egész Európára.

Kiseb­b méretekben hasonló átalakulás zajlott le a világhá­ ború után is, amikor a nagyipar tudományos munkamódszereket vezetett be (racionalizálás).

Írástudatlanság mindenütt a gazdasági és társadalmi beren­ dezkedések függvénye. A tőkés gazdaság keretei között az ipar­ osított államok lakossága in­ kább írástudó, mint a kevésbé iparosított államoké. Ezt jól mutatják a középeurópai álla­ mok adatai (1930—31-es nép­ számlálások): Csehszlovákia 4.1

százalék, Magyarország 9.6, Románia 42.7 és Jugoszlávia 44.6 százalék írástudatlant mutatott ki. Ezek főként a mezőgazdasági lakosságból kerülnek ki. Magyarországon az írástudatlanok 67.4%-a mezőgazdasági foglalkozású, ebből 54.7% szegényparaszt. Az I. legalapvetőbb oka a szegénység. Ezen belül más okok is közrejátszanak. A külterületen lakók között sokkal nagyobb az I., mint a belterületen (közlekedési nehézségek). Az írástudatlanok országos átlaga Magyarországon belterületen 8.6%, külterületen pedig 13.6%. A tj. városok között Kecskemétnek van a legnagyobb külterületi lakossága (56%) és az I. sorrendjében is az első helyen áll (14.7%). Az I. elleni hadjárat az utóbbi években a Szovjetúnióban ért el jelentős eredményeket. 1913. Oroszország lakosságának 79%-a volt írástudatlan; ez az arány 1926. 48.7-re, 1933. pedig 10.0%-ra csökkent. Az írástudatlanok arányát leghelyesebben az iskolaköteles kort (6—7 év) betöltött lakossághoz viszonyítva lehet kiszámítani. Vannak országok, ahol a 10 éven felüli lakosságból (pl. fenti csehszlovák és jugoszláv adatok) és ahol az egész lakosságból számítják ki az írástudatlanokat (pl. Szovjetúnió). Az előbbi számítás a valóságos helyzetnél jobb, az utóbbi rosszabb képet ad. E különböző számítási módok következtében az egyes országok I.-i összehasonlítása csak hozzávetőleges eredményt adhat.

Ironsíde, Sir William Ed-

mund. * 1880, 1899. belépett a hadseregbe, résztvett a búr háborúban, később legendás híró volt mint a katonai titkos szolgálat embere Dél-Afrikában. A világháborúban ezredes lett. Jól beszél több mint tíz nyelven, köztük magyarul is. Kétfétes, all round sportember. A világháború végén az antant archangelszki csapatainak vezére. 1919. nemes lesz és törökországi megbízatást kap. 1921. tábornok és az északperzsi csapatok vezére. 1922—1926. a camberleyi vezérkari iskola vezetője, 1925. nagy feltűnést kelt könyve: «Tannenberg, az első 30 nap Poroszországban.» 1928—1931, majd 1933—35. ismét Indiában állomásozik. 1938. Gibraltár kormányzója és főparancsnoka, 1939. a szárazföldi csapatok főfelügyelője, szeptemberben birodalmi vezérkari főnök, 1940. a belvédelem főparancsnoka.

Író és politika. Az író politikálásának kérdése, amely minden «történelmi»-nek nevezett korszakban újra felvetődik, évszázadok óta foglalkoztatja mind a betűvetőket, mind az olvasókat. A gyávák és meghunyászkodóak igyekeznek kikerülni az őszinte színvallást, abban a tévhitben ringatva magukat, hogy sikerül viszontbiztosítást kötniök és ily módon átveszelhetik a történelmi viharokat. Vannak írók, akik a l'art pour l'art elvét vallva, visszavonulnak elefántcsonttoronyaikba és azt hiszik, hogy ily módon mentesülnek a politikai állásfoglalás elől. Történelmi idők-

ben azonban itt is utóléri őket a felelősségrevonás. Ilyenkor aztán a legtípusosabb elefántcsonttoronylakó is leszáll a küzdőtérré és Babits Mihály is kényszerül megírni a «Magyar költő 1919-ben» és «Az írástudók árulása» című és jellegű politikai vallomásait.

Azok az írók, akik szinte betegesen menekülnek a politika kérdései elől, rendszerint tévedés és önámítás áldozatai. Elfeledkeznek arról, hogy írói hivatásukon kívül társadalmi lények is és mint ilyenek, nem kapcsolhatják ki magukat a politikai életből. Sőt, éppen hivatásuknál fogva, elsőrendű kötelességük: az állásfoglalás, a bátor kiállás, az őszinte színváltás. Ez azonban nem jelenti, hogy politikai szerepet is kell vállalniok. Az író végezze továbbra is azt a magasabbrendű munkát, amit korábban végzett és ne kompromittálja magát politikai tevékenységgel, ami a legtöbb esetben úgyis kompromisszumba posványosodik. De ne ringassa magát abban a tévhitben, hogy látszólagos szintelensége már önmagában is nem politikai állásfoglalás és hogy ily módon viszontbiztosíthatja magát a történelmi események bárminő alakulása esetére.

Talán világosabb lesz a kérdés lényege, ha a politika szót propaganda szóval helyettesítjük. Upton Sinclair «Mammont» című rövid világirodalomtörténetében világosan kimutatja, hogy a látszólag teljesen politikamentes frások is propa-

gandaművek, ha nem is ilyen célzattal íródtak. Senki nem szabadulhat faji, nemzeti és társadalmi adottságai alól és ha öntudatlanul is, de mégis valamiféle politika célkitűzéseit segíti elő. Tyrtaios, a sánta görög tanítómester harcias dalai éppúgy propagandaművek, mint Cícero «filippikái» Antonius ellen. A francia enciklopédisták, Rousseau és Voltaire műveinek politikai hatása nyilvánvaló, hisz ma már közhely, hogy írásaik mily fontos szerepet játszottak a francia forradalomban. Az író társadalomépítő szerepét France egyik regényében így fejezi ki: «Semmi sem hatalmasabb a szónál. Az erős érvek és szárnyaló gondolatok összefűződése oly kötél, melyet nem lehet szétszakítani. A szó, mint Dávid parittyája, leüti az erőszakosokat. A szó: legyőzhetetlen fegyver. Ki tartja féken az ember állati ösztöneit? Egyedül, fegyvertelenül és mez-telenül: a szó, a Gondolat.»

A magyar irodalom is büszkélkedhetik azzal, hogy írói-költői mindig mertek színt vállalni, politikai szempontból is. A habozók pedig olvassák el báró Eötvös József 1870-ben mondott beszédének ezeket a sorait: «Valamint az organikus világban minden fejlődéshez tér és világozás kívántatik, úgy az állam kifejlődése is csak ott lehetséges, ahol annak főfeltétele: a szabadság és felvilágodottság, nem hiányzanak.»

Írói erkölcs. Jules de Gautier megállapítása szerint kétféle embertípus küzd és harcol a

világtörténelem porondján: a homo moralis (az erkölcs embere) és a homo aestheticus (a szépség embere). Az erkölcs emberének ellenlábasa tehát a szépség embere és nem a homo immoralis, mert a létharcban lehetetlen eldönteni, hogy ki az erkölcsös és ki az erkölcstelen. Ez csak utólag derül ki, miután egyik fél már győzött: az értékelés tehát viszonylagos. Az erkölcs embere erőszakos, könyörtelen és egyoldalú, a másik fajta habozó, mérlegelő és éppen ezért ingadozó, határozott állásfoglalásra képtelen. Bármily csábító is az általánosítás, az írókat nem sorozhatjuk kivétel nélkül a szépség emberei közé. Soraikban is bőven akadnak a másik típushoz tartozók, míg az olvasók között is szép számmal találhatunk aestheticus lényeket. Villon megírhatta a Miasszonyunk balladáját, Rousseau az Emile-t és Wilde a De profundis-t, ami azonban nem akadályozta meg őket, hogy életük, tehát morális viselkedésük ne álljon ellentétben írásaikkal. Az író lángeszének és az írói alkotásnak sokszor semmi kapcsolata nincs a legtöbbször csupán konvenciókon alapuló erkölccsel. A lélek ott lángol, ahol akar: mondották éppen Villon személyével kapcsolatban. Aretino, a költő, a legerkölcstelenebb életet élte, sőt amint Babits írja róla: minden revolverzsurnaliszták őse volt. Az erkölcsi defektusokat egyébként nem is túlságosan rótták fel, a rendes emberek társadalmából amúgy

is kiközösített pennaforogóknak, akik viszont azzal vágtak vissza, hogy még öltözködésükben is hangsúlyozták társadalmi kívüli életüket. A polgárostó 20. század aztán leszűröktette a bohém írófaját és külsejében a többi emberrel egyformává tette. Természetesen magatartásukban is alkalmazkodniok kellett az uralkodó morálhoz. A legújabb kor társadalmá befogadta a különködéseiktől és megbotránkozató viselkedésüktől megfosztott írókat, de egyúttal megköveteli tőlük, hogy életük összhangban legyen azzal az erkölccsel, amit műveikben hirdetnek. Kiváltképpen megkívánja ezt a harmóniát a politikai erkölcsöség tekintetében, aminek esetleges ellenmondásait hajlandó megbocsátani, a politika tényleges szereplőinek. A társadalomnak ez a követelése teljesen jogos: a ma írójának műveiben is, de életében is morális, helyesebben: következetes lénynek kell lennie, ha azt akarja, hogy higyenek neki.

J

Járadékbirook a földreformnak a németországi Bodenreformmozgalom (Magyarországon főképp Prohászka Ottokár) által javasolt megoldási módja. E javaslat értelmében a földreform során földhöz jutottak nem fizetnek vételárat a földért, hanem bizonyos járadékot kötelesek fizetni. A J.-rendszer alapföndolata, hogy a föld bir-

toklása a közösséggel szembeni kötelezettséggel jár és e kötelezettséget a birtokos a járadék fizetésével rója le. Gyakorlati előnye, hogy e reform pénzügyi alátámasztásához nem kell nagy tőkét mozgósítani. A J. fajai: 1. Megváltható járadékú J. Meghatározott idő letelte után a járadékfizetési kötelezettség megszűnik, ill. bizonyos összeggel megváltható. A földet ezután a tulajdonos — a reform alapjólata ellenére — minden kötelezettség nélkül birtokolja. 2. Meghatározott járadékú J. A földért fizetendő járadékot egyszersmindenkora azonos összegben állapítják meg. Ez esetben, ha a földérték csökken, a tulajdonos, ha a földérték emelkedik, a közpénztár károsodik. 3. Földérték szerint változó járadékú J. A fizetendő járadékot a mindenkori beruházások nélküli tiszta földérték bizonyos hányadában állapítják meg. E rendszer egyaránt megvédi a tulajdonos és a közpénztár jogos érdekeit, a földértékhez igazodó járadék pedig biztosítja a föld mindenkori értéke szerinti kihasználását.

Jegybankok, a bankjegykibocsátás intézményei. Korábban — előírt feltételek közt — különböző magánbankok is kibocsáthattak bankjegyeket, a 19. század folyamán azonban az egységes bankjegypolitika érdekében államonként csak egy-egy bank tartotta meg a bankjegykibocsátás monopóliumát, vagy — mint Amerikában — néhány egységes szervezetbe foglalt

pénzintézet. A J. feladata kellő, azaz nem túl sok és nem túl kevés mennyiségű pénzzel látni el a forgalmat, ezenkívül a gazdaság rendelkezésére bocsátani a külföldi fizetések lebonyolításához szükséges pénzügyi eszközöket. A pénzügyi állandósága, tehát annak biztosítása végett, hogy az árakat se pénzügyi szükség ne befolyásolja, a J. csakhamar eltértek a teljes aranyfedezeti rendszertől, amely a forgalom változásaihoz nem alkalmazkodott elég rugalmasan s a hányadfedezeti rendszer alapján rugalmasabb jegykibocsátási gyakorlatra tértek át. A legújabb időkig a J. függetlenek voltak a kormányzattól, hogy politikai befolyástól mentesen működhessenek, az utóbbi években azonban az államilag irányított gazdaság keretében a legtöbb J.-ot is elsősorban az állami termelési- és hitelpolitika eszközének tekintették s ezért vagy államosították azokat, vagy működésükre az államnak messzemenő befolyást biztosítottak. Ma már ismert tudományos igazság, hogy a pénz értékállandósága az aranyfedezettől függetlenül is megőrizhető, az aranyfedezet csak olyan biztosíték az inflációs pénzzaporítással szemben, amelynek érvényét rendszerint akkor függesztik fel, amikor éppen szükség lenne rá. A jó pénz azonban megkívánja, hogy aranyfedezet híján is figyelembe vegyék a jegykibocsátás bevált alapelveit. (< infláció.)

Jóvátétel (a párizskörnyéki békeszerződések szóhasználata),

a háborúban az ellenfélnek okozott károk megtérítése. Az első világháború után az entente-hatalmak Németország J.-i kötelezettségeit 132 milliárd, Ausztriáét és Magyarországot együtt 6 milliárd aranymárkában szabták meg; megállapították továbbá Bulgária ily címen való tartozását is. Ausztriát 1930-ban e kötelezettségeitől mentesítették, a magyar J. összegét pedig 1924-ben — évente átlag 13.5 millió aranykoronával 1942-ig törlesztendő — 200 millióban állapították meg; ez azonban a válság folyamán szintén a hitelrögzítő rendelkezések hatálya alá esett. Súlyosabb következményekkel járt a német J. kérdése, mert a német gazdaság a követelt összeget nem bírta előteremteni s mert a győztesek megnehezítették az előteremtett összegek átutalását (transzferálását) is. A fizetést ugyanis aranyban vagy devizában kívánták, míg Németország csak áruval fizethetett, vagy ha aranyat kívántak volna szerezni, ezért ismét árut kellett volna kivinnie. Az entente viszont saját termelését féltette a német áruk versenyétől s így Németország nem bírt kötelezettségeinek pontosan eleget tenni, mire a franciák 1923. megszállták a Ruhrvidéket. A német passzív ellenállás költségei fokozták a bankjegyzőnt (infláció) s az összeomlást, úgy hogy 1924. a Dawes-egyezmény a német kötelezettségeket 1 milliárd márkánál kezdődő s 2 és fél milliárdig emelkedő évi törlesztésekben szabta meg, majd 1929.

a Young-terv a tartozások 1929-re vonatkoztatott összegét 36 milliárdra csökkentette. 1924—30 közt Németország 10.3 milliárdot fizetett e címen, míg ugyanez idő alatt 21.2 milliárd — nagyrészt rövidlejáratú — külföldi hitelt vett fel. Csakhogy e hitelek többségét állandó jellegű befektetésekre fordította, úgy hogy mikor 1931. azokat a hitelezők felmondták, Németország moratóriumot volt kénytelen kérni s ezóta J.-i fizetéseket sem teljesített.

Jövedelemeloszlás. A társadalom legfontosabb kérdése, hogy mikép oszlik meg a < nemzeti jövedelem az egyének és az osztályok közt; a társadalmi harcok voltaképp mindig ekörül folytak. A termelés eredményéből a dolgozó a munkabért, a tőkés a kamatot, a vállalkozó a nyereséget és a földtulajdonos a földjáraadékat kapja. A szocialista elmélet csak a munkabért tekinti megszolgált jövedelemnek, a többbit a társadalmosított termelésben ki akarja küszöbölni. Vannak nem-szocialisták is, akik elismerik ugyan a többi jövedelmi fajta jogcímét, de részesedésük arányát sokallják. A kérdés másszóval: mi a < megszolgáltatlan jövedelem és hogyan szüntethető meg? Ha azt nézzük, hogy a jövedelmet élvező milyen ellenszolgáltatást nyújtott embertársainak, világos, hogy a földjáraadék mindenképp megszolgáltatlan jövedelem, mert a föld tiszta értéke, amely után a < földjáraadék (telekjáraadék) fizetendő, nem a tulajdonos vagy bárki más egyéni

munkájának, hanem a társadalom létének és fejlődésének eredménye. Társadalmi rendszerünkben általában a kamatnak és a vállalkozói nyereségnek egy része is megszolgáltatlan, mert a földmonopólium folytán a tőke is viszonylagos monopóliumhelyzetet élvez. A J. bírálói azonban rendszerint nem veszik figyelembe, hogy a nemzeti jövedelem legnagyobb hányada ma már egy ötödik tényszerzőnek: a közhatalomnak jut. (< Közterhek.) Mindezeknek ellenére a kultúrállamokban a dolgozók abszolút és viszonylagos jövedelme évtizedek óta egyre növekszik, a háborús idők-től eltekintve. A J. igazságos megoldása nem a már megszerzett jövedelmek újra való elosztása, hanem az igazságtalan jövedelmi források elzárása. Az átlagos jövedelmek jelentős növelése pedig csak a termelés nagyarányú fokozása esetén lehetséges.

K

Kaganovics Lazar Mojsevics * 1894. Nyergesipart tanult. A forradalom kitörésekor már a kommunista párt tagja. A párt személyzeti főnöke, később harmadik vezértitkára. Évekig irányította a Szovjetunió gabonaellátását. A Politbüro tagja. A politikai és gazdasági életben több vezetőállást töltött be. Újjászervezte a vasuti közlekedést. 1937 óta a nehézipar népbiztosa. Három fivére is fontos állást tölt be. Húga Sztalin felesége.

Kalinin Mikhail Ivanovics * 1875. Mint fémipari munkás már az első világháború előtt résztvett az orosz szocialista mozgalmakban. Többször bebörtönözték és száműzték Szibériába. A forradalomban a bolsevikiekhez csatlakozott. Leningrad közigazgatásának élére nevezték ki. 1919. a Szovjet központi végrehajtóbizottságának tagja, majd elnöke lett. A Szovjetunió államfője nem egy személy, hanem egy testületi szerv, az említett központi végrehajtó bizottság (Centralni Ispotelni Komitet, CIK), ennek elnöke K., ennél fogva ő gyakorolja az államfőket megillető tiszteletjogokat.

Kamatpolitika. A fejlett hitelgazdálkodásban (< Hitelpolitika) a kamatláb magassága az, ami elsősorban szabályozza a hitelnyújtás bőségét és általa a gazdasági életet, ezért a helyes kamatmagasság állandó vita tárgya. Rossz konjunktúra vagy válság idején a közönség általában az «olcsó pénztől», a kamatláb leszállításától várja a felendítést. Ez normális körülmények között, többé-kevésbé szabad gazdálkodás mellett önmagától be szokott következni, mert a vállalkozás pangása miatt felhasználatlan tőke gyűlik össze a pénzüzetekben stb., amelyek ezért a biztos adósnak alacsony kamatért állanak rendelkezésre. Válság idején azonban már nehezebb a helyzet, mert a betevők vagy nem bíznak a bankokban s kiveszik pénzüket, vagy nem bíznak a pénzben és azt javakba

fektetik be. Ilyenkor a kamatmagasságra ellentétes erők hatnak s a < jegybankoknak tanácsos — amíg a tőkementés tart — a kamatlábat inkább felemelni, kivált ott, ahol szabad aranyforgalom mellett a tőkemenekülés a külföld irányában is folyik; a kamatcsökentésnek csak a pánik multával van helye. De mindenkor tekintetbe veendő, hogy az alacsony kamatláb a betétképződést és ezáltal az új hitelek nyújtását lassítja s hogy a kamatnak is — mint a hitel árának — megvan a természetes magassága. Ha a jegybank, mint a hitel első forrása, ezt tartósan nem veszi tekintetbe, nehezíti a tőkeképződést s a gazdasági fejlődést és helytelen irányba tereli a megtakarításokat.

Kamatrabság, a tőkés-ellenes felfogás szerint a mai gazdasági rendszerben az adós helyzete hitelezőjével szemben s a munka és általában a termelés függő viszonya a tőkével, különösen pedig a bankokkal és a hitel-tőkékkel, az u. n. finánckapitalizmussal szemben. Feder, a nemzeti szocializmus gazdasági programjának elkészítője harcot hirdetett a K. ellen, nem csupán belföldi vonatkozásban, hanem nemzetközi viszonylatban is, Németországnak a békeszerződésből eredő terhei végleges eltörlése és a német gazdasági életnek a külföldi hitelektől való függetlenítése érdekében. Maga Feder s a mozgalom túlzói felújították a középkori kamatellenes felfogást is. A kamateltörlés reménye sok hívet to-

borzott nekik, de az uralomra került nemzeti szocializmus ez utópisztikus követelések hangoztatását megtiltotta; teljesen állami hatáskörbe vonta azonban a pénzpoltitikát s államilag irányítja a tőkeképződést és a tőkék elhelyezését.

Kapitalizmus. A gazdasági élet fejlődésének különböző fokain a tőke, vagyis a termelőeszközök összesege különböző szerepet tölt be. A termelés fejlődésével a technikai eszközök száma egyre gyarapodott és egyre bonyolultabb lett alkalmazásuk módja is. A termelési eszközök, amint a szerszámok gépekké fejlődtek, különváltak a dolgozóktól. A termelési eszközök összesege, a tőke nem a vele dolgozó munkás tulajdona, hanem egy külön társadalmi osztályé, a tőkéséké. A termelés célja sem a szükségletek kielégítése, hanem áru termelése a piacon való eladás céljából. A tőkés termelési rend két jellemzője tehát: az árutermelés és a tőkés társadalmi osztály tulajdonjoga a termelési eszközök felett. A kettő egymásból folyik, mert amíg a termelési eszközök egyesek kezében vannak, akik nem dolgoznak, hanem dolgoztatnak vele, természetesen haszonra akarnak szert tenni és nem a szükségleteket kielégíteni. Innen származik a K. termelésében mutatkozó terszerületesség és ebből keletkeznek az időnként visszatérő gazdasági válságok is. A kapitalista vállalkozó ugyanis mikor a termelést megkezdi vagy kiterjeszti, nem tudhatja, hogy milyen nagy

a kielégítendő szükséglet és azt sem, hogy milyen nagy lesz a termelés, mire az általa előállított cikk a piacra kerül. A piac dönt végső fokon a kereslet és kínálat törvényszerűségével a kapitalista vállalkozások életképessége felett. A termelés tehát a piachoz igazodik, a vásárlóképes szükséglethez, és a piacon mindig a kisebb költségekkel termelő vállalkozó van előnyben. A kapitalista vállalkozó tehát kénytelen minden technikai újonságot azonnal bevezetni, a termelési költségeket lehetőleg csökkenteni. A kapitalizmus dinamikus, folyton fejlődésben lévő gazdasági rendszer, az elavult formák között dolgozó üzemek elhullanak a versenyben. Mindig nagyobb tőkével bír, mindig nagyobb termelésre berendezkedő üzemek alakulnak. A tömegtermelés olcsóbb, versenyképesebb, tehát minden üzemnek létérdeke a terjeszkedés. Ennek a terjeszkedésnek szinte nincs is határa, a nagyüzemek először egész gazdasági ágakat nyelnek el, szerveznek meg egyetlen mammutvállalatban, aztán átnyúlnak az országhatárokon és világtörzstöket alakítanak. A bankok révén a tőke, legfejlettebb formájában a termelési eszközök felett való rendelkezési jog, egész világrészek gazdasági életét hajtja uralma alá. Befolyást gyakorol a politikára, az államhatalom gyakorlására és a külpolitikára is. Az államhatalomnak a gazdasági életet szabályozó és irányító rendelkezései mögött is legtöbbször a tőke

láthatatlan befolyása érvényesül és a valóságban nem az állam szabályozza a K.-t, hanem a K. láthatatlan hatalmasságai vetik irányításuk alá az állam életét.

Kartell. Termelők szabad megegyezése az egymásközi verseny megszüntetésére és termékeiknek a nekik tetsző áron árusítására. A K. termeléskorlátozásra, tehát nem-termelésre irányuló megegyezés. Célja az optimális árszínvonal elérése. (< Monopólium.) Fajai: 1. Ár-K., az eladási ár megállapításával az árszínvonalon át, a fogyasztás korlátozásával korlátozza a termelést. 2. Kontingentáló K. A tagjai által termelhető árumennyiség megállapításával, tehát a kínálat korlátozásával igyekszik fenntartani az érdekeinek leginkább megfelelő árszínvonalat. 3. Területi K. A piacot osztja fel tagjai közt és a felosztott területeken az egyes K.-tagoknak teljes monopóliumot biztosít. 4. Bevásárlási K. A nyersanyagárak leszorításával igyekszik hasznát növelni. Minthogy azonban a nyersanyag-termelők és feldolgozók kölcsönösen függnek egymástól, működésük csak akkor éri el célját, ha törvényes monopóliumot kapnak. (< Egykéz.) Az < ipari tartalékhadserg fennállása következtében eredményesebb a hasonló jellegű, munkabért megállapító bér-K. A korszerű gazdaságpolitika magas illetékekkel és adókkal igyekszik megnehezíteni a K.-szervezkedést. A K.-ek azonban e közterheket jórészt

áthárítják a fogyasztókra. A K.-árak hatósági megállapítása csökkentheti a K.-hasznot, de az árszínvonal mindenkép magasabb, mint a szabad versenyár mellett volna. A K.-szervezkedés okai: 1. A külföldi versenyt kizáró védővámok, behozatali tilalmak megkönnyítik a belföldi termelők megegyezését a verseny megszüntetésére. 2. Az új vállalkozások alapítását megnehezítő adók csökkentik az új belföldi verseny fellépésének lehetőségét. 3. A korszerű gazdaságpolitika, részint azért, hogy a nagyobb egységekbe foglalt termelést könnyebben irányíthassa, részint, hogy a fogyasztási adók beszedését egyszerűsítse, gyakran elősegíti a K.-ek szervezését, sőt kényszer-K.-ek szervezését rendeli el. 4. A csupán korlátozott számú nyersanyagforrások tulajdonosai könnyen állapodhatnak meg a termelés korlátozására, minthogy a tulajdonukban lévő terület kihasználására semmi nem kötelezi őket. Éppen ezeknek a termelői munkát legsúlyosabban akadályozó K.-eknek megszüntetésére javasolják egyes gazdaságpolitikusok az ilyen termeléskorlátozást meggátoló földértékadó (< földadó) bevezetését.

Kataszteri földadó < földadó.

Keitel, Wilhelm, vezérezredes, a haderő főparancsnokának főnöke. * 1882. Helmscherodeban, földbirtokos családból. 1902. hadnagy, 1914. kapitányként a vezérkarhoz osztják be. Az összeomlás után a lovassági iskola tanára, 1929. alezredes és a had-

ügyminisztériumban dolgozik. 1934. tábornokká nevezik ki. 1935. a véderőhivatal főnöke a hadügyminisztériumban. 1937. tüzértábornok és 1938 február 4-én, amikor Hitler átvette a véderő legfőbb parancsnokságát, a véderő főparancsnokságának főnöke. 1938 november 1-én vezérezredessé nevezik ki.

Kereskedelempolitika alkotó része a külpolitikának, a kettő szervesen összefügg. Az a nemzet, amelynek világos külpolitikai irányelvei nincsenek, nem ösmeri fel K.-i érdekeit sem és ennek megvédelmezésére mindig későn gondol, míg végül elveszti cselekvő képességét. Az első következménye a folytonos gazdasági térvésztesnek, hogy külpolitikai és külkereskedelmi útjai szétváltnak, noha összetartoznak, esetleg egymással öntudatlanul is szembe kerülnek, majd, amilyen mértékben vesztí el egy nemzet külkereskedelmi önállóságát, oly mértékben homályosodik el külpolitikai láthatára és tűnnek el a külpolitika önállóságának föltételei és végül észre sem veszi, hogy mások csinálnak helyette és ellene külpolitikát.

Amely nemzet nem ösmeri fel világosan K.-i érdekeit, annak külpolitikai céljai sem lehetnek világosak. A változó nemzetközi események mindig készületlenül találják és a meglepetések sorozatának végén szükségét érzi, hogy valamely erős szomszéd oltalmára bízza magát, ami mindig nemzetközi feszültség felidézésével jár, mert az erős szomszéd túlhatalmát fenyege-

tőnek ítélük. Egy nemzet külkereskedelmi érdekének felnemismerése szükségképpen azzal is jár, hogy szűkkörű érdekeltség ragadja kézbe a K. irányítását és a maga anyagi hatalmának fokozására használja fel, a nemzet érdekeinek rovására, nem törődve azzal, hogy ilymódon a nemzetek együttműködésének elve szenved sérelmet. Ennek legtöbbször a megokolatlan és túlzásba vitt vámvédelem az eszköze, árát a lakosság zöme fizeti meg életszínvonalának, keresőképességének leszállításával, a társadalmi egyensúly megbomlásával.

Veszedelemes ebben a helyzetben az, hogy az államháztartás nem kis részben jogosulatlan K.-i előnyökön elhatalmasodó rétegek adózőképességén nyugszik, úgy, hogy a társadalom egészségtelen rétegződéséhez való hozzájárulás és a szynlődő osztályok felemelésének kísérlete is válságokat idézhet fel. S alig képzelhető válságok felidézése nélkül az sem, ha egy nemzet erőfeszítéseket tenne, hogy a helytelen K.-i irányból magát kiszakítsa és helyes irányban induljon meg. Belső erők külsőkkel szövetkeznének, hogy az ilyen erőfeszítés sikerrel ne járjon, mert ez a siker a külpolitikai látást is visszaadná a nemzetnek és a K.-i önállóság visszaszerzésének vágya hatalmasodnék el széles néprétegben. A K. a leghatásosabb eszközökkel gyarapítja az önállóságát védelmező nemzet fegyvertárát. K. nélkül áldozatul kell esni a nemzet függetlenségének.

Keresztényszocializmus. A kereszténység kezdettől fogva igényt tartott arra, hogy erkölcsstanával a társadalmi viszonylatokban is szabályozólag lépjen fel; a szociális evangéliumok szövegében, valamint az őskereszténység gyors elterjedésében egyaránt nagy szerepet játszik ez a szociális jelleg. Európa történeti fejlődése során, a hűbéri és a rendi társadalmakban a katolikus, valamint a protestáns egyházak társadalomirányító szerepe döntő jelentőségű volt. Megváltozott a helyzet, amikor a 19. században, a rendi társadalom már előbb bekövetkezett felbomlása után és az egyházak állami kapcsolatainak megszűntével a munkáskérdés lett a legégetőbb társadalmi kérdés. A német katolicizmus ismerte fel elsőnek az új helyzetet. Ketteler Vilmos Emánuel mainzi püspök, Lassalle munkásszervekedésére felfigyelve, az 1860-as években hirdetni kezdte, hogy a kereszténység elvei szerint kell a szociális kérdést megoldani s e célból a katolikus munkásszervekedést is megindította. Tanait az 1871-ben alakult Centrum-párt vitte be a politikába, amely, a szociáldemokraták mellett, Németország legjelentősebb politikai pártja gyanánt működött egészen a nemzeti szocializmus uralomrajutásáig. A Centrum mérsékelt politikájával szemben a túlzók, Stöcker Adolf herlini lelkész vezetésével 1878-ban a Keresztényszocialista Pártot hívták életre, amelynek programjában már az antiszemitizmus is jelentős szerepet

játszott. Ennek elágazása lett a Nemzetiszocialista Egyesület (1896) és a Lueger Károly által alapított osztrák Keresztényszocialista Párt. A német K. főként Nyugatnémetország munkástömegeire és a városok kispolgárságára támaszkodott, akiknek a megnyerésében a szociális követelmények mellett az antiszemitizmus is jelentős szerepet játszott. — Magyarországon német mintára indult meg a keresztényszocialista szervezkedés és első politikai mozgalma a Zichy Nándor gr. által alapított Néppárt (1895) volt. A magyar keresztényszocialista párt az 1920-as években lassanként a kormánypártba olvadt be. A magyar K., a némettel ellentétben, előbb a nagybirtokra, majd utóbb a budapesti német eredetű polgárságra támaszkodott. — A politikai szervezkedéstől függetlenül haladt a K. elméleti kiépítése, s ennek során a pápai enciklikák (így a XIII. Leó által kiadott Rerum novarum és XI. Pius Quadragesimo anno kezdetű enciklikái) tettek szert irányító jelentőségre, amelyeknek a hatásáról még napjaink politikájában is sok szó esik.

Kényszerű csere < szabad csere.

Kétszáz család (Les deux cents familles), Franciaország 200 legnagyobb politikai és gazdasági hatalommal bíró családja. Napoleon még mint első konzul, kiváltságokkal akarta megjutalmazni az ellenforradalomban melléje felsorakozott gazdag polgárságot és 1800 február 13. megalapította a jegybank

szerepét betöltő Francia Bankot (Banque de France). Végleges szervezetét az 1806-os törvény szabályozta: a 10-ik és 11-ik cikkely szerint a közgyűléseken és az ellenőrzésben csak a 200 főrészesvényes vehet részt. Noha a bank főkormányzóját és két alkormányzóját az állam nevezte ki, nem lehetett megakadályozni, hogy mindig a magánkapitalizmus érdekei kerekedjenek felül. A kétszáz főrészesvényes saját köréből 12 tagból, 6 bankárból és 6 nagyiparosból (Comité des Forges) álló régenstanácsot választ, akik a kormányzókkal együtt vezetik a bank ügyeit. A bank — illetve Franciaország — pénzügyi politikája tehát a 200 főrészesvényes pillanatnyi érdekétől függött. Természetes, hogy a bank kormányokat buktatott vagy teremtett, befolyásolta a költségvetést és bizalmi emberei megszállták a parlamentet. A főrészesvényesek Franciaország 200 leggazdagabb családjából kerülnek ki, mert aki a gazdasági életben vezető polcra emelkedik, kénytelen bármi áron való részvények vásárlásával elérni, hogy érdekei megvédésére szavazati joga legyen a Francia Bank közgyűlésén. Léon Blum próbálta korlátozni a K. hatalmát. A kétszázak politikai főbizalmi embere Caillaux és Laval. Páris eleste óta a német megszálló hatóságok kényszerrendszabályokat léptettek életbe a Francia Bank szervezetében, noha aranykészletét idejében az Egyesült Államokba szállította, ahol lefoglalták. A «kétszázak»

érdekeinek képviselői ma egyformán előzönik Párist és Vichyt.

King, W. L. Mackenzie, Kanada miniszterelnöke, * 1874. az Ontario-állambeli Kitchenerben. Torontóban, Chicagóban és a Harvard-egyetemen nevelkedett. 1909—1911. helyettes munkügyi miniszter, 1908. liberális-párti képviselő. 1919. a liberális párt vezére, 1921—1930. miniszterelnök, 1935 óta ismét a kormány élén áll.

Kisbirtok, mezőgazdasági kisüzem, amelynek felső nagysághatára csak a statisztikai táblázatban vonható meg pontosan, a valóságban a kis- és a középbirtokot elválasztó határok elmosódnak. A birtokoknak területnagyság szerint való osztályozása nem is felel meg az elméleti és gyakorlati követelményeknek, mert a birtok gazdasági jelentőségét és a birtokosnak általa jutó társadalmi és gazdasági helyzetét csak a földnek — egyenlő területnagyság mellett is nagyon különböző — értéke fejezi ki. A magyar földbirtokstatisztika osztályozása szerint K. a 100 holdnyi területnél kisebb birtok, a 100 holdnál nagyobb, de 1000 holdnál kisebb birtokok pedig középbirtokok. Magyarországon 1935-ben 1,898.000 földbirtok közül 776.000 volt 1 holdon aluli (törpebirtok), 664.000 1—5 holdas, 429.000 5—50 holdas és 15.000 50—100 holdas birtok, összesen 8,596.000 hold terjedellel, míg a 100 holdon felüli 14.000 birtok területe kb. 7 és fél millió holdat tett ki,

belőle is majdnem 4 millió holdat az 1560 nagybirtoké. Az arány némileg eltolódott a K. javára a terület-visszacsatolások folytán, mivel e területeken előzően nagyobb arányú földreformot hajtottak végre, de a birtokmegosztás aránytalansága, a közép- és főleg a nagybirtok túlsúlya megmaradt. A földosztás körül zajlott vita az utóbbi években mindezek ellenére elhalkult, mert a hangadó középosztály érdeklődése olvasmányai területén másfelé fordult és mert a politikai helyzet sem kedvez ezirányú erős propagandának. Szerepe van ebben annak is, hogy a magukat szélsően nemzetieknek mondó pártok levonták annak a körülménynek a következményeit, hogy a tekintélyi államok földbirtokpolitikája általában nem kedvez a földosztásnak. De nem dőlt el a tudományos vita akörül sem, a kis- vagy a nagybirtok előnyösebb üzemi nagyság-e a nemzetgazdaság szempontjából; annál kevésbé, mert mindkét birtokos-kategória, illetőleg a birtokon belül és a birtokon kívül levők képviselői igyekeztek az általuk képviseltettek érdekében csoportosítani az érveket. (< földreform.)

Kivándorlás. A világháború utáni évtizedekben, kivált a világgazdasági válság kitörése után a kivándorlás problémái egészen más alakban mutatkoztak, mint korábban. A fő kivándorlási államok — az Észak-amerikai Unió, Ausztrália stb. — egyre erősebben elzárkóztak újabb leteleplők előtt, úgy-

hogy az ide irányuló kivándorlók egy jelentékeny részét a világháború utáni években Franciaország szívtta fel, amely — hogy népesedési arányát javítsa — pénzügyi válsága kitéréséig bőkezűen osztogatta az állampolgárságot. Másrésztől, a munkanélküliség ellenére, a kivándorlási hajlam is csökkent, mivel a szociálpolitikai intézmények sok helyen a munkanélküliek megélhetését is biztosították. De az államok felfogása is megváltozott a kivándorlással szemben s míg azelőtt polgáraik személyes elhatározására bízták, ki akarnak-e vándorolni, most nép erejük megóvásáért akadályozták, sőt tilalmazták a kivándorlást. A nagyhatalmak gyarmatokat óhajtottak szerezni, hogy fölösnek tartott népességüket oda vezessék le, a gyarmatos hatalmak pedig nagyarányú telepítési akciókat hajtottak végre. A hozott áldozatok nagyságához képest azonban az eredmények csekélyek voltak, az európaiak száma a gyarmatokon jelentősen nem szaporodott, sőt pl. az utóbbi években Angliába többen vándoroltak vissza, mint amennyien onnan kivándoroltak, jóllehet a kivándorlók állami támogatást kaptak. Különleges okokból jelentékeny számú zsidó vándorolt ki Középeurópából Palesztinába, ahol számuk kb. félmillióra emelkedett. Japán viszont — részben az Unió és Ausztrália elzárkózása folytán — a jelek szerint az óceániai sziget-csoportok felé kíván terjeszkedni, hogy szapora lakosságának megfelelő anyhe éghajlatú

települési helyet szerezzen. Általában a színes lakosság kivándorlásának problémája, ezek nagy szaporasága folytán, jelentőségében már-már felülmúlja a fehérek kivándorlásáét.

Klerikális görög eredetű szó s jelentése annyi, mint: papi, papsághoz tartozó. A mult század főként politikai értelemben használta és azt az irányzatot értette alatta, amely a klérus (papság) jogait és kiváltságait az általános közjóra való tekintet nélkül kívánta fenntartani és amelyik általában a klérus uralmát akarta érvényesíteni a tisztán világi dolgokban (államkormányzatban) is.

Klíring-szerződés. Újkeletű módszer a külkereskedelmi forgalom pénz nélkül való lebonyolítására. Szabadvalutának szűkében levő állam külkereskedelmi forgalmában árut áruval számol el. Szabadvalutakészletét fenntartja olyan áruk vásárolására, melyeket árucserforgalom útján megszerezni nem tud. Az első K. Magyarország és Svájc között jött létre 1931-ben. Az így létrejött elszámolási forgalmat csakhamar kiterjesztették követelések, idegenforgalmi tartozások stb. áruszállítással való kiegyenlítésére, valutában való fizetés (transfer) nélkül. A K.-ek rendszere tehát szükségállapotból keletkezik. Kedvező hatása, hogy a külkereskedelmi passzívum eltűnik, vagy a kivitel növelésével, vagy a behozatal korlátozásával; de ez nem ér fel azzal a kárral, melyet a kereskedelmi kapcsolatok addigi rendjé-

nek megbolygatásával és összezúgításával idéz elő. Az ország belső életében megerősíti a monopolisztikus erőket (< Egykez), kifelé teljes elzárkózáshoz vezet, holott eredeti célja csupán a fizetési mérleg egyensúlya volt. Legsúlyosabb következménye, hogy a sokféle elosztódó külkereskedelmi forgalom egy irányba koncentrálódik s a gazdasági függés állapotának politikai következményei lehetnek. Kis államot pedig csak minél szabadabb minél több nemzet forgalmába kapcsolódó külkereskedelem tehet függetlenebbé és egyenlő rangú tárgyaló félle a hatalmasokkal szemben.

Knox, Dudley Wright. * 1877. A tengerészeti akadémiaát végezte és tengerésztiszt lett. 1921. visszavonult az aktív szolgálatól és azóta több tengerészeti szaklap szerkesztője lett. Számos könyvet is írt szakmájába vágó kérdésekről és megírta az Egyesült Államok tengerészetének történetét. Mint a hajóhad és szervezésének kitűnő ismerőjét, Rooseveltt a tengerészeti minisztérium vezetésével bízta meg. Ebben a minőségében több ízben sürgette a flotta korszerűsítését és erőteljesen állást foglalt Anglia és a demokráciák megsegítése mellett.

Knudsen, William S. az amerikai legfőbb védelmi tanács tagja. Dán születésű bevándorló, húsz esztendőskorában érkezett az Egyesült Államokba. Először a new-yorki hajóépítő dokkokban dolgozott, majd a Ford-motorépítő társaság alkalmazá-

sába került. Később Matthews and Ireland társaságnál már igazgatói minőségben működik, 1933. pedig a General Motors Corporation szolgálatába lép át, ahol a legfőbb felügyeletet gyakorolja az automobilgyártás fölött. Rövidesen alelnöke, majd 1937. elnöke Amerika egyik legnagyobb iparvállalatának, a General Motorsnak és ebben a minőségben hívja meg Rooseveltt mint a tőkés érdekeltségek képviselőjét a legfőbb nemzetvédelmi tanács tagjává.

Koht, Halvdan, a londoni emigráns norvég kormány külügyminisztere. * 1873. 1910 óta az osloei egyetem történelem- és filozófiatanára. Az első világháború idején még a polgári radikális pártokhoz tartozott és mint Norvégia egyik legismertebb történésze, számos külföldi egyetem díszdoktora lett. Igen sok történelmi monográfiát és irodalomtörténeti könyvet írt, így Bismarckról és Ibsenről is. Később belépett a norvég szociáldemokrata munkáspártba és a második világháborút megelőző években jelent meg a szocializmus történetéről írt hatalmas munkája. 1935. lett a szociáldemokrata Nygaarsvold-kormány külügyminisztere, 1936. hivatalos látogatást tett Varsóban, Moszkvában és később Berlinben is. Ugyanebben az évben Budapesten is járt. 1940 áprilisában, amikor Németország megtámadta Norvégiát, K. az ellenállás mellett tört lándzsát és az ország megszállása után királyával és miniszterelnökével

együtt Angliába távozott. Azóta ott él.

Kolchosz — szovchosz. Az orosz forradalom a nagybirtok teljes felosztására vezetett. A forradalom vezetőit azonban aggasztotta az így kialakult erőteljes új kisbirtokos parasztosztály, amelyről feltehető volt, hogy konzervatív irányban fogja befolyásolni az új orosz államot. Így került sor az új, erőszakos eszközökkel végrehajtott földreformra. 1928 és 1938 közt az orosz parasztság jórészt kollektív gazdaságokban — orosz rövidítéssel kolchoszokban — egyesítették. A kolchoszok olyan birtokok, ahol a föld, az igazállatok, a vetőmag és a gazdasági szerszámok közösek, a ház és néhány háziállat azonban a tagok magántulajdona maradt a legtöbb esetben. A termelt felesleget a tagok az általuk végzett munka arányában osztják szét egymás között. Alakultak a kolchoszokon kívül igazi nagyüzemek is, valóságos gabonagyárak, amelyeknek a nagyvárosok ellátását kellett biztosítani. Ezek a szovchoszok állami birtokok, teljesen gépesített munkamódszerekkel. Munkásaik csak bérért dolgoznak, épp úgy mint az ipari munkások. Jelenleg a mezőgazdaságilag hasznosítható orosz földterületnek már 93%-át kolchoszok művelik meg. A szovchoszok aránya körülbelül 5%.

Kollektív biztonság állapota keletkezik egy olyan jogilag szabályozott nemzetközi együttműködés rendjében, amelyben a támadó állam a megállapított

feltételek bekövetkezése esetén az összes többi államokkal szembekerül. A < Népszövetség egyességokmánya az államok háborúhoz való jogát korlátozta, amennyiben háború indítását csak az egyességokmányban előírt békéltetési eljárások igénybevétele után és meghatározott tényállásoktól függően engedi meg. A jogellenesen háborút indító állammal szemben a Népszövetség gazdasági és pénzügyi < szankciókat alkalmaz. Ezekben túlmenően az egyességokmány 16. cikkelye a katonai szankciókról azt a rendelkezést tartalmazza, hogy a Népszövetség tanácsa az érdekelt kormányoknak ajánlatot tesz, hogy milyen katonai erővel járuljanak hozzá a szerződészegő állam megfékezéséhez. Míg a gazdasági szankciók kötelessége a szerződészegés megállapításával önműködően beáll, addig a katonai szankciók alkalmazására a Tanács csak «ajánlatot» tehet és az sincs megjelölve, hogy mely kormányok «érdekelték». Ez gyakorlatilag annyit jelentett, hogy a katonai szankciók gépezetét egyáltalában nem lehet működésbe hozni. Ezért 1923. a tagállamok elé terjesztettek egy kölcsönös biztonsági egyezménytervezetet, amely szerint a Tanács állapította volna meg az «érdekelt kormányokat» és részvételük mértékét a Népszövetség szankciós háborújában. Ez a tervezet az állami szuverenitást akkori fogalmak szerint túlságosan korlátozta volna, ezért nem fogadták el.

1924. az ú. n. genfi protokollum az egységokmány eredeti rendelkezéseihez közeledő mérsékeltbb tervet tartalmazott. A konzervatív angol kormány azonban ezt sem fogadta el, helyett azt az álláspontot képviselte, hogy a biztonságot a K. rendszere helyett regionális egyezményekkel kell megvalósítani; ilyen pl. a locarnoi egyezmény. Fogalmilag persze a regionális egyezmény is K.-i egyezmény, különbség csak a kiterjedésben van, a regionális egyezmény csupán egy-egy földrajzi ütközőpont vagy tartós érdekellentét körül csoportosuló államok K.-i rendje. A történelmi események megmutatták, hogy a mai világban nem képzelhetők elszigetelt nemzetközi ügyek, ezért a K. eszméje előreláthatólag a jövő világrendjének központi eleme lesz.

Kollektív felelősség a korszerű politikai gondolkodás gyakran használt fogalma. A régi politika-erkölcsi felfogással szemben, amely szerint bárki csupán saját cselekedeteiért vonható felelősségre, a K. nagyobb egységek (osztályok, nemzetiségek, stb.) egyéneit teszi felelőssé az egységbe tartozók többi egyén cselekedeteiért. Ez elv gyakorlati alkalmazása bizonyos szempontból aggályos, mert mindenki beletartozik valamely csoportba és így kénytelen mások cselekedeteiért vállalni a felelősséget. Azonkívül maga az osztályozás is tág teret ad az önkényes besorolásnak. Éppen e hajlékonyságánál fogva lett a K. elve a

korszerű politika gyakorlatban jól használható eszközévé.

Kollektívizmus. Magyarul közösséget, együttiséget jelent. Szűkebb értelemben, mint közgazdasági fogalmat először egy olyan társadalmi és gazdasági rend megjelölésére használták, amelyben a magántulajdont a közös tulajdon és az egyéni vállalkozást ennek megfelelően a közösségi termelés helyettesítette. Ebben az értelmezésben használta e kifejezést először Bakunin Marxszal folytatott vitájában. Ilyen értelmezésben csak a szocializmus és a kommunizmus nevezhetők kollektív világnézeteknek. Az idők folyamán a fogalom jelentése kibővült. Eredeti gazdasági értelmezésétől eltávolodva ma már világnézeti állásfoglalást jelent, egy olyan felfogást, mely szerint az egyes ember csak az emberi közösség egy részecskéje és nem is lehet az életben más feladata, mint a közösségért dolgozni. Ez a világnézeti K. gondolati előzményként legfeljebb egy nyers biológiai naturalizmusra hivatkozhat. Megvalósulása, ha ugyan az emberi természet túrné, az emberi társadalmat a természetek és méhek államának színvonalára súlyosztatná. A valódi K. csak az egyén autonómiája és a közösség érdekei között teremtett méltányos egyensúlyállapot rendjében valósulhat meg.

Kollontai Alexandra. * 1872. Cári orosz tábornok leánya. Mint zürichi diáklány ismerkedett meg a szocialista tanokkal. Hazatérven résztvett az orosz szocialista mozgalmakban. Ami-

kor letartóztatás fenyegette, családja külföldre küldte. 1917. hazatért, Kerenszkiék letartóztatták. A bolsevisták győzelme után a népjóléti népbiztosságon dolgozott, majd mint követ több helyen képviselte a Szovjetuniót. Jelenleg stockholmi követ. 1940. az orosz-finn béketárgyalásokon fontos szerepe volt.

Kommunizmus. A kollektív társadalmi rend különböző változatait a javak társadalmi birtoklásának módjából vezethetjük le. E szempontból kiindulva a K. fogalma alatt általában azt a társadalmi rendet értik, amelyben nemcsak a termelő eszközök, de a fogyasztási javak is társadalmi tulajdonban vannak, míg a szocializmus beéri a termelő eszközök köztulajdonba vételével. A K.-t tehát gazdasági szervezeti alapszempontból a szocializmus végéig következőes fajtájának mondhatjuk, ha pedig ezt a szempontot az emberi együttélés végső rendező elvének tartanók, fejlettebb formájának kellene minősítenünk. Valóban egyes szocialista tervek és törekvések a szocialista társadalom teljességének, a társadalmi fejlődése betetőzésének a K.-t tekintik, így a marxizmus és a bolsevizmus és ennek felel meg az a körülmény is, hogy a marxista alapon álló pártok elvileg egy ideális végcélt szem előtt tartva, egy u. n. «átmeneti program» alapján működnek. A K. megvalósításának lehetőségeit mérlegelve azonban nem szabad megfeledkezni arról,

hogy az a gazdasági szervező elv, amelynek célja és igazolása a javak elosztásának kommunista módja, nem tartalmaz autonóm, önmagukban érvényes és más szempontra vissza nem vezethető erkölcsi elveket és kétséges, hogy gyakorlatilag összeegyeztethető volna-e a társadalmi lét e végső értékmérőivel. Az sincs igazolva, hogy a K. megvalósítása nem mondaná-e ellent az emberi természet alapvető igényeinek és viselkedésmódjainak. A K. társadalma az < állami beavatkozás minden ma elképzelhető mértékét meghaladó rendszert jelentene. E pont körül nyilvánvalóvá válik, hogy a K. megvalósítása, viszonya a szocializmushoz nem csupán gazdasági szervezési, de erkölcsi kérdés is, amely az < egyéni jogok, a szabadság, az egyén önrendelkezése körül csoportosuló kérdések egész sorát veti fel. A történelem folyamán a K. megvalósítására kisebb közösségek tettek próbát, amelyek az ó- és középkorban vallásos-szektárius alapon keletkeztek, az újkorban pedig az < utópiák racionálisan kitervelt rendjét kísérelték meg a gyakorlatba átvinni, minden esetben hasztalanul. Az első és eddig egyetlen nagyszabású kísérletet az orosz bolsevizmus hajtotta végre. Első korszakában, 1917—21 között, általánosan elfogadott megjelöléssel a hadikommunizmus rendszerében azonnal teljes mértékben megakarták valósítani a kollektív társadalmi rendet. Erre következett 1921—28. az «új gazda-

ságpolitika» (orosz rövidítéssel NEP), amely az állami irányítást a gazdasági életnek egy csupán íz százaléknyi szektorára korlátozta. 1928 óta a tervgazdálkodás korszaka tart, amelyet szocializmusnak és a K. előkészületi fázisának tekintenek. Nincs prognózis róla, hogy maga a K. mikor következne, de ennek nincs is jelentősége, mivel Sztalin, mint realista gondolkodó és politikus csak a szocializmust tartja a ma élő emberiség számára reális lehetőségnek, míg a K.-ról úgy vélekedik, hogy azt egy ma még ki nem számítható távolabbi jövőre kell bízni. Magyar köznyelven K. alatt az 1919. évi proletárdiktatúrát szokás érteni.

Koncessziós területek Kína egyes kikötői és városrészei, amelyek felett Kína szuverénitásának elméleti fenntartásával valamelyik nyugati hatalom gyakorol joghatóságot. 1842. Anglia, 1844. pedig Franciaország kényszerítette Kínát egyes kikötői megnyitására. A K. igazgatását vagy a kedvezményezett állam konzulja, vagy az ott letelepedett adófizető külföldiek közül választott helyi önkormányzati testület intézi. Az intézmény a második világháború után már aligha lesz fenntartható, annál kevésbé, mert Kína baráti viszonyban van a K. ügyében elsősorban érdekelt nyugati hatalmakkal és háborús együttműködésének jutalmául nyilvánvalóan azt fogja kívánni, hogy szuverénitásának ezt a rég panaszolt korlátozását oldják fel.

Konjunktúra, az üzleti helyzet, általánosságban a gazdasági élet foglalkoztatottsági fokának és fejlődési irányának megjelölésére használt szó. Már régen felismerték, hogy a gazdaságban a pangás, fellendülés, teljes foglalkoztatottság, visszaesés és válság bizonyos szabályszerűséggel követik egymást s a tudomány e jelenségeket különböző elméletekkel — viszonylagos túltermeléssel, túlzott beruházásokkal, a tömegek csekély vásárlóerejével, azaz fogyasztáshiánnyal s a pénz- és hitelrendszer hibáival — igyekezett magyarázni. Legtöbbjükben van igazság, de rendszerint nem méltatják kellő figyelemre a tényt, hogy belső és külső kormányintézkedések s a gazdasági rendszer termelést-akadályozó monopolisztikus megkötöttségei akadályozzák a termelési és fogyasztási tényezők önműködő kiegyensúlyozódását. A K.-kilengések, főképp a válság megelőzésére sok javaslat ismeretes, amelyek gazdaságpolitikai, főleg monetáris intézkedésekkel akarják kiküszöbölni a konjunkturális változásokat. Ez azonban hiábavaló kísérletezés, mert a gazdaságot nem lehet megmerevíteni. A K. jelenségeinek felderítésével ma már külön kutató-intézetek (nálunk a Gazdaságkutató Intézet) foglalkoznak az idevágó termelési, forgalmi, fogyasztási és pénzügyi adatok gyűjtésével és rendszerezésével. E munkának egyik célja, hogy a K. valószínű alakulását előre meg lehessen alapítani. (K.-prognózis.) Ez azon-

ban csak teljes gazdasági szabadság mellett lehetne sikeres, mert a közhatalom egyre átfogóbb gazdasági intézkedésekkel (K.-politikával) maga igyekszik a K. alakulását szabályozni.

Konoje Fumimaro herceg. *

1891. Ifjúkorát diplomata-nagybátyja oldalán Európában töltötte. Hazatérvén Japánba, lemondott szocialista eszméiről. 1933. a felsőház elnöke. Másodsorú miniszterelnöke most Japánban. A kommunistaellenes paktum egyik megteremtője, német- és olaszbarát. Céltudatosan elsorvasztotta a japáni parlamentarizmust és az «egységmozgalom» élére állott.

Konzervatív latin szó, annyi mint: fenntartó, maradi. Így nevezik azokat, akik valamilyen fennálló politikai irányzathoz vagy társadalmi berendezkedéshez kitartóan ragaszkodnak és azt változtatás nélkül kívánják továbbra is fenntartani. Mint politikai fogalom a 19. század alkotása, amikor is a reformokért harcoló < liberalizmus ellenfeleit nevezték K.-eknek. A liberalizmussal ellentétben nélkülözte az egységes, biztos elveket és a K.-párt programja minden országban más és más volt. Angliában a K.-pártot elvi ellentétek alig választották el a liberális-párttól és ezzel szinte versenyzett a reformok megvalósításában. Más államokban a < feudálizmus és < klerikalizmus kívánságainak szöszölője lett. Franciaországban a K. irányzat egyet jelentett a monarchia gondolatával szemben a

köztársasági pártokkal. A német birodalomban a K.-párt volt Bismarck és a Vilmosok kormányzatának legfőbb támogatója. Magyarországon K.-nek nevezték azt a pártot, amely 1848-ig kormányon volt és amely ellen a magyar liberalizmus olyan hosszú időn át küzdött. Az 1848 március 15-i forradalom nemcsak, hogy megbuktatta ezt a magyar K.-pártot, hanem magát a K. nevet is oly népszerűtlenné tette az országban, hogy többé — egy jelentéktelen kísérlettől eltekintve — nem akadt politikai párt Magyarországon, amely a K. nevet használni merete volna. 1867 után a magyar kormánypártok különböző nevet vettek fel — a leghosszabb ideig a szabadelvű nevet használták —, pedig a K. politika minden ismerető jegyét magukon hordozták egészen napjainkig: a fennálló rend fenntartása, reformokban a mérséklet és az ugyancsak K. államokkal való jóbarátság ápolása jellemezte őket.

Koo Wellington * 1888. Kínai diplomata. Résztvett az 1911-es forradalomban és mint a legnyugatibb képzettségű, Amerikában tanult politikus már 27 éves korában mexikói követ. 1921. a washingtoni konferencián képviselte Kínát. Mint követ a legfontosabb európai és amerikai fővárosokban állomásozott. Többízben volt külügyminiszter.

Korporációs állam. Az állami totalitás megvalósítására törekvő < fasizmus ideológusai a rendszer középpontjának tekin-

tik a korporációkat. A korporációk állami kényszerszervezetek, amelyek kizárólagossági joggal gyűjtik egybe egy- és ugyanazon szervezet keretébe a munkaadókat és munkavállalókat egy-egy foglalkozási ág keretén belül. A közjogi hatáskörrel felruházott korporációk a munkás és munkaadó között felmerülhető valamennyi vitás kérdést szuverén módon döntenek el. Kinevezett küldötteik alkotják azt a véleményező és tanácsadó testületet, amely a politikai elhatározás és döntés joga nélküli a népképviselői parlamentet hivatott helyettesíteni. A K. hivatalos indokolás szerint kiküszöböli az < osztályharcot. Valójában azonban a rendszer a kényszerszervezetek létesítésével az egyik felet megfosztja mindazon eszközöktől, amelyekkel az osztályharcot eredményesen folytathatná és aláveti a másik érdekelt fél akaratának. A formai egyenlőség mögött az egyenlőtlen gazdasági adottságok természetes következményei érvényesülnek.

Korrupció. A politikai erkölcsök romlottsága, mely főleg megvesztegethetőségben nyilvánul meg. A K.-val már a legrégebb idők történelmében találkozhatunk, így az ókori görög államokban és Rómában is. Általában a demokráciát vádolják azzal, hogy tág teret nyit a K.-nak. Példaként a régi athéni demokráciát és a modern Amerikát hozzák fel. Igaz, mindkettő elrettentő példáját nyújtja a közérkölcsök meglazulásának. Hivatali állások pénzért való

árúsítása, megvesztegethetőség, a közösség önzetlen szolgálatának teljes hiánya jellemezték az athéni demokráciát egy bizonyos korszakban és az Egyesült Államok kormányzatát a múlt század végén. De éppen a demokrácia volt az, amely végül is az ellenőrzés szigorításával véget vetett a K. uralmának. Természetes, hogy demokratikus országokban, ahol nagyobb tere van a közvélemény ellenőrzésének és ahol megvan a szólásszabadság, a K. nyilvánossá válhat és mindenki tudomást szerezhet róla. Általában legbiztosabb ellenszere a nyilvánosság, a szólásszabadság és a közvélemény ellenőrzése. Ezért antidemokratikus kormányformákban a K. sokkal erősebb, de az ilyen rendszerekben a K. elleni elméleti küzdelem csak a demokráciák bírálatára van korlátozva.

Könyvtárpolitika. Három fő feladatköre van. 1. A megőrzés. Csendes mosoly kíséri évek óta a nagy könyvtárak versengését a statisztika rangsoráért, melyet a megőrzött kötetek számával mérnek. Ehhez a játékhoz az igazi K.-nak semmi köze. A köteles példányok rendszere — noha nem mellőzhető — alaposan megrontotta a nagy könyvtárak gyűjtő-erkölcsét. A törvény paragrafusával hátuk megett elhanyagolják a nehezebben megszerezhető egyéni kiadványok, illegális nyomtatványok, kéziratok, emlékiratok gyűjtését. A törvény nálunk hat köteles példány terhére rójja a vállalatokra, aminek az a kö-

vetkezménye, hogy sokszor éppen a drága munkák nem találhatók meg a könyvtárakban. A nyomtatványok zömét kitevő sok jelentéktelen termék a minduntalan panaszolt térhiányt fokozza, de nem tudják elhatározni magukat a mikrofilm adta helymegtakarítás előnyeinek kihasználására. Ez egyben feleslegessé tenné temérdek nyomtatvány elraktározását. — 2. A kutatás támogatása és a dokumentáció. A tudományos termelés — különösen technikai természettudományi téren — egyre áttekinthetlenebb. Rendszerezésükkel, ezzel a szinte emberfeletti feladattal kellene megbirkózniok a nemzeti és szakkönyvtáraknak. Elsősorban azzal, hogy kurrens és összefoglaló, valamint szakbibliográfiákat és repertóriumokat gyorsan hozzáférhetővé tesznek. (Nálunk — de sok helyütt másutt is — évtizedek mulasztásai okozta hézagok kitöltése még csak folyamatban van. Összefoglalónk nem jutott túl 1920-on, a kurrens könyvészet pedig még mindig a könyvkereskedelem érdekképviseletének anyagi gyöngye kezében van. A szakbibliográfiák túlnyomó része egyéni erőfeszítések eredménye.) A kutatás támogatása azonban nem korlátozható a nyomtatott betűre. Ki kell, hogy bővüljön mindazzal, amit kézirat, emlékirat, szabadalmi leírás, grafikus ábrázolás, fénykép, múzeumi tárgy adhat hozzá. A dokumentációnak egyes ágakban már a könyvtárak mellett működnek irodái (pl. ké-

mia, elektromosság, élelmiszer, a hágai szabadalmi hivatalal együttműködő dokumentációs iroda, a londoni Science Museum Library). Ezek nemzetközi összehangolására törekszik 1937 óta a Dokumentáció Nemzetközi Konferenciája. A dokumentációs szolgálatnak tehát csak egy része a könyvtári anyag feldolgozása. Az amerikai tudományos könyvtárak a dokumentáció szellemében dolgoztak, mielőtt ez a mozgalom megszületett volna. Ott 1900 óta készülnek a könyvtárak kollektív katalógusai. Nálunk az 1923. létesült Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ 20 hazai könyvtár központi címjegyzékével szolgálja ezt elégtelen eszközökkel. 3. Az élő irodalom eljuttatása a tömegekhez. A százados örökség terhére cipelő nagy könyvtárak mellé kell, hogy kiépüljön a csekély szabadidővel rendelkező dolgozók — nem tudók — könyvtárának hálózata. Nincs jobb példa erre, mint az amerikai megoldás, az éjjeli órákig nyitva tartó public library-k, mintegy a (New Yorkban például éjjel is működő) népfoiskolák kiegészítéseképpen. Célja kettős: jó kézikönyvekkel a pillanatok alatti tájékozódást, informálódást lehetővé tenni és a friss, az élő irodalmat eljuttatni a szellem kincseire éhes sokaságnak. Nálunk a Fővárosi Könyvtár munkássága éppen csak megközelíti az egyedül helyes amerikai példát.

Középeurópa, kevésbé egyértelmű földrajzi, gazdaság- és

társadalomtudományi fogalom. A Naumann-féle «Mitteleuropa» Németországot, az Osztrák-Magyar Monarchiát és a velük gazdaságilag többé-kevésbé összefüggő peremterületeket foglalta volna magába. Giselher Wirsing 1932. még a Franciaország és a Szovjet-unió közötti területet nevezte így s ennek keleti felét (Észtországtól Romániáig) «Zwischeneuropa»-nak. Hodzsa Milán szerint K. «tengelye» az a vonal, amely a Visztula, a Morva és Vág, a Duna középső folyásának völgyén, majd a szerb Moraván és a Vardaron keresztül mintegy Szalonikiig húzható. Ahány alkalmi politikai megfontolás merül föl K.-val kapcsolatban, annyi K.-fogalom kerül a köztudatba. Napjainkban legidősebb és legtöbbet hangoztatott magyar vonatkozása Kossuth Lajos Dunakörféle átfogalmazása. A Középeurópa-kérdés lényege: a Duna középső és alsó folyása mentén kis népek élnek elszórva. Társadalmi és gazdasági felépítésük sok tekintetben rokonvonásokat, sőt azonosságokat mutat. A nagyhatalmak az utóbbi két évtized során nem egyszer vetették fel, sokszor pozitív indítvány keretében is K., illetve a Dunavölgy kérdését (Tardieu, a stesai konferencia, Mussolini, Barthou stb. tervei). E koncepciók azonban mindig az érdekelt nagyhatalom és a dunai népek viszonyára vonatkoztak olyan formában, amely az illető nagyhatalom politikai és gazdasági túlsúlyát lett volna hivatva e terü-

leten biztosítani. A K.-i, illetve dunai kis népek és így a Magyarország politikai gondolkozásában azonban javarészt olyan tervezetek és elgondolások merülnek föl, amelyek éppen e kis népek összefogására és a nagyhatalmi fensőbbség kikapcsolására vonatkoznak. A kérdés sokértelműsége és idősebb politikai változásoktól való függősége azonban mindig lényegesen befolyásolják az ilyen megfontolásokat. Hol a Balti-tengertől a Fekete-tengerig terjedő összefogásról, hol csak a Dunavölgy népeinek összezárkózásáról, hol e népek tisztán gazdasági természetű megegyezéséről, hol pedig laza, vagy szorosabb állami kapcsolatokról, sőt államszövetségekről esik szó.

Középosztály az a társadalmi csoport, amely gazdasági helyzeténél, érdekeinél fogva nem tekinti magát sem a proletariá-tushoz, sem a vezető kapitalista, «felső»-osztályhoz tartozónak (< Osztályok). A polgársághoz tartozik azáltal, hogy kisebb-nagyobb vagyona felhasználásával kapitalista vállalkozóként lép fel a termelésben, vagy pedig a nagyvállalatok magasabb szellemi munkaköreit és vezető funkcióit tölti be, s munkabérijövedelme «polgári» életszínvonalat biztosít számára. A K.-ba tartoznak: a kis- és középiparosság (a határok rugalmasak), kereskedők, ill. az ú. n. magán-, azaz vállalati tisztviselők. Ezekben fejlődött ki különálló osztályhelyzetük tudata is. A kapitalista felsőosztállyal szemben különállása

akkor fejlődik ki, midőn a K. beliek gazdasági érvényesülését fenyegetni kezdi a nagyvállalatok versenyt kizáró terjeszkedése. Ez váltja ki az ú. n. K.-mozgalmat, mely a K. gazdasági védelmét kívánja elérni ugyancsak versenykorlátozó állami beavatkozás útján és a K. számbeli többségén alapuló politikai súlyára támaszkodva. E mozgalom eredményéhez képest a K. hol a proletariátushoz (kispolgár), hol a kapitalista vezető osztályhoz kerül közelebb és fokozati eltérésekkel a társadalmi konzervativizmust képviseli mind a kapitalista fejlődés belső tendenciájának (a független kisvállalkozók elproletarizálásának), mind a proletariátus radikális társadalomreformjának szabad érvényesülésével szemben. Ez a közbeékelte közvetítő szerep magyarázza meg a K. nagy szerepét a különböző fasiszta rendszerekben.

Közgazdasági kuruzslók, akik a gazdasági és társadalmi tények, összefüggések és törvényszerűségek kellő ismerete nélkül akarják a szerintük helyes gazdasági rendszert megteremteni és a szegénységet megszüntetni. Minden időszakban felbukkantak, de talán soha nem olyan nagy számmal, mint a közelmúlt válságos éveiben. Ezek nem tévesztendőek össze az < utópistákkal, akik az alapvető bajokat kutatták és célkitűzésüket többnyire csak mint távoli ideált csillogtatták meg az emberiség előtt. A K.-at, mint általában a dilettánsokat is, az jellemzi,

hogy nem ismerik a kérdés nehézségeit és nem tudják, milyen sokan próbálták már azt az általuk is javasolt és már régen járhatatlannak bizonyult úton megoldani. Éppen ezért a közelmúlt és a jelen kuruzslóinak érvelésében és terveiben sem igen vannak új gondolatok. Rendszerint csak a szocialista elméletek egyes morzsáiból rakják össze szellemi építményüket. Legtöbbjük az ú. n. jobb- és baloldalon egyaránt tőkeellenes álláspontot foglal el — mint Caughlin, Townsend, Long, Malcomes stb. —, de, anélkül hogy mint a tudományos szocializmus, felismerné a tőkének szükségyszerűleg egyre növekvő jelentőségét. Felújítják a kezdeti szocializmusnak a kamatszédés és a haszonra való termelés ellen irányított támadásait (Gottfried Feder; a magyar szélső-jobboldal «teoretikusai» közül Vágó Pál, Béli Béla, Temesváry László), mert természetesen nem tudják, hogy a haszon végeredményben csak az emberi szükségletek kielégítése esetén realizálható. Jellemzi őket, hogy legtöbbjük nem annyira a nemzeti jövedelem növelése és e jövedelem igazságos megosztása iránt érdeklődik, hanem inkább a már megosztott jövedelemnek és a vagyonnak újrafelosztását követeli, mint Douglas, Matolcsy Mátyás és mások. Amennyiben pedig gondjuk van a termelés növelésére is, ezt a különbözőképp elnevezett infláció útján kívánják elérni, mint Gereke, lord d'Abernon, Borah, Mohrmann, Pálosi, Csiz-

madia és mások. Általában jellemzi őket, hogy a pénz oldaláról akarják a gazdasági kérdéseket megoldani — mint a felsoroltakon kívül Patenötre, Josephy, stb. — és figyelmen kívül hagyják, hogy a helyes pénzrendszer csak előfeltétele az egészséges gazdaságnak, de egymagában még nem biztosítja azt. Igaz, ezen felül kényszertervgazdálkodást követel legtöbbször, mint a < technokrácia hívei, továbbá Fried, Adler, Neuhaus, Lingauer, gr. Hunyadi, Fleissig E. és mások, bár éppoly kevésbé konkretizálják e követelményüket és adnak erre vonatkozóan részletes javaslatot, mint a < tervgazdálkodásnak és általában az itt felsorolt valamennyi gondolatnak nagyobb tudományos felkészültséggel dolgozó hirdetői. Mert korunk szellemi alkotást jellemzi, hogy a dilettánsok és a hivatalos tudomány között igen nehéz pontos határvonalat vonni; nem egy országban az utóbbit is jellemzi a gazdaságtudomány alapvető elveinek lebecsülése, a tudomány kipróbált eredményeivel való szakítás és az a hiedelem, hogy kellő közhatalmi kényszer alkalmazása esetén nélkülözni lehet azokat az előnyöket, amelyekkel a gazdálkodó emberek önértékének érvényesülése jár a gazdasági fejlődésre nézve.

Közgazdasági tevékenység. Bevett szépítő kifejezés közéleti előkelőségek jól jövedelmező és többnyire valóságos munkakör nélkül levő állásaik megjelölésére. Vállalatok szoktak igazgatóságukba, felügyelőbizottsá-

gaikba közéleti szereplőket meghívni, tekintet nélkül gazdasági jártasságukra, abban a reményben, hogy összeköttetéseiket üzletileg fel lehet használni. A K. nem új fogalom, már az utóbbi években bekövetkezett ú. n. örségváltás előtt kialakult. K.-et űző közéleti szereplők mindenütt vannak, ahol a magánvállalatok közhatalmi kapcsolatok szerzésére vannak utalva. Az Egyesült Államok régebbi versenykapitalizmusában, amelyben a < korruptio intézményesítve volt, a K. pontos kifejezésbeli egyenértékese az volt, hogy az illető politikus «fejleszti az országot». A nyers amerikai néphumor szerint az ilyen politikus többnyire azt hiszi, hogy mindent ellophat, ami csak nincs odasrólfolva, de viszont arról, ami oda van srólfolva, azt tartja, hogy le lehet srólfolni.

Közigazgatás racionalizálása.

A 19. század óta a közigazgatás egyre kiterjedtebb területeket von hatáskörébe. A feladatok gyarapodása sokkal gyorsabb, mint a szervezeti formák és adminisztrációs módszerek fejlődése, ezért majdnem minden állam életének egyik állandóan kísértő kérdése a K. E törekvéseknek azonban határt szab az a körülmény, hogy a közigazgatás hatékonyságának, gyorsaságának és teljesítőképességének ellenőrzésére irányuló államhatalmi eszközök (fegyelmi jogkör) sohasem képesek pótolni a magángazdaság verseny- és szerzési elvre épített üzletviteli módszereit, az uralmi elv nem

helyettesíti a közvetlen gazdasági érdek ösztönző erejét. Így a sikeresen végrehajtott racionalizálás is aránylag hamar elévül, sőt vannak bürokratikus szabályok, amelyek természetüknél fogva már megszövegezésük pillanatában meghaladtak. A K. ott éri el a legjobb eredményeket, ahol az állami életet keresztül-kasul áthatja a társadalmi autonómia szelleme és ahol a közigazgatáshoz úgy fordulnak a polgárok, mintha egy magánvállalattal volna elintézni valójuk. Ez az eset az Egyesült Államokban, ahol a közigazgatás hatékonyságát (efficiency) csakugyan sok tekintetben a magángazdasági tevékenység tiszteletének és utánzásának köszönheti. Természetesen ezt a példát megfelelő társadalmi légkör híján legfeljebb felületesen lehet utánózni. A K. egyébként csak tüneti orvosság, az < állami beavatkozás terjedése gyorsabban hiúsít meg minden racionalizálót, tehát egyszerűsítő és egyszerűsítő rendszabályt, mint amennyi idő kellene hozzá, hogy hatása érezhetővé váljon.

Közmunkák költségei. A K.-t általában a folyó közjövelmekből, vagy állami (közületi) kölcsönökkel fedezik. Mindkét esetben olyanok is kénytelenek a K.-hez hozzájárulni, akik a közmunkák előnyeit egyáltalában nem élvezik. Ezzel szemben az elvégzett közmunkák körzetébe eső mindennemű föld (mezőgazdasági föld, bányá, telek) értéke, tulajdonosa közreműködése nélkül emelkedik. Így

egyesek a közösség terhére jogosulatlanul gazdagodnak. Ez különösen élesen mutatkozik hidak, utak, vasutak, közművek létesítésénél. Ennek következtében a közmunkák gyakran nem fejlesztik, hanem hátráltatják a termelést. Valamely közmunka következtében építkezési célra alkalmassá vált mezőgazdasági földek tulajdonosai pl. rendszerint felhagynak a mezőgazdasági termeléssel, de az építkezés céljaira se bocsátják rendelkezésre földjüket, hanem várják a további értékelkedést. E rendszer < adóerkölcs és közgazdaság szempontjából egyaránt hátrányos következményeit igyekszik kiküszöbölni a — különösen angolszász országokban elterjedt — «betterment»-rendszer. E rendszer nyilvántartja a közmunkák körzetébe eső földek értékváltozásait és a beálló értékelkedés előre megállapított hányadát a K. fedezetére eladóztatja. E rendszer előnyei: 1. A K.-t azok fizetik, akik a közmunkák előnyeit élvezik. 2. Az értékelkedés mutatja, vajjon hasznos befektetés volt-e a közmunka elvégzése. Így a közmunkáknál is érvényesül a gazdaságosság elve és nehezebbé válik, hogy egyesek, vagy csoportok érdekében nem kifizetődő közmunkákat végezzenek. 3. A közmunkák céljára könnyebb hitelt szerezni, mert a betterment-járulék lekötésével a közület jelzálogszerű biztosítékot nyújthat. 4. Megszűnik a gazdaságilag káros értékelkedési várakozás, mert a fizetendő értékelkedési járulékok

a tulajdonosokat földjük megfelelő kihasználására készíteti. 5. Az adóerkölcs követelményeit is kielégíti, mert a közösség olyan jövedelmet vesz igénybe, amelyet saját működésével teremtet.

Közösségi jogok < Egyéni jogok.

Közégségi kultúrpolitika. Helyesen felfogott feladata a gondoskodás a jelentkező szükségletek kereteiről. Pontosabban így fogalmazhatjuk meg a teendőket: a törekvések központjába a polgárt kell helyezni, mert a község, a városállam, a cité maga a polgárság. Polgárok, akik ebben a közösségben magasabb színvonalú élet kiépítésére törekkenek, olyanra, amelyet egyén, család, törzs, vagy egyesület önmagából kifejleszteni nem volna képes. A K. tehát ne legyen a hatalom megnyilvánulásának egy formája, hanem gondoskodás az egymás mellett élő egyenlők kulturális felemelkedéséről. Ebbe a közösségbe az alulról, a javakban szegényebb (falusi) közösségek-ből jövőket fel kell emelni, a már benne élőket pedig a kulturális önkormányzat olyan keretével kell megajándékozni, amely e közösségen belül az érdekek kölcsönös kiegyenlítéséhez vezet. A mondottakból következik, hogy a K. ne törekedjék arra, hogy a kultúra intézményeit, amelyeket megalkotott, (legyenek a kitűzött eszmények még oly magasrendűek is), maga töltsé ki, mintegy felülről és kívülről. A felülről való beavatkozás csak az analfabétizmus

leküzdésében engedtesék meg, ha erre szükség van.

Sorvadásra van ítélve minden felülről megteremtett népművelő szervezet, ha kirekeszti a kulturális önkormányzat szellemét. A közösség, mint egész, olyan művelt, vagy műveletlen, amilyenek e közösséget alkotó polgárok; átlagszínvonaluk határozza meg az értelem és erkölcs javaihoz való viszonyukat.

Közterhek, az embereket a közhatalommal szemben terhelő — legtöbbszörre pénzbeni — fizetési kötelezettségek. A K. nagysága nem azonos az adókéval, mert az emberek más címenek is befizetnek a közpénztárakba olyan összegeket, amelyekért nem kapnak azonos értékű egyéni ellenszolgáltatást. Így K. vannak az állami jövedékek — dohány, sójövődék stb. — árában és a közüzemek díjszabásában is, amennyiben azok meghaladják előállításuk és forgalombahozataluk önköltségeit, valamint az illetékekben, ha nagyobbak, mint amennyiben a közhatalomnak az illető ténykedés került, amelyért az illetéket beszedte. Az állam, az önkormányzatok (városok, községek, megyék), továbbá az egyházak és a tagdíjaikat hatósági jelleggel behajtó testületek (kamarák, ipartestületek stb.) bevételeinek összegezése alapján állapítandó meg a K. nagysága és súlya, vagyis az adózók jövedelméhez viszonyított aránya. Ez korunkban állandóan növekszik, számos országban már e háború előtt meghaladta átlagában a jövedelmek egy

harmadát, a hadviselő államokban pedig ma már átlagban a jövedelmek felét is meghaladja.

Köztulajdon, helyes fogalmazásban állami, vagy közületi (bürokratikus) tulajdon. A szocialista elmélet tiltakozott az ellen, hogy a jelenlegi állam (közületek) tulajdonát K.-nak nevezzék. Ugyanez áll azonban a szocialista társadalomra is, amely a magántulajdon körét erősen megsűkíti, viszont az u. n. K. az államszervezet (<bürokrácia) kezelésében van. Szocialista felfogás szerint a szocialista bürokrácia a K.-t a közösség megbízásából és érdekében kezeli, erre azonban semmiféle intézményes biztosíték nincs és nem is képzelhető.

Közüzem állami (közületi) kezelésben lévő üzem. A K. a kapitalizmussal párhuzamosan fejlődött. A korábbi társadalmi rendszerek még a leginkább K.-i kezelésre alkalmas vállalkozásokat is (pósta, közlekedés) egyéneknek vagy csoportoknak adták bérbe, vagy kiváltságként. A XIX. század közepétől kezdve világ-szerte mindjobban elterjed a K.-i gazdálkodás. Először a monopólium-jellegű üzemeket (közlekedés, pósta, víz-, villany-, gáz-ellátás, köztisztviség) vették állami (közületi) kezelésbe. A századfordulón, de különösen a világháború alatt és után mind jobban elterjedt a közületi vállalkozás és a közületek a köz-életmezéstől kezdve a biztosítási üzletig a legkülönbözőbb vállalkozásokba kezdtek. Főképp az angol szocialista mozgalom egyes csoportjai hirdették a

«közégségi szocializmust» (<fabianizmus), mint pillanatnyi programot és a szocializmus felé vezető eszközt. A világháború közellátási nehézségei számos K.-et hívtak életre, majd a háború utáni Németország és Ausztria szociáldemokrata befolyás alatt álló <önkormányzatai fejlesztették erősen a K.-eket. A K.-ek fejlesztésének erős ellenzéke volt és van is. A monopólium-jellegű üzemek K.-szerű kezelését általában helyeslik, tiltakoznak azonban az ellen, hogy a közületek közpénzekből támogatott versenyt támasszanak a magánvállalkozásnak. A K.-i árpolitika körül is heves viták folynak. A gyakorlatban a monopólium-jellegű üzemek a lehető legnagyobb haszon elérésére törekednek és hozamuk nem egy közület legjelentősebb bevételi forrása. E jövedelem tulajdonképpen fogyasztási adó-jellegű. Ugyanakkor a többi K.-ek, a magánvállalkozásnak támasztott verseny segítségével az árszínvonalat kívánják leszállítani. Ez árpolitikával szemben gyakran támasztott kifogás hogy a K.-ek éppen akkor szolgálnának legjobban a közérdeknek, ha 1. A monopólium-szerű vállalkozások a lehető legolcsóbban, esetleg önköltségen szolgálnák ki a közönséget, mert ezzel hatékonyan szállítanák le az árszínvonalat és a K. előnyeit mindenki egyformán élvezhetné. 2. A magángazdálkodással versenyző K.-ek a magángazdálkodás elvei szerint a lehető legnagyobb haszon elérésére törekednének, mert mindaddig, míg

a teljes keresletet nem tudják kielégíteni, az árszínvonalat úgy sem tudják befolyásolni és olcsóbb áraik előnyét csak fogyasztóik (a közösség egy része) élvezik.

Kőolaj (petróleum). Bizonyos geológiai rétegekből fúrással nyerik. Szállítása a kutaktól a feldolgozó üzemekbe és a kikötőkbe rendszerint csővezetékben (pipe line) történik. Különböző eljárásokkal (raffináció, krakkolás) benzint, petróleumétért, hajtó- és kenőolajat, vaszelint, aszfaltot, stb. nyernek belőle. A szén után a legfontosabb tüzelőanyag. A világkereskedelmi forgalom 5%-a. Világtermelés 1938-ban, az utolsó békeévben 271 millió tonna. Ebből USA 164, Szovjet-Unió 29,8, Venezuela 27,4, Iran 9,8, Holland-India 7,2, Románia 6,8, Mexikó 5,2, Irak 4,2, Kolumbia 3, Trinidad 2,5, Argentína 2,3, Peru 2,2, Angol-India 1,4, Bahrein-szigetek 1,2 s a többi ország együtt 4 millió tonna. Kiseb termelők: Egyiptom, Burma, Lengyelország, Németország, Magyarország, stb. Jelentősége az utolsó évtizedben erősen emelkedett. A hadviselésnél nemcsak tankok, repülőgépek s autók hajtására használják, hanem a hadihajók is áttértek a széntüzelésről az olajtüzelésre. Az utóbbi években szénből is sikerült nagyobb mennyiségben előállítani. (< Mübenzin.) A világ olajtermelésének legnagyobb része két hatalmas tőkecsoport kezében van, amely sokáig harcolt egymással, de most ügylát-szik fegyverszünetet kötött. <

Royal Dutch-Shell, Standard. Fontosabb olajtársaságok ezen kívül: az Anglo-Iranian (ezelőtt Anglo-Persian) Co. és a Texas Corporation, előbbi az angol, utóbbi az amerikai kormány elelnőrzése alatt. < Olajpolitika.

Krupp, a világ egyik legnagyobb vas- és fegyvergyára. Az alapító, Alfred K. először alkalmazta a kohászatban az angol Bessemer-rendszert. 1869-ben a francia Seillière banktól, Schneider-Creusot főhitelezőjétől, 4 millió frankos kölcsönt vesz fel. 1902. a gyárat 16 éves unokája, Berta örökölte, aki csakhamar von Bohlen und Halbach követ-ségi tanácsoshoz ment feleségül, aki a házasság után a Krupp von Bohlen nevet vette fel. K. tulajdonában vannak többek között a páncéllemezeket készítő Gruson-művek Magdeburgban és a kieli hajógyárak. A világháború előtt Krupp von Bohlen, akit Vilmos császárhoz barátság fűzött, elsősorban üzleti elgondolásból helyeselte a birodalom flottapolitikáját. Az összeomlás után minden erejével Németország nemzeti ujjaszületése eszméjének hívéül szegődött és támogatta a nemzeti szocialista mozgalmat. Hitler ugyanúgy becsüli és szereti, mint Vilmos császár; 1934 júniusában Hitler több napot töltött esseni villájában. A gyár esseni üzemében 1939 nyarán már 100.000 munkás dolgozott, azóta számuk erősen növekedett.

Kulturpesszimizmus (neoprimítívek, romantikus reakció),

azoknak a szellemi magatartása, akik a civilizációtól megcsömörödve a megszépített multban keresnek menedéket, vagy az emberi faj egész eddigi fejlődését megtagadva, a haladást lát-szatnak, születő és maradéktalanul elpusztuló kultúrák egymásrakövetkezésének mondják. A tudás almájától «megfertőzött» ember ősi sóvárgása ez a boldognak hitt állati lét iránt. «Mind-en bajnak a civilizáció az oka», hirdette Rousseau. Írásai-ban a természet érzelgős, idil-likus tartalmat kap s ahol valójában nyers erőszak és a nyomorúságos létért folytatott szüntelen harc könyörtelen törvénye uralkodott: ott a kezdetleges állapotok boldog és zavartalan összhangját látja. A K. újabb változata azoknak a magatartásában jelentkezik, akik a gazdasági válságokért, munkanélküliségért és a modern háborúért a gépet, a technikát, a tudományt, az emberi észet teszik felelőssé és nem amaz erőket, amelyek mindezeknek a civilizáció és haladás szolgálatába állítását gátolják. Jelenkritikája sokszor termékeny, még ha a civilizáció átmeneti zavarait véglegeseznek és a civilizáció lényegében rejlőknek mondja is. Ámde erkölcsi defetizmus a jól megmérhető Oswald Spengler történefilozófiáján, aki bizonyítani igyekszik, hogy a történelem lényegében csak önmagának megisméltése és az emberiség sorsa: örök körforgás. Ha ugyanis a civilizáció fejlődése csak előre megszabott körben haladó pálya utolsó sza-

kasza, úgy bizonyára felesleges minden erőfeszítés, mely a jobb, a tökéletesebb irányába törne. Általában a K. a jelen állapotok kritikájának egyik lehetséges iránya, amely a jelent nem a jövő kiindulópontjának, hanem a mult utolsó állomásának érzi. A jelennel elégedetlen tömegek előtt egy multba helyezett aranykor előnyeit csillogtatja meg: ezért mindenfajta restaurációs törekvésnek melegágya. (< «Újközépkor».) Az emberi szellem és értelem öngyilkosai, harcukat az emberi szellem és értelem ellen, a szellem és az értelem eszközeivel vívják. Ezért tűnik sivárnak és betegesnek az «egészséges ösztön» tudatos, hangos dicsérgéte olyanok részéről, akikből az hiányzik. Különös látvány a modern filozófus, aki azt állítja, hogy az ember csak elfajzott majomfajta, megzavart belső szekrécióval, értéktelenebb teremtmény az egysejtű öslény-nél is. Hiszen ez az önmagára és a lét kérdéseire való ráeszmélés, ez a tépelődés teszi éppen az ember felsőbbrendűségét — igaz viszont, hogy sok modern kultúrfilozófusban és népszerűsítőikben ezek a magasrendű emberi képességek meglehetősen elfajzott alakban nyilatkoznak meg.

Kuomintang. Az egyetlen hivatalosan működő kínai párt, amely ma a japánoktól meg nem szállt Kínát kormányozza és az ellenállást vezeti. K. annyi, mint: «nemzeti néppárt». Szun-Jat-Szen alapította 1911., a forradalom kitörése után, Csungcsau-

ban. Programja: Kína egységsítése, szociális és demokratikus átalakítása. Élén most Csang-Kai-Sek áll. 1927 után Csang kiszorította a pártból a radikális elemeket, s ezek csak a japán háború megindulása után tértek vissza. A kommunisták most is csak kívülről támogatják a K.-t.

Kuusinen, Ottó, finn bolsevista politikus. * 1881. 1905 óta a finn kommunista párt tagja. 1917—18. a finn vörös csapatok élén súlyos, de eredménytelen harcokat folytatott von der Goltz német tábornok és Svinhufvud köztársasági elnök fehér csapatai ellen. Ekkor elhagyta Finnországot és Moszkvában tevékenykedett, mint a III. Internacionálé egyik vezető tagja. 1930. visszatért Finnországba, ahol a finn kommunisták élén harcolt a szélsőjobboldali Lappo-mozgalom ellen. Később megint elhagyta az országot és csak 1939. decemberében bukkant föl ismét, a finn-orosz háború idején, mint a karéliai Terijokiban megalakított finn bolsevista kormány elnöke. A békekötés után a Finnországtól elcsatolt területeken megalakult finn-karéliai szovjetköztársaság elnöke lett és azóta Viipuriban él.

Külföldi németiség. Európa túlnépesedése következtében az újkor századaiban általános kivándorlás indult meg a népes európai országokból. A nyugati államok lakói (angolok, franciák, hollandok, spanyolok stb.) az alacsonyabb kultúrájú földrészek felé tartottak és ott saját gyarmataikat alapozták meg. Ezzel szemben a németiség egy-

séges államszervezet hiányában, nem vállalkozhatott nagyarányú tengerentúli gyarmatalapításra; vándorlása keleti irányba fordult és a német sikságról előtörve Lengyel- és Oroszország felé bocsátott ki telepés-rajokat, majd a Duna mentén lefelé haladva Magyarország és az oláh fejedelemségek területén is megtelepedett. Amikor 1871-ben a németek egységes birodalmi szervezete létrejött, a határon kívül rekedt németeket foglalták össze a K. nevezete alatt s ehhez most már nem csupán az előbb említett telepéseket, de az Ausztriában, ebben a sajátos német államalakulatban élők is hozzászámították. A weimari Németország idején, 1930-ban a K. teljes számát 16.6 millióra becsülték. Két csoportra osztották őket:

a) határmenti németiség (Grenzlanddeuschtum), amelyik az egy tömbben élő nagynémetiséggel területileg is érintkezik. Ennek számát 13,150.000 lélekre tették, csakhogy ebből a számból 9,670.000, azaz 73.5% német államalakulatban (Ausztria) élt, vagy pedig olyanban (Svájc, Luxemburg, Lichtenstein, Danzig s az akkor még különálló Memel-terület), ahol a németiség államnemzetnek számított. A többiek Csehszlovákiában, Elzász-Lotharingiában, Lengyelországban, Belgiumban, Dániában és Magyarországon (Sopron környékén) laktak.

b) a tulajdonképpeni külföldi németiség (Auslanddeuschtum), amelyik területileg nem függött össze a nagynémetiséggel,

3,480.000 főt számolt. Legnagyobb tömegben a Szovjet-Unió területén élt, azonkívül Magyarországon, Romániában, Jugoszláviában, a balti államokban stb.

A Harmadik Birodalom politikája jelentős változást hozott létre a K. életében. Ausztria csatlakozása után a K. egyre nagyobb számban tért meg a birodalom kebelébe. Ehhez járult, hogy 1939-40 folyamán Olaszország, a Szovjet-Unió és Románia területéről mintegy 800.000 külföldi németet telepítettek vissza a birodalom területére. Jelenleg, a német megszállás alatt álló területeket nem számítva, a Szovjet-Unió, Magyarország, Románia, Jugoszlávia s a Balkán államok területén élő K. számát 2.2 millió före lehet becsülni. Ez a jelentős tömeg mind a telepes-németséghez tartozik és a nagynémetséggel területi összeköttetésben nem áll.

Kvaternik, Szlatko. Horvát tábornok és politikus. Az első világháborúban a zágrábi 25. honvédegyalozezred őrnagya, Boerovics tábornok szárnysegéde, később a tescheni osztrák-magyar hadsereg főparancsnokságon dolgozik, majd a belgrádi cs. és kir. katonai kormányzóság osztályfőnöke, mint alezredes. A háború után a délszláv hadseregbe lép át. Eleinte támogatja Horvátországnak a szerb-horvát-szlovén királysághoz való csatlakozását, később azonban, mint a jugoszláv államleszme ellensége, követi Pavelicset az olaszországi emigrációba. 1941 ápr. 6.-i német-olasz-

jugoszláv háború kitörése után visszatér Zágrábba, csatlakozásra szólítja fel a horvát nemzetiségű katonákat s 1941 ápr. 10. proklamálja a független Horvátországot.

L

Lassújáratú repülőgépek. A 600—700 kilométeres sebességet elérő vadászgépek korszakában egy semmiképpen sem várt probléma adódott: hogyan lehetne lassú repülőgépeket szerkeszteni? A feladat úgy jött létre, hogy a gyorsan mozgó csapattestek repülőgépre szálló parancsnokai gépük gyorsasága miatt nem voltak képesek lépést tartani csapataikkal és ilymódon elvesztették áttekintésüket a gyorsan hullámozó és nagy térbeli kiterjedésű hadműveletek felett. Német mérnökök megszerkesztették a Fieseler-Storch mintájú lassúrepülő. A gép szárnyfelületei úgy vannak konstruálva, hogy a lehető legnagyobb súrlódási felületet adják a levegő ellenállásával szemben. Ilymódon sikerült óránként kb. 80 kilométeres lassúságot elérni.

Laval, Pierre, francia politikus. * 1883, Châteldon (Puy-de-Dôme). Zsellér gyermeke, ügyvéd. Forradalmi szocialista volt. 1914—1919. és 1924—27. képviselő. Amikor a világháború után a szociáldemokrata párt kettészakad, a kommunistákkal szavaz, de nem lép be az új pártba. Ekkor kezdődik jobbrafordulása. Eddig szakszerveze-

tek ügyvédje volt, ezentúl nagyipari vállalatok jogi tanácsadóját vállalja. 1927. szenátor, 1926. igazságügyminiszter, 1930. közmunkaügyi miniszter. 1931—32. háromszor miniszterelnök, Berlinbe utazik, utána kiintrikálja Briand-t a kormányból. 1934. Barthou utódja mint külügyminiszter. 1935. Moszkvába látogat, ez év májusában miniszterelnök, a külügyi tárcát is megtartja, 1936—40. a nyilvannosság előtt keveset szerepel, de a kulisszák mögül irányítja a nagyiparnak a néparcvonal kormányai ellen küzdelmét. Az összeomlás után lép újra nyíltan a politikai küzdőterre. Megakadályozza, hogy Lebrun Afrikába utazzék és új kormányt folytassa a háborút. 1940 VI. 26. Pétain kormányának államminisztere. VII. 13. az új alkotmány értelmében az államfő helyettese és utóda, X. 28. Baudointól átveszi a külügyi tárcát is, de tárgyalásaiban túllépi hatáskörét és Pétain XII. 13. rendeletben fosztja meg minden tisztségétől.

Leahy, D. William, az Únió nagykövete a vichy-i kormány mellett. * 1875. Hampton. Mint tengerésztiszt résztvett a Kuba elleni háborúban, a kínai boxer-lázadás leverésében, a Fülöp-szigetek ellen indított hadjáratban. A világháború alatt hadihajóraj parancsnoka. Az Únió békeidegációjának tengerészeti szakértője volt. 1937—1939 a tengerészeti vezérkar főnöke. 1940 nov. nevezték ki nagykövetnek a meg nem szállott Franciaországba.

Lebrun, Albert, a harmadik francia köztársaság utolsó elnöke. * 1871, Mercy-le-Haut (Meurthe-et-Moselle). Földművelő családból származott. Bányamérnök. 1900. képviselő, 1911—13. gyarmatügyi miniszter. 1913. hadügy-, 1913—14. újra gyarmatügyi miniszter. 1917. blokád-, 1918—19. a felszabadított területek minisztere. 1920. radikális-szocialista szenátor. 1931. a szenátus elnöke. 1932. Doumer meggyilkolása után először, majd 1939. másodszer választják a köztársaság elnökévé. Az összeomlás után ellenezte a fegyverszünetet és Afrikából akarta irányítani a további ellenállást. Laval 1940 VII. 11. lemondásra kényszerítette. Ekkor családjával a Grenoble melletti Vizille-be költözött és visszavonult a politikától.

Leértékelés, a pénzértéknek — az elmúlt évtizedben csaknem minden országban végrehajtott — kormányhatalmi úton való csökkentése. Ez az aranyvalutával bíró országokban úgy történt, hogy — ha az illető ország árszínvonala magasabb volt, mint a külföldön — a kormány felfüggesztette a bankjegyek aranyra váltását, mire a pénzérték addig esett, míg a belső és külső árszínvonal kiegyenlítődött. Ha azonban a belső árszínvonal a külsőnél nem volt magasabb, akkor — miként minden, aranyvalutával nem bíró országban is — a L. végett a pénzforgalmat inflációs úton szaporítani kellett. Ilymódon — a teljesen

kötött gazdálkodást folytató országok kivételével, hol a kormány amúgy is tetszése szerint szabja meg a külföldi fizetési eszközök árfolyamát — a világ-gazdasági válság hatása alatt mindenütt leértékelték a valutát, legalább — mint Hollandiában, Belgiumban és Svájcban — 20—30%-kal; de 1929 óta a kínai pénz értékének egy tizedére, Brazíliáé egy negyedére, Japáné egy harmadára süllyedt és f. t. A belföldi árszínvonal azonban nem emelkedett mindenütt ilyen arányban, mert időközben az árak — más okokból — süllyedtek s a L.-t nem követte mindenütt azonos arányú bankjegyszaporítás. A L. célja a külkereskedelmi mérleg javítása és az államháztartás terheinek csökkentése. Az előbbinek elérését azonban rövid idő múlva lehetlenné teszi a külföldön is végrehajtott L.; a kötött külkereskedelem mai rendszerében pedig a kormányoknak egyéb módjuk is van az olcsóbb külföldi áruk elől elzárkózni s így ma már a kivitel fokozása ezúton még ideig-óráig sem érhető el.

Lend and lease (Bill 1776) Roosevelttel által beterjesztett és megszavaztatott törvény Anglia és a demokratikus államok megsegítéséről, amely felhatalmazza az elnököt, hogy kikölcsönözhet; bérbeadhathat, vagy más módon átengedhet mindenemű nemzetvédelmi anyagot (hadihajót, repülőgépet, muniációt, stb.) bármely országnak, amelynek megvédelmezése meggyőződése szerint létfontosságú

az Egyesült Államok védelme szempontjából. Minden egyes esetben az elnök maga dönti el, hogy a visszaszolgáltatás készpénz-megváltással, vagy természetben történjék-e, vagy egyáltalán ne kelljen visszaszolgáltatni a kikölcsönzött anyagot. Az elnök az amerikai hadititkokat is kiszolgáltathatja azoknak a nemzeteknek, amelyeknek megvédelmezését az Üniós szempontjából létérdeknek tartja. Semmiféle korlátozást nem tartalmaz a törvény az érvényben lévő rendelkezések tekintetében, amelyek az elnökre bízzák az amerikai haderő felhasználásának módozatait. A törvényt Roosevelttel 1941 március 12. szentesítette, érvénye 1943 június 30-ig terjed, míg a belőle származó szállítási szerződések 1946 július 1-ig teljesíthetők.

Leninizmus, nevét Lenin (Vladimir Iljics Uljarov 1870—1924) orosz szocialista forradalmi politikustól, az 1917. évi orosz forradalom vezéregyéniségétől kapta. Sajátmagáról alkotott felfogása szerint a leninizmus a marxista forradalmi elméletnek a monopolkapitalizmus és < imperializmus korszakában való továbbfejlesztése, illetve a sajtószerű orosz viszonyokra való alkalmazása. Lényegének a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszaka alatt a proletáriátus forradalmi úton kiharcolt diktatúráját tartja. Nem az állam meghódítására, hanem lerombolására törekszik. A kapitalizmus romjain a proletáriátus új államát építi fel, meggyőződése szerint azonban ez

is fokozatosan megszűnik, illetve feleslegessé válik abban a mértékben, ahogy a proletárdiktatúra alatt is folyó < osztályharc fokozatosan felszámolódik, illetve a társadalom szocialista szektora fokozatosan erősödik, majd egyedül uralkodóvá válik. A diktatúrát a kommunista párt vezeti, amely egyúttal — a tanácsokon (szovjeteken) keresztül — megteremti a munkásság és parasztság forradalmi szövetségét («szmicska»). Visszamaradt fejlődésű országokban a L. a nemzeti felszabadulás demokratikus forradalmát egybe akarja kapcsolni, illetve tovább akarja fejleszteni szociális forradalomná, tehát ez országok nemzeti és szociális felszabadulását egyszerre akarja végrehajtani. Az így megvalósuló proletárdiktatúráról azt hiszi, hogy segítségével áll lehet ugrani a kapitalizmus fejlődési fokát. A szovjetek rendszere a diktatúrát gyakorló réteg demokratikus ellenőrzését hivatott lehetővé tenni, s az egész átmeneti időszaknak a modern gazdaság, a technikai és ipari haladás ütemében kell lejátszódnia. Ezt fejezi ki Lenin következő formulája, illetve jellegéje: «Szovjetrendszer + villamosítás = szocializmus». (< Bolsevizmus, Sztalinizmus, Trockizmus.)

Ley, Robert, birodalmi vezető, a Munkafront vezetője. * 1890. niederbreitenbachi paraszt fia. Kémiát hallgatott, önként jelentkezett a frontra, 1916. repülő lett. A francia fronton gépét lelőtték és hadifogságba került. 1924. ismerkedett meg a nem-

zetiszocializmussal és Hitlerrel. 1932. a birodalmi szervezés vezetőhelyettese, 1933. alapította a Munkafrontot. 1934. az NSDAP birodalmi szervezési hivatalának vezetője. A Kraft durch Freude-mozgalom is az ő alapítása.

Léggömbzár. Sodronykötéllel rögzített léggömbök által tartott fémháló. Hatásos akadályt csak akkor képez, ha a léggömbök legalább 3000 méter magasságba emelkednek. A fémháló akármilyen könnyű is, nem lehet belőle annyit alkalmazni, amennyi már igazán hatásos védelmet jelentene. Az angolok alkalmazták London védelmére, komoly eredményt azonban — a német támadások tanulsága szerint — nem sikerült vele elérni.

Léglbombák. A robbanóbombák súlya néhány kilótól 2000 kilóig terjed. Leggyakoribb súlycsoportjaik: 50, 100, 250, 500 és 1000 kiló. A legkönnyebbeket «élő célok», a legsúlyosabbakat erődök és hadihajók ellen alkalmazzák. — A gyújtóbombák 1—2 kilósak. Rend szerint a robbanóbombákkal együtt tömegesen vetik őket. — A világtóbombák kis ejtőernyőkön ereszkednek alá; éjszakai bombatámadásoknál a terepet világítják meg velük. Van egészen nagyméretű robbanóbomba is, amelyet ejtőernyővel engednek le, ez a légi akna. A finn háborúban a vörös repülők használtak egy olyan bombatartályt, amely a cél felett felnyílt és számos gyújtóbombát szórt széjjel («Molotov-kosár»). — A robbanóbomba különleges faja

az időzített bomba, amely a befűródés után meghatározott idő, olykor néhány perc, olykor meg éppen csak napok múlva robban, így a megáradottakat bizonytalanságban tartja és a mentési munkálatokat megnehezíti.

Légi gyalogság. Szállító repülőgépeken vitt csapatok neve. Egy-egy szállító gép átlag 20—25 felszerelt katonát tud magával vinni. A szállító gépek kötelességében, vadászipülők védelme alatt teszik meg a kijelölt utat. A L. első alkalmazására a spanyol polgárháborúban került sor. A nacionalista felkelők már harcosait német Junkersgépeken vitték a háború kezdetén Afrikából Spanyolországba, amivel a nacionalisták nagy kezdeti előnyre tettek szert a spanyolokkal szemben.

Légi haderő. A L. először önálló fegyvernem lett (gyalogság, tüzéség, repülőfegyvernem stb.), majd önálló véderész rangjára emelkedett (szárazföldi, tengeri, légi haderő). Kisebb államokban többnyire csak fegyvernemként tagolódik a hadsereg szervezetébe. Önálló L.-t, amely mint legmagasabb szervezeti egység a szárazföldi és tengeri erőkkel egyenrangúan a legfelső hadvezetőségnek van alárendelve, először a Szovjetunió és Olaszország rendszeresítették. Németország 1934. önállósította a L.-t, a második világháború kitöréséig megszerezte a légi fölényt, amit Angliának és Amerikának eddig nem sikerült vitássá tenni. Az önálló L. mellett nagy hadseregekben külön

repülőalakulatok vannak a szárazföldi hadsereg és a hajóhad közvetlen rendelkezésére. A L. egysége a repülőszázad. Többnyire 9—12 gépből áll, három-négy rajba tagolva. Létszáma kb. 200 fő, ezek közül 20—40 teljesít repülőszolgálatot, a többi a földi előkészítő munkálatokat végzi. Több század egy osztályt, több osztály egy ezredet, több ezred egy dandárt alkot. Még magasabb szervezeti egységek: a légi hadosztály és hadtest.

Légvédelem — légoltalom. Az első alatt az ellenséges repülők saját gépekkel való leküzdését (aktív légv.) vagy légvédelmi tüzéséggel való elhárítását (passzív légv.), a másik alatt pedig a megtámadott hátsóország lakóinak az ellenséges repülők behatásai elleni védekezését (légoltalmi őrszolgálat, riasztás, óvóhelyre való vonulás) és az előállható károk legkisebb mértékére való csökkentését értjük.

Légvédelmi tüzéség. Különböző követelményei: ágyúinak csöve minél magasabbra emelhető és 360° szögben könnyen és gyorsan forgatható legyen; a lövedékek kezdősebessége minél nagyobb, hatásuk (repszdarabjaik szóródása) minél kiterjedtebb legyen. Kétféle löveggel dolgozik: 1. légvédelmi ágyú, ürmérete leggyakrabban 7—8 cm, 2. légvédelmi gépágyú, önműködő ismétlő löveg, ürmérete 40 mm körül. A légv. ágyú lövedéke időzített, a gépágyúé nem, tehát csak telitalálata hoz eredményt, viszont gyorsabb működése, nagyobb mozgékony-

sága nélkülözhetetlenné teszi. A légv. ágyú ezzel szemben nagyobb magasságokba, pontosabban hat. A légv. géppágyú még könnyebb változata a légv. nehéz géppuska, ürmérete 20—25 mm. A L. találati százaléka 1—2%. < Lőelemek.

Liberális szocializmus. A 19. század első felében teljes következetességgel kialakult polgári liberalizmus tanrendszere az adott történelmi korszak monopóliumoktól korlátozott részleges szabadversenyét másíthatatlan és végleges rendnek tekintette, mivel e rend biztosította a társadalomban a polgárság vezető szerepét. Az így értett «gazdasági liberalizmus» kritikáját és egyben a liberális társadalmi rend elvi következetességű, tiszta formájának elméleti alapvetését tartalmazza a L. Nem számítható tehát a kollektív áramlatok sorába és nem is tartalmaz semmiféle javaslatot a termelőeszközök köztulajdonba vételéről vagy a javak állami elosztásáról, mint a szocializmus és kommunizmus különféle változatai. A L. kiindulópontja az a meggyőződés, hogy a társadalmi osztálytagozódás, a tulajdon és az ezeknek megfelelő állami rend nem belső kibontakozás, differenciálódás, hanem «exogén okok» hatása alatt alakult ki, amilyenek a hódítás és az erőszak. E fel fogás államtani sommája a szociológiai állameszme, mely az állam keletkezését a hódítók által a meghódítottakra kényszerített rend létesítésére vezeti vissza. Nem igaz tehát, hogy a

versenynek szükségképpen a jövedelemeloszlás és a szociális rend igazságtalanságaihoz kell vezetnie; éppen ellenkezőleg, a verseny gazdaságon kívüli tényezőkkel való befolyásolása okozza a társadalmi bajokat. Ha pedig ez utóbbi igaz, akkor elvethetjük a szocializmus és kommunizmus javaslatait, amelyek az egyenlőség és a mindenkit megillető jólét elérését csak a szabadság legfőbb értékéről való lemondás árán ígérhetik meg. A valódi szabad versenyt megakadályozó gazdaságon kívüli tényezők leghatalmasabbja pedig még ma is változatlan erővel él, anakronizmusként a társadalomban; ez pedig nem más, mint a földmonopólium. A L. rendszere eképpen egyrészt a társadalmi monopóliumok közzgazdaságtana, másrészt a szociológiai állameszmén épülő államtan két pólusa között szövdök. Javaslata a «földzárlat» megtörésére a parasztság letelepítése a nagybirtokokon, ami ha megtörténik, a monopóliumoktól teljesen mentes igazi szabadverseny a javak folytonos gyarapodását és egyben az ember képességeihez és a termelésben való részvételéhez igazodó egyenletes megoszlását is magával hozza. A L. tehát a társadalmi kérdést a föld oldaláról szemléli. Míg a szociáldemokrácia a tőke kizajáftítására törekszik, a L. felépése elsősorban a nagybirtokrendszert éri. — A L. legnagyobb képviselője és rendszerépítője Franz Oppenheimer (* 1864), volt, berlini és frankfurti

egyetemi tanár. Elődeiként Saint-Simon, Comte, Carey, Proudhon, Dühring, Th. Hertzka neveit sorolja fel. Tanítását egy emberöltőre terjedő részletmunkák után végleges formában az 1922. óta megjelenő System der Soziologie (A szociológia rendszere) c. monumentális műve tartalmazza. A rendszer elméleti alapvetéseként az emberi társadalom egészének fejlődéstörténetévé szélesedő szociológiai tanítást nyújt, majd teljes részletességgel kidolgozza a szociológiai államelméletet és tüzetesen elemzi a földmonopólium köré csoportosított gazdaságelmélet összes kérdéseit, végül az előzőkben foglalt elméleti részek történeti igazolását adja Európa gazdaság- és társadalomtörténetének előadásában. Műve további kötetekben a jog szociológiájának, a társadalmi erkölcstannak és az ideológiai tanának a kérdéseit akarta feldolgozni, ezek a részek azonban az 1934-ben utolsónak megjelent társadalomtörténet után külső okokból nem láthattak napvilágot. A természettudomány, társadalmi lélektan, államelmélet és számos más részjellegű tudomány óriási anyaghalmozásának értékesítésével készült, elragadó erkölcsi lendülettel és ragyogó stílussal előadott rendszer végkövetkeztetése: «Nem szükséges, hogy akár a szabadságról, akár az egyenlőségről lemondjunk, a jövő ezt a kettőt egyesítve hozza meg a L.-ban!» — Oppenheimer a világháború előtti magyar progresszióra számottevő

hatást gyakorolt, több műve gondos magyar fordításban is megjelent, Budapesten többször járt és előadásokat is tartott. Hatása a világháború után külső okok miatt szűnt meg.

Liberalizmus. Társadalombölcseleti, gazdasági és politikai irányzat, eszmei végkifejlésében a társadalom teljes önkormányzatának rendszere, amelyben a szabadság állapota mindennemű, az egyén függetlensége és méltósága szempontjából nem igazolható hatalmi szerkezet és kénszer kiiktatása után az érdekek önkéntes és organikus harmóniáját teremti meg. A L-t mint különböző szabadságtörékvések egységes képletbe foglalt alakját e végső értékek aspektusából tekintve kell megmérni, egyes konkrét fázisainak és elemeinek bfrálatában természetesen jóval szerényebbek lehetünk. Történetileg a < feudális rendszertől a modern liberalizmus hanyatlásának korából bontakozik ki. A feudális társadalmi rend mesterséges kötöttségeiből szabadulni kívánó polgárság a < természetjog 18. századi alakjában megnyilatkozó elvont formában lép fel az < állami beavatkozás akkori rendje ellen; a L. fogalomkörébe tartozó gazdasági irányzat, a fiziokratizmus (a. m. a természetjörvények uralma) már nevében is az állami gyámkodás elvetését fejezi ki. Követelése tehát, hogy az állam minél kevesebbet elegyedjen a társadalmi erők szabad játékába, «a legjobb kormányzás a lehető legkevesebb kormányzás.» E törékvés politikailag a polgári

demokrácia államjogi formáihoz, gazdaságilag pedig a tőkés és munkások «szabad» egyezkedésén épülő rendhez vezetett. Mivel azonban a munkás nem rendelkezett a termelőeszközökkel, a gazdasági rend a tőke érdekeinek megfelelően alakult. Az így értett névleges szabadverseny a gyöngék elnyomását idézte elő. A L.-t érő mai útszélei «kritikák», amelyek a L. genus proximum-ának a karthelleket tekintik, ennek a történelmi tapasztalatnak a vulgárizálásából származnak. Épp így a jelzett gazdasági összefüggések rendjében vitathatóvá válhat a L. politikai formáinak értéke is. A L. elvi következtességű elméletét és a belőle fakadó politikai cselekvés nagy távlatokra szabott irányelveit két tudományos rendszer, a < georgeizmus és a < liberális szocializmus építette ki. A kérdés politikai oldalát tekintve a L. fogalma alá vonhatjuk azokat a politikai rendszereket, amelyek legfőbb hatalmi tényezői a L. aktuálpolitikai értelemben vett szabadságtörekvéseit vallják és amelyekben e törekvések gyakorlati megvalósulása a rendszer tartalmát, működését, ha nem is teljes, de nagy mértékben megszabja. A leghatározottabban meg kell tagadni tehát a L. rangjelzését olyan berendezésektől, amelyek vezető tényezői a maguk törekvéseit esetleg a L. egyoldalúan alkalmazott tételeivel fejezik ki, tényleg azonban legfeljebb odáig mennek, hogy nem korlátozzák a teljes elfojtás mértékéig

a L. irányvonalába eső erők működését. Kétségtelen, hogy ilyen rendszerekben is lejátszódnak a «liberalizáló folyamat» egyes fázisai, elérhetőek egyes részeredmények, ezek azonban az egész szerkezet megítélése szempontjából nem döntők. A kiegyezési kor L.-a pl. a korabeli polgári liberális teória kifejtését és hirdetését igen messzemenően lehetségessé tette, vele szemben konzervatív irányok szóvivői is sokszor háttérbe szorultak, de nem szabad elfelejtenünk, hogy ez a szellemi szabadság csak egy szűkkörű társadalmi réteg kedvezménye volt, amely csak saját eleve kijelölt hatóterületén terjeszkedhetett és azon túl a legmerevebb ellenállásba ütközött. Elemi tudatlanság, rosszindulat, vagy éppen mindkettő keveréke rejtőzik tehát pl. az ilyen kijelentésben: «A L. százszázra kényszerítette a magyar parasztot Amerikába», holott épp ellenkezőleg, a kivándorlást a feudális eredetű nagybirtokrendszer okozta, amelylyel szemben nem a L. mint politikai rendszer állott, hanem csak a társadalom egyes szektoraira korlátozott liberális irányok. Ezek a liberális szabadságtörekvések sorozatából, az egyesületi-, gyülekezési-, szólás-, sajtó-, gondolat-, lelkiismereti-, vallási-, nemzeti-, szakszervezkedési szabadságokból egyeseket megvalósítottak, másokat, nem, de az bizonyos, hogy a L. tanrendszerének hivatkozott két fő változata szerint a legfontosabbnak, a föld szabadsá-

gának még csak közelébe sem juthattak.

Lindbergh, Charles A.* 1903. svéd eredetű családból. Nevét azzal tette világhírvé, hogy 1927 májusában először repülte át egyedül az Atlanti Óceánt New-Yorktól a párizsi (Le Bourget) repülőtérig. Ezért a teljesítményéért nagyszögű díjat, továbbá az angol király repülő-tiszti kitüntetését kapta, majd visszatérése után nemzeti hősként ünnepelték. 1929. feleségül vette Morrow volt mexikói amerikai nagykövet leányát. Három évvel később újabb világszenzáció középpontjába került, amikor kisgyermekét elrabolták és megölték. Az európai háborút közvetlenül megelőzően hosszabb repülőutat tett, amelynek során Németországot és a Szovjetuniót is felkereste. Visszatérése után a be nem avatkozási politika egyik legerősebb oszlopa és fő szószólója lett.

Litvinov, Maxim Maximovics.* 1876. Az orosz szocialista földalatti mozgalomban 1898 óta tevékeny. A fegyházból megszökött és az emigrációban csatlakozott Leninhez. A Szovjet első londoni megbízottja, de az ellenforradalmi hadjáratok megindításakor az angolok túszként letartóztatták. 1927. a genfi le szerelési értekezleten vezette az orosz delegációt. Csicserin helyettese volt, majd 1930—1939. külügyi népbiztos. 1934. Washingtonban tárgyalt Roosevelttel. Megkötötte az orosz-francia szövetséget és közeledett Angliához. Demokratabarát, népszövegszéppárti, «nyugatias» külpoliti-

kai irányától 1939. a szovjet éles fordulattal eltért, mire eltávolították a külpolitikából, azóta a Marxról és Engelsről elnevezett tudományos intézet élén áll.

Lloyd George, David.* 1863. Manchesterben, régi velszi családból. 1884. ügyvéd, 1890. liberális képviselő. 1905—1908. kereskedelmi miniszter, 1915-ig pénzügyminiszter, 1915. muni- cióügyi miniszter, utána hadügy- miniszter, 1916. miniszterelnök. Könyörtelen energiával folytatta a háborút. Híres mondása: «Németország csatákat nyer, én megnyerem a háborút». 1922-ig volt miniszterelnök. 1931. kilépett a liberális pártból, de 1935. újra belépett. Azóta egyik legszigorúbb bírálója az angol kormány politikájának.

Lövegek. Három fajtájuk: az ágyú (hosszú cső, a lövedék nagy kezdősebességgel indul, röppályája lapos); a tarack (Haubitz) és a mozsár (rövidebb cső és meredek röppálya). E sajátságoknak megfelelően az ágyúval nagyobb távolságra lehet lőni, de lapos röppályája miatt nem alkalmas fedezékek szétrombolására; élő célok ellen alkalmazzák. Nagyméretű ágyúkkal a hadihajókat szerelik fel, amelyek az ellenséges hadihajó páncélját vízszintes irányban is átütik; szárazföldi erődítések ellen a tarackokat és mozsarakat alkalmazzák. A mozsarak meredek röppályán küldik lövedékeiket, amelyeket így való- sággal felülről ejtenek a célra; a tarack röppályája kevésbé meredek, csöve hosszúsága és lövedéke kezdősebessége is az

ágyú és a mozsár középtékét képviseli. Minthogy kevésbé meredeken csapódik be, kisebb a romboló hatása, mint egy hasonló nagyságú mozsáré, ezzel szemben messzebbre hord. Könnyű vagy táborig tüzérség: 7.5—8 cm-es ágyúk, középnehéz tüzérség: 15 cm-es taracok, nehéz tüzérség: 21, 28, 30.5 és még nagyobb ürméretű taracok, ill. mozsarak (számos típusban és változatokban).

Lövészárok. A modern ismétlőfegyverek tűzhatása idézte elő, hogy a gyalogság kénytelen volt magát «beásni». A L. alkalmazásával először az orosz-japán háborúban (1904—5) találkozunk. Az első világháború kezdetén még idegenkedtek tőle. A franciák nem tartották méltónak katonai hagyományaikhoz, hogy földhányások mögül lövöldözzenek. 1914 szeptemberében még a felvonuló osztrák-magyar hadsereg is vonakodott tőle. Hetek alatt kialakult azonban a L.-rendszer, amely az első világháború arcvonalait megmerevítette. Az első világháborút a L.-rendszerek, amelyek egyenlítői hosszúságban hálózták be a harctereket, mindennél jobban jellemzik. A második világháborúban fontosságát elvesztette. A páncélos seregetestek és a légi erők együttes alkalmazása a hadviselést ismét mozgóvá alakította át, ezideig (1941 április) nem alakultak ki állóharcok.

Lőelemek alatt a < lövegek csövének oldal- és magassági irányban való beállítására és lövedékük időzítésére (vagyis

hogy a lövedék a löveg csövének elhagyása után mikor robbanjon) vonatkozó adatokat értjük. A L.-et műszerek segítségével számítják s a célra leadott próbálövészek megfigyelésével igazítják ki. Repülőök üldözésénél a feladat sokkal bonyolultabb, hiszen a repülő szakadatlan mozgásban van. Ezért olyan műszereket szerkesztettek, amelyek a L.-et önműködően kiszámítják. A löelemképző munkáját folyamatosan végzi, vagyis az ütegparancsnok a pillanatról pillanatra számított L. alapján a legalkalmasabb pillanatban tüzelhet. A legjobb elektromos löelemképző magyar találmány, az ú. n. Juhász—Gamma nevű irányzókészülék.

M

Machiavellizmus nevét Machiavelli Miklós firenzei államférfitől (1469—1527) nyerte, aki A fejedelem (Il Principe) című munkájában azt fejtegette, hogy a hatalmon lévő fejedelemnek nem kell az erkölcsi elvekre tekintettel lennie, hanem minden erkölcsi meggondolás nélkül szabadon növelheti a hatalmát. Machiavelli evvel a tanításával nem fejezett ki új gondolatokat, csupán korának általános nézetét foglalta össze tömören és szellemesen. Ezért korra való tekintet nélkül általában M.-nak neveznek minden olyan politikai irányzatot, amelyik túlteszi magát az erkölcsi szabályokon. A M. a történelem minden korszakában megfigyelhető.

Macsek, Vlatko dr. Horvát politikus * 1879. Az első világháborúban a horvát honvédség többszörösen kitüntetett zászlóaljparancsnoka. Az államfordulat után 1925-26. Radicsal, a horvát parasztpárt azóta elhunyt vezérével együtt internálják. 1928 aug. Radics utóda a párt élén. 1933. háromévi súlyos börtönre ítélik. 1934. Sándor jugoszláv király marseillesi meggyilkolása után hűségnyilatkozatot tesz, mire Pál régensherceg megkegyelmez neki. 1935. újra képviselő, az ellenzék vezére. Sorozatos tárgyalások után 1939. aug. 25. Cvetkovics miniszterelnökkel megkötí a horvát kiegyezést s helyettes miniszterelnökként belép a kormányba. A háromhatalmi egyezményhez való jugoszláv csatlakozást követő 1941. márc. 27-i politikai fordulat után pár nappal ismét elvállalta Szimovics tábornok kormányában a helyettes miniszterelnökséget.

Macsuoka Josuke. * 1880. Japáni diplomata, a délmandzsuri vasúttársaság volt igazgatója. 1933. ő jelentette be Japán kilépését a Népszövetségből. Mint külügyminiszter tengelybarát.

Magántulajdon az egyénnek vagyontárgyai feletti korlátlan rendelkezési joga. Szokásos értelmében csupán azt jelenti, hogy az egyén e jogát más egyének nem korlátozhatják. Van olyan nézet is (<egyéni jogok), amely szerint M.-ról csak akkor beszélhetünk, ha a tulajdonjogot az állam sem korlátozhatja. E felfogás szerint az <

állami beavatkozás is a M. megsértését jelenti. Ebben az értelemben M. soha nem létezett, mert az állam mindenkor és mindenütt szabályozta a birtoklási viszonyokat és feltételeket. «A M. története a M. állami korlátozásának története.» A M. alapja egyesek szerint a törvény, amely tetszése szerint korlátozhatja, vagy kiterjesztheti a M. jogait. Evvel szemben áll a < természetjogi felfogás, amely szerint a M.-ra való jog az ember természetes joga, amelyet se más egyének, sem a közösség nem csorbíthat. E felfogás szerint mindenkinek M.-i joga van arra, amit saját maga termelt, vagy termelőjétől < szabad cserében kapott. Ebben az értelemben a kényszerű csere útján szerzett M. nem jogos M. A korai nemzetgazdaságtan a M. intézményét az emberi társadalom örök és egyetlen lehetséges alapjának tartotta. A társadalomtudomány fejlődésével közhelyeszerű igazsággá vált, hogy egyes történelmi korokban a M. köre állandóan szűkült vagy tágult, és voltak olyan társadalmi rendszerek, amelyekben a M. csak a személyes használati tárgyak szűk körére korlátozódott. A társadalmi rendszereket szokás felosztani M. és < köztulajdon alapján álló rendszerekre. E felosztás joggal kifogásolható, mert minden eddig létezett társadalom, sőt minden társadalmi rendszerjavaslat vegyes tulajdonrendszeren épül. Az u. n. kapitalista társadalom az adózás révén a M.-t kisebb-nagyobb mértékben állami tulajdonba

veszi. Ezzel szemben a kommunista rendszerek és javaslatok is teret engednek a M.-nak. Egyik rendszer sem állapítja meg azonban a M. és köztulajdon körének pontos határát. E határ kijelölését kizárólag a <georgeizmus kísérte meg.

Magyar nemzeti művészet. A századvég egyik kitűnő művészeti kritikusa szerint szigorúbb értelemben vett magyar nemzeti művészetről nem igen beszélhetünk. Megállapítása szerint művészetünk egészen nemzetközi jellegű, csaknem minden újabb iskola tanulmányozása hagyott rajta nyomokat. Francia, német, belga hatás egyaránt kimutatható s ha közelebb esnének hozzánk a spanyolok, bizonyára ők is találnának tanítványokat. Művészetünk csak akkor lesz M., ha valóban a nemzet hajlamai, szenvedélyei, szokásai tükröződnek benne. Ezek a szempontok nagyjából a 20. század első két évtizedére is alkalmazhatók. Az első világháború után és főként az utolsó évtizedben azonban már szép számmal akadnak művészeink, akiknek indulása és eddigi működése azt a reményt kelti, hogy kialakulóban van a M. Ezek már nem a külsőségek szolgái másolásában, hanem a nemzeti jellemvonások kiemelésében keresik a feladat megoldását. Biztató kísérletezések folynak úgy a festészetben, mint a szobrászatban. Neveket azért nem sorolunk fel, mert nem akarunk időelőtt ítélni.

Magyar nemzeti szocializmus. Az olasz fasizmus szűkkörű és csak az állami bürokrácia és a középosztály egyes részeire korlátozott hatása után Magyarországon először a német nemzeti szocializmus hatása keltette életre a < fasizmus fogalmkörébe tartozó jelenségeket. 1932 óta szervezkedtek magukat nemzeti szocialistának nevező törpe pártok, amelyek a nacionalizmus útszéli fogalmazásain kívül főként az antiszemitizmust hirdették. Jelvényükül a < nyilaskeresztet fogadták el, innen származott a későbbi közkeletű, majd hivatalos megjelöléssé vált pártelnevezésük is. Hiányzott alóla az a társadalmi bázis, amelyről a nagy országok fasiszta mozgalmi elindultak. Ennélfogva bizonyos mértékig semmiből csinált kísérlet, ideológiai képviselőinek megnyilatkozásából könnyűszerrel ki lehet mutatni a magyar társadalmi realitásokra egyáltalában nem vonatkoztatható elemeket. Jellemző példa, hogy gazdasági «teoretikusoknak», Vágó Pálnak elemi magyar gazdaságpolitikai tényállításokról sejtelve sincs, viszont az egyes kérdésekben felállított követelése pontosan megfelelnek a német közgazdaság ama helyzetének, amelyben a német nemzeti szocializmus az illető követelést támasztotta. Ilyen és más értelemben teljes mértékben megáll az idegen példák utánzásának sokat hangoztatott vádja. Viszont nem szabad lebecsülni azokat a reális tömegereket, amelyekre a M. úgy tett

szert, hogy a Bethlen-korszak, majd azt követően a háború előtti évek politikai feszültsége az ellenzéki szervezkedést nagy mértékben korlátozta. Mindazok a jobboldali erők, amelyek a fennálló kormányzati rendszer kereteibe nem tudtak beilleszkedni, a M. különböző pártjaiba áramlottak. E pártok szervezkedési szabadságát jobboldali voltuknál és részben azonos céljaiknál fogva a kormányzat főként eleinte nem vagy csak alig korlátozta. Így következett be az a sajátságos állapot, hogy Magyarországon egyedül egy antiparlamentáris, sőt egy csupán igen csekély igyekezettel álcázott alkotmányellenes ellenzék aratta a legnagyobb parlamenti sikereket. Az 1939. évi választásokon a M. különböző pártjai kb. 50 képviselőt küldtek az országgyűlésbe, a leadott szavazatok pontos aránya szerint azonban még sokkal több mandátum illette volna meg őket. Az időközben egy pártban egyesült mozgalom helyzete felemás voltán eléggé megnehezedett. Önellenmondással teljes társadalmi alaphelyzetének ideológiai kifejeződését a társadalomtudományi szempontból éppen nem elkényeztetett értelmiség is elfogadhatatlannak érzi. Mitikus jellegű szerepre szánt vezérük, Szálasi Ferenc szellemi termékei az elmekörtán körébe tartoznak, ami a társadalmi valóságtól történt, fent jellemzett elszakadás pontos megfelelője. Az elégedetlen tömegerők hatása alatt kialakult, a magyar ha-

gyományokkal és főként a ténylegesen uralmon levő rétegek közkeletű nézeteivel semmiképpen meg nem egyező áradikalizmusuk tételei («Kárpát-Duna-Nagyhaza», nemzetiségi javaslat stb.) e rétegek felháborodását váltották ki. Nemzetiségi javaslatuk miatt egyik kiemelkedő vezetőjüket, Hubay Kálmánt a már említett Vágó Pállal együtt megfosztották képviselői mandátumától, ugyanez a sors érte számos más képviselőjüket, köztük egyet, Wirth Károlyt ítélték jogerősen 15 évi fegyházra. A M. szellemi tükröződése, ha ilyenről egyáltalában beszélni lehet, elképesztően silány. Míg az olasz fasizmus és a német nemzeti szocializmus hatalmas kulturális erőket mozgattak meg, a M.-hoz egyetlen író, művész vagy tudós nem csatlakozott, annál kevésbé voltak képesek maguk nevelni értelmiségi vezetőket. Az egész mozgalom az ingyen szerzett tömegerők züllesztő felhasználásával, minden igazi nemzeti érzést meghazudtoló «nacionalizmusával» és az idegen példák szolgai másolásával a nemzete és országa legfőbb erkölcsi javait veszélyeztető belső árulás klinikai esete.

Magyar norma (másképpen: egri norma) a szegénygondozás rendszerének az a faja, amit először Egerben, majd, Budapest kivételével, a legtöbb magyar városban bevezettek. Lényege abban áll, hogy a szegények támogatására a közület a költségvetéssel meghatározott

penzösszegegen kívül az egyéni jótékonyaságból folyó adományokat is összegyűjti és egységesen használja fel; a szegénygondozásban pedig az egyesületek (különösen az egyházak) és a magánosok önkéntes munkájára támaszkodik. A M. tehát a rendszeres közületi szegénygondozást és az egyéni jótékonyaságot akarja összeegyeztetni. A magánjótékonyaság felhasználásával munkában és anyagiakban megkönnyíti a hátsógok munkásságát; viszont, mint két ellentétes elv között megpróbált kiegyezés, gyakorlata és elmélete egyaránt sok önellentmondást tartalmaz.

Mindamellettt az ország kisebb városaiban sikerrel megállta a helyét; a nagyobb városokban, így Budapesten, gondolni sem lehet a bevezetésére.

Majszki, Iván, szovjetdiplomata, * 1884 Mongóliában. Újságíró volt, résztvett egy mongóliai tudományos expedícióban, amelyről értékes tudományos művet írt. A forradalom után a külügyi népbiztosság sajtófőnöke. A spanyol polgárháború idején mint londoni követ a be nem avatkozási bizottság tanácskozásain erélyesen képviselte a spanyol érdekeket. A második világháború kitörése óta sokat fáradozott a szovjet-angol kapcsolatok megjavításán.

Malan, Dr. D. F., a dél-afrikai nemzeti párt vezére. * 1874, 1924—1933 belügy-, egészség- és nevelésügyi miniszter. Ő alapította a teljes függetlenségre törekvő, erősen antiszemita és nemzetiszocialista szim-

pátiájú nemzeti pártot. Hertzog tábornokkal együtt 1940 óta a Smuts-kabinet legerősebb ellenzéke.

Man, Hendrik de. Belga politikus és tudós, * 1885, Anvers. 1911. a belga munkásképző központ titkára, 1914. bevonul, tisztként küzd végig a háborút. A háború után éveket tölt mint szociológiai és filozófiai író Németországban és Svájcban: alapvető munkáiban kivált a szocializmus etikai vonatkozásairól szóló irodalmat gazdagította. Hazatérése után a belga szocialista párt egyik vezére s a pártprogramul szolgáló, nevééről elnevezett 1934-iki terv szerzője. Tervét azonban a pénzügyminisztérium élén sem sikerült végrehajtania.

Manchesterizmus a gazdasági liberalizmus szélsőséges, egyben korlátozott értelmezése. Nevét Manchester városától nyerte, amelynek ipari-kereskedelmi képviselői legmeregvebben képviselték a M. elvét. Eszerint a társadalmi bajok egyedüli okozója az állami gazdasági beavatkozás, amelynek megszüntetése biztosítja a teljes társadalmi összhangot és szabadságot. A M. legjelentősebb képviselője Richard Cobden, aki azonban egyéb reformokat, így főként széleskörű és gyökeres föld- és adóreformokat is szükségesnek tartott.

Mandátumos területek. A párizskörnyéki békeszerződések nyilván a «bekebelezések és hadikárpótlások nélküli béke» jelszavában foglalt ígéret formai megtartásának kedvéért

Németország gyarmatait és a Törökországtól elszakított tartományokat nem közvetlenül, hanem népszövetségi megbízás (mandátum) formájában adták az egyes győztes államok rendelkezésére, mint «olyan nemzeteket, amelyek a világ mai különleges nehéz helyzetében még nem képesek önmagukat kormányozni». Háromféle mandátum van. Az A. mandátumos területek lakói független nemzetnek minősülnek, de közigazgatásuk egyelőre a mandatárius állam vezetése alatt áll. Kereskedelempolitikájukat tehát ezek maguk szabják meg. A B. jellegű terület mandatáriusa köteles a Népszövetség összes tagállamai számára a kereskedelemben és forgalomban való egyenlő részvétel jogát biztosítani (a nyitott ajtó elve). Végül a C. osztályba tartozó mandátumos területeket a mandatárius állam saját joga szerint igazgatja, ezeken tehát idegen államok polgárai csak a mandatárius állam jogában megszabott korlátozásokkal vehetnek részt a gazdasági életben.

Mandel, Georges, francia politikus. * 1885. Châlons (Seine-et-Oise). A világháború alatt és utána Clémenceau titkára, kabinetfőnöke, leghűségesebb bizalmi embere és politikai hagyományainak követője. Mint képviselő a jobboldali nacionalista «független szocialista» párt kamarai csoportjának elnöke. 1934—1936. postaügyi, 1938—1940. gyarmatügyi miniszter. 1940. május 18. belügyminiszter. Az összeomlás után Afrikából akarta

folytatni a háborút, mire letartóztatták. «Francia Disraeli»-nek nevezik.

Maniu, Iuliu. * 1873. Erdélyben, ügyvéd lett, majd politikus, 1908. tagja a magyar képviselőháznak és elnöke a román nemzeti pártnak. 1918. a nagyszebeni kormányzótanács elnöke. Az egyesülés után ellenzékbe ment, megalapította a nemzeti parasztpártot, amely sikerrel szerepelt az 1928-as választásokon, mire kormányra került. Károly király neki köszönhette, hogy 1930. visszatérhetett. A királyi diktatura alatt pártját feloszlatták. Támogatta a király németellenes politikáját. Bár a politikától visszavonulva él, Románia legsúlyosabb politikai egyénisége.

Mannerheim, Károly Gusztáv báró, finn tábornagy, hadseregfőparancsnok. * 1867, 1882—1917 között a cári orosz hadsereg tisztje volt. Résztvett az 1904—1905-ös orosz-japán háborúban, az első világháborúban, vezető szerepet vitt a lengyelországi és az 1916-17-es erdélyi-romániai harcokban. A bolsevista forradalom kitörése után visszatért Finnországba és a fehérgárdista-katonai csoport vezéréként súlyos harcokat vívott a finn bolsevista csapatokkal. Küzdelmét von der Goltz német tábornok expedíciós hadserege segítette sikerhez. Svinhufvud akkori elnök 1918-ban kormányzónak nevezte ki és M. ettől az időtől kezdve állandóan igen nagy befolyást gyakorolt a finn belpolitikára. Igen jó kapcsolatok fűzték Németországhoz és

mint az intranzigensen jobboldali finn ellenforradalom vezére 1930. jutott megint jelentékeny szerephez. M. ekkor a fasiszta Lappo-mozgalom élére állott és a kormánynál kieroszakolta a finnországi kommunista párt feloszlatását. 1933. Finnország tábornagyává nevezték ki, 1939 decemberében pedig hadsereg-főparancsnokként vezette a finn hadsereg hadműveleteit az oroszok ellen.

Mao-Cse-Tung. * 1893. Kínai paraszt fia, a népből jött ember. 1927. mint az első kínai paraszt-egyesülés feje, a Csang-Kai-Sekkel szembenálló szélsőbal egyik vezére. Kiangszi tartományban az első kínai Szovjet-köztársaság élén állott, majd Csang hadai elől a kínai vörösökkel Senszi és Sanszi tartományokba vonult. Itt megalakította a második Szovjetkínát, amelynek ma is egyike vezetője.

Marxizmus Marx Károly és Engels Frigyes tanítása, a szocialista világnézetnek egyik, tudományosan megalapozott formája. Ez a tanítás részben a < történelmi materializmuson alapszik, amely azt tanítja, hogy az emberiség történelmét és fejlődését a termelő eszközök és erők fejlettsége és a termelési mód határozza meg, részben pedig a főleg Marx Károly által kifejtett közgazdasági tételeken nyugszik. A M. szerint a kapitalista gazdaságban a termelés célja áru előállítás a piac számára. Azok, akiknek nincsen más árujuk, vagyis a proletárok, kénytelenek munkaerejüket áruba bo-

csátani, de munkaerejükkel nagyobb értéket termelnek, mint amennyi értéket a saját fenntartásukhoz szükséges használati javak, vagyis munkabéruik képvisel. Így áll elő az értéktöbblet, amelyet a tőkés, vagyis a munkaerő megvásárlója és felhasználója magának sajátít ki. A termelési eszközök és a termelő erők folytonos fejlődése révén ez az értéktöbblet folyton felhalmozódik és miután a nagyüzem természetes előnyben van a kisüzem felett, egyre nagyobb üzemek alakulnak és a tőke is egyre kevesebb kézben gyűlik össze. A nincstelen proletárok és az egyre nagyobb tőkét képviselő tőkések, a kapitalisták között az ellentét mindig nagyobb lesz. A technikai fejlődés, mindig újabb gépek bevezetése mindig új munkástömegeket tesz feleslegessé, akik aztán az ipari tartalékhadsereg szerepét töltik be és jelenlétük a munkapiacra a munkabéreket lenyomja. Így a kapitalista gazdasági és társadalmi rend fejlődése folyamán a proletárok elszegényednek, míg a tőke és a vagyon egyre kevesebb kapitalista kezében gyűlik össze. A piacra való termelés, miután egyre nagyobb tőkével dolgozó üzemekben és egyre kevesebb nagyüzemben koncentrálódik, időnként nem tud lépést tartani a fogyasztással. A termelés tervszerűtlensége gazdasági válságokra vezet, amelyek szükség-szerűleg egyre súlyosabbak lesznek és egyre rövidebb időközökben térnek vissza. A tömegek nyomorúságát betetőzik a

válságok. A M. jóslata azt a bennrejlő irányzatot tulajdonítja a társadalmi fejlődésnek, hogy az emberiség kénytelen lesz lerázni magáról a kapitalista gazdasági rend bilincseit, hogy tervszerű termeléssel és egy új szocialista gazdasági rendben aknázhassa ki a termelési lehetőségeket a maga javára.

Megszolgáltatlan jövedelem az olyan jövedelem, amelynek élvezője e jövedelemért semilyen ellenszolgáltatást nem nyújt. Ilyenek a < monopóliumokból származó jövedelmek és a < földjáradék-jövedelem. Az előbbi állami (közületi) kiváltságon, az utóbbi a földmonopóliumon alapszik és élvezője az egyének, illetve a közösség munkájának eredményét csonkítja. Ilyen értelemben a M. nem tekinthető jogos < magántulajdonnak. Ezért több nemzetgazdaságtani iskola a M. eladóztatását tartja az adórendszer egyik feladatának. Van olyan felfogás is, amely minden munkanélküli jövedelmet M.-nek tekint. Kétségtelen azonban, hogy itt figyelembe kell venni, vajjon a munkanélküli jövedelem alapja korábbi egyéni munka eredménye-e, mert ez esetben e jövedelem élvezője a termelés rendelkezésére bocsátott jogos magántulajdona ellenszolgáltatásaként húzza jövedelmét.

Menzies, Robert Gordon, Ausztrália miniszterelnöke. * 1894. Melbourneban nimitkedett. Ügyvéd, 1928 óta mint az Egyesült Ausztráliai Párt tagja képviselő. Iparügyi miniszter volt a Lyons-

kormányban 1928—1929., több hivatalt viselt Victoria állam kormányában, 1939. Ausztrália miniszterelnöke. Számos könyvet írt alkotmányjogi kérdésekről.

Mélymagyarság. Németh László esszéírótól származó fogalom a magyar társadalom- és művelődéstörténet utolsó másfél századának magyarázatára. A 18. század vége óta a magyar szellem tolmácsolását tartós sikerrel a «hígmagyar» írók végezték, akik a M. televényéből sarjadó írótak háttérbe szorították s így utat nyitottak az idegen asszimilánsok betörésének és uralomrajutásának. A cél most elérni, hogy «irodalmunk és jövőnk mihozzánk hasonlítson.» — Szemmellátható az egész konstrukció eredendően zavaros volta. Kiindulópontja Kazinczy s mások «hígmagyarságáról» önkényesen felvett és sermiféle exakt ismerettel nem igazolható ötlet. Az elmélet tulajdonképpen mai álproblémák visszavetítése egy történetbölcseleti síkra emelt irodalomtörténetbe. Hatása az egyetemi ifjúság között és egyes református körökben érezhető.

Mi a magyar? Sokat vitatott, történelembölcseleti módszerrel tárgyalt publicisztikai kérdés. Kutatóinak alapfeltevése, hogy a magyarságnak van bizonyos, történelmi korszakok, műveltségi és osztály-különbségek felletti állandó jellegzetessége. Módszerük abban áll, hogy egyes történelmi alakok, vagy bizonyos csoportok magatartásának vizsgálatával megállapítják azokat a jellegzetes voná-

sokat, amelyeket egyetemes és örök magyar tulajdonságoknak tartanak. Céljuk, hogy így a nemzeti tulajdonságokkal egyező politikai-szellemi magatartás követendő eszményképeit állítsák a mai magyarság elé. E kérdés felvetésével és tárgyalási módjával szemben gyakran elhangzó kifogások: 1. A magyarság, mint valamennyi nemzet, történelmi korszakonként változik. 2. A nemzet osztályai, sőt egyénei közt egyes korszakokon belül is éles különbségek vannak, tehát nincsenek egyetemes idő- és osztály-feletti nemzeti tulajdonságok. 3. Amennyiben a multban lettek volna is ilyen megállapítható jellegzetességek, ezek megőrzése a jelen és jövő megváltozott viszonyai közt semmiképp nem lehet kötelező. Éppen ezért a kérdést — ha már a retorikai formához ragaszkodunk — értelmesen csak a «mi a magyar most» formájában lehet feltenni, vagyis a több korszakra tagolódó és egységes fogalmi képletekbe össze nem vonható mult helyett a jelen állapotból kell kivonni a nemzeti jelleg státusát.

Micsui. 1500 éve Japán egyik vezető családja. Jelenleg a japáni kereskedelem és ipar 16.5%-át tartja kezében. Jelenlegi feje báró M. Hacsiro-Emon, * 1857. A M.-család, szemben versenytársával, a Micsubishiházzal, üzleti érdekeinél fogva nem a hadiflotta, hanem a hadsereg politikájának híve: a szárazföldi (kínai) hódítást előbbrevalónak tartja, mint a gyarmat-

birodalmak ellen irányuló imperializmust.

Mikojan, Anasztáz, a Szovjetunió külkereskedelmi népbiztosa. * 1895. Mint Sztálin, ő is georgiai származású. 1915—22. között a cári rendszer és az ellenforradalmár csapatok többször halálraítélték, utoljára az angol expedíciós csapatok börtönéből megszökve sikerült elkerülnie a kivégzést. 1926 óta a bel- és külkereskedelem népbiztosa, egyike a Szovjetunió legjobb szervezőinek és leghosszabb idő óta hivatalban lévő népbiztosainak. Külpolitikai kérdésekben is súlyos szava van, tagja a bolsevista párt politbürojának. Sztálin jóbarátja, a Kremlben lakik.

Modern lélektani elméletek. A 20. század elején, mikor az újkantianus filozófia a tudományokat két csoportra osztotta, a természettudományokra és szellemtudományokra, a lélektanban is megkülönböztethetjük ezt a két irányt. A természettudományi lélektan a lelki élet jelenségeit mechanisztikus módszerekkel írja le és az elemek közötti okozati összefüggéseket magyarázza, míg a szellemtudományi lélektan (Dilthey, Spranger) a lelki élet egyéni tartalmi összefüggéseit kutatja, értelmüket, jelentésüket keresi. A lelki élet jellegét nem az elemek (pl. egy dallamban nem az egyes hangok), hanem azok szerkezeti összefüggése adja (az előbbi hasonlatot folytatva, a dallam kezdődhetik egy oktávval magasabban is, tehát más elemekből tevődik össze, de a szerkezet ugyanaz marad).

Az egyes lélektani iskolák e két fő osztó szempont körül helyezkednek el, egyesek mindkettő elemeit tartalmazzzák. Az alkatlélektan (Krueger, Koffka, Köhler, Wertheimer) a lelki történés elemeit az egészből értelmezi és vonja el. A perszónális lélektan (W. Stern) az egyéniség szerkezetét vizsgálja és azt bizonyos jegyek (Merkmal) viszonyával fejezi ki. A karakterológia (Klages) a megjelenést és képességeket, az ezekből adódó összegyéniséget vizsgálja. A konstitúciós lélektan (Kretschmer) a lelki típusokat szomatikus (testi) párhuzamos típusokkal veti egybe. A behaviorizmus (magatartástan) angol és amerikai állatlélektani kísérletekből indult ki. A megfigyelt kísérleti alany viselkedéséből igyekszik megismerni a lelki jelenségeket. Elveti a lélek és a tudat fogalmát, a lelki jelenségeket reflex-vizsgálatokban oldja fel. A lélekelemzés (psichoanalízis; Freud) a szexualitás köznapi fogalmát kitérít. A különböző szervi működések a libido-nak nevezett kéjkereső hajlammal vannak megrakva, a szexualitás kisebb részösztönökből szerveződik egységgé. A lelki élet nagyobb része tudattalan, a tudat alá lefojtott, nagyrészt szexuális tartalmak a tudatban átváltoztatott, jelképes formában jelennek meg. Az elemzés a szabad képzettársítás útján megkeresi a tudattalanba süllyedt elemeket. Az individuálpeszichológia (Adler) az egyéniséget oszthatatlan egésznek (in-dividuum, egy-én) fogja

fel és finalitást (célirányított-ságot) lát benne. A lelki bántalmak nem eyebekek, mint előkészítő berendezések valamely irreális cél felé vezető életvitel szolgálatában. E célt az ú. n. fogyatékoságérzés (Minderwertigkeitsgefühl) túlkompenzálása szabja meg. Az individuálpeszichológus az egyén életvitelének áttekintése után a tünetekben felkutatja az irreális célok felé való törekvés elemeit és valódi lehetőségeihez alakítja, ezzel szolidaritásra, közösségre neveli az egyént.

Molotov. * 1890. Eredeti neve Mihail Skrjabin. Fiatalkora óta szocialista. Lenin nevezte el Molotovnak (Molotov = kalapács). A kommunista forradalom kitörése óta vezető szerepet tölt be. 1930 óta a népbiztosok tanácsának elnöke. 1939-től külügyi népbiztos, Litvinov utódja. Kinevezése elfordulást jelentett a nyugati demokráciáktól. Ő kötötte meg a német-orosz megnevezésmadási egyezményt.

Monopólium valamely áru termelésének, bevásárlásának, árusításának vagy valamely szolgáltatás nyújtásának kizárólagos joga. A M. birtokosa a verseny kizárása következtében áruját vagy szolgáltatását monopol-áron értékesítheti. Ez az az árszínvonal, amelyen az áru vagy szolgáltatás egységén elérhető haszon és az értékesített egységek számának szorzata a legmagasabb. (Optimális ár.) A monopóliárat a kereslet is befolyásolja, ezért nem lehet magasabb, mint az az ár, amely mellett gazdaságosabb valamely

pótcikk vásárlása. (Cukor-szacharin stb.). A M. birtokosa és igénybevevői közt nincs < szabad csere, tehát a M.-jog nem tekinthető jogos < magántulajdonnak. Fajai: 1. Állami (közületi) M., rendszerint árusítási M. A közpénztár számára biztosítja életszükségleti cikkek kizárólagos árusítási jogának M.-hasznát, vagy a közpénztári érdekek figyelembevételével korlátozza egészségrontó élvezeti cikkek (szesz, ópium) forgalmát. 2. Magán-M. Egyeseknek (csoporthoz tartozóknak) adott M.-jog a közösség terhére biztosítja egyesek részére a M. hasznát. Rendszerint azzal indokolják, hogy a M. élvezői a közösség támogatására szorulnak, vagy bizonyos érdekekkel kiérdemelték a M. hasznát. Eleinte királyi kegyencek és kegyencnők, később befolyásos társadalmi osztályok, vagy egyének kaptak M.-jogokat. Az u. n. «szabadversenyos kapitalizmus» főképp a < védővámrendszerrel nyújtott ilyen M.-okat. Az újabb társadalmi rendszerek, < zártszámok, < kamarák, korporációk, valamint termelési M.-ok létesítésével igyekeznek valamennyi társadalmi csoport érdekeit a többi csoportérdekekkel szemben megvédeni. E rendszer kialakulását szükségsszerűvé teszi, hogy minden egyes M. más magánérdekeket sért, így újabb M.-okkal kell ez érdekeket is megvédeni, másrészt a M.-szervezetek állami irányítása, ellenőrzése könnyebben bonyolítható le, mint a szabadversenyos vállalkozásoké. Ezért az állami be-

avatkozás rendszerének előretörésével párhuzamosan épül ki a magán-M. rendszere. 3. Föld-M. (< georgeizmus). Lehet köz-, vagy magán-M. Egyes nemzetgazdaságtani iskolák a M.-jogokat közérdekellenesnek tartják, ezért megszüntetésüket, vagy közközbe-vételüket javasolják. Bizonyos szolgáltatások (víz, gáz, vasút, stb.) természetüknél fogva monopolisztikusak. Ezek — e felfogás szerint — vagy közületi kezelésbe vevendők, vagy a M. birtokosait kötelezni kell arra, hogy a M. mindenkori piaci értékét a közpénztárba befizessék.

Monroe-elv. Közkeletű neve annak a proklamációnak, amelyet James Monroe elnök tett közzé 1823 dec. 2. Monroe (1758—1831) az Egyesült Államok ötödik elnöke, ebben a kiáltványban hangsúlyozza, hogy az Unió mint szabad és független állam nem fogja tűrni, hogy a Szentszövetség a maga reakciós módszereit és abszolutisztikus törekvéseit a szabad Amerikára kiterjessze és kijelenti, hogy az Unió az európai államoknak a független amerikai országok leigázását célzó beavatkozását esetleg fegyverrel is megakadályozza. Végül kimondja, hogy Amerika nem szolgálhat többé az európai államok gyarmatosítási törekvéseinek és akcióinak színhelyéül. A következő elnökök: John Quincy Adams (a M.-proklamáció szövegezője) és Cleveland, a doktrinát fenntartották és még élesebben fejezték ki. Nagy külpolitikai bonyodalom és ha-

talmas tőzsdei válság keletkezett, amikor Anglia és Venezuela határviszályánál Cleveland elnöke a nyilvánosság előtt megállapította a M.-e.-nek erre az esetre vonatkozó érvényét és fegyveres beavatkozással fenyegetőzött Anglia ellen. Azóta is az Egyesült Államok minden felelős államférfia a M.-et az amerikai külpolitika legalapvetőbb tételének és megingathatatlan alapjának tekinti.

Morgenthau, Henry. Ujságírónak indult, a világháború alatt tengerészhadnagy rangban szolgált. Azután «American Agriculturist» címen lapot alapított. Roosevelttel szűk baráti köréhez tartozott, aki, amikor New York állam kormányzójának megválasztották, meghívta az állam mezőgazdasági bizottságába szakértőnek. Hasonló meghívást kapott Washingtonba, Roosevelttel elnökké történt megválasztása után. A «New Deal» terv kidolgozásában oroszlanrésze volt. 1933. a dollár leértékelése nyomán támadt válság idején kincstári államtitkár (penzügyminiszter). Azóta ezt az állást tölti be. Amerikának Angliát megsegítő intézkedéseinek pénzügyi részleteit ő dolgozta ki.

Morrison, Herbert. * 1888, egy rendőri fia, skót származású. 14 éves korában kifutófiú, majd rikkancs lett, esténként egyedül tanult. Hamarosan csatlakozott a munkáspárthoz. 1915. párttitkár, 1920. a londoni városi tanács tagja, 1923. képviselő, 1929. a munkáskormány munkaügyi minisztere, 1931.

megbukik, minden energiáját a londoni városi tanácsi többség megszerzésére fordítja, amit 1934. el is ér és London főpolgármestere lesz. Általában a párt legtehetségesebb emberének tartják. 1939. mezőgazdasági miniszter, 1940. postaügyi miniszter. 1940 májusában a Churchill-kormány közellátási minisztere lesz, majd Chamberlain kiválása után belügyminiszter.

Mosley, Sir Oswald E. hatodik baronet, a Brit Unió nevű angol fasiszta-párt vezére. *1896, végigszolgált a világháborút. 1918-ban konzervatív képviselő, 1924. munkáspárti, a második Macdonald-kormányban Lancaster hercegség kancellárja. 1931. kilép a munkáspártból és megalapítja fasiszta pártját. Hitlerrel való békét és a német igények kielégítését követeli. Pártja tagjai fekete inget viselnek, karlendítéssel köszönek és a Horst Wessel-dalt éneklnek angol szöveggel. A pártnak nincs képviselője. A háború kitörésekor M.-t internálták.

Motoros tüzérség. A nehéz-tüzérség harctéri alkalmazását a motoros vontatás tette lehetővé. Korábban csak beépített állásokban használtak nehéz löveget, ezért eredetileg a nehéz tüzérség neve vártüzérség volt. Az első motoros vontatású lövegtípus az osztrák-magyar hadsereg 30.5 cm ürméretű morszara volt. 1914 őszén a nyugati belga-francia erődrendszer heitek alatt való megvásását elsősorban ezek a morszarak tették lehetővé. A nehéz-tüzérség tábort felhasználását kiterjesztette a

terepjáró autók feltalálása. A 30.5-es mozsár szállítását és eredményes bevetését a belgiumi és északfranciaországi úthálózat tette lehetővé. A harcokocsik (tankok) hernyótalpas szerkezete önként kínálkozott olyan gépkocsik és vontatójárművek számára, amelyek függetlenek a kiépített úttól. Ez tette lehetővé a tüzérség motorizálását és ezzel a nehezebb lövegek könnyű mozgathatóságát.

Mufti (jeruzsálemi fő-M.), arab nemzeti vezér és magas mohamedán egyházi méltóság. A jelenlegi főmuftit Haj Emin Effendi el Husseini-nek hívják. A világháború alatt az angolokat támogatta a törökök ellen, később elfordult tőlük a jeruzsálemi zsidó gyarmatosítás miatt. (<Pánizlamizmus.). 1923. a Legfelsőbb Izlámi Tanács elnöke, 1931. a jeruzsálemi Izlam-kongresszus elnöke, 1937. az arab Legfőbb Bizottság elnöke. Az arabok zsidóellenes zavargásait pánizlam megmozdulással próbálja fokozni. Jeruzsálemből számúzik, azóta Szíriában él, legújabban újra az angolokat támogatja.

Munkanélküli jövedelem. Minden társadalomnak, de kivált a mi korunknak egyik központi problémája a kérdés: jogos-e, ha némelyek mások szolgálatait ellenszolgálat nélkül élvezik s ha nem jogos, mit lehet ellene tenni? Ma már konzervatív körökben sem védik ezt a rendszert, amely ilyen jövedelmek élvezését lehetővé teszi. Egyesek szerint a munkanélküli jövedelem helyett inkább a < megszolgáltatlan jöve-

delem kifejezést kellene használni. Ez nem csupán kifejezésbeli eltérés. Nem mindegy ugyanis, hogy valaki saját munkájának korábban szerzett eredményét élvezi-e a jelenben munka nélkül, vagy pedig sem ő, sem elődei e jövedelmet sose szolgálták meg, hanem az pl. telekvagy földértékemelkedés, természeti kincsek lefoglalása révén jutott nekik.

Munkanélküli segély. Az önhibájukon kívül munkanélkülivé vált és kereset nélkül maradt emberek megsegítését eleinte a szegénységélyezés körébe utalták és magánszemélyek, egyesületek vagy később a közösség maga próbálta jótékonykodással enyhíteni a munkanélküliek nyomorát. Fejlettebb fokon inségmunkákkal próbálták megoldani a kérdést, de a gazdasági erők ennek szűk határt szabtak. Bizonyos fokon túl a módszer nem is vehető igénybe, mert az adózók túlságos megterhelése csak újabb gazdasági válságra és még súlyosabb munkanélküliségre vezetne. A fejlettebb kapitalista államokban a munkanélküliek segélyezése rendszeresen történik vagy a szakszervezetekben vagy pedig az állam által. Minden szakszervezeti tagnak egyformán érdeke, hogy a munkanélküli tagok valamilyen jövedelemhez jussanak és ne legyenek kénytelenek esetleg rosszabb munkafeltételek közt vagy csekélyebb bérért munkát vállalni és ne rontsák így le az egész szakma munkafeltételeit. Az állami M. szolgáltatása biz-

tosítási alapon épül fel és a munkáltatók és munkaadók együttes járulékaiból rendszeres heti segélyezést biztosít az önhibán kívül előállott munkanélküliség esetére. A munkanélküli segélyezésnek valamilyen formája ma már Európa minden országában kialakult.

Munkanélküliség. A kapitalista társadalomban a munkaerő is áru, amelyet a munkaadó megvesz és felhasznál, ha szüksége van rá. Ha nincsen szüksége munkásra, beáll a M. Mivel a bér munkásság legnagyobb részének vagyona vagy egyéb jövedelme nincs, a M. idején nem tudja sem magát, sem családját eltartani és valamilyen közület támogatására szorul és így a M. társadalmi problémává válik. Súlyosbíttja a helyzetet, hogy a megisméltető < gazdasági válságok idején a munkaadók terheiket elsősorban munkások elbocsájtásával csökkentik. A munkanélküliség kiküszöbölésére több módot javasoltak, így elsősorban a konjunktúra-változások csökkentését, vagy az egész termelési rend megváltoztatásával, vagy tervgazdálkodás bevezetésével. A belső piac vásárlóerejének növelése elméletileg fokozhatja és állandóbb jellegűvé teheti a termelést és így csökkenti a tömeges munkanélküliséget. A M. csökkentését megpróbálták a gyermekek és a női munkaerők kiküszöbölésével. Ugyanezt a célt szolgálja az öregeknek a munkapiacról való elvonása és a tanoncidó felemelése is. Komolyabb eszközök a munkaközve-

títés megszervezése (állami vagy szakszervezeti alapon), a < munkanélküli segély és a M. esetére szóló biztosítás, bár nem szabad elfelednünk, hogy a kapitalizmus elvi következtességű bírálata szempontjából ezek is csak tüneti jellegű eljárások.

Munkaszolgálat, olyan munkaviszony, amely nem szabadon kötött szerződés feltételein alapul, hanem amelyben a munkás a kormányzat érdekében, valamint olyan feltételek közt és olyan bérért dolgozik, amelyek függetlenek a munkapiaccon kialakult feltételektől. A M. lehet önkéntes és kötelező. Önkéntes M.-ot vezettek be a weimari Németországban, az Északamerikai Únióban stb. a munkanélküliek foglalkoztatása céljából, másutt, így nálunk is, az ifjúság, főképp a diákság részére, hogy annak a néppel való együttérzését fokozzák. E M.-nak csekély jelentősége volt. Sokkal fontosabb a kényszerű M., amelyet újabban először Bulgária intézményesített, az ifjúság katonai fegyelmezése és közmunkák elvégzetése céljából. Dél-afrikában 1932. a színes munkások M.-át, pontosabban munkakényszerét rendelték el. Németországban az 1935-ös munkaszolgálati kötelezettségi törvény szabályozta a kérdést. A fokozódó munkáshiány folytán 1938. minden német állampolgárt köteleztek arra, hogy az állam sürgős feladatai elvégzésére a hatóságok által kijelölt munkahelyet betöltse. 1939. a szakmunkások gyakori helyvál-

toztatásainak és bérköveteléseinek megakadályozására a munkavizsgony felbontását a munkahivatalok engedélyétől tették függővé. Magyarországon a 7398/1938. M. E. rendelet a mezőgazdasági munkákra történő hatósági kirendelés kérdését rendezte, 1939. pedig rendeletileg kimondották, hogy háborús veszély esetén minden 14 éves és 70 éves életkor között levő személy honvédelmi munkakötelezettség alá esik. Ugyanez évben a II. zsidótörvény értelmében zsidó férfiakat M.-ra be is rendelték.

Mussolini, Benito, Olaszország diktátora, * 1883. Apja kovácsmester volt Predappio községben. Néptanító lett, a szocialista párthoz csatlakozott, többször összeütközésbe jutott a hatóságokkal. 1901. Svájcba menekült, itt egy ideig kőműves volt. Hazatérve szocialista párttitkár, a milánói Avanti c. pártlap szerkesztője. 1915. kilépett a pártból, Popolo d'Italia címen lapot alapított és a háborús beavatkozást követelte. Résztvett a háborúban és megsebesült. A háború után élére állt a fasiszta mozgalomnak és 1922. okt. 28. kormányra került. (< Olasz fasizmus.) Capo del Governo (kormányfő) címmel irányítja az olasz politikát, a pártéletben Duce (vezér) névvel illetik. A fasizmus első évtizedében a demokratikus hatalmak gazdasági és politikai túlereje nem engedett teret külpolitikai terveinek. 1935. megtámadta Abessziniát, a < szankciók miatt végleg szakított a Népszövetség-

gel és a demokráciákkal. A nemzeti szocializmus feltörése után a második világháború szembenálló táborai kialakultak, Olaszország Németország oldalára állt. 1938. szept. kezdeményezésére ült össze a müncheni négyhatalmi értekezlet.

Műbenzin, a kőszénből vagy barnaszénből előállított benzin. Legfontosabb gyártási eljárásai: 1. Bergius-féle: a szénben található túl nagy molekulák magas hőfoknál és nyomásnál való szétzúzása és hidrolízis segítségével való stabilizálása. 2. A Fischer—Tropsch-féle szintézis útján gázzá, szénmonoxyd és hidrogén keverékévé változtatja a szenet s ebből állítja elő a benzint. Az utóbbi az olcsóbb. M.-t legnagyobb mennyiségben Németország gyárt. 1938. évi termelése 1,300.000 tonna, békébeli olajszerűségletének kb. 19%-a. Kisebb mennyiségben gyártanak az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország. A M. könnyebb fajsúlyú a kőolajból desztillálnál. Repülőgépmotórok hajtására igen alkalmas. A műolaj gépek kenésére alig használható. A M. előállítás költsége három-négyszerese a kőolajból nyertnek. A Bergius-féle M.-gyártó eljárást fel lehet használni rosszabb minőségű kőolajok javítására is. Pl. Olaszország így finomítja az albán kőolajat.

N

Nagybirtok alatt általában az 1000 holdnál nagyobb földbirtokot értik. Ha a Szovjetunió-

tól eltekintünk, az európai N.-rendszer a rendiség (feudalizmus) korának a maradványa, amikoriban a rendi nagyurak kezében lévő N. szolgált a köz-igazgatás, hadserevezet, adózás, igazságszolgáltatás alapjául. A rendiség bukása után az európai államok lassanként felszámolták a N.-rendszert is, leg-tökéletesebben Franciaország és Északkeurópa államai (Dánia, Norvégia stb.). A legnagyobb arányú N.-rendszer Angliában (ahol azonban a bérleti-rendszer és az ország nagymérvű iparosodása a N. szerepét amúgyis korlátozza), Spanyolországban és Magyarországon maradt fenn. Nagymagyarországon az 1913-ban végrehajtott birtokösszeírás 4219 nagybirtokot talált és ezeknek összterülete 19,534.472 kat. holdat tett ki, az ország mezőgazdasági területének 39.82 százalékát. A trianoni csonkaországban ez az arányszám csupán kismértékben, az örök-lés szerinti elaprózódás és nem a földreform következtében csökkent. 1930-ban 1232 N. találtatott az országban 4,862.889 kat. hold terjedelemmel; tehát a N. az összes mezőgazdasági üzemek 0.1%-át tette ki, a területe viszont a mezőgazdasági területek 30.05%-át foglalta el. Ezeket a számokat a törpebirtokok megfelelő számadatai mellé helyezve szoktak a magyar birtokmegoszlás szociális aránytalanságáról beszélni. Az azóta eltelt évtized változásairól statisztikai adat még nem áll rendelkezésünkre, de kétségtelen, hogy lényegesebb mér-

tékben nem sietette a N. elaprózódását. Közgazdasági elméletek szerint a N. terjedelménél, racionális üzeménél és tőkerejénél fogva alkalmasabb a belterjes művelésre, mint a sokfelé megosztott kisbirtok; e gazdasági előnnyel viszont szembe kell állítani, hogy a N.-rendszer a társadalmi elégedetlenség örökös ébrentartására alkalmas és hogy a nagybirtokos-osztály könnyen szerezhet magának olyan politikai befolyást, amely előnyös gazdasági helyzetével meg nem magyarázható.

Nehru, Pandit Jawaharlal, hindu politikus. * 1891., apja India egyik leggazdagabb ügyvédje volt. Fiatalabb éveiben a legelőkelőbb angol egyetemeken tanult jogot, mint ügyvéd tért haza Indiába, ahol rövidesen teljesen Gandhi befolyása alá került. Később azonban eltávolodott tőle — ha nem is fordult szembe vele — és az India függetlenségéért harcoló kongresszusi párt balszárnyának lett a vezére. Az angolok többször lefartóztatták, de 1933 óta a kongresszusi párt tényleges vezetése N. kezében van. N. megtestesítője az európai horizontú és méretű ázsiai politikusnak és sok vonatkozásban erősen hasonlít a kínai nemzeti-függetlenségi mozgalom elhalt vezéréhez, Szun-Jat-Szenhez. Szemben Ghandival, nemcsak gyakorlati, hanem az elméleti politikához is ért, világnézete elszakadt a régi indiai, «erőszakmentes» vallási formáktól és közel áll a tudományos szocializmushoz. A máso-

dik világháború kezdete óta rendkívül éles harcot folytat az indiai angol uralom ellen, de politikájának alaptétele, hogy Indiában az angol uralom után nem más, idegen, hanem hindu uralomnak kell elkövetkeznie. Kitűnő író, önéletrajza mellett több elméleti könyvet is írt. 1938 nyarán hosszabb ideig tartózkodott Magyarországon.

Nemzet. Egységes és zárt fogalmát a tudománynak rengeteg fáradozás árán sem sikerült megalkotni s úgy látszik, ez a feladat megoldhatatlan. A N. leírásának nem kizárólagos és mellőzhetetlen eleme sem az önálló államiság, sem a nyelv, sem a művelődési vagy történelmi egység. Mindezek az elemek kisebb-nagyobb mértékben valóságosan jelen vannak egy-egy N. életében, vagy legalább törekvés áll fenn létesülésük érdekében, de elvont általános-ságban lehetetlen megállapítani a feltételek rendjét és összefüggését, amelyek esetén N.-ről beszélhetünk. A gyakorlatban azonban ritkán és csak kis mértékben válik kétségessé, hogy bizonyos meghatározott emberi közösség N.-nek tekinthető-e vagy sem. A N.-fogalom meghatározásának kilátástalan kísérletei azok, amelyek a magasabb művelődésben való részesedést, a tudomány, művészet irodalom életében kifejeződő szellemi egységet állítják a fogalom középpontjába. Nyilvánvaló, hogy ezen az alapon a N.-ből a társadalom széles rétegeit kellene kirekeszteni. Még reménytelenebb próbálkozások

azok, amelyek az egyes N.-eknek tulajdonított történelmi feladatok, «sorsvállalás», küldetés, «hivatástudat» és hasonló merőben ellenőrizhetetlen konstrukciók felhasználásával igyekeznek eredményre jutni. Ezek az < ideológiák rendszerint egyes csoportérdekek szolgálatában állanak és éppen az egész N. akaratnyilvánítását nem lehet mögöttük felfedezni. Teljes bizonyossággal a N. fogalmáról csak annyit állíthatunk, hogy a N. történelmi képződmény, amely a szakadatlan keletkezés állapotában van, egysége a legkülönbözőbb rétegek érdekeinek, törekvéseinek részleges megegyezéseiből vagy éppen ellentéteiből alakul. Ezt a fel fogást megerősíti a N.-i kibontakozás történelmi folyamata. A N.-i eszme lényegileg integráló erő, a mai N.-ek a középkor nemzetileg közömbös, a társadalmat szerte-széjjel tagoló kötöttségeinek feloldása nyomán keletkeztek. Így a N.-i eszme a haladás, béke és társadalmi egyensúly fogalmaihoz viszonyítva kapja meg valódi értelmét, ennél fogva szerepe nem fejeződik be az egyes N.-ek kialakulásával. Nem ellentétes vele az a történelmi folyamat sem, amely a N.-i eszme e követeléseit az egyes N.-ek keretein túlhaladva, az emberiség szervezett és békés egységében, a középkor nemzetietlen egysége után egy új nemzetfeletti-ség rendjében igyekszik megvalósuláshoz juttatni. A N.-i eszme történelmileg ellenőrzött valódi tartalmával ellentétes

irányzatokat, amelyek ezzel elmentés törekvéseket testesítenek meg, a tudományos szóhasználat < nacionalizmus néven foglalja össze.

Nemzeti jövedelem, egy nemzetnek egy évre rendelkezésre álló jövedelme, azaz a magánosok és a közületek fogyasztására rendelkezésre álló javak és hasznos szolgálatok pénzben kifejezett összesege. Más meghatározás szerint a nemzet gazdasági javaihoz egy éven belül hozzánövekvő jószágmennyiség. Hozzászámítandó a nemzet külföldről származó jövedelme, de levonandó belőle az ugyanezen idő alatt a külfölddel szemben keletkező tartozás, továbbá a < nemzeti vagyon terhére történt fogyasztás és e vagyon értékcsökkenése. A N. becslése történhetik személyi módszerrel: az egyének és a közületek (állam, községek, testületek stb.) tiszta jövedelmének összegezésével és tárgyi alapon, a megtermelt javak és a teljesített hasznos szolgálatok értékének összeszámításával; pontos eredményt egyik úton sem kaphatunk, csak becslésről lehet szó. A N. nagysága az ország természeti adottságaitól, de elsősorban a lakosság ügyességétől és szorgalmától függ, a kis országok itt nem szorulnak szükségkép hátra a nagy országokkal szemben. A magyar N.-et, a visszacsatolások előtt, különböző számítások 3500—4500 millió P-re becsülték, vagyis fejenként 350—450 P-re (keresőket és eltartottakat egybeszámítva). Ugyanekkor az angol

N. fejhányada kb. 2800 P, az Unióé kb. 3500 P, Franciaországé kb. 1500 P volt; DK-Európában és Ázsiában viszont a fejhányad kisebb volt a magyarnál. Az N. fejenkénti átlaga nem jelenti, hogy ennyi jut átlagban az egyéni fogyasztásra, mert ebből levonandók a < közterhek. A N. termelési ágak és jövedelmi osztályok szerint való aránytalan megoszlása az egyik legsúlyosabb kérdés. (< Jövedelemeloszlás.)

Nemzetiségi kérdés. Az újkori nemzeti államok kialakulása azal járt, hogy egységes politikai és gazdasági szervezetek keletkeztek ott is, ahol a népesség maga nem volt egységes. Az ókor és a középkor a törzsek, fajok, népek etnikai és nyelvi hábelében sem ismerte a mai értelemben vett N.-t. Ez akkor keletkezett, amikor a modern nemzeti állam vezetéséhez egységes jellegű embercsoport volt szükséges. A nemzeti államnak ez a vezető rétege, amely elsősorban a polgári osztályból származik, bár eredetére nézve nem szükségképpen egyöntetű, annál inkább törekszik azzá lenni. Ebből következik, hogy a nemzeti állam vezető társadalmi osztályai az állami, társadalmi és gazdasági élet irányítását lehetőleg teljes mértékben fenntartják annak a népnek, vagyis annak az azonos etnikai és főként nyelvi ismertetőjegyekkel megkülönböztetett csoportnak, amelyből maguk származnak. A nemzetiségileg nem egységes nemzeti állam többi népei ennélfogva másodrendű szerepre

kényszerülnek. A kérdés addig nem válik égetővé, amíg a többi népek a gazdasági és társadalmi fejlődéshez képest maguk is nem kezdenek differenciálódni, társadalmi osztályok szerint rétegződni. Amikor ez bekövetkezik, az addig nagyjából egységes, legfeljebb a paraszti társadalom keretein belül különböző rétegekre oszló nemzetiség megkezdzi a maga középosztálya kiválasztását. Ez a középosztály azonban már elkésett, egy kész nemzeti államat talál maga körül, hiába emel igényt állami állásokra és más vezető társadalmi helyekre, ezeket legfeljebb esetenként kaphatja meg és akkor is csak az uralkodó nemzetbe való beolvadás árán. Az uralkodó nemzet a megkésett nemzetiség fejlődését minden eszközzel igyekszik gátolni, megkezdődnek az erőszakos beolvasztási kísérletek, amelyek azonban mindenképpen hatástalanok, mert a beolvadás csak egy korábbi történelmi fokon, önként lehetséges, amikor a nemzetiségi öntudat még nem alakult ki. Szinte azt lehet mondani, hogy a tudatos beolvasztás fogalmi ellentmondást tartalmaz. A fejlettebb nemzetiségek önállóságukat az államegység megbontása útján keresik, ez történik kivált akkor, ha az illető nemzetiség egy másik csoportja maga is államalkotó nép. Ez azonban éppen nem hozhat megoldást, mivel a N. keverten élő népek között lép fel s az elszakadás után az államnemzetté lett nép még szigorúbb nemzetiségi elnyomást

gyakorol az államába került nemzetiségekkel szemben. A N. tehát elsősorban társadalmi kérdés, amely elválaszthatatlan összefüggésben van a kapitalista (polgári) társadalom élet-törvényeivel. Ezt igazolja a Szovjetunió példája is, ahol a cári abszolútizmus hallatlan nemzetiségi elnyomását teljes mértékben feloldották és a legkisebb nemzetiségi töredéket is hozzájuttatták a nyelvi és kulturális önállósághoz, anélkül, hogy ez nemzetiségi küzdelmeket és az államegység megbontását célzó törekvéseket idézett volna elő. A N. vizsgálatával foglalkozó társadalomtudósok szerint ennek a magyarázata az, hogy az egyes népek formájában nemzeti, tartalmában szocialista kultúrájának alapjául szolgáló társadalmi rend kiküszöböli azokat a társadalmi helyzeteket, amelyek a N.-t előidézik.

Nemzeti szocializmus. A német < fasizmus államrendje. Pártja a Nemzeti Szocialista Német Munkáspárt nevet viseli. Hatalmas stílusban megszervezett tömegmozgalom, amely a válságos világtörténelmi helyzetben rendkívüli erőket mozgósított olyan eszmék mellett, amelyek egy évtizeddel előbb még egy soha vissza nem térő mult maradványainak tűntek. Kiindulópontja a háborúvesztés élménye. Rangsort állapít meg a nemzetek között. A lengyel alacsonyrendű faj, a francia «elnégeresedő», az angolszászokat keresztül-kasul járta a zsidó befolyás mérge és így tovább. Társa-

dalomszervező eljárását a végleges < állami beavatkozás jellemzi. Legújabbán hivatalos statisztikai adatokból derül ki, hogy az önálló egzisztenciát megszűnését tudatosan sietteti a nagyüzemi szervezeti formák megerősítése érdekében. Könyörtelesen harcot vívott a bolsevizmus ellen, amely a világ megrontására készülődött és már odáig jutott, hogy a birodalmi elnökválasztáson alkotmányos eszközökkel a szavazatok 13%-át szerezte meg, az utolsó szabad birodalmi gyűlési választáson pedig kerek 100 képviselőt küldött a parlamentbe. Míg Mussolini eleinte állandóan hirdette, hogy «a fasizmus nem kiviteli cikk», a N. kezdettől fogva nagy érdeklődést tanúsított más népek ügyei iránt. Mint a < nacionalizmus vegytiszta formája, izigvérig militarista. Uralomrajutása (1933) óta soha nem látott hadi gépezetet szervezett és ennek birtokában kezdte meg a második világháborút. Lengyelországot 18, Franciaországot 45 nap alatt verte le, nagy segítséget nyújt olasz szövetségésének is. Terve a világ újjárendezésére a nagytérsegek kialakítása (< Életlét), amelyben a nagy államok vezetése alatt egységes világgazdasági szerkezetek keletkeznenek.

Nemzeti vagyon, egy nemzet közületi (állami, községi stb.) és magánvagyonainak összessége. Értéke csak pénzben, mint közös értékmérőben, fejezhető ki, de maga a pénz — a fémpénz kivételével — nem alkatrésze, mert az anyagi értékkel nem

bíró pénz csak utalvány más vagyontárgyra. Nem számítható bele az emberi munka és maga a lakosság sem, mert a munka a vagyon termelője, az ember pedig a vagyon birtokosa, de nem vagyontárgy. Hozzászámítandó ellenben az állam és a polgárok külföldi követelése, viszont leszámítandó belőle a külfölddel szemben fennálló tartozásuk. Felmérése — amely nem lehetséges teljes pontossággal, mivel nem kutatható fel és nem értékelhető kellő pontossággal minden vagyontárgy — csak hozzávetőleges lehet. A felmérés történhetik személyi alapon, az egyéni és közületi tiszta vagyonok összegezésével, vagy tárgyi alapon, a vagyontárgyak számbavételével. Vitatott kérdés, hogy a földérték beleszámítandó e a N.-ba, tekintve hogy annak emelkedése a vagyontárgyakat nem szaporítja. Fellner Frigyes a magyar N.-t 1929-ben 32 milliárd P-re becsülte, az angol N. a becslés szerint megközelíti a 30 milliárd fontot, az Únió N.-a pedig kb. 300—400 milliárd dollár.

Nemzetközi Munkaügyi Hivatal. A világháború után a Versailles békeszerződés teremtette meg ezt a nemzetközi szervezetet a munkaviszonyok nemzetközi szabályozása céljából. A szervezet két részből áll, a Munkaügyi Hivatalból, mely állandó intézmény, székhelye Genfben van és célja tudományos kutatásokkal, kiadványokkal és a nemzetközi érintkezés ápolásával elősegíteni egy nemzetközi munkajog kialakulását és

az Egyetemes Értekezletből. A Hivatal készíti elő az évenként megtartott Egyetemes Értekezletet is, melyre minden ország négy küldöttet küld ki, akik közül kettőt a kormány nevez ki, egyet-egyet pedig a munkaadók és a munkavállalók szervezetei delegálnak. Az Értekezletek célja egyetemes jellegű megállapodások létesítése a munkajog és a szociális viszonyok területén. A háború kitörése óta a Munkaügyi Hivatal csak korlátozott működést fejt ki és természetesen az évi Értekezleteket sem tartják meg. A háború előtt a Munkaügyi Hivatal egyetemesebb jellegű volt, mint a vele szoros kapcsolatban álló Népszövetség, így pl. tagjai sorába tartoztak az Egyesült Államok és a Szovjetunió is.

Nemzetkőziség (internacionalizmus), a politikai és társadalmi életben különböző vagy az összes nemzetek polgárai között fennálló kapcsolatok, illetőleg ezek kormányainak kapcsolatai; mint elv pedig azt jelenti, hogy valaki nemzetének különleges érdekei és szempontjai mellett vagy előttük is figyelembe veszi az egyetemes emberi érdekeket is. A szó használatos elismerő és elítélő értelemben; van, aki a nemzetkőziséget érdemnek, van, aki hibának tekinti. Nyilvánvaló azonban, hogy a túlzástól mentes nemzeti érzés és a helyesen értelmezett nemzetkőziség egymás természetes kiegészítői, miként a család és a haza szeretete. A hazafias érzéstől mentes nemzetkőziség tartalmat-

lan, a nemzetkőzi igazságokra tekintettel nem lévő hazafiság pedig szűklátókörű, torzító sovinizmusnál nem lehet egyéb. A világ nemzeteit már ma is a nemzetkőzi vonatkozások és intézmények sűrű láncolata fonja egybe. Ennek legfőbb tényezője az anyagi és a szellemi javak nemzetkőzi forgalma; az előbbit kereskedelmi-, forgalmi-, kartell-egyezmények és szerződések szabályozzák. A nemzetkőzi politikai érdekek egyeztetésére létesített < Népszövetség jelenleg csak formailag létezik; de a háborúban sem szüntette be munkáját a vele karöltve működő < Nemzetkőzi Munkaügyi Hivatal, a társadalmi kérdések tanulmányozásának nemzetkőzi központja. A háború folytán nem működik a hágai nemzetkőzi bíróság, míg a balesi Nemzetkőzi Fizetések Bankja csak önmagának a jobb időkre való átmentésével foglalkozik. Akadályok hárulnak a menekülteket segítő < Nansen-hivatal működése elé is, annál nagyobb hivatást tölt be a nemzetkőzi vöröskereszt bizottság. A legrégibb és legjobban kiépített nemzetkőzi szervezet, a katolikus egyház dacol az idők viharaival, bár legnagyobb arányú nemzetkőzi demonstrációjának, az eucharisztikus kongresszusnak megtartását is nehezíti a háború. A többi egyház nemzetkőzi kapcsolatai lazábbak, leglazábbak a zsidóságéi, amelynek pedig nemzetkőziségre szokás hivatkozni. Jól kiépítettek a szocialista munkásság nemzetkőzi szervei: a nem-

zetközi szakszervezeti szövetség és a második internacionále. A harmadik (kommunista) internacionále is nemzetközi jellegű, de működésének súlypontja a Szovjetúnióban van. A nemzetközi politikai jellegű szervek fontosabbjai közé tartozik az interparlamentáris únió, népszövetségi ligák úniója és amerikai népszövetséggé kezd fejlődni a pánamerikai únió. A < szabadkőművességnek a multban volt jelentékenyebb szerepe; befolyásos elemeket egyesítenek magukban a Rotary-clubok. Az emberbaráti és pacifista nemzetközi szervek seregét nem lehet felsorolni, miként a tudományos szervezeteket sem, amelyek közt nagyfotosságúak a római mezőgazdasági és a hágai statisztikai intézet. Idetartoznak még a különböző foglalkozási ágak, osztályok, művészetek, a nők nemzetközi szervezetei stb., végül a közgazdasági és társadalompolitikai tömörülések, mint a nemzetközi kereskedelmi kamara, a Cobden-szövetségek és a földértékadó híveinek nemzetközi úniója, valamint a nagybefolyású nemzetközi kartellek, trösztök és holding-társulatok is.

Neobarokk. Az újabb történetírás egyes korszakok képzőművészeti stílusességét mint az egész korszak központi kifejeződését fogja fel, így pl. a barokk művészet jellemző sajátosságainak megfelelő párhuzamokat fedez fel messze túl a szorosán vett művészeti és irodalmi területeken, az államvezetésben, tudományos alkotások

szerkezetében, érintkezési formákban, mindennapi életben stb. Magyarországon ezt a szemléletet legteljesebben Szekfű Gyula egyetemi tanár építette ki a magyar barokkra vonatkozólag és ezt a korábban nemzetietlen kornak nevezett kort mint a magyar történelem legszébb idejét mutatta be. Szekfű a trianoni Magyarország életében is barokk vonásokat fedez fel, ezért ezt a korszakot N. névvel jelöli. A N. azonban szerinte a klasszikus példa sekélyes és torz paródiája. — Az alapszemlélet tudományos értékelését függőben hagyva, meg kell állapítani, hogy az ú. n. N. kritikai hangnemből tartott leírása kizárólag felületi jelenségekre vonatkozik és nem vesz tudomást a társadalom alapvető realitásairól. Ezeket a barokk életformák központi jelentőségének bemutatott mozzanatól elkülönítve, külsőleges és nem szerves összefüggésben érinti, pontos fogalmazásukhoz megfelelő szociológiai módszerek hiányában nem is jut el. Az elméletet ennél fogva kritikai szándéka ellenére az < ideológiák közé kell utalnunk, sőt e kritikában alig láthatunk egyebet, egy rendszer szellemi vezetőjének alibi-igazolásánál. Publicisztikai hatása és nagy elterjedése éppen az általa élesen bírált rétegekben viszont ebben az összefüggésben tökéletesen érthető.

Neurath, Báró Konstantin von, * 1873. Württembergben. 1903—1908. londoni helyettes konzul. 1914. Konstantinápolyban nagy-

követség tanácsos. 1922. római, 1930. londoni német nagykövet. 1932. Papen külügyminiszternek hívja meg, tárcáját megtartja Schleicher és Hitler kormányában is. Alatta ismerték el Genfben a német egyenjogúságot s ő léptette ki Németországot a Népszövetségből. 1938. januárjában Hitler fölmentette, de kinevezte az ugyanaznap altitkos kabinettanács elnökévé. 1939. március 18. óta csehországi birodalmi protektor.

New Deal (angol, a. m. új osztás), F. D. Roosevelt amerikai elnök fellendítő reformpolitikája, az amerikai gazdasági válság leküzdésére és a társadalmi bajok és igazságtalanságok kiküszöbölésére. A N. t — szűkebb munkatársainak, az ú. n. észtrösztnek (brain trust) támogatásával — 1933-ban, mindjárt hivatalbalépésekor megkezdte az elnök és ez célra kivételes hatalmat szavaztatott meg magának, amelynek segítségével 1. elrendelte a magánkézen levő arany beszolgáltatását, hogy az esetleges töke-menekülést megakadályozza és fedezetet szerezzen terveit végrehajtásához; 2. leszállította a közalkalmazotti fizetéseket, hogy csökkentse az állami kiadásokat; 3. eltörülte a szesztilalmat (prohibíciót); 4. kiadta a mezőgazdasági törvényt, amely a termésterületet korlátozta, és a farmerek jelzálogadósságát rendezte; 5. az amerikai valutát leértéftette az aranyalapról és eltiltotta az aranykivitelt. Továbbá a hivatalbalépésekor mintegy 15 milliós létszámú munka-

nélküliség csökkentésére óriási közmunkákat rendelt el, számos törvényt bocsátott ki a munkaviszonyok rendezésére és a társadalompolitikai intézmények kiépítésére, mindezek fedezetére felhatalmaztatta magát egy bizonyos határig való inflációs pénzszaporításra, az államadósságok növelésére, vagyis állami deficit-gazdálkodásra, majd reformálta a megingott amerikai bankrendszert és 1934-ben 41 százalékkal leértékelte a dollárt, fenntartva magának a jogot további 9 százalékos leértékelésre. Számos más mélyreható intézkedéssel igyekezett Roosevelt még a gazdasági életet fellendíteni és az amerikai társadalmi ellentéteket csökkenteni, de legfőbb célját, a munkanélküliség megszüntetését, nem sikerült elérnie s az e háború kezdetekor még mindig 7—10 milliós nagyságú lehetett. Ezzel szemben megkísérelte a szövetségi adósságot az egyre növekvő állami deficit révén. A N. nem kereste a gazdasági bajok alapokait, de kétségtelen jószándékkal — és sok önző és önzetlen ellenféllel küzdve — igyekezett a tömegek helyzetét megjavítani. Messzemenően az állam felügyelete és irányítása alá helyezte az amerikai gazdasági életet, de a vásárlóerő fokozására irányuló elmélete fogyatékoságainál fogva a magánvállalkozási kedvet alig sikerült megélnékítenie, az csak az új fegyverkezési konjunktúra hatása alatt érte el a huszas évek prosperitásának színvonalát.

Néparevonal. A második vi-

légviharosít megelőző években így nevezték azokat a pártkoalíciókat, amelyek a polgári demokrácia talaján igyekeztek a polgári szabadságjogokat a szélsőjobbaldali és fasiszta jellegű akciókkal szemben megvédelmezni. A N. (Front Populaire) Franciaországban született meg 1934., amikor a francia jobboldal első ízben indult rohamra a polgári demokrácia ellen. Első formája a francia radikális és szociáldemokrata párt koalíciójából állott, ehhez később csatlakoztak az akkor védekező politikát hirdető kommunisták is. Hasonló N.-alakulat (Frente Popular) jött létre Spanyolországban az 1936. kirobant polgárháború előtt is, ebben ugyancsak résztvettek a kommunisták is. A francia N. több ízben kormányon is volt (Léon Blum miniszterelnökségével), míg a spanyol N. két és félszer át vezette a spanyol köztársasági baloldal fegyveres ellenállását. Az 1937-38-as években Franciaországban már megkezdődött a N. bomlása, aminek legfőbb oka az volt, hogy a baloldali pártok koalícióját egyideig tűrő uralkodó osztályok elérkezettnek látták az időt a N. felrobbantására. Ez a radikális párt segítségével és azzal vált lehetővé, hogy a N. többi pártjában hiányzott az elszántság programjuk teljes keresztülvitelére. A spanyol N.-ot a fegyveres erő semmisítette meg.

Népbetegség. Népbetegségről beszélünk, ha valamely betegség a lakosság egy nagy

részénél egyidejűleg jelentkezik. Táj, éghajlat, földrészek szerint ezek a betegségek nagyon különböznek. Középeurópában N.-nek nevezhetők elsősorban a tuberkulózis, azután a luesz, a kankó, s vidékenként bizonyos speciális megbetegedések, mint például a golyva s a kretinismus, huygkőképződés, malária stb. Járványos fertőző megbetegedések, mint a tifusz, himlő, kanyaró, vörheny már nem N., mert csak bizonyos időszakokban s elszigetelten, egyidejűleg csak kisebb területeken jelentkeznek. Ma már mindezen betegségek okai, a fertőzés, illetve terjedésüknek útjai, megelőzésük és gyógyításuk egyaránt ismeretesek. A tuberkulózisbaciulus melegágya a nyomor, a nem megfelelő lakás- és táplálkozási viszonyok. A luesz és a kankó a nemi tudatlanság, a nemi nyomorúság s a prostitúció kísérői. Milliós és milliós élet pusztul vagy nyomorodik el idő előtt, fiatalon, pedig mind megmenthetőek volnának, mert a tudomány mai eszközeivel ezek a betegségek akár teljesen is megszüntethetők, kiirthatók. Kevesebb pénz, mint amibe pl. egy háború néhány hónapja kerül, elegendő volna, hogy a tuberkulózis, luesz és kankó eltűnjenek, aminthogy a kedvező szociális helyzetben élő Amerikában a tuberkulózis már majdnem teljesen ismeretlen betegség.

Népeségcsere. A nemzetiségi surlódások elkerülése végett az első világháború után először Török- és Görögország határozták el az egymás területén élő

nemzeti kisebbségeik kicserélését; ez akció folyamán 1923-tól kezdve néhány év alatt csaknem másfélmillió görögöt költöztettek át Törökországból anyaországukba és kb. 400.000 törököt Görögországból Törökországba, javarészt Tráciába. E kérdés gazdasági megoldása különösen Görögországra rótt óriási feladatot, amit népszövetségi kölcsönök, stb. segítségével igyekezett megoldani. Az újabb népességcserék között a legnagyobb arányú az, amelyet Lengyelország felosztása óta Németország hajt végre keleti határain. A német nyelvterületen élő lengyeleket kitelepíti, javarészt a lengyel fő-kormányzóságba, e területeken pedig a Déltirolból, a Baltikum-ból, Oroszországból és a Balkánról hazatelepített németeket helyezi el. Egyben megkezdtek a lotharingiai és elzászi franciák átköltöztetését is Franciaország megmaradó területeire, hogy az így megüresedő helyekre is birodalmi németeket telepítsenek. Ezeknek az akcióknak végleges számadatai azonban még nem állanak rendelkezésünkre. Bizonyos értelemben ideszámítható még a zsidók kitelepítése is Németországból, minthogy ezen a réven is újabb németeket lehet elhelyezni a zsidók által elhagyott lakásokba és gazdasági pozíciókba. Itt azonban a kétoldaliság már nem állapítható meg.

Népfőiskola az ú. n. «új-népies» írók által javasolt szabadiskola, amelyben a tehetséges parasztfiatalságot kívánták a téli munkaszünetek idején tör-

ténelemre, irodalom- és művészettörténelemre, társadalomtudományra, nemzetgazdaságra, földrajzra, politikára, bölcséletre, természettudományokra, esztétikára, zenére, mennyiségtanra, mezőgazdasági ismeretekre és gazdasági számvitelre, valamint a népi radikalizmus világnézetére oktatni. A mozgalom elindítója a társadalmi szabad-szervezetek által teremtett dán és finn N. példájára hivatkoztak és részint önerajukból, részint a társadalom önkéntes támogatásából akarták törekvéseiket megvalósítani. Mozgalmuk hatása alatt állami N.-k létesültek, amit a mozgalom hívei teljeseredményként könyveltek el.

Népi romantika. A romantika mint közkeletű kifejezés «regényest», ez pedig — megint csak közkeletűen — valószínűt jelent. A N. képviselői gyakori torzsalkodásaik rendjén maguk is kölcsönösen ezzel a kifejezéssel jelölik meg egymás vélekedéseit vagy egész viselkedésüket. Mivel egy-két tiszteletet érdemlő kivételtől eltekintve az ú. n. «új népies» írók műveltsége nem alapos és nem is első kézből való, érthető, hogy a romantika szó eredeti tartalmából hozzájuk csak vulgarizált foszlányok jutnak el. Mint szellemi irányzat a romantika ellenforradalmi képlet. Művészi téren a klasszikus művészet egységével, harmóniájával, zárt-ságával szemben a formabontó szertelenség médiuma, a társadalmi szemléletek terén pedig a racionális megismerő- és ábrázoló módszerekkel szemben

a «közösségi», «organikus» felfogások alapján egy szerve-sen nőtt, irracionális «népszellem» misztikájának termőföldje. Mindkét — művészi és társadalomszemléleti — értelemben vett romantika meghatározott történelmi korszakok szűkszerű terméke, hasonló helyzetek változott formában újra meg újra előidézik. A N. mai képviselői a nagy ősök igen-igen szerény távoli oldalági rokonai, nézeteik «romantikus» elemei nem annyira a romantikus életérzésből, mint inkább abból származnak, hogy az általuk tagadott racionális társadalmi szemléletformákat sokkal kevésbé ismerik, semhogy komoly ellenfeleik lehetnének. Ellenkezőleg, pozitív ismereteik többnyire e szemléletformák eltorzított és másodkézből vett eredményeiből származtathatók, igaz, hogy ilyenkor soha el nem mulasztják felróni ezek «dogmatikus», «túlzottan racionális» vagy más-milyen voltát. A N. felfogásából ilymódon a pozitív szociológiától ellenőrzött valóságos társadalmi tények megismerése helyett a primitív, differenciálatlan, barbár életérzés visszaütsései erednek, aminek politizált megnyilatkozásai kérészéletű, zürzavaros jelszavak. Eképpen nem véletlen, ellenkezőleg, szorosán determinált jelenség, hogy a N. mai képviselői a «romantika» szót is csak útszéli értelemben alkalmazzák önmagukra. E szóhasználat megfelel a valóságnak — egyben ez az egyetlen valóság, amelyet a N. tartalmaz.

Népművészet-ről csak ott lehet beszélni, ahol magas kultúra is van, a kettő közötti viszonylatban mutatkozik meg a N. jellege. A primitív szellemi állapotok elkésett maradványa, úgy él az egyetemes művelődés alján, mint az őszton a civilizációban, ősi indulatok és hajlamok őrzője, mely a századok folyamán esetleg pusztta kézügyességgé, öröklött gyakorlatta egyszerűsödött, de természete szerint mégis elemi és kezdetleges. Tulajdonképen állandó közeg, mely a nagy közösségek mindenféle művészi szándékát befogadja, rugalmas keret, melyben a szépre való készség legkülönbözőbb elemei, díszítő tevékenység, alakító erő, szertartások, csecsebecsék és kegytárgyak mind elférnek. Eredetüket nézve azonos bennük, hogy spontán keletkeznek, szinte élet-tani közvetlenséggel jönnek létre, erőltetés és különösebb célzatosság nélkül, hiszen a szerzőszámok vagy bútorok szakszerűségének nem feltétele a dísz. A N. indítéka a játékos lelkület, mely még a legcélszerűbb használati tárgyknál is némileg öncél; általában alkalmazott művészetnek tartják, az eredmény mégis egyfajta l'art pour l'art, ami minden tiszta művészi kezdeményezés alapja. A «homo ludens» lelki alkatát a gyönyörűség és élvezet iránti vágy határozza meg, ebben az értelemben nincs különbség alkotó és alkotó között, munkáikra az esztétikai szigorúság egyformán vonatkozik. Csak a tudatosság mértéke von határt

a hivatásos és a népművészet közé. A műtörténeti stílusokat szándékoltóság, készültség formálja, iskolájuk van, fejlődnek, öntörvényű és elszigetelt műfajokra oszlanak, rendszer, körültekintés, sok törekvés van bennük. A népművészet nagyobb fátadság nélkül, jórészt magától alakul; mint jelenség — járulék, kísérő, velejáró a tömegek életében. Szinte vadon tenyészik, mint egy természeti tünevény és nemesítés nélkül is jó műveket terem, fejlődés helyett csak változatokra képes, gazdagodni tud, hálalni alig, elvek nélkül korlátlanul készül, nem ismerve áramlatokat, csak találékonytságot, szabályok helyett ötlet szerint alakul. Ősiségét mégis valami állandóság őrzi, valamiféle mozdulatlan időtlenség, mely minden népi megnyilatkozást a művészetben rokonná tesz egymással. A művészkedés oly általános tulajdonsága az emberi léleknek, hogy a véletlenek és különbségek mellett is hasonló vonásokkal jegyzi a közös forrást. A törzsek, fajták kialakulásában észlelhető azonosságok nyoma ez, a népek bölcsőjének késői emléke, mely osztatlanná teszi művészetük világát. Egy tudományág sincs, amely oly megközelítő bizonyossággal általánosíthatna, országoktól, vidékektől, sőt földrészekről függetlenül, mint a néprajz. A N. mint cselekvés, mint ténykedés nem alkalmazkodik törvényekhez, egyetemesen érvényes tudományos módszerekre mégis a legalkalmasabb, folyamatnak oly

természetes, régi és múlhatatlan, az emberiség történetével egykorú és sokszor azonos, hogy minden pillanatnyi tünetében egy ősi mozdulat reflexe ismerhető fel. Szüntelen hatások, változások, benyomások között messzi távlataival, a tér és idő határtalanságával, örök életmegnyilvánulássá lett, melyhez hiedelmek, események, divatok hozzátehetnek valamit, vagy elvehetnek belőle, lényege szerint azonban a nép kifejezési és szépészeti ösztönének eszköze marad. Hatóterületét a civilizáció csökkentheti, sajátosságait azonban meg nem változtathatja. A N. kiindulás és végállomás, meghatározhatatlan áramkör, a művészi igény felmérhetetlen területe, mely a tömegek széptani adottságait, kulturális jóindulatát bizonyítja.

Népsűrűség annak megjelölése, hogy valamely területnek egy négyzetkilométeren átlagban hány lélek él. Ez a sűrűség világrészenként és országonként igen különböző: Európában 46.5, Ázsiában 28.3, Afrikában 5.1, Amerikában 6.3, Ausztráliában 1.2, a Föld összes szárazföldjének átlagában 15.9 De nagy a különbség a földrészek egyes országainak N.-ében is. Európa legsűrűbben lakott országai Belgium 275.2, Németalföld 252.3, Nagybritannia 195.5 és Olaszország 134.7 km²-enkénti lakossággal, a leggyéribben lakott országok pedig Norvégia 9.1, Finnország 9.4 és Svédország 14.1 lakossal km²-enként. A N.-i szám még nem mutatja, hogy viszonylag sok

vagy kevés ember él valahol; ez még sok más körülménytől is függ, a föld termékenységtől, nyersanyag-gazdagságától, éghajlatától, közlekedési viszonyaitól (tengerek és hajózható folyók, partjának tagozódása stb.). Magyarország abszolút N. e 84.2, a művelhető területhez viszonyított sűrűsége 152, tehát etekintetben a közepen foglal helyet. Minél több ember él valahol a föld eltartóképességéhez képest, annál súlyosabb kérdés a nemzet valamennyi tagjának megélhetése; de ebből az igazságból ma sokan túlzott következtetéseket vonnak le, tekintve, hogy néhány rendkívül sűrűn benépesült, amellet gyarmatokkal sem rendelkező ország, mint Svájc, Dánia, Németország a jólét magas fokára emelkedett, míg pl. a csaknem néptelen délamerikai országok a jólétnek sokkal alacsonyabb fokán élnek. A jólét ugyanis, a fent felsorolt körülmények mellett, sőt előtt leginkább a nemzet polgárai szorgalmának és tehetségének a függvénye.

Népszövetség. Államkapcsolat a háború kiküszöbölésére és az emberiség szervezett békés egységének megvalósítására. Eszméletörténeti előzményeit kb. a 17. század óta kísérhetjük nyomon. Az első világháború végén Wilson amerikai elnök az Únió céljai közé sorozta létesítését. A párizskörnyéki békeszerződésekben meg is valósult, egység-ománját felvették mindegyik békeszerződésbe. Gyakorlati megvalósulása azonban a győztes hatalmak érdekszövetségévé

tette. Eredeti tagjaivá váltak az antanthatalmak és szövetségeseik és az egységokmány függelékében névszerint felsorolt semleges államok, ezek minden korlátozás nélkül léphettek be. A nem-eredeti tagoknak azonban el kellett fogadni a N. előzetes feltételeit és kívánságait fegyverkezésüket illetőleg. Ha most már tudjuk, hogy az utóbb felvett tagok kategóriájába a legyőzött központi hatalmakon és szövetségeseiken kívül csak pár exotikus állam tartozott, nyilvánvaló, hogy a N. egyik célja volt a párizskörnyéki békeszerződések rendjének örök időkre való biztosítása. A fegyverkezések korlátozása terén semmit sem tett, az 1931. összeült genfi le szerelési értekezlet minden eredmény nélkül oszlott szét. A < kollektív biztosság létesítésére irányuló szabályozásának eredeti formája erőtlén volt, a későbbi kísérletek hiúknak bizonyultak. A < szankciók alkalmazására csak egy kísérletet tett, azt is eredménytelenül. Fogyatékoságai miatt az Egyesült Államok nem fogadták el a tagságot. A N. feladata lett volna a nemzeti, vallási, faji kisebbségek védelme. A kisebbségvédelem joga nagyon hiányos volt, az eljárás akadozó és nehézkes, úgy hogy a N. képtelen volt bármit is hatékonyan tenni a kisebbségekkel megrakott új államok sanyargatott népelemeinek védelmére. A kisebbségi ügyek intézését sokszor exotikus államok képviselőire bízta, akik nem ér-

tettek az európai kérdésekhez. A szerződések revíziójáról az egyességek 19. cikkelye csak elméleti értékű kijelentést tartalmazott, a N. jóvoltából egyetlen revíziós eljárásra sem került sor. Működését általában a halogató eljárások és kompromisszum-keresések jellemezték. A nemzeti szocializmus uralomrajutásával a N. lemorzsolódása is megindult, az átalakult Németország még az új uralom első évében (1933) kilépett. A Szovjetunió a N.-et másfél évtizeden át ellene irányuló kapitalista-imperialista összeesküvésnek tekintette. A német fordulat után azonban belépett a N.-be, ahol nagy örömmel fogadták és úgy látszott, hogy a Szovjetunió a demokráciák és diktatúrák kialakuló ellentétében az előbbieknél oldalra áll. Litvinov külügyi népbiztos bukása után azonban a szovjet külpolitikája ismét megváltozott. Magyarország 1922. lépett be, kilépett 1939. április 11. A második világháború kitörése után a N. formailag ugyan nem oszlott fel, tényleg azonban minden működése megszűnt.

Néptáplálkozás. Az emberi test felépítéséhez és fenntartásához fehérjékre, szénhidrátokra és zsírokra van szükségünk. Fehérjékből (hús, tojás, sajt, növényi fehérjék) a felnőtt dolgozó ember a munka termélete szerint napi 30—100 gr-ot, szénhidrátokból (cukor, keményítő) 500 gr-ot, zsírokból (zsír, vaj, olaj) 50 gr-ot igényel. Nem nélkülözhetjük a vitaminokat

sem, amelyek minden friss és jól elkészített növényi s állati tápszerben kellő mennyiségben fordulnak elő. Ezelőtt a felnőtt emberek tápláléka általában húsból, durván őrölt lisztből és alkoholból állott. Ma a tápszerek és elkészítésük sokfélesége részint javított, részint rontott a tömegek élelmézésén. Állandó felvilágosító munkával nagy eredményeket érhetnénk el. A teljes magból készült búza-kenyér (fehérjék, keményítő, sok B1 vitamin), a disznóhús, a belsőrészek (máj, tüdő, lép, velő, gyomor, pacal), szalonna, pácolt és füstölt heringek, a burgonya, jól eltartott friss és savanyított káposztafélék, retek, bab, borsó, lencse, paradicsom, a nálunk mindenütt bőven termő csipkebogyóból készült íz (igen sok C vitamin), tészta, méz s az időszaki gyümölcsök teljes értékű s aránylagosan olcsó tömegélelmézési cikkek. A téli tápszerek vitaminszegénysége miatt fontos volna, hogy az eddig csak a falusi nép között elterjedt, nagy tápértékű és vitamintartalmú u. n. malátás ételeket, — amelyeket csirázott gabonából készítenek (csirámálé, csirpité, költés, köttes, szaladás, birváncs, birócs) — a városi lakosság is megismerje és megszeresse (igen sok B és B1 vitamin).

Nineties, Momcsilo. Jugoszláv politikus, *1876, Belgrád. 1903. a belgrádi egyetemen a pénzügyi jog nyilvános rendes tanára. 1920. kereskedelmi miniszter. 1921 dec.—1926 április külügyminiszter. Szimovicsnak,

a váratlan fordulattal trónra lépő II. Péter király miniszterelnökének kormányában 1941 márc. 27. külügyminiszter.

Nitti, Francesco. Olasz politikus és tudós, * 1868. A klaszszikus liberalizmus híve, már családi hagyományai szerint is: nagyapját, mint liberális karbonárót 1861. Nápolyban meggyilkolták, apja garibaldista volt, apja két fivérét 1848. száműzték. N. 1893. a nápolyi egyetemen a közgazdaságtan professzora. 1903. képviselő. 1919 jún. 22. Orlandó utódaként miniszterelnök: leszereli a hadsereget, választójogi reformot hoz, amnesztiát hirdet, a caporettói visszavonulás miatt nyugdíjazza Cadorna tábornokot. Kül- és belpolitikai nehézségek miatt 1920 jún. 9. lemond. 1923 nov. elhagyja Olaszországot; azóta felváltva Párisban és Zürichben él. Mintegy 40 műve közül magyarul megjelent: Nincs béke Európában (1921), Európa hanyatlása (1924), A béke (1925) és Bolsevizmus, fasizmus, demokrácia (1928). Két fő munkája: «Pénzügytan» és «A demokrácia», mindkettő franciául.

Nobel-díj. Alfred Nobel svéd vegyész alapítványa azok részére, akik az emberiségnek a legnagyobb hasznot hajtották. Nobel utálta az ügyvédek, ezért végrendeletét egyedül fogalmazta meg és elfelejtett benne jogi személyt, mint örököst feltüntetni. Unokaöccsei pörrel fenyegetőztek, míg a svéd állam magára vállalta a közvetítő szerepét és négy évvel halála után, 1900 június 29. törvénnyel meg-

alkották a Nobel-díj statutu-mait. A végrendelet értelmében a fizikai és kémiai díjat a Svéd Tudományos Akadémia osztja ki, a fiziológiát a stockholmi Karolinska Intézet (Orvosegyetem), az irodalmi a stockholmi Akadémia, a békedíjat a norvég Storting (parlament) öttagú bizottsága. Az alapítvány vagyonának legnagyobb része a Nobel alapította Bofors-művek, Svédország legnagyobb fegyvergyárának részvényei. Egy-egy díj összege 115.000 és 160.000 svéd korona között ingadozik, az alapítvány évi jövedelmétől függ. Egy alapszabálmódosítás értelmében a jutalmazottnak a díjat személyesen kell átvennie. A ki nem adott díjakat az alapítvány vagyonához csatolják és részben tudományos kutató-sok támogatására fordítják. Hitler rendelete következtében német állampolgár N.-at nem fogadhat el. A díjnak eddig egyetlen magyar nyertese van: Szent-Györgyi Albert, fiziológia, 1937.

Női választójog a nők politikai tevékenységének legfontosabb eszköze. A nők egyenjogúsításáért és szociális jogaiért vívott küzdelem során egyre világosabbá vált az a felismerés, hogy politikai eszközök és első-sorban a N. nélkül nem érnek el eredményeket. E felismerés és ennek következtében a N-ért folytatott harc a XIX. század második felének nagy történelmi eseménye. A világháborúig, amely a XIX. század ezirányú küzdelmeinek befejezője volt, 9 észak-amerikai állam, Ausztrália, Finnország, Norvégia lép-

tették életbe a N.-ot. Az első világháborút követő társadalmi mozgalmak eredményeként a legtöbb civilizált állam megadta a választójogot a nőknek. Figyelemreméltó tény, hogy az európai demokrácia példájaként szereplő Svájcban és Franciaországban nincs N. Ezzel szemben Anglia 1928-ban kiterjesztette a N.-t a 21 éves alsó korhatárig. A magyar rendi alkotmány köznemesi és főnemesi választócsoportjában az özvegy nő közvetve, megbízottja útján vehetett részt, ezt a rendkívül korlátozott jogot is megszüntette azonban az 1848. évi V. t.-c. Az első világháború alatt 1917. benyújtott választójogi tervezet foglalkozott ismét a nők országgyűlési választójogával, majd az 1918. évi I. néptörvény a férfi-választójoggal egyenlő feltételekkel adott választójogot a nőknek is. E törvény gyakorlati alkalmazására a bekövetkezett események miatt nem került sor. Az 1919. évi 5985. M. E. rendelet nagyjából a néptörvény rendelkezéseit ismételte s ennek alapján jutott be első ízben nőképviseelő a képviselőházba. Egy rendeleti és két törvényi rendezés után ma a magyar női választójog általánosságban 30 éves életkort, hat elemi végzettséget, önálló keresetet követel a nőtől. Irni-olvasni nem tudó nő csak akkor választó, ha legalább három élő gyermeke van. Középiskolát végzett nő 26 éves kortól, egyetemet végzett nő korhatár nélkül választó, ha az egyéb feltételeknek megfelel. A világháború utáni új

irányzatok egyes államokban a parlamentárizmus megsemmisítésével a N.-ot is megszüntették s a nők elől még azokba a testületekbe való bejutást is elzárták, amelyekkel a népakarat kialakulásának látszatát óhajtják bizonyítani.

Nőmozgalom szervezett társadalmi tevékenység a nők egyenjogúsítására. A 19. században a megerősödött és a nő munkáját fokozottan igénybevevő kapitalista termelő rendszerben egyre élesebben jelentkezett annak a ténynek igazságtalansága, hogy a nő jogai korlátozottabbak, számos munkaterület el van zárva előle, munkáját azonos érték mellett is alacsonyabban díjazták, a társadalmi munkára való előkészítése és képzése alacsonyabb színvonalú, mint a férfié. A N. az a küzdelem, amely egyfelől megismerteti a nőt az új termelőviszonyok alapján reáharulók kötelességeivel és a megillető jogokkal, másfelől e kötelességek teljesítése, valamint e jogok megszerzése céljából a megfelelő társadalmi közvéleményt kialakítja és a szükséges törvényhozási tevékenységet megteremti. A nők egyenjogúsításáért való harc Északamerikából indult ki, ahol ennek az irányzatnak kedvezett a nőhiány és segítették a rendkívüli teljesítmények is, amelyekkel a «pioneer woman» a telepesek munkájában résztvevett. Politikai, gazdasági és társadalmi felszabadításra irányuló törekvéseik az európai nők között is gyorsan visszahangra leltek. A 19. század

második felében a N. már hatalmas, országhatárokon és tengereken átnyúló szövetségekben tevékenykedik. Legnagyobbak közöttük az International Council of Women, az International Alliance for Women Suffrage, az első világháború idején alakult International Women's League for Peace and Freedom. Legérdekesebben a háború után alakult Open Door szövetség, amely az egyenjogúsítás követelésében odáig megy, hogy minden nővédelmi rendszabály és tilalom megszüntetését követeli, mert szerinte ezek az intézkedések akadályozzák a nőket az egyenlő feltételű munkavállalásban. A munkásmozgalom a nemek egyenlőségének elvi alapján áll, ezért nőmozgalmi csoportjai agitációs és organizációs szervek, amelyeknek célja, hogy a szervezetlen munkásnőt a politikai vagy szakmai mozgalom keretébe beállítsák. Egyúttal a nemek szerint meg nem osztott egységes mozgalom véleményező szervei nőket érintő állásfoglalások esetén.

Nyersanyagéhség. Nyersanyagban szegény országoknak az az igyekezete, hogy ezt a hiányukat pótolják. Ez történhet hódítás, gyarmatosítás, gazdasági terjeszkedés vagy kereskedelmi szerződések útján. Újabban egyes nyersanyagszegény országok a «proletárnemzet» jellegét hangoztatva követelik a világ nyersanyagkészleteinek új felosztását. Azt hirdetik, hogy ily módon nemzetközi térre terelik az osztályharcot, noha egyébként a marxizmus ideológiáját teljes

egészeben elvetik. Az egyes országok közötti külpolitikai ellentéteket természetesen nem lehet az osztályharc megnyilatkozásának tekinteni, hiszen az osztályrétegeződés minden államban megvan s nincsenek egységesen «proletár»-népességű államok. A nyersanyagkérdés imperialista megoldásának kísérleteivel szemben utalni lehet arra a közgazdasági tételre, hogy a nyersanyaggal bőven ellátott országok kénytelenek exportálni, hogy gazdaságilag össze ne ropanjanak. A kérdés tehát békés úton oldható meg. (< Szegény és gazdag országok.)

Nyilaskereszt négy végén egy-egy nyílhegygel ellátott kereszt, a magyarországi szélsőségesen nacionalista mozgalom jelvénye. E mozgalom eredetileg a svastika jelképét használta. Amikor azonban a külföldi pártjelvények használatát betiltották, a keresztény és pogány magyarság hagyományait jelképező Ny. jelvényt találták ki. < Magyar nemzeti szocializmus.

Nyitott ajtó (open door) alatt a Kínával folytatott kereskedelemben való egyenlő részvétel jogát értik minden érdekelt állam számára. A világháború után a szó a népszövetségi jogban új tartalmat kapott. < Mandátumos területek.

Nyugatosság a XX. század elején induló nagy magyar irodalmi forradalom vezetőinek, a Nyugat folyóirat körül csoportosuló íróknak jellegzetes magatartása. A Ny. az erősen feudális jellegű századelejei Magyarországgal szemben a polgáro-

sult Nyugateurópa szeilemét képviselte. A Ny. legfőbb jellegzetességei: a szellem teljes szabadságának tisztelete, sőt az egyéni vélemény különleges értékelése, a demokrácia és a feltörő munkásmozgalom iránti rokonszenv. A Nyugat az alakuló magyar polgári osztály képviselője volt, eszményei ennek megfelelően a polgárság eszményei. A forradalmak bukása után a Nyugat magatartása megváltozott. Számos írója részt vett a forradalomban és kénytelen volt elhagyni az országot, vagy bűnbocsánatot szerezni régi magatartására. A szabad polgári osztály, a folyóirat legbiztosabb támasza szintén háttérbe szorult, és ez is éreztette hatását. Ugyanakkor a rendkívüli sajtorendszabályok, amelyek új lap alapítását megnehezítették, bizonyosfokú monopóliumot biztosítottak a meglévő lapvállalkozásoknak. A Nyugat magatartása így szükségszerűen megváltozott. Kénytelen volt megalkudni a körülményekkel ugyanakkor, amikor monopóliumhelyzete folytán a lap pillanatnyi tulajdonosainak hatalma jelentékenyen megnövekedett. Az új Ny. mindenekelőtt a politikától elfordult, célzatosan nem-politizáló «tisza irodalom» eszményét hirdette, az irodalmi irányt pedig az éppen birtokon belül lévő szerkesztők ízlése határozta meg. Az új Ny. politikai magatartása így egy habitsi akadémizmus és a politikátlanlás (néha esztéta-jellegű politizálás) lett. A Ny. hagyományainak kor-

szerű felélesztését kísérelte meg a harmincas évek derekán az u. n. < urbánus irodalom tábora.

Olaj. < Kőolaj.

Olajpolitika. A kőolaj finomítását, szállítását, szétosztását elsősorban a nagy olajtrösztök és az érdekkörükben lévő vállalatok végzik. (<Royal Dutch-Shell, Standard.) Ezek harca, vagy megegyezése szabja meg az olaj és termékeinek az árát. A szabadkereskedelem alapján álló nyugati hatalmak behozatal útján biztosítják szükségleteiket. Ezzel szemben Németország az önellátással kísérletezik. Ennek módszerei: 1. Olyan olajkutak kiaknázása, amelyek termelése nem gazdaságos. 2. Műbenzin gyártása. 3. Egyéb folyékony tüzelőanyagok gyártása, mint alkoholok (a motalko például 20% alkoholt tartalmazó benzín), a kőszén-kátrányból nyert benzol. 4. Gázok felhasználása motor hajtására, autók faszéngáz-tüzelésre való átalakítása, stb. A német termelés az utóbbi években az egész szükségletnek alább megadott hányadát fedezte: 1931. 23,2%, 1932. 29,2%, 1933. 31,7%, 1934. 32,5%, 1937. 36%, 1938. 34%. Európában csak két ország önellátó olajban: Románia és a Szovjet-Unió. De már az utóbbi önellátó O.-ja csak a gazdaságosság elvének féltetével lehetséges a közlekedési viszonyok miatt. Távolkeleti vidékeire mindig olcsóbb volt kül-

földről hozni kőolajat, mint a kaukázusi medencéből. Valószínű, hogy néhány esztendő múlva Magyarország is saját olajforrásaiból fedezheti teljes szükségletét.

Olasz fasizmus. Általános jellemzését és nemzetközi érvényű elemeit illetően < Fasizmus. Eredetileg a hadviseltek mozgalma volt. Az első világháború végére Olaszország teljesen kimerült. Hatalmas szövetségei szereplésével nem voltak megelégedve, a békekonferencián háttérbe szorult. Olaszországban régi és jól megalapozott szocialista mozgalom volt, amelyen belül a < szindikalizmus fontos szerepet vitt. Az O. felépítésében és lendületében szindikalista, sőt anarkista hatások érezhetők. Vezére, Mussolini, a szociáldemokrácia balszárnyából került át a nacionalista táborba. 1919–20. a forradalmi szocialista megmozdulások ellen a nagytőke támogatásával erőteljesen megkezdődött az O. szervezkedése. A párt jelvénye a fascis, vesszőnyaláb bárdal, a régi Rómában államhatalmi jelvény, innen a párt neve. Csakhamar valóságos polgárháború bontakozott ki. A gyenge és a nép életébe szervesen még be nem illeszkedett olasz demokrácia koalíciós kormányai erőtlenekek voltak a terrorisztikus cselekmények megfékezésére. A közigazgatás és a hadsereg a fasizmus mellé állt, a király nem volt hajlandó a kormány kérésére ostromállapotot elrendelni. 1922 október 28. Mussolini átvette a kormányt

(Marcia su Roma). A hatalom birtokában megkezdték Olaszország átalakítását. Egyideig fennmaradt a parlamentárizmus, a koalíciós kormányokban azonban a többi pártok nem jutottak komolyan szóhoz. A parlament helyébe korporációs rendszert szerveztek, a munkaügyet a < Carta del Lavoro-ban szabályozták, 1929. nagy engedékenységet mutattak a klérus szempontjai iránt, békét kötöttek az egyházzal, Az O. kezdettől fogva tudatosan imperialista volt, a háborút kikerülhetetlen végzetnek tekintette. 1935. elfoglalták Abessziniát, a Népszövetség életbeléptette a < szankciókat, de hatástalanul. Innen kezdve csak idő kérdése volt a demokráciák és diktatúrák között a háború. 1940. júniusában Olaszország a Harmadik Birodalom oldalán beavatkozott a második világháborúba.

Ossusky, Stefan *1889. Amerikában élt, a világháború kitörésekor Londonban Masaryk munkatársa, a csehszlovák államalkotás után londoni, majd párisi követ. Csehország megszállása után Londonba ment és tagja lett Benes emigrációs kormányának.

Osztfály az a társadalmi csoport, amelynek tagjait a hasonló életszínvonal, a társadalmi vonatkozású magatartások («viselkedés») tipikus hasonlósága és a társadalmi helyzetükről alkotott azonos felfogások (Ö. öntudat) jellemzi. Az O.-ok kialakulásának fő tényezője az egyéni jövedelmek nagyságának

és forrásának a társadalomban kialakuló különbsége. Ennek döntő szerepével függ össze az, hogy az egyén O.-helyzete változhatik (emelkedés vagy súlylyedés, «deklaszálódás»), az O.-kon belül további rétegződéssel, az O.-k között átmenetekkel találkozunk. Az O. fogalmát és jelentőségét először Marx tisztázta. Két O.-t különböztet meg: a polgárságot (kapitalista, vagyonos O.), tagjai a termelés eszközeinek (ingó- és földtőke) tulajdonosai, jövedelmük forrása a vagyon; másik a proletariátus, jövedelmének forrása a munka. Az újabb szociológia Marxból kiindulva fejleszti tovább az O. fogalmát és kiemeli a közép O. jelentőségét. Ez O.-t a kis vagyonnal járó bizonyos függetlenség, de egyúttal munkára való ráutaltság jellemzi és mind az alsó, mind a felső O.-lyal szembeállíthatja. Újabbban sokan elvetik az O. fogalmát és hivatásrendről beszélnek. Ez inkább társadalmi politika, mint a valóság tárgyilagos megállapítása, mert a foglalkozás nem mindig jellemző az egyén társadalmi helyzetére. Példa erre az ú. n. értelmiségiek, kik vagyonuk és érdekeik szerint mindegyik O.-hoz tartozhatnak és tartoznak.

Osztályharc. A társadalom termelési rendjében elfoglalt helyzetüknek megfelelően az emberek különböző csoportjai, az osztályok között állandó küzdelem folyik a javak elosztásáért. A javakért való harc természetesen számos közvetett módon, társadalmi, jogi, szel-

lemi téren megy végbe. Az O. jelenségét mint alapvető történelemmagyarázó elvet a tudományos szocializmus megalapítói, Marx és Engels vezették be a társadalomtudományba. A tőlük származó Kommunista kiáltvány első mondata megállapítja: «Minden eddigi társadalom története O.-ok története.» Az O. az osztályokra tagozódó társadalom szükségszerű járuléka, megszűnése csak az osztály nélküli társadalomban képzelhető el. A marxizmus kutató módszere, a történelmi materializmus a társadalom életének minden területén felderíti az O. nyomait és minden társadalmi jelenséget osztályközi viszonylatokban old fel. Tudományos megismerése az O. állandóan jelenlévő folyamatát tudatossá teszi és a munkásosztályt szervezett küzdelemre ösztönzi, miután eléje tárta, hogy a kapitalista társadalom (és általában minden társadalom) látszólag közömbös jelenségei is egy fennálló társadalmi szerkezet önfenntartásának szolgálatában állanak.

Ottawal egyezmény. Az 1929-ben kitört világgazdasági válság mind az angol ipart, mind a brit dominiumok őstermelését megfosztotta piacai jórésztől. Védekezésül Anglia 1931/32-ben, letérvén hagyományos szabadkereskedelmi irányzatáról, védővámokat vezetett be, ami még az anyaország és a dominiumok egymás közötti kereskedelmét is veszélyeztette. Ezért az érdekeltek 1932-ben a kanadai Ottawában konferenciát tartottak, ame-

lyen egymás áruí részére, más országok áruival szemben, kedvezményes vámokat biztosítottak. Az Ottawában kötött egyezménynek erősen megnövelték a brit birodalmon belüli kereskedelmet, a külállamokkal folytatott kereskedelem rovására, ami hozzájárult a nemzetközi feszültség fokozásához.

Önkormányzat eredetileg a népképviselői kormányzati rendszert jelentette, szemben az uralkodói abszolutizmussal. A népképviselői rendszer kifejlődése óta a kerületi, községi hatóságoknak saját ügyeikben a központi kormányzattól független eljárását nevezik Ö.-nak. A helyi Ö.-ok eleinte főképp a közigazgatásban játszottak jelentékeny szerepet, később a <közüzemek révén jelentékeny gazdasági súlyt nyertek. Az Ö. előnyeit már a korai liberalizmus állambölcselei felismerték. Rámutattak, hogy az Ö., amelyben a polgárok az őket legközelebből érdeklő és általuk legjobban ismert ügyeket intézik, a demokráciára nevelés hatékony eszköze. Úgyszintén megóvjaa a közigazgatást a megmerevedéstől, mert lehetővé teszi, hogy a közigazgatás, az országos törvények keretei közt, a helyi viszonyokhoz alkalmazkodjék. A központi hatalom túlkapásai ellen is hatékony eszköznek tartották az Ö.-ot, amely az államsínyek sikerlehetőségét is csökkenti. Az Ö. előnyeit még az éstatista (<állami beavatkozás) szocialista elmélet legtöbb képviselője is felismeri, sőt a szocialista társadalomban is fontos

szerepet szánnak az Ö.-nak. Véleményük szerint az Ö. ellen-súlyozhatja a központi kormányzat esetleges tévedéseit, másrészt az Ö.-ok egymás közti gazdasági versenye révén a szocialista társadalomban is érvényesülne a verseny és a közületi gazdálkodás valamennyi előnye.

Öntözés és csatornázás, a mezőgazdasági talajjavítás és vízellátás eszközei, amelyekre annál nagyobb a szükség, mennél inkább előrehaladt a talaj kiszáradása, elszikesedése stb. és mennél belterjesebb termelést kíván meg egy ország ellátási helyzete. Az idetartozó munkák sokkal nagyobb kiterjedésűek, mint maga a földek közvetlen öntözésére szolgáló művi berendezkedés és a víznek az öntözött földek minden pontjára való eljuttatását szolgáló csatornázás, mert a víznek az öntözendő területekre való eljuttatása sok esetben nagyarányú ármentesítést, lecsapolást, duzzasztógátákat, vízátemelő készülékeket stb. kíván. Újabban nagyarányú ilyen közmunkákat végeztek Olaszországban («bonifica integrale») és főleg — Rooseveltnél elnöksége alatt — az Egyesült Államokban. Magyarországon legújabban az Alföld öntözésére irányuló nagyarányú többéves tervet dolgoztak ki.

Örökbérllet a < járadékbirotok egyik formája. A bérllet a földbérllő felmondhatatlan tulajdonna mindaddig, amíg a bért megfizeti. A földreform egyik gyakran javasolt módja. Előnye, hogy a földhözjuttatáshoz nem kell nagy tőkét mozgósítani. Az

Imrédy-kormány földreformtörvényében is szerepel. Kétségtelen előnye, hogy a bérlet felmondhatatlan lévén a bérlőnek kifizetődik nagyobb beruházások elvégzése is és az ú. n. rablógazdálkodás értelmetlenné válik számára. Így az Ö. elősegíti a belterjes gazdálkodást. Hátránya, hogy, ha csak a bér nem változik a földérték változásaival (< járadékirtok), vagy a bérlő, vagy a bérbeadó károsodik. Van olyan felfogás is, amely ellenzi, hogy az állam a földbirtokosokat földjük bérbeadására kényszerítse, mert ezzel azt az erkölcsi kötelezettséget is vállalja, hogy a bérlő által esetleg meg nem fizetett bért a közpénztárból megfizeti. Ezért az Ö. helyett a járadékirtok és földértékadó (< földadó) bevezetését ajánlják.

Ötödik hadoszlop. Fogalma a spanyol polgárháborúból származik. A nemzeti felkelők négy hadoszlopban nyomultak előre s képletes kifejezéssel a spanvolok között rejtőző híveiket nevezték Ö.-nak (quinta columna). A szóhasználat utóbb nemzetközivé vált és kiderült, hogy a totális háború módszereinek egy új elemét fejezi ki, mely e módszerekhez szervesen hozzátartozik. A régebbi háborúk egyes kémei helyett újabban csoportosan alkalmaznak ügynököket, valóságos láthatatlan csapattesteket, akik a rombolás, szabotázs, zavarkeltés minden eszközével könnyítik meg a harcoló sereg feladatát. Az Ö. legsikeresebb alkalmazása a világnézeti terjeszkedés alapján lehetséges.

Östehetség. Sajnálatos fogalomzavar tapasztalható az Ö.-ek körül. Oka főként bizonyos kereskedelmi alakulatok és vállalkozók működésében rejlik, mert busás haszon lehetőségét látták megbújni az újveretű szó rejtélyes szimbólikája mögött. Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy más a tehetség és egészen más a kiképzés, tanulás és tanítás útján elsajátított ügyeskedés. A tehetség minden esetben születési adottság, amelynek azonban semmiféle levezethető és lemérhető összefüggése nincs a szülők szellemi képességével. A tehetség tehát Ö. abban az esetben is, ha nem is ajándékozzák meg ezzel a díszítő jelzővel. A divatos fogalomzavar magyarázatát abban találjuk, hogy az Ö.-eknek keresztelt, népi származású ifjak, nyomorúságos körülményeik következtében rendszerint elkallódtak, mert senki nem vetett ügyet rájuk és sorsukkal senki nem törődött. Csakhogy ugyanez történik a másféle származású tehetséggel is, ha meg nem értés és rosszakarat fogadja, ha nyomorúságos környezetben és gyilkos kenyérharcban kénytelen elkoptatni minden erejét. Az Ö.-ek művészi teljesítményei sokszor nem eléggé igazolt értékelését a népi származás romantikája, tehát egy érzelmi mozzanat teszi érthetővé. Az állam és a társadalom kötelessége, hogy minden jelentkező tehetségnek, akárhonnán bukkan is elő, a segítségére legyen. Az a kereskedelmi visszaélés pedig, amely Ö.-ek

piacra dobásával akar busás haszonhoz jutni, épp olyan káros, mint veszedelmes. Az elmúlt években nem egy megdőbentő példáját láttuk ennek. A bereklámozott «parasztzenit» a kereskedelmi szellem nyersen és készületlenül kilökte az irodalmi és művészeti piacra, aminek az lett következménye, hogy művészileg és erkölcsileg is teljesen elbukott. Nem reklám kellett volna neki, hanem tanítás és tanulás.

P

Papen, Franz von, német diplomata. * 1879. Werl (Weszifália.) 1898. hadnagy, 1913. vezérkari kapitány, majd kat. attasé Washingtonban. Lansing államtitkár panaszára visszahívják és megmotozzák diplomáciai csomagját, hogy bizonyítékokat keressenek ellene. A francia, majd török fronton vezérkari tiszt. Résztvett Jeruzsálem elfoglalásában. 1921. centrupárti képviselő és a «Germania» c. lap tulajdonosa. 1932. Brüning bukása után váratlanul kormányalakításra kapott megbízást. Kilépett a centrumból s bár a nemzetiszocialisták ellenzéke mentek, kormányzásával mégis ő készítette elő a talajt Hitler számára. 1933. résztvesz az első nemzetiszocialista kormányban. Bele akarták keverni az 1934. július 30-i SA-összeesküvésbe, de rehabilitálták. Egy hónap múlva bécsi rendkívüli követ, majd nagykövet. Ő adta át Hitlernek Hindenburg politikai végrende-

letét s előkészítette az Anschlusst. Az Anschluss után jutalmul felvették a pártba és aranyjelvényt kapott. Ekkor visszavonult birtokára, innen hívták meg ankarai nagykövetnek.

Parasztság a földjüket maguk művelő kisbirtokosoknak az osztálya, amihez a pontatlan magyar szóhasználat olykor még a földtulajdonnal nem rendelkező mezőgazdasági munkásságot is hozzászámítja. Eredetileg a volt jobbágyokból állott, manapság általában a kisbirtokosokat értik alatta. A múlt századbéli szláv írók, így Tolstoj és Dosztojevskij, valósággal mágius tulajdonságokkal ruházták fel a P.-ot, dicsérték konzervativizmusát, földszerejét, józanságát, erkölcsi tisztaságát és nem csupán nemzetük, de az egész európai társadalom megváltását is tőle várták. Az európai társadalomfejlődés azonban rácáfolt erre a «parasztmessianizmus»-ra. A P. és az iparos osztály között a legfőbb különbség az életmódból adódik: a P. kevésbé intellektualizálódott, mint a városi iparosság; minden más lelki különbség csupán ebből az alaptényből következik. Ahol, mint pl. Nyugat- és Észak Európában, a P. előtt is korlátlan művelődési és gazdasági fejlődés-lehetőségek nyílnak meg, ott a P. mindenben hasonlulni igyekszik a városi elemhez, azaz elpolgárosul. Ilyen jómódú, polgárosult P. Magyarországon is található az u. n. parasztvárosokban (Kecskemét, Hódmezővásárhely, Debrecen stb.); de a

magyar P. túlnyomó többsége még nagyon messze áll ettől a típustól. A vagyonos és művelt polgárosztály szemben a P. jelentősége számában rejlik és különös fontossággal bír az agrárius jellegű keleti Európában.

Parlamentárizmus. A kifejezés általánosabb értelemben a népképviselői szerv keletkezését, működését, jelentőségét foglalja össze. Alkotmánytani szempontból a parlamenti kormányformát értjük alatta, melyben a népképviselői szervnek az államfőhöz képest döntő vagy túlnyomó szerepe van, vagy legalább is a két állami szerv között egyensúlyállapot áll fenn. Ezt fejezi ki az angol jogtétel: «a király a parlamentben», vagyis az angol P. elemei a király és a két ház, nem csupán maga a törvényhozó testület, mint a közkeletű kontinentális felfogás tartja. Az általános mintául szolgáló angol P. a korona és a hűbérurak küzdelméből alakult ki. A P. összes alapelvei itt forrtak ki és innen terjedtek szét az egész világon. P.-ről ott beszélhetünk, ahol az állampolgárok által választott gyűlés részt vesz az állami akarat kialakításában, elhatározásainak és cselekvéseinek irányításában. E részvétel mértéke egyes államok és történeti helyzetek szerint nagyon különböző lehet. A P. jellegét mindazonáltal történeti visszatekintésben nem vitathatjuk el e rendszer még oly korlátozott formáitól sem, amelyek egy adott történeti helyzet lehetőségeinek megfelelő sze-

rény eredményekkel bár, de beletartoztak egy olyan fejlődés irányvonalába, melynek ideális végcélja csakugyan a nép kormányja a nép által a népért, a < demokrácia. A P. mai válsága a demokrácia válságának tünete. Valódi, hatályos demokráciában a legválságosabb külső körülményeket sem használják fel a parlamenti működés szüneteltetésére. A P. ezekben az államokban a valódi és nem jelszóként lobogtatott közérdekű korlátozások között is teljesíti hivatását. A magyar P. 1848. keletkezett. 1867—1918 között külső története eléggé változatos, de osztálytartalma azonos volt. 1920. ült össze először titkos választójog alapján választott törvényhozó testület (nemzetgyűlés), e jogalapját azonban külső körülmények erősen korlátozták. A Bethlen-korszak túlnyomórészt nyílt választójogot létesített. 1939. ismét titkosan választottak.

Paul-Boncour, Jean, francia politikus. * 1873, St. Aignan (Loir-et-Cher). Ügyvéd és újságíró, Waldeck-Rousseau titkára volt. A világháború után a népszövetségi gondolat egyik legfőbb hirdetője. 1924—31. szociáldemokrata képviselő. 1931. pártonkívüli szenátor. 1932. hadügyminiszter, 1933. külügyminiszter. Briand halála óta Franciaország állandó népszövetségi megbizotta.

Pavelics, Ante, Horvát politikus, *1889. Brandina. A jugoszláv belpolitikában Radics horvát parasztpárti vezér híve; Radics 1928 jún. 20-i meggyilkol-

lása után az illegális horvát szeparatista usztasa-mozgalom élére áll. Olaszországban mint emigráns vezeti a horvát nemzeti pártot, amely Radics utódával, a jugoszláv államkeretet elfogadó Macsekkal szemben áll. Az usztasa-mozgalom tagjai Marseille-ban 1934 október 9-én halálosvégű merényletet követnek el I. Sándor jugoszláv király és Barthou francia külügyminiszter ellen, mire a jugoszláv hatóságokkal egyidőben a francia igazságügyi hatóságok is P.-nek, mint értelmi szerzőnek és Eugen Kvaternik nevű diáknak, mint P. franciaországi összekötőjének kiadatását kérik, amit azonban Olaszország megtagad. Az 1941 április 6-i német-olasz-jugoszláv háború kitörése után 1941 április 7-én Rómából kiáltványt intéz a horvátokhoz, akiket elszakadásra szólít fel, majd a Kvaternik tábornok által 1941 április 10. Zágrábban proklamált független Horvátország államfőjeként ápr. 16-án visszatér Horvátországba.

Pál herceg (Karagyorgyevics Pál) *1893. Genfben és Oxfordban tanult. Sokat foglalkozott művészeti és zenei kérdésekkel. Házassága révén rokonságban van a görög és angol királyi családdal. 1934 novemberében, miután Sándor király Marseillesben merényletnek esett áldozatul, a kiskorú II. Péter király mellett régens lett. Kormányzása alatt egyezett meg a szerbek a horvátokkal és szlovénekkal. 1941 márc. 24. a Cvetkovics kormány csatlakozott a

háromhatalmi egyezményhez, másnap Belgrádban államesínyt hajtottak végre, Pál herceg önkéntes száműzetésbe ment.

Pánamerika az amerikai államok 1889. Washingtonban tartott értekezletén öltött először határozottabb formát. Ezen az értekezleten jött létre a P.-i Unió, amely tulajdonképpen nem egyéb, mint az amerikai államok időnként tartani szokott értekezleteinek állandó irodája. P.-ának tehát két szerve van: 1. az értekezlet, amelyet legalább öt évenként tartanak és amelyen az összes államok résztvesznek, a brit dominiomok és természetesen az európai hatalmak kivételével és 2. a szűkebb értelemben vett P.-i Unió, az előbb említett állandó iroda, az államok együttműködésének adminisztrációját intéző titkárság. P. nem jogi jellegű államkapcsolat, mint a Népszövetség, célja és működése kevésbé politikai természetű. Közérthetően leginkább úgy jellemezhetők, mint az államok «társadalmi egyesületét», működésének tartalmi mozzanatait pedig kivált a Népszövetség nempolitikai vonatkozású nemzetközi együttműködésre irányuló feladatkörével (pl. az értelmi együttműködés, nemzetközi szociálpolitika stb.) vehetnők egybe. Általában a Népszövetségnél lazább és rugalmasabb szervezet. Foglalkozik az amerikai államok nemzetközi művelődési, gazdasági és szociálpolitikai együttműködésének előmozdításával, békéltető bírásokkal és egyeztető el-

járások kidolgozásával, a nemzetközi jog kodifikálásával, anélkül azonban, hogy mint a Népszövetség, tagjai között jogi eszközökkel igyekezne tartós kapcsolatot, az együttműködés államszövetség-szerű rendjét létesíteni.

Páneurópa. A P.-mozgalom célja egy európai államszövetség megteremtése. Ennek a szövetségnek, az Európai Egyesült Államoknak javára a tagállamok, vagyis az európai kontinens államai, Oroszországot kivéve, amely másirányú érdekei miatt nem kapcsolható be egy európai szövetségbe, lemondának szuverénitásuk bizonyos részéről. Így az Észak-amerikai Egyesült Államokhoz hasonlóan P. is közös vámhatárral, közös hadsereggel és közös legfőbb kormányzattal bírna. Az Európai Egyesült Államok eszméjének alaptételei a béke megóvása a tagállamok közt, a közös védekezés más birodalmak ellen és a szabadkereskedelem megteremtése Európa országai között. P. gondolata már a 17. században felmerült. Első határozott képviselője Saint-Pierre abbé volt (1658—1743), aki egész életét e nagy terv hirdetésének szentelte. Tanítványai közé tartozott Kant és Rousseau, mindketten P. lelkes hívei. Hugo Victor is hitt P. megvalósításában és műveiben előfutára volt a mozgalomnak, mely azonban szervezett formát csak a világháború után öltött. 1922-ben alakult meg Bécsben Coudenhove-Kalergi gróf vezetésével a P.-szövetség. A há-

ború utáni nemzetközi politika vezetői közül a mozgalomhoz csatlakoztak Masaryk, Benes, Seipel osztrák kancellár, Loebe, a német Reichstag elnöke, Herriot és Briand. A P.-mozgalom legnagyobb sikere az 1929-ben Genfben tartott konferencia volt, ahol Briand javaslatára 27 európai nemzet kormányának képviselői foglalkoztak a gyakorlati megvalósítás lehetőségével.

Pánizlamizmus, valamennyi mohamedán szoros politikai együttműködésére törekvő mozgalom. Végső célja az egységes Izlám birodalom vagy államszövetség megalapítása. Az egész világ mohamedán lakosainak száma kb. 300 millió. A mozgalom elméleti alapjait az Izlám Testvériség Szövetsége (El Ukhuvat el Islamiya) vetette meg. A világháborúban német nyomásra a török szultán pánizlám kiáltványt bocsájtott ki, de sikertelenül. Arab és indiai mohamedánok háborúba indultak török mohamedánok ellen. Amikor Kemal Atatürk eltörölte a szultánságot és laicizálta a török államot, a pánizlám mozgalom Arábiába húzódott át. 1926. a mekkai kongresszuson kalifát akartak választani, de nem tudtak megegyezni a négy jelölt: Hedzazi Hussein, Ibn Saud, Egyiptom királya és Emin el Hussein, Jeruzsálem főmuftija között. Az első kalifák óta nem volt egységes Izlám birodalom és a ma a mohamedán vallású népek között olyan hatalmas a faji különбözőség, a politikai és a gazdasági érdekellentét, hogy egységbe ko-

vácsolásuk kilátástalannak tekinthető. Az utóbbi években a pánszlávizmust egyes mohamedán népek jelszöként használták fel gazdasági és politikai függetlenségük kivívására. 1938. a Szíria és Egyiptom közötti Moslem-konferencia eredménye, hogy Anglia a palesztinai kérdést nem a zsidók, hanem az arabok javára oldotta meg.

Pánszlávizmus az a politikai irányzat, amely a különböző szláv népeket egy állami egységbe akarja összefoglalni. Kezdeti jelentkezése az orosz cárok 18. századi terjeszkedési politikájában volt megfigyelhető: Nagy Péter és Nagy Katalin hódftásaik során az oroszokkal szomszédos szláv népekig érkeztek el és ezeket a nyelvi hasonlóság, vallási azonosság, kulturális pártfogás révén akarták birodalmukhoz kapcsolni, politikai csatlakozásukat elősegíteni. A P. tudatos megfogalmazását azonban csak a 19. század adta meg és Kollár János (1793—1852), a híres tót költő, pesti evangélikus lelkész, költeményei a szláv népek diadalmas jövőjét a P.-ban látták. A P. nemcsak a kisebb népek (csehek, szerbek, horvátok) körében talált számos hívőre, de majdnem az egész orosz értelmiséget is meghódftotta. A cári imperializmusnak ez adta elméleti alapját és az orosz szellem kiválóságai Puskintól kezdve sorra a hatása alá kerültek. Voltak azonban szláv népek, így a lengyelek, amelyeket a P. nem tudott meghódftani, sőt egyenesen ellenségesen álltak

vele szemben. A 19. század végén pedig az egyre erősödő demokrata mozgalmak fordultak egymásután a P. ellen, így Csehországban Masaryk Tamás pártja az önálló, Oroszországtól független cseh államiságban látta célját. — A P. tulajdonképpen megvalósíthatatlan utópia. A szláv nyelvek annyira különböznek, hogy azokat ma már nem lehet egyszerű nyelvjárásoknak tekinteni s alig hihető, hogy az egyik szláv nyelv (pl. az orosz) minden népnél uralomra juthasson. A vallási és kulturális különbségeken kívül nagy érdekellentétek válsztják el az egyes népeket egymástól (pl. a lengyeleket az oroszoktól, kisoroszoktól, csehektől); azonfelül pedig az esetleges pánszláv állami gazdasági és földrajzi szempontból egyaránt nélkülöznél az egység.

Pártok. Az állampolgárok csoportosulásai abból a célból, hogy az állami akarat kialakítását a maguk eltérő érdekeik szerint befolyásolják. Keletkezésük a modern alkotmányos államban elkerülhetetlen és szükséges is. A P. egymással való szembenállása, egymás ellenőrzése s a hatalom átszállása egyikről a másikra nem valami szükséges rossz, hanem a szabadság és felelősség politikai rendjének nélkülözhetetlen működési formája. Létrejöttük különféle elvi szempontok vagy gyakorlati szükségességek szerint történhet. Lehet a P. alakulásának alapja közjogi elv (a régi Magyarország pártélete

a 67-es és 48-as elvek körül kristályosodott ki), egyes társadalmi osztályok érdekei (földműves-, munkáspárt), elméleti politikai törekvés (konzervatív-, liberális-, demokrata- stb. P.). Legmélyebb alapja azonban a P. képződésének a társadalmi osztálytagozódás, a jogi és politikai elvi indokolás is ezt szokta elvont formában kifejezni. P.-ről a szó valóságos értelmében csak ott beszélhetünk, ahol az állampolgárok szabadságjogai intézményesen biztosítva vannak. Ahol a polgárok szabadsága csak papíron van meg, ott a P. csupán feudális és bürokratikus erőik pártszerű alképletei. Ez annak a jele, hogy az illető ország társadalmi fejlődése elmaradt, zökkenőkkel és kihagyásokkal teljes s a kelletlenül elfogadott újszerű formákban a régi tartalom nagyjából változatlan maradt. Az ilyen ál-P. leginkább arról ismerhető fel, hogy nincs közöttük váltogazdaság és hogy a kormány sohasem a parlamentben bukik meg. Az egészséges parlamenti váltógazdasághoz szükséges, hogy csak kevés párt szerepeljen. Az angol kétpártrendszer, amely a háború után sem szenvedett jelentékenyebb módosulást, legjobb példája ennek. Az Északamerikai Unióban is kétpártrendszer van. A P., amelyek e rendszereket alkotják, tulajdonképpen egyszerű keretei az államgépezetet működtető ellentétek mechanizmusának, kontinentális értelemben vett programjuk nincs is, felépítésük és összetételük

különbségei nem lényegesek. Azt a célt szolgálgják, hogy időről-időre bennük öltsenek tesztet azok a szembenálló áramlatok, amelyek kompromisszumai-ból adódik az államvezetés iránya. Él bennük a parlamenti kormányzásnak az a fontos előfeltétele, hogy a P. az állami élet alapelvei felől nagyjából egyetértsenek (az európai kontinens legtöbb államában ez a követelés nem valósult meg) s csak az adott történelmi helyzet konkrét feladatait illetően különböznek. A diktatúrákban kiépített egypártrendszer (< Fasizmus, Totális állam) állampártjai nem valóságos P., hiányzik a P. fogalmi kelléke, hogy más P. működjenek mellette.

Pershing, John J. Az amerikai hadsereg főparancsnoka a világháború alatt. * 1861. Már fiatal korában kiváló katonai és szervezési képességekről tett tanúságot, annyira, hogy 863 tiszti rangelsőségének mellőzésével és átugrásával egyszerű kapitányból nevezték ki hadosztálytábornokká. Küzdött még az indiánok ellen a nyugatamerikai hadjáratok során, majd a spanyol háborúban és a Philippi-szigeteken. A san franciscói nagy tűzvész alkalmával elvesztette feleségét és három gyermekét. 1917 júniusában érkezett Angliába, mint az amerikai expedíciós hadsereg főparancsnoka. 1918. a legnagyobb angol kitüntetések egyikével, a Bath-rend nagykeresztjével tüntették ki, a szövetségesek győzelme után pedig London városa díszpolgárává választotta.

Pétain, Henry Philippe, francia államfő. * 1856, Cauchy à la Tour (Pas de Calais). Gyalogsági tiszt volt. 1914. ezredes. 1915. tábornok, a II. hadtest parancsnoka Arrasnál és Champagne-ban; megmenti Verdunt. 1916. a hadsereg középső szakaszának parancsnoka. 1917. április főparancsnok, 1918. november tábornagy. 1920—31: a hadsereg főfelügyelője. 1932. a légierők főfelügyelője. 1934. Doumergue kormányának hadügyminisztere. Egy ideig rokonszenvez a Tűzkereszt nevű fasiszta mozgalommal. 1939. madridi követ, akinek megbízatását volt tanítványa, Franco tábornok elismeri. 1940. V. 18. a Reynaud-kormány helyettes miniszterelnöke, VI. 17. miniszterelnök, VI. 25. fegyverszünetet kér, VII. 13. államfő. Az összeomlásból újjászületni akaró Franciaországban ugyanazt a szerepet próbálja betölteni, mint Hindenburg Németországban.

Petróleum. < Kőolaj.

Pierlot, Hubert. Belga politikus, * 1883. Cugnon (Luxembourg). Brüsszeli ügyvéd, az első világháborút hadnagyként küzdi végig. 1939. február 24. Spaak utódaként miniszterelnök. Az 1940. május 10-i Hollandia és Belgium elleni német támadás megindulása után francia és brit csapatokat hív be Belgiumba, május 17. kormányával Ostende-ba menekül s amikor III. Lipót belga király saját elhatározásából 1940. május 28. kapitulál, P. a franciaországi Limoges-ba menekült kormányfő és törvényhozással ki-

mondja a király trónfosztását. A jún. 22-iki német-francia fegyverszünet után P. és kormánya Londonba teszi át székhelyét és gyarmatait, valamint hajóhadával folytatja a háborút.

Pius, XII. (Eugenio Pacelli) * 1876. A pápai törvényszéknek működő világi jogászok dékánjának fia. A Vatikán egyetemén filozófiát, teológiát és jogot tanult. 1899 óta pap. 1929. bíboros, 1930. pápai államtitkár, 1939. márc. pápává választották. Mint pápai államtitkár és mint pápa is aktív békepolitikát folytatott.

Plutokrácia eredeti értelmében olyan társadalmi-gazdasági rendszert jelent, amelynek vezetői a vagyonos osztályok. Napjaink szóhasználatában az ú. n. «gazdag nemzetekre» alkalmazott hangulatkeltő kifejezés. (< Nyersanyagéhség, Szegény és gazdag nemzetek.)

Polgárháború. Értelmezése és jelentősége a társadalmi fejlődéssel együtt sokat változik. Érthetjük alatta egész osztályok erőhatalmi szembenállását, de ugyanúgy — különösen régebbi korokban — csupán városok vagy egyes klikkek, családok körüli csoportosulások (a középkori olasz városállamokban), vagy vallások harcát is. A modern P. első példáit a nagy francia forradalomban találhatjuk, s onnan egészen a spanyol P.-ig sok változata fordult elő. A P.-k létrejöttének előfeltétele a központi erőhatalom, különösen a fegyveres erő megbízhatóságának megrendülése, az uralmon lévő rétegek uralmi képes-

ségének meggyöngülése, s a felkelés erőinek akarata a fentálló uralmi formák megdöntésére. A P. régebbi formáinál szinte egy «bravuros» roham (pl. a Bastille lerombolása) elegendő volt kimenetelének eldöntésére, mert egyetlen ilyen fegyvertény teljes egészében leplezte a hatalmon lévők uralmi képtelenségét. A modern korak a P.-ja is «totális». Üzemek, gyárak megszállása, a modern gépezetekhez szükséges nyersanyagok, az élelmiszerek szállításának meggátolása, a sajtó gyors átalakítása, a külpolitikai tényezők figyelembevétele és befolyásolása ugyanannyira a P.-hoz tartozik napjainkban, mint maga a közvetlen fegyveres küzdelem.

Polgárság. A középkorban uralkodó feudális társadalmi rend csak két osztályt ismert el teljesjogúnak, a nemességet és a papságot, a harmadik, a parasztság jobbágyságban élt. A társadalom gazdasági és politikai vezetése teljesen a főpapság és főnemesség kezében volt és ez a két rend kormányozta a születés és a birtok jogán a középkori államot. A kapitalista termelés kifejlődésével azonban a viszonyok megváltoztak. A zárt nagybirtokgazdálkodás helyét elfoglalja a piacra való termelés, jobban kifejlődik a kereskedelem és nagyobb jelentőségre tesznek szert az ipar és kereskedelem gócpontjai, a városok. A városok iparos és kereskedő lakosai alkotják az úgynevezett harmadik rendet, a P.-ot. Növekvő gazdasági hatalmá-

nak megfelelően a harmadik rend a politikai vezetésben is részt akar venni és forradalmi úton vívta ki magának a társadalomban őt megillető helyet. A nagy francia forradalom és a 48-as forradalmak polgári forradalmak voltak és győzelmük nyomán kialakult a polgári, kapitalista társadalom. A harmadik rend, a P. többé-kevésbé birtokosa lett az államhatalomnak. Ma a P. nevében és képviselésében annak legfelsőbb rétege az úgynevezett nagypolgárság osztozik a politikai befolyásban a nagybirtok képviselőivel. Ennek a nagypolgárságnak tagjai a nagytőkés osztály képviselői, gyárosok, nagykereskedők, bankárok, tőkés érdekképviselők vezetői. Ma már majdnem ugyanolyan zárt renddé merevedett ez az osztály, mint a feudális társadalomban a főnemesség és mereven elzárkózik a többi polgári rétegektől, a középosztálytól és a kispolgárságtól.

Politika. Iskolás formula szerint az államkormányzás művészetére oktató ismeretek összege. Valójában a hatalom mindenkori birtokosai épp oly kevésbé iparkodtak ilyen ismeretekhez igazodni, mint ahogy «a történelem az élet tanítómestere» mondásnak sincs semmi gyakorlati érvénye. Nem másit ezen az a körülmény sem, hogy a P. tudományának sok művelője minden korban híven szolgálta az uralkodó hatalmat, elméltetésével az < ideológiák kísérőzenéjét szolgáltatta a valóságos helyzetekhez. Emellett azon-

ban minden korban voltak nem kis számmal önzetlen és hívő lelkek, akik a tökéletes államról, a lehető legjobb kormányformáról elmélkedtek. A P. mint tudomány különböző ismeretkörök érintkezéséből és összetételéből alakul. Társadalmi, jogi és történelmi tudományok egész sora részesedik benne. Mai formájában az újkor előtt nem alakulhatott ki, mert tárgya, a modern állam mint történeti fejlődés során keletkező racionális szerkezet, maga is csak ebben a korszakban keletkezett. Természetesen az ó- és a középkorban is élt egy beláthatatlanul gazdag P.-i irodalom, ez azonban nem szerveződött mai tudományos értelemben vett egységes és zárt ismeretkörre, hanem bölcséleti, erkölcsstani téren, történelmi előadásokban és földrajzi, néprajzi, utazási stb. leírásokban tartalmazott államtani anyagot. A P. tudománya számára az újkor alkotmányos állam kibontakozásához képest elsősorban az államjogtani vizsgálódás kínálkozott. Újabban azonban az állami élet külsőleges jogászai vizsgálata helyett egyre inkább a tartalmi mozzanatok kutatása kerül előtérbe. Bár ez a vizsgálódás elvileg és elsősorban a tények kutatása, a P. kutatója nehezen zárkozhat el a felismert tények értékelésétől és bírálattól. Erre az a körülmény is készteti, hogy rokon vagy éppen azonos jogi szerkezetek és egymáshoz hasonló tényleges berendezések társadalmi funkciója történelmi véletlenek miatt

igen különböző lehet. Bíráló szelleme miatt a P. tudománya retrográd irányzatok előtt nem éppen népszerű. Így pl. a cári Oroszországban egyetemi oktatása egyszerűen tilos volt s a tanárok kénytelenek voltak «szszehasonlító közjog», «bölcséleti államjogtan» és hasonló címek alatt előadni. Pallérozottabb reakciós államokban inkább monopóliumot adnak a hivatalos tudományosságnak, amely aztán olyan áltények felett vitatkozik, mint a középkori tudósok, akik szilfeknek, szalamandereknek és más láthatatlan légköri lényeknek fontos hatásokat tulajdonítottak az egészségre meg a törvényhozásra. A P. tudománya ott virágzik, ahol a hatalomnak kevés rejtegetni valója, a népnek pedig sok beleszólni valója van a kormányzásba.

Politikai bűncselekmények alatt azokat a bűncselekményeket értjük, amelyeket szándékosan a saját vagy valamely idegen állam léte vagy biztonsága, az államfő vagy az állampolgárok politikai jogai ellen követnek el. (List). Ilyenek a felség sértés, hűtlenség, lázadás, izgatás, kormányzósértés stb. Az első világháború után a törvényhozó mind erősebb védelemben részesítette a mai társadalmi berendezkedést és szigorúbban torolta meg az ez elleni támadásokat, különösen, ha azok a társadalmi rend erőszakos felforgatását célozzák. Ezért alkották meg az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló törvényt (1921: III.), amely

amellett, hogy teljesen új büntetendő tényálladékokat állapít meg, újból szabályoz bizonyos a büntetőtörvénykönyvben felállított rendelkezések alá vonható cselekményeket. A nemzetközi helyzet bonyolódása szükségessé tette a hűtlenség újbóli szabályozását, amelynek keretében a törvényben meghatározott esetekben polgári személyek feletti bíraskodást is katonai bíróságokra ruháztak. A büntetőtörvénykönyv a P. egy csoportjára még államfogházat állapított meg, amelynek végrehajtása sokkal enyhébb, mint az egyéb szabadságvesztésbüntetéseké és a közvélemény felfogása szerint sem volt olyan diffamáló, mint a fogház, börtön vagy fegyház. Az újabb törvények ezt teljesen mellőzték és az újabb törvényhozás mindinkább közeledik ahhoz a felfogáshoz, amely a politikai büntetéseket közönséges bűnözőknek tekinti és nem részesíti semmiféle különleges enyhébb elbánásban. Nemzetközi viszonylatban a legtöbb állam a politikai bűnösöknek menedéjogot biztosít és az üldöző államnak nem szolgáltatja ki őket. Ez alól egyes kiadatási szerződések csak az államfő meggyilkolása esetén tesznek kivételt (Anglia és Svájc következetesen megtagadták ennek a záradéknak a felvételét.). Újabban a menedéjogot is többször súlyosan megsértették.

Politikai nevelés. Az ókori népeknél (spártaiak, rómaiak) az ifjúság nevelése során elsősorban a politikai és hadi szem-

pontból fontos készségek kifejlesztésével törődtek. Ezt a nevelési rendszert tulajdonképpen csak a középkori keresztény-humanista felfogás változtatta meg, amely a teológiai és általánosan humanus tudást helyezte előtérbe. Amikor a 19. század folyamán az állami közoktatás Európaszerte kialakult, a régi századok ráhagyományozott humanista tudásanyaga mellett a P. is helyet nyert benne. Az utóbbi évtizedekben fontossága egyre növekedett, a totalitárius államok pedig egyenesen közoktatásuk gerincévé tették és az ifjúságon túl a felnőttekre is kiterjesztették. A P. bizonyos előnyökkel jár a politikai közösség szempontjából: közvetlen kapcsolatot teremt a közösség és az egyedek között, az egyedeket képes a közösség mindenkorai céljának megfelelőleg formálni.

Ponyvairodalom. tömegárúftásra szánt, olcsó, kalandos-szórakoztató irodalom. Meglévő igényt elégít ki, amit bizonyított egyrészt rendkívüli elterjedtsége, másrészt az is, hogy minden korban megtaláljuk a P. jellegzetes formáit. A tüneteket oknak felfogó, jellegzetes korszerű gondolkodás a P.-ban látja a tömegek alacsony átlagos szellemi színvonalának okát. A helyzet éppen megfordított. Az alacsony szellemi színvonal (intellektuálisoknál az időnkénti szellemi kimerültség) megköveteli az e színvonalnak megfelelő olvasmányt. A P. elterjedtsége kétségtelenül visszatetsző társadalmi tünet, megszüntetése

azonban csupán a gazdasági és műveltségi színvonal emelkedésétől és a szellemi szabadság biztosításától várható.

Potemkin, Vladimir Petrovics, szovjetdiplomata, * 1878, nemesi család sarja. Svájcban ismerkedett meg Leninnel. A forradalom után diplomáciai szolgálatba lépett. Több országban követi minőségben működött. 1937. a külügyi népbiztos első helyettese lett. Befolyását Litvinov visszalépése után is megtartotta, sőt növelte. Nagy része volt a német-orosz megneemtámadási szerződés létrejöttében.

Pótanyag. Valamely valódi anyag helyettese. Jellemző tulajdonsága, hogy ha jó és fennmarad, idővel más szerepet tölt be, mint az, amelynek helyettesítésére eredetileg alkalmazták. Idővel valódi anyag válik belőle. Az első selymek és szövetek az állati bőrből készült prémekek pótanyagai voltak, az üveg a vulkanikus kítőréseknél előforduló átlátszó obszidián-ásványt igyekezett utánozni, a papiros a pergamentet. A kezdetleges ember még csak állati és növényi gyógyszereket, festékeket és illatszereket ismert, ma ezek nagy részét vegyi szintézis útján nyerjük.

Proletáriátus. Eredetileg csak az ipari forradalom után kialakult munkásosztályt értették a P. fogalma alatt, tehát azt a gyári munkásságot, amely, miután más birtoka nincsen, kénytelen egyetlen magántulajdonát, munkaerejét áruba bocsájtani. Később a P. fogalma kiterjedt minden nagyüzemben dolgozó munkásra,

aki kizárólag munkaerejéből él és keresete a létminimum körül mozog. Így beletartozik a nagybirtokok cselédsége is, ez az úgynevezett agrár-P.

Proletárnemzetek. (< Nyersanyagéhség.)

Proletkult. Mozgalom a proletárkultúra megteremtésére. Az orosz forradalom győzelme után a forradalom vezetői a polgári művészet és kultúra helyébe a proletariátus művészetét, kultúráját akarták helyezni. Az a mozgalom, amely e cél megvalósítására törekedett, P. elnevezés alatt vált ismeretessé. Állításuk szerint az eddigi művészi alkotások a polgári osztály érdekeinek és szemléletének sajátos termékei s ezért a P.-mozgalom oly műveket szóltatott meg, melyben forradalmár írók a proletariátus életét és harcait dicsérték. Amíg a polgári művészet az egyéniséget állítja érdeklődése előterébe, addig a P. leszámol a «polgári individualizmussal», s a társadalmasult embert, a munkást, a parasztot, a kollektivitást állítja művészetének központjába. Kísérleteztek azzal is, hogy új, a kollektivitás eszményének külsőleg is megfelelő kifejező eszközöket találjanak. Így például az egyéni szaválás helyett szaválókórusokat alkalmaztak. Az orosz kezdeményezésre született mozgalom igen erős hullámokat vetett a weimari Németország baloldali köreiből, Franciaországban, Csehszlovákiában s Középeurópa más országaiban is. A mozgalommal szemben szocialista részről is

számos bírálata hangzott el. Ezek szerint a proletáriátus, mint a polgári társadalom elnyomott osztálya, művészeti, kulturális feladatát csak a szocialista társadalomban töltheti be. Maga a proletár osztályhelyezete folytán nem lehet művészi alkotás tárgya, csak a szocialista, vagy az öntudatosodás felé haladó munkás. E kritikusok P. helyett «szocialista kultúrát» akartak teremteni.

Propaganda (legújabbban elfogadott nyelvtisztító kifejezéssel: hírverés) az a rendszeres és céltudatos törekvés, amely valamilyen közösséget akar befolyásolni olyan célból, hogy meghatározott cselekvésre bírja. A kereskedelmi P. (reklám) javak termelésére, eladására, vételére stb. akar befolyásolni; a politikai P. bizonyos politikai eszmék befogadását és az azok értelmében való cselekvést célozza. Manapság P. nélkül nagyobb kereskedelmi vállalkozás vagy politikai mozgalom el sem képzelhető. Korunk tömegembere valósággal hozzászózott ahhoz, hogy az új kereskedelmi, szellemi vagy politikai megmozdulások őt keressék fel a P. révén. Így az egyén számára csak a választás marad fenn a P.-adta lehetőségek között s mennél kisebb a műveltsége, egyéni ítélőereje, annál meg gondolatlanabban választ. A P. értékét a társadalomtudomány már kellőleg lemérte és rámutatott arra, hogy az csak élményszerű, de nem hosszú hatású lehet. Az emberi haszonnal és értelemmel ellenkező dolgokra a tömegeket

is csak rövid ideig, egy élmény hatására lehet befolyásolni.

Puccs < Államcsíny.

Quadragesimo anno < Keresztényszocializmus.

Quisling, Vidkun, norvég politikus, a német megszállás alatt lévő ország miniszterelnöke. 1940 április 9-éig alig szerepelt a norvég belpolitikában. Az első világháború idején Nansennel együtt több évet töltött Oroszországban és mint aktív katonatiszt, a norvég külügyminisztérium információs szolgálatának egyik megbízottja volt. Az oroszországi bolsevista forradalom kitörése után hazatért és ettől kezdve kevésbé ismert norvég lapokba szélsőjobboldali anti-bolsevista cikkeket írt. 1931. rövid ideig Norvégia hadügyminisztere lett, alig fél éves működése alatt a norvég tiszti- és altisztikar számos tagját szervezte be mozgalmába. 1932. me-renyletet követtek el ellene, majd röviddel ezután a szociáldemokrata munkáspárt akciójára, súlyos botrányok között távoznia kellett. 1933. megalakította «Nasjonal Samling» nevű szélsőjobboldali pártját, amelynek inkább csak a hadseregben voltak hívei, de a választásokon nem tudott mandátumhoz jutni. 1940 tavaszán, a német birodalmi hadsereg skandináviai akciója idején Q. és hívei igen nagy szerepet játszottak. Norvégia elfoglalása után a német hatóságokkal

együttműködő «Nasjonal Samling» vezetőjeként a megszállott ország miniszterelnöke lett.

R

Rabszolgaság, az az állapot, amelyben valamely ember más ember vagy embercsoport személyi jogokkal nem rendelkező tárgyi tulajdona. Ismeretes a rabszolgák felszabadítására irányuló évszázados küzdelem és az is, hogy ott, ahol ez az intézmény meggyökeresedett, nagyon nehéz végleg kiirtani. Így a Népszövetségnek a legújabb időkig foglalkoznia kellett a nyílt és (a kényszermunka leple alatt fenn tartott) titkos rabszolgaság kérdésével. Az olasz-abesszin háború kitörésekor a felek kölcsönösen vádolták egymást ez intézmény tűrésével, sőt támogatásával, de az elmúlt évtizedben még a libériai, nepali, Sierra-Leone-i és más országokbeli rabszolgaság eltörlése is foglalkoztatta az országos és a nemzetközi szerveket. Végleges megszüntetésének nehézsége nem is csupán abban áll, hogy a tulajdonosok érdekeit sérti, ott, ahol a termelési fok még kifizetődővé teszi rabszolgák tartását (ahol nem kifizetődő, ott ez önmagától megszűnik), hanem abban is, hogy a rabszolgák maguk sem kívánják kellő határozottsággal mindenütt felszabadításukat, részben megszokottságból, részben a felszabadítás utáni bizonytalan jövőtől való félelmükben.

Racionalizálás olyan eljárás,

amely csökkenti a valamely cél eléréséhez szükséges munkát vagy költséget. Szűkebb értelemben a R. gazdasági fogalom. 1. R. az, mikor vállalkozók költségmegtakarítás végett gépésítik az eddig kézi erővel végzett termelőfolyamatot. Főleg válság idején törekszenek erre. E vonatkozásban a R.-t a munkásság hevesen bírálja, mint-hogy — legalább is átmenetileg — növeli a munkanélküliséget. 2. R. a munkaerő jobb kihasználására való törekvés, mely a bérkereset útján ösztönzi a munkást a teljesítmény fokozására vagy nagyobb nyersanyag-kímélésre. A gyakorlati lélektan (pszichotechnika) segítségével amerikai mérnökök az úttörői. F. W. Taylor kísérleti időmérések útján megállapította a különböző részmunkák elvégzésének (pensum) átlagos idejét, ezután kapja a munkás az akkordbér egységét, a gyorsabb munkás pedig prémiumot is. Fordnál a felügyelők szerepét a futószalag végzi. Bedeaux francia mérnök az egy percre kiszámított munkamennyiség (B-egység) 60-szorosát kívánja meg a munkástól, ezen felül jutalmaz, alul pedig levonással, sőt elbocsátással büntet. Ez eljárások a vállalkozók érdeklődésével, a munkásoknál ellenzéssel találkoztak, mert az egyéni munkaerőt túlfeszítik, szociális hatásaik erősen vitathatók. Ugrópontjuk a béregység fejében megkívánt teljesítmény-egység reális és méltányos megállapítása. A R. érdekes formája Sztachanov szovjetorosz bánya-

munkás mozgalma (1935—1937). A teljesítmény növelésére maguk a munkások (ú. n. sztachanovisták) kezdeményeznek javításokat. Ösztönző erő itt a nagyobb akkordkereset és a közösség jobb szolgálatáért folyó vetélkedés.

Racionalizmus. A szóhasználat eltérő. Így pl. angolszász országokban vallásellenes mozgalmak neve, míg egyháztörténetesek előszeretettel írnak Szt. Tamás vagy Occam R.-áról.

Általában a gondolkodásnak azt az irányát értik alatta, amely a dogmatikus gondolkodással ellentétben a bizonyítás eszközeit kizárólag az emberi értelemről meríti. A tágabb értelemben vett újkori R. elindítója Descartes. Tanítása: minden igazi tudás azzal az elhatározással kezdődik, hogy értelmi és erkölcsi igazságok megítélését — előítéletekre, dogmákra és hagyományokra való tekintet nélkül — saját gondolkodásunktól, természetes erkölcsi és jogérzékünkől tegyük függővé. Az emberi észnek e képességét a bölcelet magyarázni próbálja. Régi sztoikus elképzelés szerint a természet legfőbb elve ugyanaz, mint ami az emberi értelemben is tükröződik: ezért az, ami a világertélemmel rokon, eszünk előtt nemcsak helyesnek, hanem egyben természetesnek is tűnik. «Az emberek nem szükségyszerűen egyeznek a természettel, csak annyiban, amennyiben az ész szabályai szerint élnek» — mondja Spinoza.

Mai állása szerint a R. csak annak megállapítására szorít-

kozik, hogy az emberi faj fejlődésében egyre több szerep jut az észnek és egyre kevesebb az ellenőrizhetetlen ösztönök uralmának. Mert az emberi természet lényegénél fogva az észnek az ösztönök feletti uralmára törekszik. Ám ész és ösztön nem ellentétes erők. Nem az ösztönök kiirtása, hanem irányuk felismerése és szabályozása a cél. Az anti-R. az észit a természetet kívül helyezi el és a világot két önálló erő: ész és természet ellenséges dualizmusára bontja. A történelmet irracionálisain keresztül szemléli, az irracionális tényezők (ösztön, érzés, intuíció, hagyomány, stb.) szerepét túlozza. A racionális tényezők hatóerejét alábecsüli. Tagadja az ész illetékességét a dolgokról alkotandó helyes ítéleteket illetőleg. Az észnek nincs része a valóság kialakításában, mondja az anti-R. és mégis szenvedélyesen hadakozik a sántáni ész ellen. Szerinte az ész kiöli az emberekből a vitalitást, az intuiciót, elsorvasztja az ösztönöket, megmerevíti a spontaneitást, elpusztítja a hitet; a R. önző egységekre bontja fel (atomizálja) a társadalmat, lerombolja a tekintélyeket és a hagyományokat, megrontja a természet közelségében élő, bensőséges, meghitt «népi» kultúrát; barbár, anyagi, mechanisztikus, szervesen és sötét újkor váltotta fel a primitív korok és a középkor fényességét. Pedig a R. sohasem tagadta az irracionális erők szerepét és bizonyos jogosultságát, társadalmi vonatkozásban megéppenséggel az

alapösztonök minél teljesebb, minél zavartalanabb kielégítésére törekszik. De tényként számol azzal, hogy az embernél — az állattól eltérően — a tudat részvétele nélkül kifejlett működések — örökölt és szerzett automatizmusok, beidegzések — egyre inkább háttérbe szorulnak a tudatos alkalmazkodással és gyors, rugalmas áttekintéssel szemben. Az életnek tudatos célok és a célokkal egyező legmegfelelőbb, legegyszerűbb eszközök szerinti berendezése bizonyára kisebb hibaveszéllyel jár, mint az iracionális erők öntudatlan, szabadjára engedett — bár ízt s színt adó s néha meglepően helyes irányú — cél utáni tapogatódzásai. A R. nem akarja a társadalom fejlődéséből kikapcsolni a multat, az iracionális erőket, nem rombolja le válogatás nélkül a hagyományokat, hanem csak annyiban, amennyiben azokat az észből merített erkölcs ítéldszéke előtt elvetendőnek találja. Általában minden racionalista magatartásban bennfoglaltatik a törekvés a valóság jobbá, észszerűbbé alakítása iránt. A R. nem becsüli túl az értelem képességeit sem. Tudatában van annak, hogy az ész működése végső fokon iracionális, hithez hasonló tételeken, néhány axiómán nyugszik. Vagy egyszerűen az azonosság és különbözőség, a meg egyezés és eltérés megállapításának képességén, azon a gondolkodástani igazságon, hogy egy dolog nem tud lenni és nemlenni egyszerre. Az axiómát a

dogmától mégis az különbözteti meg, hogy az axiómához az okok utáni kérdezősködés legvégén jutunk; korlátot maga az értelem tökéletlensége emel és elvben minden axióma az ismeretek bővülése során felülvizsgálható. A dogma sértetlenségét valamely ész felett álló kényszer biztosítja, melyben hinni kell. A R. szerint az értelem törvényei nagyjából a földkerekség valamennyi emberében azonosak, vagy legalább is túlnyomóan több egyezést, mint eltérést mutatnak. Ha a vélemények mégis oly gyakran különböznek, ennek oka a dogmákon kívül az előítélet, az érdek. «Valahányszor az érdek az ész ellen van, az ember mindig az ész ellen lesz» — mondja Hobbes. Azonos ítéletek felállítása mégsem lehetetlen, ha a vélemények szabadon egyeztethetők és ha sikerül minden egyes szóval világos, egyértelmű fogalmat és minden fogalommal kizárólagos jelentést összekötünk. A R. tehát törekvés egyetemes értelmi közösség és erkölcsi értékrendszer felé és meggyőződése, hogy az emberi együttélés legjobb szabályai mindenkor magából az észből, sőt csakis onnan vezethetők le. Az észből levezetett erkölcs a bennünk forrongó szimpátia- és gyűlöletérzések fékezője. Hívei szerint az erkölcsi R. ilymódon a belátás, türelem és békés meg egyezés vallása. Társadalmi vonatkozásban pedig az erkölcsi, szellemi és anyagi nyomorban sínylődő tömegek segítésére siető ész tana.

Rackievic Vladisláv * 1885. Oroszországban, de lengyel nemzeti család sarja. Ügyvéd volt Minszkben. 1917. megszervezte a Nacpol-t (legfelsőbb lengyel katonai bizottságot) és az I. lengyel hadtestet. Később Pilsudszki mellett dolgozott és több fontos megbízatást teljesített. Mint belügyminiszter a lengyelek világszövetségének megalapítója. Franciabarát politikusa, főcéljának tekintette, hogy Lengyelországot tengeri hatalommá fejlessze. A németbarát külpolitika miatt ellenzékbe vonult. A lengyel összeomlás után 1939. Moszciki köztársasági elnök lemondott a Párisban tartózkodó R. javára. A francia összeomlás után Londonba helyezte át székhelyét.

Reakció a. m. visszahatás. A politikában azokat a csoportokat és csoportműködéseket értjük alatta, amelyek célja egy már meghaladott társadalmi állapot helyreállítása. A mai szóhasználat szerint mindazonáltal nem bármely korszak haladó törekvései ellen feltámadó visszahatást értünk R. alatt, hanem a modern alkotmányos állam kialakulása ellen visszaható társadalmi erőket. A R. fogalmi ellentétpárja tehát nem általában a «haladás», hanem egy bizonyos történelmi korszakon belül érvényesülő haladó törekvések foglalata, amelyeket nem teljes fogalmi pontossággal ugyan, de leginkább a «liberalizmus», «radikalizmus», «progresszió» stb. műszavakkal jellemezhetünk. Tehát nagyjából azokat a haladó törekvéseket von-

hatjuk ide, amelyek az újkori nemzeti államok kibontakozása rendjén megteremtették azt a gazdaság - társadalmi rendet, amelynek jogi kerete a modern alkotmányos állam. Világosabbá válik ez a leírás, ha a haladó törekvések lehetséges ellenfeleit keressük. Az így értett «progresszió» ellenfelei, illetve a R. elemei a < feudalizmus, abszolutizmus és ezek társadalmi részelemei, mint pl. a < klerikalizmus, vagy működései és megnyilatkozásai, mint pl. a szó elítélő értelmében vett < nacionalizmus (nem azonosítható a nemzeti eszmével, amely éppen a modern alkotmányos államot építő haladó törekvések legfőbb eleme). A R. ideológiája és működésmódjai az itt leírt jelenségeknek megfelelően alakulnak. Társadalomtudományi téren a R. az «organikus», «közösségi», < «univerzalista» felfogást hirdeti, a haladó törekvések tanrendszerét «atomizáló», bomlasztónak, hagyományellenesnek, a szervesen nőtt társadalom valóságával szemben mesterségesen konstruáltak tartja. Ellensége a szabadságjogoknak, a nép szellemi felszabadulásának stb. Mindezeket a törekvéseket a haladó tényezők erejéhez mérten több-kevesebb nyíltsággal hirdeti és érvényesíti. Legújában sajtóságoképpen a R. fogalmát a szélsőjobb oldali pártok igyekeznek harci eszközként kisajátítani. A < fasizmus minden változata harcot hirdet a R. ellen. Ennek az oka az, hogy a háború utáni szélsőjobb oldali

tömegerőkre kénytelen támaszkodni, amelyeket forradalmi szölamok hirdetésével kell megnyerni. A valóságban a R. elleni felvonulás nem jár komoly veszedelemmel a feudális-kerikális tényezőkre, legfeljebb arról lehet szó, hogy birtokállományuk egy nem jelentős részét át kell engedniök az újfajta jobboldal kielégítésére. Magyarországon a harmincas évek nyilván mozgalma a külföldi minták szolgai utánzása során sűrűn kirohan a R. ellen, feltűnő azonban, hogy a R. fogalmát egyedül Bethlen István gróf személyére korlátozzák, az arisztokráciát mint társadalmi osztályt nem támadják. Az egyházak ellen, amelyeket a háború előtti radikálisok a R. legfőbb támaszainak tartottak, a magyar forradalmi szélsőjobboldal semmiféle támadást nem intézett.

Reformnemzedék. A rendi Magyarország, a jobbágság s az elnemzetietlenítés ellen harcoló államférfiak körét manapság ezzel az elnevezéssel illetik. E korszak előzményei: II. József reformkísérletei, Martinovics összeesküvése s Kazinczy Ferenc körének nyelvújító mozgalma. Felsőbüki Nagy Pál a magyar nyelv ügyében mondott beszédével indítja el a politikai megújulás mozgalmát. A magyar történelem legnagyobb alakjai fáradoznak a népiesszemzeti Magyarország megteremtésén. A R. kiemelkedő szereplői: Kölcsey Ferenc, báró Wesselényi Miklós, Deák Ferenc, Pulszky Ferenc, báró Eöt-

vös József, Csengery Antal, Kemény Zsigmond, báró Jósika Miklós, Szalay László, Kossuth Lajos. A közfelfogás előtt azonban a kort elsősorban Széchenyi István gr. (1791—1860) neve jelzi és foglalja egységbe. — R. névvel jelölte magát egy bizonytalan alkalmi tömörülés a harmincas években. Tagjai a Bethlen-korszak alatt felnőtt jobboldali értelmiségiek voltak, akik külföldi mozgalmak hatása alatt közelebbről, alig meghatározható «reformokat» hirdettek. Amennyire kijelentéseikből egyáltalában valami tervet ki lehet hámozni, úgy látszik, a totális állami berendezés magyar előfutárjai akartak lenni. Miután időközben az események úgy alakultak, hogy a következetes jobboldali törekvések a kormánypolitikában is érvényesültek, az új «R.» karriervadászai a kormányzat és a nyilas mozgalom határvidékein helyezkedtek el, túllítálva a hivatalos politikát, de ügyelve arra, hogy szélsőséges magatartással ne vágják el útjukat visszafelé.

Rendi állam a késő középkor Európájának állami és társadalmi rendszere. A feudális-mus társadalmában az élethivatás alapul vételével öt nagy csoport alakult ki: a birtokos főnemesség, a papság mint birtokos osztály, a köznemesség, a városi polgárság és a parasztság. E rendi hierarchia végleges kialakulása az uralmi viszonylatok állandóságát biztosította. A világháború utáni korszakban az < univerzalizmus új életre keltette és erőteljesen

terjesztette a 19. század eleji német romantika rajongását a rendiség iránt, amelyet a társadalom «organikus» és igazságsan tagozott hierarchikus szervezetének rendszereként frt le. Gyakorlati hatásaként az oszt-rák fasizmus (< Heimwehr) Ausztriát R.-á alakította. Az államot nyolc foglalkozási csoport szövetségeként szervezték meg, amelyek képviselői természetesen nem az állampolgárok szabad választása, hanem a diktatori szerepet betöltő kancellár kinevezése alapján kapták megbízásukat. Az államfőt a városok polgármestereinek gyűlése választotta volna, a polgármestereket viszont megint csak a kancellár nevezte ki.

Repülőgépanyahajó, úszó tengeri repülőtér, szárazföldi és vízirepülőgépek számára. Amióta a tengeri hadviselésben rendkívül nagy — ha nem is döntő — szerep jutott a légierőnek, illetve a tengeri és légierő együttműködésének, igen fontos szerephez jutottak az átlagosan 20—60 repülőgépet magukkal vívő R.-k. Egyformán szolgálják a védelem és támadás céljait, azaz mind vadász-, mind bombázó-, illetve torpedóvetőgépeket is szállítanak. Jellemzőes konstrukciójuk (fedélzetük egyetlen hatalmas sík terület, amelyen a repülőgépek le-, illetve felszállhatnak), gyenge támadó, és erős védekező feyverzetük (igen sok léghárító ágyú és géppuska) jellemzi ezeket a hajókat a viszonylagos nagy sebesség mellett. Tonnatartalmuk 18.000—28.000 tonna

között ingadozik. A második világháború előtt bizonyos kételkedés fogadta a R.-kat, azonban a háború tapasztalatai bebizonyították, hogy nélkülözhetetlen eszközei az eredményes tengeri hadviselésnek.

Rerum Novarum < Keresztényszocializmus.

Reynaud, Paul, francia politikus. * 1878. Barcelonette (Basses-Alpes). Ügyvéd, résztvett a világháborúban, utána Kolcsak tengernagy szibériai hadseregében szolgált. Mint kitűnő pénzügyi szakértő és tanácsadó ügyvéd, hamar elnyerte a nagyipar bizalmát. Egy ideig a < Comité des Forges tagja volt. 1919. óta kisebb megszakításokkal képviselő. Flandin és Tardieu kormányában a gyarmatügyi, igazságügyi- és pénzügyminiszeri tárcát töltötte be. Erős ellenfele volt a népfront pénzügyi politikájának s ugyanúgy mindenféle kötött gazdálkodásnak. 1940 márc. 20. miniszterelnök. Kormányát kétszer alakította át, az összeomlás után, 1940 jún. 16. lemondott. Az angol szövetség és a végső ellenállás híve maradt mindvégig, mire letartóztatták.

Ribbentrop, Joachim von, német külügyminiszter. * 1893. Wesel a Rh.-ben, apja katonatiszt, régi parasztszármazású család tagja. Grenobleban és Londonban nyelveket tanult. Négy évig önálló kereskedő volt Kanadában. A háborúban önként jelentkezett, sebesülése után a minisztériumban kapott beosztást, résztvett a békedelegációban. Utána visszatért a kereskedői pályára, de ekkor már

politikailag is felhasználta külföldi összeköttetéseit. 1925. adoptálta Gertrud von Ribbentrop, családja nemesített ágának tagja, s azóta von R.-nak nevezi magát. 1930 óta dolgozik a nemzetiszocialista pártban, 1932 óta párttag. Számos külföldi megbízatás után 1936. londoni nagykövet, 1938. külügyminiszter.

Robbanóanyag - kartellek és trösztök. Az első ilyen alakulás kezdeményezője Alfred Nobel, a dinamit feltalálója. 1886. Londonban alakult trösztje 16, főként német és angol gyárat kapcsoló össze. 1887. Párisban alakul egy kartell 8 gyár együttműködésével. A londoni Nobel-tröszt nyereségi együttműködésre lép a Vereinigte Köln-Rottweiler Pulverfabriken nevű szervezettel, 60:40 arányban London javára. Amerika robbanóanyag-gyárainak részvénnyeliségével a Powder Trust rendelkezik, amelyet a Dupont de Nemours and Co. szervezett meg. E négy hatalmas tőkecsoport 1898. alakított világkartellje felosztotta egymás közt a piacot. A világháború kitörésekor a kartellegyezményt formászerint felmondták, valójában az ellenséges államok trösztjei egymás kormányait kölcsönösen elátták hadianyagokkal. Az első világháborút követő időben erről a kérdéstről számottevő leplező irodalom keletkezett (Galtier - Bissière—Lefebvre: Les marchands des canons. Launay-Sennac: Les relations internationales de la Guerre. Lehmann-Rüssbüldt: Die blutige Internationale, stb.) A világháború után

a robbanóanyag-gyárak beleolvadtak a nagy vegyi kartellekbe. 1925. alakult Frankfurt am Main székhellyel az I. G. Farbenindustrie A.-G., 1926. Londonban Sir Alfred Mond vezetésével megalakul az Imperial Chemical Industries Ltd, Amerika vezető kémiai érdekeltsége továbbra is a Dupont de Nemours and Co. Ez a három hatalmas tőkecsoport behálózta a világot.

Rockefeller-alapítvány. John D. Rockefeller amerikai milliomos hatalmas vagyonának egy részét a róla elnevezett alapítványoknak ajándékozta, amelyek ebből az egész világon támogatják a tudományos, kiváltképpen az orvosi kutatást, kórházakat, kutatóintézeteket, klinikákat tartanak fenn, anyagi támogatásban részesítik az egész világon az egészségügyi intézményeket és ösztöndíjakkal segítik a tudományos pályára lépni szándékozókat. A különböző R.-ok összege 530 millió dollárra rúg, ami bármilyen megdöbbentően hatalmas összeg is, mégis csak egy kis része a Rockefeller-vagyonnak, sokkal kisebb, semhogy a vagyon létrejöttének körülményeit igazolhatná. (< Carnegie-alapítvány.)

Roosevelt, Franklin Delano, az Északamerikai Egyesült Államok elnöke. * 1883. A néhai Theodore Rooseveltt volt elnök távoli rokona. Jogot végzett és 1907. ügyvéd lett, majd 1910. New-York állam szenátora. A világháború alatt tengerészeti alállamtitkár, később négy éven keresztül New-York állam kor-

mányzója. Demokrata programmal 1932 novemberében választják először az Unió elnökévé Hooverrel szemben. Erős kézzel avatkozik az Egyesült Államok gazdasági krízisébe, különösen a tőke korlátlan lehetőségeinek megszorítása és a munkásérdekek védelme révén. 1936. választják másodszor elnökké. 1939. áprilisában üzenetet küld Hitler-hez és Mussolini-hez, amelyben tíz évre szóló békeszerződést, illetőleg erre irányuló konferenciát javasol. 1940 novemberében harmadszor választják elnökké — ami példátlan az Egyesült Államok történetében. 1941. elején beteszti és rövidesen megszavaztatja az u. n. <«Lend and lease»> törvényt, amely messzemenő felhatalmazást biztosít számára Anglia és más demokratikus hadviselő államok megsegítésére.

Rosenberg, Alfred, birodalmi vezető, a párt külpolitikai hivatalának vezetője, a Führer megbízottja a párt egész szellemi és világnézeti nevelésére. Balti német család sarja. * Revalban 1893. 1918. Moszkvában szerezte építészmérnöki oklevelét. Revalban rajztanár, majd 1921. megismeri Hitlert és átveszi a «Völkischer Beobachter» szerkesztését. 1937-ig a «V. B.» főszerkesztője, azóta kiadója. 1933. a külpolitikai hivatal főnöke a pártban. Főműve: «A 20. század mítosza», a nemzetiszocializmus egyik evangéliuma. Számos elméleti munkát írt a nemzetiszocializmusról, antiszemizmusról és szabadkőművességről.

Royal Dutch-Shell, a világ egyik leghatalmasabb olajvállalata. A hágai Royal Dutch Petroleum Co. és a londoni Shell Transport Co. Ltd. egyesüléséből keletkezett (1905). A világ kőolajtermelésének negyedrészt ellenőrzi. Foglalkozik termeléssel, finomítással, szállítással és eladással. Érdekkörében lévő petróleumforrások vannak Holland-Indiában, az Egyesült Államokban, Irakban, Egyiptomban, Romániában, Trinidadban, Burmában, Venezuelában s egyéb országokban. Mexikói vállalatait 1938. kisajátították.

Rydz-Smigly Edvard * 1886. Krakkóban jogot hallgatott és festészetet tanult, majd csatlakozott a lengyel védegyesülethez. A világháborúban Pilsudszki lengyel légiójának tisztje vezető pozíciókban. 1918. Lengyelország első hadügyminisztere. Mint a lengyel katonai alakulatok vezetője, előkészítette Vilna elfoglalását. Pilsudszki végrendeletileg kijelölt utódjaként a haderő főfelügyelője és — hivatalos címzés szerint — az elnök után az állam első személyisége lett. 1936. marsallá nevezték ki. A francia-barát politika híve volt. Az 1939. kitört háborúban ő állott a lengyel hadsereg élén. Az összeomlás után Romániába menekült. Internálták, de 1941. Angliába szökött.

Ryti, Risto, a finn köztársaság elnöke. * 1889. Mint fiatal ügyvéd rövidesen a kereskedelmi és bankvilág egyik vezető személyisége lett. A finn köztársaság megalakulása óta mint

a polgári radikális haladópart tagja vesz részt a politikai életben. 1922. pénzügyminiszter lett, 1923-tól pedig 16 éven keresztül a Finn Nemzeti Bank vezérigazgatója volt. Ezalatt az idő alatt ment végbe Finnországban az angol-amerikai tőkeérdekeltségek térhódítása és ennek megfelelően R. gazdasági, majd később külpolitikájában is az úgynevezett nyugati, skandináv irányzat exponense volt. A finn-orosz háború kitörése után az összes pártok támogatásával R. alakított kormányt. Bármennyire is egyetértett Mannerheim intranzigens politikájával, Finnország elsőrendű érdekének tartotta a béke mielőbbi helyreállítását. 1940 márciusában ő írta alá Moszkvában a békét és ettől kezdve az újjáépítés feladatainak szentelte magát. Kallio elnök halála után 1940 decemberében őt választották meg a köztársaság elnökévé.

S

Sajtó tulajdonképpen egy gép neve, de fogalomátvitel útján S.-nak nevezik a nyomdaiparban használatos sajtógép útján előállított termékeket, amennyiben azok időhöz kötve jelennek meg, tehát a hírlapokat és folyóiratokat. Ez a S. majdnem egyidős a könyvnyomtatással. Már a 15. század második felében szokásba jött, hogy a nevezetesebb eseményekről, különösen a háborúkról népszerű, gyakran képekkel díszített röplapokon tájékoztatták

az érdeklődő közönséget. Ezek még rendszertelenül, az eseményekhez alkalmazkodva láttak napvilágot. 1609-ben jelent meg az első hetilap Strassburgban «Zeitung» címmel, ezt tekintetjük a hírlapok őséneke. Anglia első hetilapja csak 1631-ben indult meg «News» címmel és 1643-ban a francia «Gazette», a későbbi «Gazette de France». Az első napilapot Londonban adták ki (1702) «Daily Courant» cím alatt. Magyarországon majdnem egy századnyi késéssel kezdett a S. fejlődni. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején, a valótlan hírek ellensúlyozására, megindították a latin nyelvű «Mercurius Hungaricus» című hetilapot. Az első magyar nyelvű ujságot Ráth Mátyás adta ki («Magyar Hírmondó», 1780), amit azután a hírlapok és folyóiratok egész sora követte. A modern ember életében rendkívüli jelentősége van a S.-nak. Nemcsak a világ eseményeiről tájékoztatja, hanem szépirodalmi olvasmánnyal is el látja, sőt belőle meríti műveltségének jelentős részét is. A műveltség színvonalát méltán szokták a S. elterjedésével szemléltetni: mennél több S.-termék és mennél nagyobb példányszámban jelenik meg, annál műveltebbnek lehet egy társadalmat nevezni. Nagy elterjedtségénél fogva a S. a tömegek irányításának, befolyásolásának egyik leghatékonyabb eszköze; ilyen értelemben szokták mondani, hogy a S. manapság nagyhatalom. Az állami totalitás kiterjesztésével a S. is

az állami funkciók sorába lépett és ügyeinek intézésében egyre nagyobb szerepet nyert a közigazgatás. Ilyen körülmények között legfeljebb követelmény lehet a S.-szabadság, amely a vélemények, nézetek és pártállások szabad nyilvánítása révén kívánja az igazság dialátát biztosítani.

Sajtószabadság szűkített értelemben az a jog, amelynél fogva véleményét mindenki szabadon, nyomtatásban is közölheti. Tágabb értelemben szólásszabadságot, szabad vitatást, szabad bírálatot jelent.

Úgy látszik, nincs más mód arra, hogy a nép saját érdekével tisztába jöhessen, mint a szabad kritika, az emberek szabad véleménynyilvánítása. Politikai, társadalmi kérdésekben ugyanis az egyes embereknek, egyes csoportoknak nem mindig az az érdekük, hogy úgy lássák vagy láttassák a dolgokat, mint ahogy azok tényleg vannak. Csak a szabad kritika világánál tűnnek elő az eltérő vélemények mögött rejtőző különböző érdekek, amelyek a nép vagy a nép többségének érdekét nem mindig fedik. Csak tévedések és okulások révén juthat el az ember igazi érdekének felismeréséhez; a tévedések beismerése pedig a vélemények szabad kicserélése nélkül nem képzelhető el.

A nyilvános és szabad vitatás ilymódon a többség igazi érdeke felderítésére szolgáló eszköz.

A S. szerepe ott fontos, ahol a közhatalmat a néptől származtatják. Az ilyen államokban a közhatalmat gyakorlati tekin-

tély nem jelent megtámadhatatlan jogot, hanem inkább köteleltséget; azt a köteleltséget, hogy a népek valóban hasznára legyen. Ennek eldöntésére, ellenőrzésére pedig mód megint csak egy van: a szabad kritika. A szabad vitatás tehát a helyes tekintélykiválasztás egyedüli észszerű biztosítéka is. (< Te-kintély.)

Igazi érdekével általában a legegyszerűbb ember is tisztába jöhet (a jogtudós Nelson szerint erre ugyancsak az ellenkezőjéről jön rá) és elfogadja azt, amit értelme (bon sens, common sense) helyesnek ajánl. A többség akarata, úgy lehet, mégsem jelenti mindig a többség érdekét. Mesterségesen gyártott előítéletek hályoga zavarhatja az egyszerű ember látását. Elképzelhető, hogy vélt érdekében a szólásszabadságot feleslegesnek vagy egyenesen károsnak mondja és a közhatalmat olyan tekintélyekre ruházza át, akiknek ténykedéseit a szabad vitatás fényénél többé sohasem lesz módjában ellenőrizni. Ezért a szólásszabadság modern törvénye így hangoznék:

Nem nyilváníthatja szabadon véleményét az, aki másnak e jogát el nem ismeri.

Salazar, Antonio d'Oliveira, portugál miniszterelnök. *1888. Santa Comba. Fiatalon a pénzügytan tanára lett a coimbrai egyetemen. 1926 május 28. a katonai államcsfny pénzügyminiszterré emeli, de néhány nap múlva lemond. 1928. Carmona tábornok kormányának pénzügyminisztere. A katolikus poli-

tika képviselője. 1932. miniszterelnökké nevezik ki és hatalmát diktátorsággá szilárdítja. 1933. bevezeti a tekintélyi és korporációs rendszert. Egypártrendszerrel kormányoz és ő maga az elnöke az «União Nacional» pártjának. 1937. sikertelenül merényletet kísérelnek meg ellene. Külpolitikájában Angliához igazodik, de kapcsolatokat létesít a fasiszta államokkal is.

Sarraut, Albert, francia politikus. * 1872. Bordeaux. Ügyvéd, újságíró, a radikális szocialista párt egyik vezetője, többször miniszter, 1933. egy hónapig miniszterelnök. 1936. újabb miniszterelnöksége alatt szállja meg katonailag Németország a Rajna-vidéket. Daladier háborus kormányának a belügyminisztere. Öccsével, Maurice S.-val tulajdonosa a «Depêche de Toulouse»-nak, Franciaország legnagyobb vidéki napilapjának.

Saydam Refik * 1881. Mint Törökország egyik leghíresebb belgyógyász-professzora Inönü első kormányában népjóléti és közegészségügyi miniszter. Újjászervezte Törökország közegészségügyét. Később belügyminiszterré nevezték ki, 1939 óta Törökország miniszterelnöke.

Schacht, Hjalmar. * 1877. Tingleffben, kereskedőcsaládból, anyja Eggers bárónő. 1903. a Dresdener Bankhoz kerül s fiatalon az igazgatóság tagja lesz. 1916 óta a Nemzeti Bank vezetőségének tagja. 1923. a Birodalmi Bank elnöke, megállítja az inflációt, stabilizálja a márkát. 1929. Párizsban aláírja a

Young-tervet, s mert a tervet nem eredeti formájában akarják keresztülvinni, 1930-ban lemond. Régi híve Hitlernek. 1933. újra a Birodalmi Bank elnöke, 1934. mint helyettes gazdasági miniszter elkészíti ú. n. «új tervét», 1935. teljhatalmú gazdasági miniszter, 1937. lép vissza, hogy a négyéves terv vezetése egyetlen kézbe kerülhessen, de megmarad a Birodalmi Bank élén. 1938. Londonban tárgyal amerikai és angol pénzügyi körökkel. Hazajövele után felmentik hivatalától.

Schneider, Eugène, francia nagyiparos. * 1868. Creusot (Saône-et-Loire). Nagyapja 1836. vándorolt be Franciaországba a Saar-vidékről, kohót vásárolt, ágyúgyárat alapított, a krími háború alatt megsokszorozta a vagyonát, képviselővé választotta magát és politikai szerepet is kezdett játszani. A Schneider-Creusot-művek, Franciaország legnagyobb fegyvergyára, 1898. apja halálával Eugène Sch. egyedüli tulajdonába került. Gyerekei beházasodtak a francia arisztokráciába. 1919. megvásárolja a pilseni Skoda-műveket. 1920. megalapítja az «Union Européenne Industrielle et Financière» bankot, amely középeurópai érdekeltségeket szerez meg. (Magyarországon a Hitelbank részvényese.) Sch.-nek óriási láthatatlan politikai hatalma van, bizalmi emberei megszállták a szenátust és a kamarát, jobboldali pártokat szervezett és tulajdonképpen ő buktatta meg az érdekeit sértő népfrentkormányokat. Befolyását az új Fran-

ciaországban is megőrizte. <Két-száz család.

Schuschnigg, Kurt * 1897. Osztrák politikus. Ostmarkische Sturmscharen nevű, mintegy 10.000 főnyi párthadseregével szerepelt a «rendi» Ausztriában. Dollfuss meggyilkolása után kancellár. Az Anschluss óta a nemzeti szocialista rendszer védőőrizetben tartja.

Segédhadihajó. A legkülönbözőbb célú és rendeltetésű tengeri hadijárművek tartoznak ebbe a kategóriába. Tehát: aknarakó és aknaszedő hajók, amelyek esetleg nem is feltétlenül hadihajóknak készültek, hanem csak a haditengerészet céljaira átalakították és különleges felszereléssel látták el őket. Továbbá: a néhány ágyúval vagy légvédelmi fegyverzettel ellátott, többnyire ugyancsak kis halászgözösökből átalakított előőrhajók, parti figyelőgözösök, amelyeknek legfőbb rendeltetése, hogy állandóan figyeljenek egy tengerszakaszt. Ezenkívül: tengeralttjáró anyahajók, amelyek a tengeralttjárók számára szükséges nyersanyagot és élelmiszert szállítják, sokszor meszszre tengerekre és valahol elbujva tartózkodnak, hogy a tengeralttjárók megfelelő időközökben felkereshessék őket és kiegészíthessék készletüket. Végül: gyorsnaszádok, amelyeknek különösen a legutóbbi években jutott fontos szerep. Ezek torpedóvető csövekkel, mélybombavető készülékkel és néhány géppuskával felszerelt, rendkívül gyors, 20—40 tonnás sekélyjárathú motorosok, ame-

lyek egyaránt alkalmasak támadásra, vagy a bűvárhajók elleni védelemre. Ezekon kívül a tengeri nagyhatalmak flottáiban még számos más S. szerepel.

Semlegesség a nemzetközi jogban az az állapot, mikor egy állam egy más államok közt kitört háborúban nem vesz részt. A semleges állam jogos igénye, hogy területét a hadi cselekmények ne érintsék, viszont kötelessége, hogy a hadműveletekben sem közvetlenül, sem közvetve ne vegyen részt. Ennélfogva a S. egységes és merev jogi fogalom, amely nem tűr fokozatokat; az ú. n. jóindulatú S. önellentmondás. Tételesjogi lag az 1907. évi hágai konferencia V. egyezménye szabályozta. Eszerint a semleges államok területén át csapatok és hadianyagok szállítása tilos. Az a semleges állam, melynek területére a hadviselő felek valamelyikéhez tartozó csapatok lépnek, köteles ezeket visszatartani és amennyire lehetséges, a hadszíntértől távol őrizet alatt helyezni el. Így pl. a német-lengyel háború során az egyik hadviselő fél, Lengyelország egyes csapatrészei, magyar területre léptek, ezeket a magyar hatóságok az egyezmény rendelkezéseinek megfelelően internálták. A S. régebbi jogi szabályozásának elvi alapja az egymás mellé rendelt szuverén államok együttműködése volt. A tényleges állapotok változásával a S. jogintézménye lényegesen átalakult. A modern politikai módszerek mellett a régi nemzetközi jogi kategóriákkal gyakran nem lehet meg-

állapítani a háborús beavatkozást. A spanyol polgárháborúban Olaszország «önkéntesekkel» vett részt s csak évekkel később közölték hivatalosan a felvonult hatalmas olasz seregre vonatkozó számszerű adatokat. Ennélfogva ma lehetséges mintegy félhivatalosan háborút viselni. Az ú. n. nemhadviselő állapot, amelyben az illető állam szövetségesének a fegyveres beavatkozásán kívül minden támogatást megad, szintén nem egyeztethető össze a S. klasszikus fogalmazásával.

Seyss-Inquart, Arthur. * 1892. Bécsben szerezte jogi doktorátusát, a háborúban az orosz, olasz és román fronton küzdött, 1921. ügyvéd Bécsben. 1937. ő készíti elő az Anschlusst. 1938. februárjában belügyi és belbiztonsági miniszter. 1938 március 11-én sürgönyben német csapatokat kért Berlinből a rend fenntartása érdekében, aznap este Miklas elnök kancellárrá nevezte ki. 14-én Hitler osztrák birodalmi helytartóvá nevezi ki. 1940 májusában a megszállt holland területek birodalmi biztosa lett.

Sforza, Carlo gróf. Olasz diplomata és politikus, * 1872. Milánó. Diplomáciai pályán működött, 1920. külügyminiszter. Nittivel és Scialoiával együtt helytelenítette a Magyarországgal kötött békeszerződést. 1922. jún. Olaszország párisi nagykövete; a fasizmus uralomra kerülésekor 1922. nov. lemond, majd Belgiumba távozik. 1940-ig Brüsszelben él. 1941. febr. a Londonban megalakult «Olasz Nemzeti Bizottság» elnöke. Mun-

katársai: Don Sturzo, a popolarik (katolikus parasztpárt) egykori vezére, Salvemini és Borgese professzorok, valamint Walter Toscanini. Ugyancsak 1941. febr. e bizottság megbízásából Newyorkba utazik. Könyvet írt a Távól-Keletről és a diktatúráról.

Sikorszki, Vladisláv. * 1881. Tartalékos tiszt volt az osztrák-magyar hadseregben, majd a lengyel légió tagja és Pilsudszki bizalmasa. 1921. a lengyel vezérkar főnöke. 1922—23. öt hónapig miniszterelnök, majd hadügyminiszter. Később szakított Pilsudszkival és Párisba költözött. Lengyelország legyőzötése óta előbb a Párisban, majd Londonban székelő lengyel kormány elnöke.

Simon, Sir John, * 1873, Oxfordban nevelkedett, 1906. liberális képviselő. 1913—1915. főállamügyész, 1915—1916. belügyminiszter, 1917—18. a francia fronton mint őrnagy harcolt. 1922. liberális képviselő, 1931. belépett a nemzeti liberális pártba, 1931—1935. külügyminiszter, majd 1937-ig belügyminiszter, azután a pénzügyminisztérium élére került. A kabinet egyik igen befolyásos tagja, akinek külügyi kérdésekben is fontos a szava. 1939 szeptembere óta a hadikabinetnek is tagja.

Sinclair, Sir Archibald, negyedik baronet, * 1890-ben. 1910. belépett a hadseregbe, a hadügyminisztériumban és a gyarmati hivatalban teljesített szolgálatot 1919 és 1922 között. 1922 óta liberális képviselő,

1931—32. skóciai államtitkár, 1935 óta a liberális párt elnöke. Churchill koncentrációs kormányának tagja.

Smuts, Jan Christian tábornok, Dél-Afrika miniszterelnöke. * 1870. A dél-afrikai háborúban az angolok ellen harcolt és egyike volt a búr béke delegátusoknak Pretoriában 1902. Az angol-búr kibékülés híve, együttműködött Bothával azon, hogy a Dél-Afrikai Uniót, mint a brit birodalom tagját építsék fel. Botha első kormányában 1910. pénzügyminiszter, a világháborúban az angol csapatok parancsnoka Német-Keletafrikában, 1917. tagja a birodalmi hadikabinetnek, jelen van a versaillesi béketárgyalásokon. Több ízben miniszterelnök és vezetője a mérsékelt nacionalista Dél-Afrikai Pártnak. 1924. megbuktatja Hertzog radikális nacionalista mozgalma, de 1934. egyesíti pártját Hertzogéval kompromisszumos alapon. Mint helyettes miniszterelnök állt a háború kitörésekor szemben Hertzog miniszterelnökkel, a szavazásnál 80:67 arányban győzött, Hertzog lemondott és ő vette át a kormányelnökséget.

Spaak, Paul-Henri. Belga politikus, * 1899. A kamarában mint forradalmi szocialista lép fel. 1935. közlekedési, 1936. jún. külügyminiszter Van Zeeland kormányában. 1936. júl. 20. feltűnő nyilatkozatot tesz többek között a Népszövetség ellen, amiért pártja fegyelmi fóruma elé állítja. Ennek következményeként 1937. szept. egy angol-francia közös nyilatkozat ki-

engedi Belgiumot locarnói kötelezettségei alól, mire 1937. okt. német garancianyilatkozat következik Belgium felé. 1938. máj. 14. miniszterelnök és külügyminiszter. A müncheni váltságban, 1938. szept. 9. rádióbeszédet mond: nem tűr idegen átvonulást Belgium területén. 1938. dec. mint külügyminiszter a spanyolországi Franco-kormány elismerésébe belebukik; 1939. febr. 9. a kormány éléről is távozik. A második világháború kitörése után 1939. szept. 4. külügyminiszter.

Standard Oil csoport, Amerika legnagyobb olajvállalata. John D. Rockefeller alapítása. 1911. az antitröszt-törvény következtében fel kellett oszlatni s a kis részvényesek között felosztani. Formailag csak kisebb Standard-vállalatok maradhattak meg, tényleg azonban közös vezetés alatt állnak. A S. érdekeltségei behálózzák az egész világot s a termelés negyedrészt tartják hatalmukban. Érdekeltségei vannak elsősorban az Egyesült Államokban, Romániában, Venezuelában, Dél-Afrikában, Irakban, Dél-Arábiában, Magyarországon. Mexikói vállalatait 1938. kisajátították.

Stanley, Oliver, * 1896-ban, Derby gróf fia, a világháborúban őrnagy volt, számos kitüntetést kapott, 1924. konzervatív képviselő. 1933—34. közlekedési miniszter, 1934—35. munkaügyi miniszter, 1935—37. nevelési miniszter, 1937—39. kereskedelmi miniszter, végül 1940. Hore-Belisha után hadügyminiszter.

Starhemberg, Ernst Rüdiger, Fürst von, osztrák politikus. * 1899. A köztársasági Ausztria ellen felfegyverzi és pénzeli a < Heimwehr-t. Ellensége volt a Németországhoz való csatlakozásnak. Az Anschluss után külföldre ment, Párisban osztrák légiót szervezett, majd a francia összeomlás után Londonban repülőszolgálatra jelentkezett.

Statisztika, a tömegesen előforduló társadalmi és természeti jelenségek megfigyelésének, feljegyzésének, rendszeres csoportosításának és a bennük rejlő törvényszerűségek megállapításának tudománya. Csak a S. segítségével ismerhetjük meg a társadalomban és a természetben végbemenő tömegfolyamatokat, miért is nemcsak a szorosan vett S. tudománya, hanem minden kísérleti tudomány és gazdasági intézmény is dolgozik S.-i adatgyűjtéssel. A társadalom és az állam felismerte a S. fontosságát, a technika vívmányai és a modern közigazgatás pedig egyre teljesebb és gyorsabb S.-i adatgyűjtést és feldolgozást tesznek lehetővé. E munkát külön tudományos intézetek vezetik, de minden hatóságot és magánost is a törvény kötelez az ezen intézetek által kívánt adatok bevallására, illetve saját hatáskörükben való gyűjtésére. A S. a számok tudománya és táblázataiban látszólag könnyen érthetőkké válnak bonyolult, sok okra visszavezethető jelenségek; nem csoda, hogy bármily nagy is e tudomány értéke, a köz-

vélemény némileg mégis túlbecsüli azt. Egyrészt ugyanis a legtöbb S.-i adatgyűjtés helyességét a kívülálló alig ellenőrizheti; másrészt a S. igen alkalmas propagandaeszköz olyanokkal szemben, akik nem tudhatják, hogy valamely táblázat csak egyik oldalát világítja meg egy-egy sokoldalú kérdésnek. Végül vannak olyan erkölcsi és elvi kérdések, amelyek eldöntésére semmiféle statisztika nem alkalmas.

Stimson, Henry L., az Egyesült Államok hadügyminisztere. Napi politikával keveset foglalkozik, tevékenysége a szigorúan katonai természetű szervezési ügyeken kívül főleg külpolitikai téren nyilvánul meg. Elsőrangú szakértője a távolkeleti politikának s már 1932. érezte befolyását abban az irányban, hogy az Egyesült Államok morális rendszabályokat alkalmazzanak Japán ellen. E téren szorosan együttműködik Roosevelt-tel és Hull-el. Nagy része volt a távolkeleti kérdések rendezésére szolgáló úgynevezett Kilenchatalmi Egyezmény létrehozásában. Az európai válság kitörése óta szembefordult az elszigetelődési politikával.

Strasser Otto * 1897. Windsheimban. A háborúban teljesített szolgálata után csatlakozott a német szociáldemokratapárt-hoz. Ebből azonban kilépett és 1925-ben fivérével, Gregorral együtt felvette az érintkezést Hitlerrel és vállalkoztak Poroszország nemzeti szocialista megszervezésére, 1930-ban azonban ellentétbe jutottak Hitlerrel.

ciaországban is megőrizte. <Két-száz család.

Schuschnigg, Kurt * 1897. Osztrák politikus. Ostmarkische Sturmscharen nevű, mintegy 10.000 főnyi párthadseregével szerepelt a «rendi» Ausztriában. Dollfuss meggyilkolása után kancellár. Az Anschluss óta a nemzeti szocialista rendszer védőőrizetben tartja.

Segédhadihajó. A legkülönbözőbb célú és rendeltetésű tengeri hadijárművek tartoznak ebbe a kategóriába. Tehát: aknarakó és aknaszedő hajók, amelyek esetleg nem is feltétlenül hadihajóknak készültek, hanem csak a haditengerészet céljaira átalakították és különleges felszereléssel látták el őket. Továbbá: a néhány ágyúval vagy légvédelmi fegyverzetrel ellátott, többnyire ugyancsak kis halászgőzösökből átalakított előőrs-hajók, parti figyelőgőzösök, amelyeknek legfőbb rendeltetése, hogy állandóan figyeljenek egy tengerszakaszt. Ezenkívül: tengeralattjáró anyahajók, amelyek a tengeralattjárók számára szükséges nyersanyagot és élelmiszert szállítják, sokszor messze tengerekre és valahol elbujva tartózkodnak, hogy a tengeralattjárók megfelelő időközönként felkereshessék őket és kiegészíthessék készletüket. Végül: gyorsnaszádok, amelyeknek különösen a legutóbbi években jutott fontos szerep. Ezek torpedóvető csövekkel, mélybombavető készülékekkel és néhány géppuskával felszerelt, rendkívül gyors, 20—40 tonnás sekélyjárátú motorosok, ame-

lyek egyaránt alkalmasak támadásra, vagy a bűvárhajók elleni védelemre. Ezekén kívül a tengeri nagyhatalmak flottáiban még számos más S. szerepel.

Semlegesség a nemzetközi jogban az az állapot, mikor egy állam egy más államok közt kitört háborúban nem vesz részt. A semleges állam jogos igénye, hogy területét a hadi cselekmények ne érintsék, viszont kötelessége, hogy a hadműveletekben sem közvetlenül, sem közvetve ne vegyen részt. Ennélfogva a S. egységes és merev jogi fogalom, amely nem tűr fokozatokat; az ú. n. jóindulatú S. önellentmondás. TételeSJogi-lag az 1907. évi hágai konferencia V. egyezménye szabályozta. Eszerint a semleges államok területén át csapatok és hadianyagok szállítása tilos. Az a semleges állam, melynek területére a hadviselő felek valamelyikéhez tartozó csapatok lépnek, köteles ezeket visszatartani és amennyire lehetséges, a hadszíntértől távol őrizet alatt helyezni el. Így pl. a német-lengyel háború során az egyik hadviselő fél, Lengyelország egyes csapátrészei, magyar területre léptek, ezeket a magyar hatóságok az egyezmény rendelkezéseinek megfelelően internálták. A S. régebbi jogi szabályozásának elvi alapja az egymás mellé rendelt szuverén államok együttműködése volt. A tényleges állapotok változásával a S. jogintézménye lényegesen átalakult. A modern politikai módszerek mellett a régi nemzetközi jogi kategóriákkal gyakran nem lehet meg-

(munkás-sport, az ú. n. kultúrmozgalom). Szolgáltatásainak természeténél fogva a Sz. jó alkalom a politikai nevelésre és irányításra is. Ez hívta fel a Sz.-ra előbb polgári nevelők, majd az államhatalom figyelmét. A világháború után két irányzata van. Egyik a totális Sz., Olasz- és Németországban. A munkásszervezetek feloszlása után Mussolini 1925-ben alapította meg az Opera Nazionale Dopolavoro c. intézményt, mint a fasiszta párt önálló tagozatát. Működését a pártfőtitkár elnökletével működő főigazgatóság és a tartományi igazgatótanácsok irányítják hivatalnokok útján s kiterjed a testi nevelés és szellemi kultúra minden ágára. Mintájára létesült a nemzeti szocialista Nemzeti Munkaarcvonal önálló tagozataként működő Kraft durch Freude-akció. Méretei még nagyobbak, működése még a munkavédelem egyes vonatkozásait (a munkahely higiénéje és esztétikája) is felöleli. E két intézmény monopóliumot élvez és egyúttal eszköze a politikai propagandának. Először ismerték fel az olcsó tömegutazások jelentőségét s erre nagy súlyt vetnek, propaganda végett is. Másik irányzat az autonóm Sz., a nyugati és északi államokban. Itt az irányítás a munkásszervezetek, ill. társadalmi egyesületek (részben egyházak) kezében van, az államhatalom a Sz.-ban csak mint a szervezetek adminisztratív támogatója vesz részt. A skandináv államokban ezt a feladatot is a

Sz.-szervezetek független (szövetkezeti) csúcsszervei látják el. Magyarországon a szervezett munkásság régi szervezetein kívül 1940-ben alakult a Magyar Gyáripar Szabadidő Szervezete. Munkásainak különböző, a Sz.-körébe vágó szolgáltatásokat nyújtó kb. 120 vállalat tömörül benne a tapasztalatok kicserélése és a meglévő gyári intézmények kölcsönös kihasználása céljából.

Szabadkereskedelem a nemzetközi árucseré leboncolásának kiviteli és behozatali vámtól, tilalmaktól, korlátozásoktól és állami támogatástól mentes rendszere. A XVIII. század, főképp a külkereskedelmet szabályozó, merkantilista rendszerével szemben a fiziokraták, majd Adam Smith a szabad nemzetközi árucseré előnyeit bizonyították. A Sz. elméletét legteljesebben David Ricardo fejtette ki. A teljes Sz. hívei szerint biztosítja a nemzetközi munkamegosztás lehető legmagasabb fokát és így minden ország azt termelheti, amit legelőnyösebben tud előállítani. Ennek következtében a szabad csere valamennyi a cserében résztvevő felet gazdagítja. A Sz. legjelentősebb gyakorlati politikai képviselője Richard Cobden, aki az angol védővámok elleni harcában, amely 1846-ban a gabonavámok lebontásával végződött, rendkívüli agitatori képességgel népszerűsítette a Sz. elveit és Anglián kívül a kontinentális gazdaságpolitikára is erősen hatott. Rámutatott arra is, hogy a Sz. a

nemzetközi surlódások jórészt kiküszöbölt, a nemzetek kölcsönös egymásrautaltságát növeli, így a háborús okokat megszünteti. A Sz. hívei elveik valóra-váltásától a társadalmi-gazdasági kérdések teljes megoldását várták. Velük szemben Marx rámutatott arra, hogy a Sz. csökkentéi ugyan az árszínvonalat, de minthogy a munkabér színvonala mindenkor a létfenntartás alsó határa felé mozog, a munkabér is csökken és így a munkásság nem élvezi a Sz. előnyeit. Ezért csupán azt várja a Sz.-tól, hogy a gazdasági fejlődésnek szerinte a szocializmus felé vezető útját megkönnyíti. Henry George véleménye szintén eltér a Sz. szokásos híveitől. Szerinte a Sz. amennyiben előnyt jelent, ez előnyök folytan a földjáradék emelkedik és így csupán annyiban van változás, hogy a vám-monopólium haszonélvezői helyett a földmonopólium haszonélvezői gazdagodnak a közösség kárára.

Szabadságjogok. Első és világtörténelmi jelentőségű teljes foglalatluk a francia nemzetgyűlés 1789. aug. 26. kelt ünnepélyes nyilatkozata tartalmazza az ember és polgár jogairól. E nyilatkozat közvetlen előzményeit és töredékes mintáit Északamerika bontakozó demokráciájában kell keresni, ahol a 18. századi < természetjog hatásosan egyesült a szerencsésen alakult politikai és társadalmi körülményekkel. Az 1789 óta keletkezett írott < alkotmányok rendszeren tartalmazzák a Sz. többé-kevésbé teljes fel-

sorolását. A Sz. eszméje elleni támadások újabban két oldalról indultak meg és értek el szomorú eredményeket. A marxizmus és kivált legerőteljesebben politizált változata, a < bolsevizmus a modern szociológia szemléletének erősen egyoldalú felhasználásával a Sz.-at relativizálni igyekszik, azokat úgy állítja be, mint egy meghatározott korszak < ideológiai elemeit, amelyek csupán a burzsoázia politikai és gazdasági feltörésének, majd uralmának jelmutatói. (Lenin tömör agitációs formulája: «A szabadság polgári előítélet.»). A < totális állam közjogi formáját magára öltő másik irányzat, a < fasizmus elméletileg nem ilyen igényes, de a gyakorlatban annál határozottabb. Meglehetősen szerény elmélete azt szeretné igazolni, hogy a Sz. csupán az egyén túltengő védelmét szolgálják a közösség rovására. Ez természetesen nem igaz, mert a Sz. rendszere nem csupán alanyi jogokat biztosít, hanem egyben az egyén és társadalom kölcsönösségének tárgyi rendjét is meghatározza. Ezért a Sz. új tételezése és védelme a jövő államának mellözhetetlen alkotó eleme lesz.

Szabadverseny fogalmi tisztaságában olyan társadalomgazdasági rendszert jelent, amelyben az egyén vállalkozási és munkavállalási szabadságát semmilyen állami beavatkozás, köz- vagy magánmonopólium nem korlátozza. Szokványosan az u. n. «liberális» társadalomgazdasági rendszerre értjük, amely

azonban a verseny szabadságát az állami beavatkozás, termelés-támogatás, védővám, monopóliumok sorával korlátozta. A Sz. fogalmát legkövetkezetesebben a < georgeizmus építette ki. E felfogás szerint a verseny szabadságát az állami beavatkozáson kívül a földmonopólium is megköti. A földet kötelezettség nélkül birtoklók és a földtulajdonból kizártak közt ugyanis semmiképpen sem lehetséges egyenlő feltételű verseny. A szocialista felfogás szerint ugyanez áll a tőkés és a termelőeszközökkel nem bírók közti versenyre is.

Szakszervezet. A munkásság gazdasági érdekei megvédése céljából egyesületekbe tömörül. Az első ilyen munkás egyesületek Angliában keletkeztek a múlt század elején, amikor a gépek tömeges alkalmazása az iparban egyre rosszabb munkafeltételekre vezetett. A hatóságok eleinte a munka szabadságának nevében szigorú eszközökkel igyekeztek megakadályozni a munkásság szervezkedését. A Sz. azonban csakhamar a munkásság tömegszervezeteivé váltak és ma már szinte nélkülözhetetlenek éppen a gazdasági rend érdekében. A termelés rendje megkívánja, hogy a munkaadók érdekképviselőivel szemben a munkásságnak is meglegyenek a maga önkéntes fegyelmen alapuló egyesületei, amelyekkel a munkaadók kötelező érvényű megállapodásokat köthetnek. A modern kapitalista államokban alakult Sz.-ek sok helyen, mint a

munkásosztály képviselői, nagy befolyást gyakorolnak az állam politikai vezetésére is. Politikai színezetük szerint többféle Sz.-et különböztethetünk meg. A legteljerjedtebbek a szociáldemokrata párthoz közelálló «szabadszervezetek». Ezek egymás között összeköttetéseket létesítettek nemzetközi téren is. Minden szakmának megvan a maga nemzetközi titkársága. Az összes szociáldemokrata irányítás alatt álló Sz.-eknek központi szervezetük az úgynevezett Második (amsterdami) Internacionále. (Az Első Internacionále 1864—76-ig állott fenn, a második 1889-ben alakult, a világháborúban felbomlott, majd újjáalakult.) Az amsterdami Internacionáléból váltak ki 1919. a bolsevistákkal rokonszenvező «vörös szakszervezeti csoportok», ezeknek Moszkvában van a központjuk. Ez a Kommunista (köznnyelven Harmadik) Internacionále (rövidítéssel Komintern). A katolikus egyház befolyása alatt állnak a keresztényszocialista szakszervezetek, amelyek szintén nemzetközi alapon vannak megszervezve. Az úgynevezett «nemzeti szervezetek» inkább csak a komoly Sz.-i mozgalom megbontására irányuló kísérleteknek tekinthetők, komoly tömegek nem állottak mögöttük és ahol hatalomra jutottak, ott az államhatalom kényszerrendszabályainak köszönhetik létezésüket. Csak ott tudtak szerephez jutni, ahol az államhatalom a többi önkéntes csatlakozáson alapuló szervezetet feloszlatta és őket bírta

meg a munkásság kizárólagos képviselőivel. Az ilyen szervezetek azonban már nem tekinthetők igazi Sz.-eknek, ezek az állami adminisztráció részei.

Szankciók. A népszövetségi egyességokmány 16. cikkelye kimondja, hogy a Szövetségnek azt a tagját, amely az egyességokmány rendelkezéseinek megsértésével indít háborút (< Kollektív biztonság), minden további nélkül úgy kell tekinteni, mintha háborús cselekményt követett volna el az összes tagok ellen. A szerződészegés megállapításával az összes tagokra nézve beáll az a kötelezettség, hogy az ilyen állammal szemben minden kereskedelmi és pénzügyi összeköttetést haladéktalanul megszakítsanak, saját állampolgáraik és a szerződészegő állam polgárai között minden érintkezést betiltsanak. A tagállamok a megvalósítandó pénzügyi és gazdasági rendszabályok végrehajtásában kölcsönösen támogatják egymást, hogy az ezzel járó hátrányokat a legkisebb mértékre csökkentsék. A Sz. alkalmazásának egyetlen esetére az olasz-abesszin háború ügyében került sor. Olaszország 1935 okt. 2. az egyességokmányban foglalt rendelkezések ellenére megtámadta Abessziniát, mire okt. 7. a népszövetségi tanács kimondta a 16. cikkely alkalmazását. A rendelt intézkedések végrehajtását a tagállamok közül csupán Albánia, Ausztria és Magyarország tagadták meg. A Sz. alkalmazása komoly veszteségeket okozott ugyan Olaszország-

nak, de végeredményben félrendszerabálynak bizonyult. Döntő lett volna az Olaszországba irányuló olajkivitel megtiltása, ezt azonban nem rendelték el, mert az olaj jórészt a Népszövetségen kívül álló államokból (Egyesült Államok és Szovjetunió) származott s bár gyakorlatilag a zárlatot végrehajhták volna, a Sz. kiterjesztése esetleg fegyveres összetűzést okozott volna, ettől pedig a tagállamok visszariadtak. 1936 máj. 5. az olasz csapatok bevonultak Addisz-Ababába, mire a Népszövetség júl. 15. felfüggesztette a Sz. alkalmazását.

Szaradzoglu, Sükrü. Török külügyminiszter. * 1888. Matematikaszakos középiskolai tanár volt, majd közgazdasági tanulmányokat folytatott és újságíróskodott Belgiumban és Svájcban. Résztvett Kemál hadjárataiban. Több miniszteri tárca betöltése után 1939 óta külügyminiszter. Igyekszik a lehető legjobb viszonyt fenntartani a Szovjetunióval és Angliával.

Szegedi gondolat. A magyar belpolitika a magyar észjárás hagyományos tapasztalati jellegének megfelelően sohasem törekedett elméleti rendszereségre. A mai magyar politika alapját képező Sz. is csak történeti körülményekből érthető meg. A szegedi ellenforradalom társadalmi összetevőinek és politikai ideológiájának részletes vizsgálata eddig nem történt meg. Személyi tekintetben Szegeden a magyar politika konzervatív elemei gyülekeztek, programjukat azonban jórészt

a radikális progresszív irányok fogalomkészletével fejezték ki. Így állandóan követelték a titkos választójogot, a politikai szabadságok kiterjesztését, a földbirtokreformot, a szegény néprétegek érdekeit felkaroló szociális gondoskodást stb. Szocialista szövegek sem hiányoztak, így pl. Zadravecz püspök templomi beszédeiben a kommunizmussal szemben a «nemzeti irányú szocializmust» hirdette. A bolsevizmus bukása után erőteljes nemzeti irány jutott uralomra, amelyben a Sz. eredeti fogalmazásai kevesebbet szerepeltek. Bethlen István gróf konzervatív rendszere korlátozta a választójogot, a földreformot csak kisebb és kevésbé kielégítő mértékben valósította meg, míg politikai téren a szabad pártrendszer korlátozott formái fennmaradtak. 1932-ben Gömbös Gyula kormányrajutásával kezdődik a háború utáni magyar politikai történet második korszaka. Ebben a korszakban sűrűn hivatkoznak a Sz. ra, ez a kifejezés csaknem minden politikai beszédben előfordul. Természetesen a Sz. gondolat tartalma a változott körülményekhez képest módosul, általában azonban az utóbbi évek törvényhozását úgy tekintik, mint a Sz. teljesebb megvalósítását. A Sz. helpolitikai tartalmát a Dunavölgyére vonatkoztatva külpolitikai téren a < szentistváni állam-eszme egészíti ki, amely a mai magyar államvezetés másik alapelve.

Szegény és gazdag nemzetek.

Ujabb keletű világpolitikai jelző annak a különbségnek az érzékeltetésére, amely az egyes nemzetek — különösen a nagyhatalmak — között lakosságuk számához viszonyított területük nagysága, valamint nyersanyagforrásaik gazdagsága között fennáll. (Angolul: haves és havenots, akiknek van és akiknek nincs.) A szegény hatalmak közé számítják nemzetüket Németország, Olaszország és Japán szószólói, a gazdag hatalmak közé az ú. n. demokratikus hatalmakat, Nagybritanniát, Franciaországot és az Egyesült Államokat. E szempontból ugyan a Szovjet-Unió is gazdag hatalomnak volna tekinthető, de viszonylagos tökeszegénysége, szocialisztikus berendezkedése és a tengelyhatalmakkal szemben tanúsított jóindulatú semlegessége miatt némelyek Oroszországot is a szegény hatalmak csoportjába sorolják. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez a felosztás nem jelenti azt, mintha a szegény, más szóval proletár-nemzetek mai helyzetüket tekintve minden esetben szegényebbek lennének, mint az ú. n. gazdag nemzetek; például az egy főre jutó német jövedelem jóval magasabb volt a háború előtt a francia átlagjövedelemnél, a nyersanyagokban szegény Svájc és Dánia lakosságának életszínvonalára pedig sokszorosan meghaladta a nyersanyagokban rendkívül gazdag Oroszország vagy Brazília népének életszínvonalát.

Szekta, latin eredetű kifeje-

zés, teljes alakjában pars secta, a. m. levágott rész. Azokat a kisebb vallási csoportokat értik alatta, amelyek elvi, szertartási vagy egyházkormányzati okokból a többségi vallástól elszakadtak. A reformáció kora volt a Sz.-k igazi termő ideje s különösen Angliában keletkezett sok Sz. A többségi vallás mindenkor türelmetlenül viselkedett velük szemben, ezért a Sz.-k hívei nagy számban hagyták el Angliát és Amerikába vándorolván a mai Egyesült Államok megalapítói lettek. — Magyarországon a 20. században terjedt el nagy mértékben a szektázás, különösen az alföldi agrárnépesség körében. Gyors sikereinek titkát már a század eleje óta az agrárlakosság társadalmi elégedetlenségében jelelték meg. A Sz.-k közé kell számítanunk a jogilag elismert felekezetnek minősülő baptista felekezetet is, amely az utóbbi négy-öt évtized folyamán egész falvakat hódított meg s ahol a szabad bibliamagyarázat, a tanulatlan embereknek bibliamagyarázókként (papokként) való alkalmazása jellegzetes szektás tünet. Az első világháború előtt a nazarénizmus is rohamosan hódított, de hadsereg-ellenes magatartásáért a közigazgatás elfojtotta. A világháború utáni években a szekták elaprózódtak és több, kisebbarányú mozgalom terjedt el egymás mellett, párhuzamosan, főként a Tisza mentén. Közülük a legtöbb hívőt a 'Jehova tanui és a Szombatosok mozgalma számlálja, az Ördög-

űzők, Pünkösdvárók, Reszketősök, Koplalók stb. kisebb jelentőségűek maradtak. A Sz.-k. hitelvi alapjait, jóllehet nem sokban különböznek egymástól, nehéz lenne pontosan meghatározni, hiszen híveik és papjaik egyaránt tanulatlan emberek, akiktől pontos hitelvi megállapításokat nem lehet várni. A szabad bibliamagyarázat jellemzi valamennyit, amihez a jámborság és néhány erkölcsi erény tisztelete járul; legnagyobb vonzerejük azonban misztikus, fogalmakkal alig meghatározható messzianizmusukban rejlik, ami túlvilági, ritkábban földi boldogságot ígér örökös szegénységben élő híveiknek. A Sz. mint társadalom-morfológiai fogalom túlterjed a vallás határain, politikai, szellemi mozgalmakra is alkalmazható. Társadalomlélektani szempontból Dékány István leírása szerint az jellemzi, hogy a közvetlen napi érdekekkel és a holnap terveivel szemben «a holnapután ábrándjait szövögeti», fő tulajdonsága ehhez képest «az irracionálisok árán való kitarás».

Szekularizáció alatt az egyházi javak állami tulajdonba vételét értjük. Mivel a mai nyugati művelődés kezdetén az egyház volt a legfontosabb társadalmiszervező erő, igen sok olyan feladathoz is hozzájutott, amelyhez való illetékességét a modern állam utóbb nem ismeri el. Ebből az alaphelyzetből érthető egyébként az is, hogy úgyszólván minden korszakforduló idején kisebb-nagyobb mértékű

Sz.-t hajtának végre. A Sz. által eredeti igazolásukat elvesztett vagyontömegeket az állam korszzerűen igyekszik felhasználni. Az egyházi vagyoni igénybevétele különböző szervezeti változásokat is előidéz (szerzetesrendek, egyházi társulatok feloszlata), amelyek szintén komoly hatást gyakorolnak a társadalom életére. Meg kell jegyezni egyébként, hogy a Sz. egyáltalában nem jelenti az egyház virágzásának és társadalmi hatóerejének megsemmisítését. Ellenkezőleg, előfordul, hogy a korszzerűtlen vagyoni jogi helyzet tespedéséből a Sz. valósággal új életre kelti az egyházat. Ez az eset következett be a jelen század elején végrehajtott Sz. után, amikor átmeneti nehézségek után az állami támogatás megszűnt a papságot olyan társadalmi tevékenységre ösztönözte, amely rövidesen ismét számottevő tényezővé tette az egyházat. Franciaországon kívül a huszadik században a Szovjet, Mexikó és Törökország hajtottak végre Sz.-t. A fasiszta diktatúrák kezdeti korszakukban szemben állanak az egyházakkal és számos kényszerrendszabályt léptetnek életbe ellenük, Sz.-ra azonban ezekben az államokban nem kerül sor. Ezek a rendszabályok többnyire egyes személyek, ritkábban egyházi szervezetek ellen irányulnak, a küzdelem főként az ifjúság nevelése körül folyik, ebben a kérdésben a diktatúrák legalább elvileg engesztelhetetlenek. Ha ez ügyben sikerül az egyházakkal megegyezni, attól kezdve a

diktatúra az egyház iránt közömbös és még a vagyon sem érdekl.

Szellemtörténet a történetírás egyik újabb iskolája. 1900 körül terjedt el Németországból a történeti eseményeket szellemi hatóerők (világnézet, vallási vagy filozófiai eszmék stb.) következményeként akarja magyarázni. Tulajdonképpen visszahatásként keletkezett a 19. század ú. n. «pozitivizmusára», amelynek történetírása gyakran lélektelen, belső összefüggés nélküli adatfelsorolássá változott; de csakhamar a Sz. is túlzásba csapott át, emberektől és tényektől elvonatkoztatott üres filozofálás lett, amely az emberi fejlődés magyarázata helyett fogalmi játékokkal bibelődött. Ezért kellett helyét hamarosan átadnia az ú. n. társadalomtörténeti iskolának, amely elsősorban társadalmi és gazdasági szempontok szerint akarja a történeti tények szintézisét felállítani. A Sz. Németországon kívül csak Magyarországon hatott mélyebben; de a művészet és irodalomtörténeten túl itt sem terjeszthette hatását. A nevezetes magyar történetírók, így Szekfű Gyula, Horváth János stb., bár sokat navultak a Sz.-i iskolától, nem nevezhetők kritika nélküli híveinek.

Szentistváni állameszme. Szent István király Intelmeiben olvasható ez a mondat: «Gyöngé és erőtlén az egynyelvű és egyszokású ország.» A tétel kétféleképpen értelmezhető. Egyfelől az akkori államkormányzás technikáját, gyakorlatát ér-

tő, külföldről hozott szakszemélyzet fontosságára vonatkozatható, másfelől a középkori birodalmi szervezkedés szokásos módját szem előtt tartva, a nemzetiségi, nyelvi és törzsi különbségek felett álló keresztény monarchia államegységének követelését jelentheti. E kettős értelmű tételből napjaink politikai szóvivői a nemzetiségi politika vezérfonalát munkálták ki. A Sz. eszerint a nemzetiségek békés együttélését hirdeti és ezt az eszmét az első magyar királytól származtatja. Ebből a korát nyilvánvalóan megelőző gondolatból a magyarság vezető szerepe is következik, mivel ez a nemzetiségi béke magyar politikai irányítás eredménye. Az elmélet így történeti jogon kívánja a Duna-völgyében a magyarság elsőbbségét igazolni. A Sz. a magyar politika számára önmagában nyilvánvaló, idegen népek számára természetesen a benne foglalt elvek további részletezésére van szükség. A nemzetiségek az uralmi elv formájában kifejezett együttműködést inkább mellérendelő formában óhajtják, úgy hogy a Sz. értelmezését az integer Magyarország helyreállítása után előreláthatólag ki kell egészíteni az újkori jogfejlődés fogalmi elemeivel és kodifikációs eredményeivel. A Sz. megvalósulásának másirányú előfeltételei a magyar nemzet belső életére vonatkoznak. Ezek a nemzetiségek számára példaadásként kell hogy hassanak, itt kapcsolódik a szorosan vett magyar érdekeken túl-

mutató összefüggésekbe a < szegedi gondolat, amely a Sz. mellett a mai magyarság másik alapszemlélete.

Szimovics, Dusán. Jugoszláv tábornok és politikus, *1883. Részt vesz a Balkán-háborúkban s már az első világháború előtt repülőképzést kap. 1936 a jugoszláv légihaderő főparancsnoka, majd hadseregtábornok és a vezérkar főnöke. A váratlan fordulattal trónralépő II. Péter király 1941 március 27-én miniszterelnökké s egyúttal a légihaderő főparancsnokává nevezi ki. Az április 6-án megkezdett német villámháború 12 nap alatt a szerb hadsereg fegyverletételéhez és Jugoszlávia felbomlásához vezetett.

Szindikalizmus, forradalmi szocialista irány. Főleg Francia-, Olasz- és Spanyolországban volt népszerű. Elveti a politikai tevékenységet, mint a munkás-szabadságharc eszközt s kizárólag gazdasági eszközökkel, szakszervezetek útján törekszik a proletárság felszabadítására. E harcban a Sz. csak olyan eszközök jogosultságát ismeri el, amelyek kizárólag a proletáriátuséi. Ilyenek a «direkt akció», az antimilitarizmus, az általános sztrájk. Nem az állam meghódítására, hanem annak lerombolására törekedett. Ismertebb képviselői: Pelloutier, Lagardelle, Sorel. Legelevenebb mozgalmi formája az u. n. anarcho-Sz. volt, amely elméletileg és gyakorlatilag Bakunin antiétatista anarchizmusával folyt össze. A Sz. szerepe főleg az 1914-es világháborúig

volt jelentős. Magyarországon Szabó Ervin képviselte.

Szociáldemokrácia. A munkásosztály politikai pártja. Végcélja a < szocializmus megvalósítása. Úgynevezett átmeneti programjában azonosítja magát azokkal a gazdasági és szociálpolitikai reformkövetelésekkel, amelyek a mai társadalmi rend elvi alapjait vitássá nem téve javíthatnak a munkásság sorsán. Azoknak a szociálpolitikai reformoknak jórésze, melyek a 19. század közepe óta fokozatosan javították a munkásosztály helyzetét, a szociáldemokrata pártoknak köszönheti megvalósulását. De a munkásosztály érdekében folytatott szociálpolitikai tevékenység nem a leglényegesebb része a Sz. programjának. Közvetlen napi érdekeken túl az egész társadalmi rend átalakítására törekszik. Aszerint, hogy ezt az átalakulást a békés fejlődés révén vagy forradalommal akarja-e megvalósítani, reformista és forradalmi irányzatát különböztethetjük meg. Az utóbbi szellemileg a < marxizmusra támaszkodik. Az első szociáldemokrata pártot Louis Blanc alapította 1840. Franciaországban, de ez a párt ekkor még nem munkáspárt volt, hanem inkább a francia radikális kispolgárság képviselője. A tulajdonképpeni Sz. szülőföldje Németország, ahol a múlt század hatvanas éveiben szervezkedett a munkásság először szocialista elvi alapokon álló politikai pártokba. Marx Károly tanítása nyomán bontakozott ki a Sz. mai

arculata. A világháború után a munkásmozgalom kettészakadt, a Sz.-ból kivált radikális, forradalmi csoportok kommunista pártokba tömörültek és éles harcot folytatnak azóta az általuk reformistának bélyegzett Sz. ellen.

Szociális tanácsadó az Imrédy-kormány által létesített állás. Célja az volt, hogy a < falukutatás művelői tapasztalataikat a vármegyék szociálpolitikai vezetőinek rendelkezésére bocsássák. Az új hivatalnokkar nem mindenben igazolta a kinevezéséhez fűződő várakozásokat, aminek egyik oka lehetett az is, hogy a tanácsadók buda-pesti állásaikhoz, jövedelmeikhez és kereseti lehetőségeikhez is ragaszkodtak, ezért legtöbbjük a fővárosban maradt és onnan tettek időnként szabad idejükben utazást vármegyéjükbe. A tisztség részben hozzájárult a radikális népi mozgalom egyes vezetőinek mérsékeltébbé válásához.

Szocializmus. E kifejezéssel a társadalomtudományban egy bizonyos társadalmi rendet, a közhasználatban pedig az ennek megteremtésére irányuló mozgalmat értik. A mozgalom célja az igazságosság érvényesítése a társadalomban. A Sz. arra törekszik, hogy a tulajdonjogból származó helyzet ne juttasson senkit sem < megszolgáltatlan jövedelemhez és ne tegye lehetővé mások munkájának kihasználását. Ezért a Sz. erősen korlátozza a magántulajdont. A szocialista társadalomban a termelőeszközök nem lehetnek

magántulajdonban, hanem csak is a közösség birtokában és mindenki munkájának mértéke szerint részesül a munka eredményéből. A szocializmusnak egy fajtája, a < kommunizmus még tovább megy és még a fogyasztási javak tulajdonjogát is megvonja az egyes egyéntől. A tökéletes kommunista társadalomban az egyes egyén nem munkája, hanem szükségletei szerint részesülne a társadalmi munka hozamából. Mindezeket az ideális célkitűzéseket nem szabad összetéveszteni a politikai pártok tevékenységével és propagandájával. Ma sok esetben mind a Sz., mind a kommunizmus a politikai agitáció szólamává sülydett, amelynek kevés köze van eredeti jelentéséhez. Társadalomtudományi értelemben a szocialista társadalom egy magasabbrendű társadalmi szervezet, amely célszerűbb berendezkedése és a termelőeszközök magántulajdonának kiküszöbölése révén megvalósítaná a termelt javak igazságosabb elosztását. Miután a Sz.-ban nem a kereslet és kínálat törvényei szabnák meg a termelés mértékét, hanem a szükségletek, nem lennének < gazdasági válságok és nem lenne < munkanélküliség sem. A termelés észszerűbb megszervezése és a rendelkezésére álló óriási termelő erők teljes kihasználása révén az emberiség szükségletei jóval nagyobb mértékben lennének kielégíthetők, mint a mai termelési rendszerben. A Sz. megvalósítására irányuló mozgalmak az < utópistákkal

kezdődnek. Morus Tamás, Fourier, Louis Blanc, Owen Róbert mindnyájan az eljövendő szocialista társadalom képének pontos megrajzolásával akartak híveket szerezni, de e társadalom megvalósítását még nem a tömegmozgalmaktól, hanem a társadalom vezetőinek szabad elhatározásától várták. Gyökeres változást jelent a Sz. történetében Marx Károly fellépése. Műve nyomán (< marxizmus, < történelmi materializmus) a szocializmus megteszi az utat az utópiától a tudományig. Ő és munkatársa, Engels Frigyes tudományos alapot ad a Sz.-nak és megszervezi az érte való harcra a munkásosztály hatalmas tömegeit is. Marxtól és Engelstől kezdve a Sz. és a szociális harcok története egybeesik a munkásmozgalom történetével.

Szociálpolitika rendszere azoknak a gazdaságpolitikai intézkedéseknek, amelyek célja az egyes társadalmi csoportok életszínvonalában mutatkozó különbségek kiegyenlítése. Mint-hogy az életszínvonal különbségei a csoportok (főleg az < osztályok) között feszültséget, nyílt harcot (< osztályharc) idéznek elő, történetileg a Sz. törekvés az osztályharc kieleződésének megelőzésére és a társadalmi béke biztosítására. Az osztályharc nyomása alatt a Sz. a döntőbíróul fellépő államhatalom feladatává lesz, újabbban sokak szerint igazi és lényeges feladatává («szociális állam»). Az életszínvonal különbsége a társadalomnak rendelke-

zésére álló jövedelem (< nemzeti jövedelem) egyenlőtlen elosztásából ered, a Sz. központi feladata így az egyéni jövedelmek kiegyenlítése, részben a munkajövedelem tipikus formájának, a bérnek közvetlen emelése útján, részben pedig a nagy jövedelmek kényszeráldozataiból (közszolgáltatásokból) nyújtandó és a reálbér emelését célzó szolgáltatások (társadalombiztosítás, lakás- és egészségügyi politika, köznevelés) útján. Kiegészíti ezt a munkavédelem, a munkafeltételek kiemelése az egyenlőtlen erejű munkapiaci felek szabad szerződési akaratának köréből. A Sz. eszmekörét a marxizmus liberális-individualista bírálói (J. St. Mill) és a német ú. n. katedraszocialisták (Veiner für Sozialpolitik) építették ki, akik az osztályharc helyett a társadalom békés, erkölcsi reformját tűzték ki célul.

Szociálpolitikai törekvések. A 19. sz. második felében kialakult < szociálpolitika alapgondolatai: a termelés és jövedelemelosztás kapitalista szervezetének alapjait nem érintve megelőzni, ill. enyhíteni a feszültségeket; emelni a bér részesedését a társadalmi termelés hozamában a vállalkozói nyereség rovására. (A. Menger elve: «a teljes munkahozadékhöz való jog».) Az állami szociálpolitika engede érvényesülni a munkapiaci felek és szervezeteik küzdelmét a bérszínvonal kialakításáért (kollektív szerződések), s csak a gazdaság-társadalmi rend alapjait védte a küzdelem elfajulása ellen. A világháború s

az 1929—33-as világválság jelenségei, a tömeg-munkanélküliség hatása alatt kialakult új felfogás szerint a szociálpolitika igazi feladata a tervszerű állami beavatkozás keretében biztosítani mindenkinek a munka lehetőségét. Igazi és kizárólagosságot igénylő megvalósítója az államhatalom. A cél lehet konjunktúrapolitikai: a tömegek fogyasztóképeségének fenntartásával biztosítani a termelés folyamatosságát; de lehet a főcél hatalmi terjeszkedés vagy honvédelmi felkészültség is. Ilyenkor a szociálpolitika a népesedési politikához kapcsolódik. Az új törekvések többek között: társadalmi úton biztosítani a munkaalkalmat («munkához való jog»), mentesíteni a munkát a konjunktúráváltozás kockázatától (hadigazdálkodásra való átmenetben, amely a < fasizmus gazdasági tartalma, ezt a munka kötelességének elve egészíti ki). A kivívható magasabb bérszínvonal helyett az «igazságos» munkabér a követelmény; alsó határát az államhatalom biztosítja (legkisebb munkabér, nálunk az 1937:XXI. t.-c.), mértéke a «tiszteséges» megélhetés (társadalmi álláshoz mért és társadalmilag elismert igények és a család-eltartás költségöbblete). A bér összegének (névleges, nominális munkabér) és vásárlóerejének állandósítása mellett a tőke közszolgáltatásaiból nyújtanak bérkiegészítő szolgáltatásokat: ezek közül legfontosabb a családi munkabér (nálunk az 1938:XXXVI. t.-c.), egyes elsőrendű (pl. lakás) és másodlagos

(művelődés, szórakozás) szükségletek kielégítésében szervezett támogatás (< szabadidőmozgalom). Együtt jár ezzel a munkapiac közvetett és közvetlen irányítása (előbbire példa: állami munkaközvetítés, pályaválasztási tanácsadás, utóbbira: a fejlődésükben megállt iparágak munkanélkülijeinek átvezetése más iparágakba, «átképzés»). A munkapiaci felek szervezeteinek harcát megszüntetik (< Sztrájk). Ott, ahol politikai okokból nem államosítják őket, e szervezetek szerepe a fokozódó állami gazdasági irányítás keretében az állami szociálpolitikában való tanácsadás és technikai közreműködés irányába fejlődik.

Szociográfia (társadalomrajz) a szociológia segédtudománya. Célja kisebb-nagyobb közösségek (osztályok, osztályrétegek, országok, országrészek) életének, gazdasági-társadalmi viszonyainak tárgyilagos kutatása és rendszerezése. A társadalom alapvető kérdéseivel foglalkozó kutató számára is rendkívül fontos segédeszköz, megóvjaa a tisztán elvont gondolkodás veszélyétől, előkészíti a kutatás nyersanyagát. A Sz. ellen gyakran felmerülő kifogások: 1. Az anyag felkutatása és rendszerezése rendkívül bonyolult és hosszadalmas munka. Így a Sz.-i művek már megjelenésükkor részben elavulnak, mert a tényleges helyzet megváltozott. Éppen ezért mindinkább elfogadott nézet, hogy lehetőleg kisebb, gondosan megválasztott, jellegzetes réteg Sz.-ját kell elkészíteni. A

kutatás így gyorsabban végezhető el és alaposabb is lehet. 2. Az adatkutatás öncéllá, szinte adaffetiszizmussá válik és a társadalomtudomány elméletét nem ismerő vagy elhanyagoló kutatók (< Falukutatás) változtatás nélkül gyűjtik az érdekes és értéktelen, jellegzetes vagy esetleges adatokat.

Szövetkezetek. Elvileg abban különböznek a részvénytársaságoktól és más társulásoktól, hogy tagjaiknak nem csupán valamely, tőlük személyileg független üzleti tevékenység által hivatottak jövedelmet nyújtani, hanem működésükkel a tagok személyi igényeinek kielégítését szolgálják s többnyire a tagok személyi közreműködése révén és azok kisebb vagy nagyobb mértékű egyéni felelőssége alapján. A Sz. tehát elvileg nem csupán keresetgazdasági, hanem inkább az együttműködésre irányuló, tőkét és munkát egyesítő társulások s mint ilyenek szociális célt szolgálnak. Lehetővé teszik, hogy kispénzű tagjaik tömege pénzével és a Sz.-ben kifejtett munkájával maga is résztvegyen a vállalkozásban és részese lehessen a nagyüzemek nyújtotta előnyöknek. Sok esetben a tagokat részeltetik a haszonban, amely nélkülük a közvetítő kereskedelemnek juttott volna. Vannak fogyasztási, termelő, értékesítő, vállalkozó, biztosító, hitelszövetkezetek s e főfajokon belül is egyes különleges feladatok, mint pl. lakásépítés, kiházásítás stb. ellátására alakult Sz. Munkamegosztásukból és elterjedtségükből követ-

keztetést lehet levonni egy ország gazdasági fejlettségének fokára. Így a Sz. igen nagy jelentőségűek az angolszász és skandináv országokban, Németországban; Magyarországon is jelentékeny a gazdasági életben a Hangya és más fogyasztási Sz., az Országos Központi Hitel-szövetkezet, az Orsz. Magyar Tejszövetkezeti Központ, a Gazdák Biztosító Szövetkezete stb. szerepe. Élénk agitáció folyik itt továbbá a földmunkás- és gazda-Sz.-nek dán mintára való kifejlesztéséért. A Sz. közhasznú működésének azonban előfeltétele, hogy — a közhatalomnak legfeljebb kezdeti támogatása után — a maguk erejéből legyennek versenyképesek más vállalkozásokkal szemben, nem pedig az adózók megterhelése révén nyújtott állami vagy községi kedvezmények és szubvenciók segítségével.

Sztachanov < racionalizálás.

Sztalin, * 1879. Georgiai származású, eredeti neve Jozsif Visszavionovics Dzsugaszvi. 16 éves korában forradalmi nézetei miatt kicsapták a papi iskolából. Azóta résztvesz az orosz szocialista mozgalmakban. Hét-szer ítélték kényszermunkára, illetőleg száműzetésre. A forradalom kitörése után, mint Lenin egyik legközvetlenebb híve, a «Pravda» főszerkesztője, majd a nemzeti kisebbségek ügyének népbiztosa. 1922-ben a kommunista párt végrehajtóbizottságának főtitkára. Lenin halála után évekig tartott vetélkedése Trockijjal, amíg felülkerekedett azzal a programmal, hogy

a világforradalmi propagandánál előbbrevaló a Szovjetunió megerősítése. Ezt fejezi ki a «Szocializmust egy országban» jeligeje. Sz. nevéhez fűződnek a sikeresen végrehajtott ötéves tervek, az ország iparosítása, a mezőgazdaság nagymértékű szocializálása, a hadsereg újjászervezése. A pártot és a hadsereget radikális tisztogatási akciókkal (Trockijszta-percek, Tuhacsevsz-kij-per, stb.) mentesítette ellenzékétől.

Sztalinizmus. Elméletileg legfőbb pontja a «szocializmus egy országban» történő megvalósításának lehetősége. Sztalin győzelmes ellenfele Trockijnak (< Trockizmus). Irányítása mellett a kommunista párt centralisztikus helyzete még jobban megerősödött. Az ellenzéki mozgalmakat teljesen kiirtotta. Alatta valósultak meg 1928-tól kezdődően az «ötéves tervek», Oroszország beláthatatlan horderejű ipari fejlődésen ment keresztül. A kommunista párt és az állam vezetőinek tekintélyes részét kicserélte, illetve a régieket — a legkülönbözőbb eszközökkel — eltávolította, s a vezetés egy új, «sztalinista» nemzedék kezébe került. Uralmi rendjében fejlődnek ki a munkás «rohamdandárok», a sztachanovizmus; helyreállítja a különböző értékű munka különböző magasságú értékelését; visszaállítja a hadseregben a rangjelzéseket. Bár elméletileg a < leninizmus betűszerinti értelmezését munkálja, egyáltalán nem dogmatikus politikus. A tények, az újonnan felmerült kérdések, taktikai meg-

gondolások, gazdasági szükség-szerűségek és időszerű külpolitikai megfontolások nyomán könnyen valósít meg «új vonalat.» — Személyileg puritán jelenség, külsejében, megjelenésében, olykor kifejezésformáiban is a nép fia. A szovjet közelet szinte láthatatlan «nagy hallgatója», a nyilvánosság előtt alig szerepel. Állami állása nincs is, mint pártvezér irányítja a Szovjetuniót.

Sztójadinovics, Milán. Jugoszláv politikus, * 1888, Cacak. 1914. pénzügyminiszteri tisztviselő, 1924. és 1934. pénzügyminiszter, 1935. miniszterelnök és külügyminiszter. Kormányába bevonja Korosecet, a szlovének és Spahót, a mohammedánok vezéréit; új pártkeretek közt, diktatórikus jelleggel kormányoz. Arnautovics képviselő a szkupstinában 1936. márc. 3. háromszor váló. Macsekkal, a horvátok vezérével kiegyezni nem tud, bár a horvátok kedvéért 1935. júl. 27. Rómában konkordátumot köt a Vatikánal, amelyet azonban a szkupstina csak 1937. júl. 24. ratifikál. Ez aktus után pár órával Barnabás görögkeleti pátriárka meghal, a kormányt méregkeveréssel gyanúsítják s a Szén Szinódus a kormányt s a konkordátumot megszávozó törvényhozókat 1937. júl. 26. kiátkozza. 1939. febr. 4. a horvát kiegyezést szorgalmazó Cvetkovics megbuktatja. Az 1939. aug. 25. megkötött horvát kiegyezést felelősségrevonja Cvetkovicsot, mire kizárják a kormány-pártból. A második világháború

kitörése után Boszniában kényszerlakóhelyre internálják, 1941. márc. 19. pedig átteszik a görög határon, ahol görög és angol hatóságok kezébe kerül, amelyek Egyiptomba, majd Indiába szállítják. Sz. 1934 óta a jugoszláv jogászszövetség elnöke; a jugoszláv Standard Villamossági Rt. és Yarrow adriai hajózási vállalat elnöke; 1939. máj. 25. a belgrádi tőzsde elnöke.

Születésszabályozás. Ide tartoznak mindazon módszerek, amelyek a férfi s női petesejt egyesülését, vagyis a fogamzást megakadályozni hivatottak. Indító okai: az «egyse», az «egyke», de Sz.-ről beszélünk akkor is, ha sokgyermekes családok élnek ezzel a módszerrel, hogy a túlságos gyermekáldást beszüntessék. Eszközei: 1. az orvostudomány által kipróbált kémiai vagy mechanikai módszerek, 2. a kuruzslók mesterkedései, amelyek a célt el nem érik, de az egészséget tartósan veszélyeztethetik. Az orvostudomány eszközei: a himpetéket gyorsan megbénító vagy előlő, de a nyákhártyákra egyébként ártalmatlan öblítőoldatok, vagy könnyen oldódó pasztillák. A peték egyesülését mechanikusan megakadályozó férfi gumióvszer, avagy a méhnyakra szorosan felillesztett fém- vagy gumikupak. Az utóbbi a menstruáció beállta előtt eltávolítandó. Társadalmi műveltség, haladottság, szociális helyzet, népességi viszonyok stb. szerint a hatóságok az egyes országokban különbözően tűrik. Angliá-

ban társadalmi egyesületek felvilágosító munkával s megfélelő szerek ingyenes szétosztásával ezúton is igyekeznek az alsóbb néposztályok nemi nyomorúságán enyhíteni, főképpen megakadályozni, hogy a magzatelhajtás problémája felvetődjön. Nálunk újabban tilos a születésszabályozó-szerek szabad árusítása, ilyenek csak orvosi rendelésre adhatók ki.

T

Tagosítás a mezőgazdasági termeléspolitika egyik, Magyarországon különösen fontos megoldásra váró kérdése. Az adásvétel, házasság, örökösödés következtében, különösen a kis- és törpebirtokokosok földjei több, gyakran egymástól rendkívül távolos és csak nagy munka- és időpazarlással megművelhető tagban fekszenek. E kis tagok célszerű megművelése gyakran lehetetlen és részben ez az oka a kisbirtok alacsonyabb terméseredményeinek. E hátrányokat kívánja kiküszöbölni az állami T., amely a birtokokosok meghatározott hányadának kérésére az érdekeltek birtokait úgy osztja újra, hogy mindegyik birtokos egy tagban kapjon ugyanolyan értékű földet, mint amilyen értékű birtoka azelőtt volt. A T. rendkívül lassan halad, bármily jelentős magán- és nemzetgazdasági érdekek fűződnek hozzá. Sőt a birtokok nagyobb mértékben aprózódnak fel, mint amilyen mértékben a T. halad. Ennek okai: 1. Nincs megbízható

földértékbecslés. Így az érdekeltek, akik az u. n. kataszteri földadóbecslés (< földadó) hibáit gyakorlatból ismerik, nem szívesen bízzák a hatóságra földjeik megbecslését. 2. A T. költségeit átlagban a földérték 20—30%-ára teszik. E nagy költség szintén visszatartja az érdekelteket attól, hogy a T. elrendelését kérjék. Különösen akkor, amikor a T. után azonnal kezdődik a birtok-elaprózódás és úgyszólván minden nemzedékben újabb T.-ra volna szükség. 3. A paraszti konservatívizmus, a megsokott birtokviszonyokhoz való ragaszkodás. Több mezőgazdaság-politikus éppen ezért felhívja a figyelmet a földértékadó (< Földadó, 3. pont) T.-t elmozdító hatására. Ez adómnem előfeltétele ugyanis a pontos földérték-nyilvántartás, amely a T. első akadályát leküzdí, egyszersmind lehetővé teszi, hogy a birtokokosok e becslés alapján hatóság közbejötté nélkül, tehát olcsóbban végezzék el a T.-t. Másrészt a földértékadó kényszeríti a birtokosokat a célszerű gazdálkodásra és így a maradiság lélektani tényezőjének is hatékony ellenszere.

Tank < harckocsi.

Taylor < racionalizálás.

Társadalombiztosítás. A modern társadalom mind fokozottabb mértékben kénytelen átvenni a gondoskodást az egyén felett. Ez természetes, mert a modern élet irama mellett az egyént sokkal nagyobb szociális veszedelmek fenyegetik és hatáskorukban ezek a veszedelmek át-

terjednek az egész társadalomra. A társadalmi gondoskodás egyik módja a T., amikor is bizonyos veszélyek ellen kötelezőleg, de biztosítási alapon igyekeznek az államhatalom védelmet, illetőleg kárpótlást nyújtani. Így a kötelezőleg biztosított munkavállaló részére előre megállapított segélyt nyújt az állami intézet betegség, baleset, öregség, rokkantság, anyaság, közeli hozzátartozó halála és munkanélküliség esetén. Magyarországon a T. kezdetei a múlt század utolsó harmadára nyulnak vissza. Ekkor alakultak először az egyes gyáron belül betegsegélyző egyesületek, amelyek 1870. olvadtak össze egy nagyobb közös gyári pénztárba. 1907. megalakul az Országos Munkásbiztosító Pénztár, amely már állami ellenőrzés alatt működik és amelybe minden munkavállaló köteles belépni. A Pénztár széleskörű önkormányzatot élvez, amelynek következtében a szocialista szakszervezetek hatása alá kerül. Ezért a forradalmak után a Pénztár önkormányzatát felfüggesztették és 1927. újjászervezték az egész T.-t. Az 1927. évi T.-i törvény szerint a betegsegélyezés és balesetbiztosítás állami intézmények (OTI, MABI, stb.) hatáskörébe tartozik. Ezek az intézetek állami vezetés alatt állanak és csak némi belső önkormányzattal bírnak, amelyben egyenlő alapon vesznek részt a tagdíjakat fizető munkavállalók és munkaadók. Hasonlóan rendezik 1928. a biztosítást öregség, rokkantság, özvegyesség és árvaság esetére. Jelentős lépés volt

a magyar T. kiterjesztése a mezőgazdaságban foglalkoztatott munkavállalókra. A munkanélküliség esetére szóló biztosítást ellenben Magyarországon eddig — a többi európai állammal ellentétben — elvi okokból nem vezették még be.

Technokrácia (görög, a. m.: műszaki uralom), a múlt évtized világgazdasági válságában felvetődött eszmeáramlat, amely szerint a világ eddigi politikai és gazdasági vezetői — technikai szakértelmük híján — nem vették kellően figyelembe a világ műszaki és természettudományos haladásának a társadalomra gyakorolt hatásait, termelési, fogyasztási és különösen árend-szerünk ennélfogva elavult, újjárendezésére pedig csak a technikusok, mérnökök, szakemberek hivatottak, tehát ezek vezetésére kell bízni a gazdasági és — amennyiben ezzel összefügg — a politikai életet is. Voltaképp csak ez volt az újszerű Howard Scott, Arkwright, Veblen és más, javarészt amerikai írók javaslataiban, egyébként megismételték a szocialisták, kommunisták és polgári reformerek panaszait a gépek munkaerőkiszorító hatása, a haszonra, nem pedig a szükséglet-kielégítésre irányuló termelés, a vásárlóerőhiány és az u. n. termelési anarchia ellen. Társadalomtudományi szempontból azonban nem bírták megalapozni azt a javaslatukat, hogy a technikusok irányítsák a gazdasági életet — nem voltak képesek válaszolni arra a kérdésre, hogy mi biztosítsa ezt a hatal-

mat, dilettáns közigazdasági fejtegetéseiket pedig a gazdasági fejlődés és a tudomány egyaránt megcáfolta, így aztán az 1931—35 közt világszerte sok hívet hódító áramlat csakhamar elenyészett.

Tekintély a tisztelet társadalmi megnyilvánulása, mely szükséges ahhoz, hogy a vezetettek a náluk fizikailag mindig gyengébb vezetők által hozott rendelkezéseknek engedelmessé legyenek.

Az állambölcseletben a T. keletkezésére és rendeltetésére nézve évszázadok óta két felfogás küzd egymással s e két szélsőség összeegyeztetésére is történtek már kísérletek. Az isteni erőktől származtatott hatalom középkori s ma újra divatos felfogása szerint a T.-t kritikával illetni nem szabad, mert a tekintély valamely észszel fel nem érhető elvnel fogva, isteni sugallatra, vagy a faj, az osztály géniusának általa csálhatatlan módon s általa egyedül megérvett akaratából uralkodik a népen.

A másik felfogás a T. észszerű elemeire helyezi a fősúlyt. A tekintély nem jelent birtokosa számára valamely megtámadhatatlan jogot, hanem ellenkezőleg, élvezőjére kötelességet ró, azt, hogy embertársainak hasznára legyen. Annak eldöntésére pedig, hogy a T. birtokosa valóban a nép hasznára van-e, más mód nem kínálkozik, mint a szabad kritika, az emberek szabad véleménynyilvánítása.

Ez a felfogás nem félti a T.-

eket a szabadságtól, a szabad kritikától, mely ilyenképpen a helyes T.-kiválasztódás egyedüli észszerű biztosítéka volna; a szabadság nem dönti le a tekintélyeket, csak megtisztítja azokat irracionális járulékaiktól. Ebben a fogalmazásban tehát T. alatt az olyan vezető egyéniség iránt megnyilvánuló bizalmat és tiszteletet kell érteni, akinek képességei előtt még a szabad kritika is meghajlik.

Telepítés más területről hozott embercsoportnak új lakóhelyen való rögzítése. Gazdasági vagy hadászati indokokból történik. Gazdasági szempontok vezették a nagybirtokot, amikor területét a belterjesebb műveléshez szükséges számú munkáskézrel akarta ellátni, így a 18. századi Magyarországon, amikor a nagyarányú német T.-t létrehozta. Újonnan feltárt bányák vagy ipartelepek alapítása szintén szükségessé tehet újabb T.-eket. Honvédelmi T.-eknél az a cél vezeti az államokat, hogy veszélyeztetett határvidékeiket megbízható, fegyverfogható népelemmel népesítsék be; ilyen célzattal telepítette a bécsi kormányzat a rácokat Délmagyarországba 1690-ben. Hasonló szándék nyilvánult az 1920 utáni nemzetiségpolitikai T.-ekben is, amelynek a során a frissen alakult államok a földreform végrehajtásával a többségi nemzet tagjait telepítették a kisebbségek közé és így igyekeztek azoknak az egységes tömbjét megbontani (pl. a románok Erdélyben). — A mai Magyarországon T. alatt kétféle mozgalmat is

értenek: 1. Az egyik az ország kevésbé sűrűn lakott vidékeit (a Duna-Tisza köze, a Tiszántúl) akarja a jobban népesedett területekről betelepíteni, amittől a ritkábban lakott vidékek jobb gazdálkodást, intenzívebb földművelést várhatnak. 2. Ugyancsak T.-nek nevezik azt a törekvést is, amely a földmunkásokat (zselléreket) akarja házhelyhez vagy kisbirtokhoz juttatni. Ez az irányzat a földmunkásság helyzetének a javítására, az ország szociális ellentéteinek enyhítésére törekszik, de igazi eredményt csupán a rendszeresen keresztülviitt földreform esetén érhet el. A mezőgazdasági T. nagy fontossága mellett nálunk egyelőre eltörpül a munkásteleptés jelentősége, amely a nagyvárosokban tömörült ipari munkásságot akarja a városok körüli egészséges telepekben elhelyezni és a munkásokat saját ingatlan tulajdonhoz juttatni. — Mindenfajta T. végrehajtásához elsősorban tőke szükséges és ennek hiánya a tőkeszegény Magyarország számára komoly gondot jelent.

Tengeralattjáró (más elnevezéssel búvárhajó, a német haditengerészetben Unterseeboot, az angol-amerikaiiban submarin) a tengeralatti hadviselés eszköze és mint a víz alatt közlekedő hadijármű, kiválóan alkalmas az ú. n. kereskedelmi háború folytatására. Természetesen nemcsak az ellenséges kereskedelmi hajózás ellen vetik harcba, hanem hadihajók ellen is és mint ilyet, gyakran használják

fel ú. n. < hajókaravánok kfsérésére. Legfőbb jellemző tulajdonsága, hogy a víz alatt és a víz felszínén is tud tartózkodni, közlekedni, sőt harcolni is. A víz alatt elektromotorok hajtják, a víz felett nyersolajmotorok. Víz alatti támadó eszköze és legerősebb fegyvere a torpedó, míg víz felett főleg ágyúival küzd. Igen nagy előnye, hogy rejtve tud támadni, viszont nagy fogyatkozása, hogy lassan közlekedik és közvetlen ellenséges behatással szemben csaknem védtelen, mert nincs páncélzata. A gyorsabb járatú torpedórombolók ágyúi vagy víz alatt robbanó bombái ellen — ha egyszer fedezték — alig képes védekezni. Tonnatartalma 250 és 1300 között, legénysége 30—100 ember között ingadozik. Különleges fajtája a búvárcirkáló; ilyen a francia haditengerészet «Surcouf» nevű T.-ja, amely nagy ürméretű ágyúkkal, sőt repülőgéppel is el volt látva.

Tengeri háború, hadviselés a tengeren, régebben kizárólag a víz felszínén közlekedő hadihajókkal történt. Az első világháború idején a T.-ban már megjelentek a víz alatt tevékenykedő és közlekedő hadieszközök, az aknák és a búvárhajók, majd később a víz felszíne felett is közreműködtek a repülőgépek. A mai háborúban a tengeri hadviselés ilyen módon a víz alatt, a víz felszínén és a víz felett is folyik. A T. lényegében kiegészítője csak a szárazföldi hadviselésnek, de döntő kiegészítője. Célja — egy-

szerűsítve — az ellenséges partvidék zár alá vétele (blokád), illetve az ellenséges tengeri és részben szárazföldi hadieszközök leküzdése, hogy így előmozdítsa vagy megakadályozza a saját, illetve ellenséges csapatok partraszállását. Az ellenséges tengeri járművek megsemmisítésére vagy elűzésére irányuló törekvések hozzák létre a tengeri ütközeteket. A második világháború első tizenkilenc hónapjában nem fejlődött ki olyan méretű tengeri csata, mint pl. az 1904—5-ös orosz-japán háború csuzimai, vagy az 1914—18-as világháború skagerraki tengeri ütközete volt. Mégis a nagyobb tengeri csaták közé számítják az 1939 decemberében a La Plata folyó torkolatánál lezajlott német-angol ütközetet, továbbá az 1940 áprilisi norvégiai hadjárat idején a Skagerrakban és a narviki fjordban bekövetkezett összecsapásokat. Ezekben a német és angol hadihajók ütköztek meg, míg az 1940 májusában végbement dunckerquei csata felfegyverzett brit kereskedelmi hajók és hadihajók összecsapása volt, főleg a német légiflottával. 1940 júliusában az északafrikai partoknál, Mers el Kebir-nél angol hadihajók támadták meg az ott veszteglő francia hajókat, később a Földközi-tengeren számos összecsapás zajlott le olasz és angol hadihajók, illetve angol hadihajók és német repülők között. 1941. III. végén a Földközi-tengeren nagyobb szabású ütközet volt az olasz és angol hadiflotta között.

Termelés, a javaknak fogyasztásra alkalmassá tételére irányuló céltudatos emberi munka. A tudományos és technikai találmányok és a munkamegtakarító eljárások (< Racionalizálás) az emberiség termelőképességét egyre fokozzák s hátráltató külső beavatkozás nélkül annak mértani haladvány szerint kellene növekednie, mivel a T. egyre jobban meghaladja a pusztá létfenntartási szükségletet s így a T. eredményéből mind többet lehet megtakarításra, vagyis a továbbtermelést szolgáló tőkésítésre fordítani. Természetesen vannak ezzel szemben a fejlődést lassító tényezők is, így a csökkenő termelékenység jelensége, vagyis, hogy egy bizonyos T.-i foknál egyre nagyobb munkatöbblet és több befektetés kell a T. egy egységnyi növeléséhez; ez a jelenség különösen az őstermelésben érvényesül. Ennek ellenére a legtöbb ország T.-i kapacitása (termelőképessége) a világgazdasági válság óta is jelentősen megnőtt. Így pl. az 1929-es T.-i eredményeket 100-nak véve, 1939-ben Japán termelése 183-ra, Bulgáriáé 164-re, Svédorszáé 155-re, Magyarorszáé 153-ra emelkedett. Még nagyobb — a hivatalos kimutatók szerint — ez időszak alatt az orosz termelés növekedése, de erre az országra fokozottan áll az, amit bizonyos mértékben számos más országról is el lehet mondani, hogy a lakosság életszínvonala nem emelkedett olyan arányban 1929 óta, mint azt a T.-i adatok indokolnák.

Ennek egyik oka nyilván az, hogy a T. egyre növekvő hányadát a fegyverkezés foglalja le. Ez azonban a felhozott esetben kikerülhetetlen szükségesszerűség, melyet az < imperializmus kívülről ható tényezői szabnak meg. Más esetekben viszont a < jövedelemelosztás aránytalansága nem engedi, hogy a fejlődés eredményeiben mindenki a megérdemelt mértékben részesüljön. A protekcionizmus és az < önellátási törekvések folytán nagymennyiségű termelőmunkát oly termelési berendezések létesítésére fordítanak, amelyek létesítésénél a gazdaságosság elve csekély szerepet játszik. Hogy a közvetlen fogyasztás kielégítésére szolgáló T.-nek az alacsonyabb életszínvonalú országokban is milyen lehetőségei volnának, ha azoknak módjukban volna a tömeg-T. előnyeiben teljes mértékben részesülni, azt a Bata-cipőgyár példája is mutatja. A háború miatt ma ezek az elvek még kevésbé érvényesülhetnek, mint korábban; ma nem a legolcsóbb beszerzési forrás felkutatása a probléma, hanem az, hogy bizonyos árukat bárminő áron is meg lehessen szerezni vagy más árukkal pótolni. Ez a < pótanyagok fokozott igénybevételére vezetett a legtöbb európai országban. A műanyag ugyan nem minden esetben drágább viszonylag, mint az általa pótolta természetes anyag; sőt voltakép a legtöbb, vegyi eljárással nyert termék mű-, illetőleg pótanyag. Normális viszonyok közt azonban csak

a pótolta anyagoknál gazdaságosabb műanyagok T.-ére rendelkezik be a gazdaság. Az bizonyos, hogy a szegénység és a szükség korunkban semmiképp sem a korlátolt emberi termelőképeség következménye.

Termelési csaták, az állami tervgazdálkodtatás keretében (< Többéves tervek) végrehajtott nagyobbszabású műveletek a termelés általános színvonalának vagy egyes termelési ágak teljesítményének emelésére. T.-nak azért nevezik őket, mert a kormányok megkívánják a lakosságtól, hogy sikerük érdekében szorgalmát fokozza és beletenyogdjék életszínvonalának háborús jellegű átmeneti leszállfításába. A T. közé számítható a Szovjetunió három ötéves terve, bár ezeket nem nevezik így. A «csata» kifejezés először az olasz fasizmus használta a búza-termelés emelését célzó nagyarányú tevékenységének elnevezésére («gabonacsata», olaszul: battaglia del grano), majd a német négyéves terv kapta a T. (Erzeugungsschlacht) nevet s utánuk más országokban is elterjedt e kifejezés. A T.-ban kifejtett befektetési tevékenység különbözik a magángazdasági befektetésektől, még ha abban a magánvállalkozás is helyet kap. Normális időkben a befektetések nagysága a lakosság önkéntes megtakarításainak méreteitől függ és azok elsősorban a fogyasztás kielégítését szolgálják. A T.-ban a fokozott adóztatás által az állam szabja meg a fogyasztás és a megtakarítás arányát, az előbbinek a

rovására és az utóbbi elsősorban az állami — honvédelmi, önellátási stb. — célokat szolgálja.

Termeléskorlátozás az ú. n. < túltermelés okozta gazdasági válságok ellen gyakran alkalmazott rendszabály. Szabad gazdálkodás esetén, mielőtt a piacon jelentkező árukínálat felülmulja a keresletet, az árcsökkenés önműködően korlátozza a termelést, vagy növeli a keresletet. Így a termelés és fogyasztás egyensúlya helyreáll. A T. a piac e működését állami rendszabályokkal kívánja helyettesíteni. A T. eszközei: 1. Az állam megállapítja valamely árucikk termelhető mennyiségét. A termelő így a csökkent termésmennyiségért a kínálat csökkentése folytán emelkedő árban talál kárpótlást. 2. Az állam a termelés egy részét felvásárolja és készletként tartalékolja vagy megsemmisíti. Ez az eszköz sokáig nem használható, mert rendszerint növekvő terheket ró az államra és a felhalmozott készletek is állandóan nyomják a piacot. 3. Az állam a termelés korlátozásával egyidejűleg a meg nem termelt árumennyiségért nem-termelési segélyekkel kárpótolja a volt termelőket. Ezt az eszközt főképp a roosevelti gazdaságpolitika alkalmazta, különösen a mezőgazdasági termelésben. A T. következtében: 1. A munkaalkalmak csökkennek. 2. Az árak emelkednek, így a fogyasztók károsodnak. 3. E károsodáson kívül a T. költségei megnövekedett közierhek for-

májában szintén a közösséget terhelik. Éppen ezért azok a nemzetgazdaságtani iskolák, amelyek a jólétet a termelés növelésében látják, élesen ellenzik a T. rendszabályait.

Természetjog alatt általában olyan minimális jogot kell érteni, amely az embert a törvényhozástól függetlenül már pusztá születésénél, sajátos emberi természeténél fogva is a mindenkori kulturális és gazdasági fejlettséghez viszonyítva megilleti. Ámde az emberi természetről alkotott nézetek korok és égtájak szerinti különbözősége a T.-ban is eltérő, egymásnak gyakran ellentmondó felfogásokra vezetett. Az ismeretek bővülésével és haladásával párhuzamosan csak lassan és fokenként kezd kibontakozni az «emberi természet» megbízhatóbb fogalmi egysége. A keresztény felfogás szerint minden ember egyformán Isten teremtménye; a sztoicizmus és a felvilágosodás szerint az értelemmel áthatott természet egyforma részese. Az Istenben vagy a természetben való egyforma részesség alapjában az a T. csak arra a nyilvánvaló tényre kíván utalni, hogy az emberek alkatiilag és szellemileg számos egyezést mutatnak; sokkal többet, mint amennyi eltérést. Tehát nem hirdette — mint rosszhiszemű ellenfelei állítják — a teljes egyenlőséget. Az emberi természet lényeges vonásait az újabb T. szerint az ész ismeri fel és az emberi természetből folyó magatartás szabályai erkölcsi követelmények formájá-

ban tükröződnek az észben. A «közérdek» misztikus fogalma a T.-ban egymásmellé állított egyéni érdekek rangsorára bomlik. Ma T. alatt olyan emberi jogot értünk, amely el nem idegeníthető, vagyis, amelyről az ember — még ha akar — sem mondhat le. Ellenvetésül erre azt szokták felhozni, hogy nagyobb érdeke érdekében az ember még személyes szabadságáról is lemondhat. A T. azonban kézzelfoghatóan, a mindennapi életből ellenőrizhetően bizonyíthatja a szabadságjog elidegeníthetetlenségét. Legújabb tanítása (Leonard Nelson) az idézett ellenvetéssel kapcsolatban a következő: Való igaz, hogy az ember természeténél fogva többnyire saját érdekét követi. Igazi érdekét azonban csak önálló, szabad tevékenysége közben — okulások, gyakran tévedések révén — ismerheti fel. Ezt megelőzőleg igazi érdeke, vélt érdekével nem mindig egyezően, homályban van. Ezért: ha személyes szabadságának átruházása által egy tényleges szükségletét ki is elégítheti, az elidegenítés még nagyobb érdekét sért, mert megfosztja ama lehetőségétől, hogy önálló, szabad tevékenysége által igazi érdekének valaha is tudatára ébredjen. Összefoglalva: a társas emberi természet a szabadság korlátozását kívánja a személyi egyenlőség feltétele által. Ezen belül azonban az ember csakis szabad és önálló tevékenysége révén ismerheti fel és követheti igazi érdekét, mert önálló tevékenységének megkezdése előtt

vélt érdeke igazi érdekét eltakarja. Ebből következik, hogy a T.-i állam nem kényszeríthet senkire sem idegen meggyőződést és nem tűrheti, hogy ilyesmit valakire rákényszerítsenek. A szellemi szabadság gondolatából így hát semmiképpen sem adódik, hogy az állam egy olyan meggyőződés korlátlan terjeszkedését tűrje, mely szerint az emberek vélt érdekük, vélt boldogságuk érdekében egy tekintély javára akár önszántukból is lemondjanak. Itt a T.-i állam feladata az intolerancia. Így kívánja ezt az igazi érdek eredeti homályban rejtőzésének tana és a személyi szabadság ebből levezethető elidegeníthetetlenségének védelme, vagyis maga a szellemi szabadság.

Tervgazdaság az < állami beavatkozás teljes kiéptítése. Eredetileg szocialista követelés, de napjaink valamennyi < kollektivistá áramlata átvette. Célja a < szabad verseny és az ebből következő jövedelemelosztás megszüntetése, ill. állami befolyásolása. Az egész gazdasági szerkezetet a benne élő emberekkel együtt a < bürokrácia hatalmába adja. «Az emberek egy kis csoportja határozza meg, hogy valamennyi többi ember mit dolgozzék, mennyit dolgozzék és munkájáért milyen ellenszolgáltatást kapjon.» Hívei a T. következő előnyeit hirdetik: 1. Megszünteti a versenyzárgádkodás következtében folyó anyag- és munkaerőpazarlást. 2. Nem haszonra, hanem szükségletek kielégítésére termel. 3. Megszünteti a gazdasági válságokat. A

T. ellenfelei evvel szemben hangsúlyozzák, hogy: 1. Az anyag- és munkamegtakarítás-sal szemben áll egy rendkívüli méretű bürokrácia terhe. 2. A T. is kénytelen haszonra termelni, azaz nem tűzhet más célt maga elé, mint hogy a gazdasági folyamat eredményeként a közösség vagyona szaporodjék. 3. A T. vezetőinek esetleges tévedései, éppen azért, mert a verseny és piac nem serkenti és irányítja őket, az egész termelést téves irányba vezethetik. Éppen ezért egy esetleg téves T. nagyobb károkat okoz, mint egy bármilyen hibás magángazdasági rendszer. 4. A mai, rendkívül bonyolult gazdasági szerkezetet egyes emberek ít se tekinthetik. Így a tervek szűkségszerűen hibásak lesznek. 5. A T. vezetői felelősség nélkül végzik munkájukat. Míg ugyanis a magángazdálkodó esetleges hibás terveinek következményeit maga viseli, a T. hibás rendelkezései a közösséget sujtják. 6. A T. és a politikai demokrácia összeférhetetlen. A T. előfeltétele ugyanis az irányító rendszer intézményes állandósága, ami a demokráciával ellenkezik. 7. E célszerűségi szempontokon kívül az egész társadalom bürokratikus irányítása, sőt birtokbavétele az < egyéni jogokat is sérti. — Háborúban, amikor a hadviselés érdekei minden egyéb szempontot elnyomnak, a szabad gazdálkodás hívei is elismerik a T. szűkségességét.

Thyssen, Fritz. * 1873. Mühlheimben, August Th.-nek, a

Rheinisch-Westfälische Industriefirma megalapítójának fia 1926. elnöke az akkor megalakult Egyesült Vasművek vas- és széntrösztnek. Bár a német nemzeti párthoz tartozott, teljes rokonszenvvel kísérte Hitler működését és 1933 januárjában kijelentette, hogy feltétel nélkül támogatja törekvéseit 1933. a Reichstag és a gazdasági főtanács tagja, 1940. hirtelen külföldre utazott, vagyonának nagyrésztét is külföldre mentette és egy nyílt levélben súlyos vádakkal illette a német kormányt.

Tilea, Viorel Virgil, volt román londoni követ. * 1896. Braszóban, mint gazdag fakereskedőcsalád sarja. Tanulmányait Pozsonyban, Kolozsvárott, Bécsben és Londonban végezte. Tagja volt 1919. a békedelegációnak. Később apja mesterségét folytatta, egyike volt Erdély legnagyobb fatermelőinek. Mint a nemzeti parasztpárt tagja 1929. képviselő lett. 1930—1933. miniszterelnökségi és iparügyi államtitkár, Vaida-Voevod személyes barátja, vele együtt lépett ki a parasztpártból és résztvett a «Román Front», majd a «Nemzeti Ujjászületés Frontja» megalapításában. 1939. londoni követ lett. 1941-ben lemondott, de nem tért vissza hazájába.

Timosenko, a Szovjetunió mar-sallja és nemzetvédelmi népbiz-tosa. * 1895. Besszarábiában, apja paraszt volt. Szemben a Szovjetunió más katonai vezetői-vel, kezdettől fogva hivatásos katona volt, de a forradalmi harcokban már a bolsevistákkal

tartott. 1915. mint a cári hadsereg katonája résztvevett a galíciai harcokban, 1917. már a szovjetgárda tagja. 1918. ezredparancsnok a 10. hadseregben, amelynek főparancsnoka Vorosilov és politikai biztosa Sztálin volt. Később Budjennij alatt szolgált. 1933 óta a vezérkar tagja és egymásután a legfontosabb (fehéroroszországi, északkaukázusi, charkovi és kievi) katonai körzetek főparancsnoka. Ő vezette 1939. Nyugatukrajnában a lengyelek elleni hadműveleteket és az 1939/40-es finn-orosz háborúban is vezető szerepet játszott. 1940 május 8-a óta Vorosilov utódjaként a Szovjetunió nemzetvédelmi népbiztosa.

Tiso, József. Szlovák politikus, * 1887. Nagybicse. 1910 Bécsben pappá szentelik, 1918. egyetemi magántanár a bécsi teológián. 1938. aug. 16. az elhúnyt Hlinka páter utódaként pártja élére kerül. A müncheni négyhatalmi egyezmény, illetve a szlovák autonómia megvalósítása után 1938. okt. 7. szlovák miniszterelnök. 1939. február—márc. véres harcokra kerül sor a később Lengyelországban elesett Prchala tábornok cseh csapatai s a Hlinka-gárda között, mire 1939. márc. 10. Prága T.-t elmozdítja, de a helyébe kinevezett Sidor-kormányt Berlin nem ismeri el. T. erre Berlinbe repül, ahol márc. 11. Hitler kancellárral tárgyal, aki Szlovákia teljes elszakadását kívánja, mire a pozsonyi szlovák diéta 1939. márc. 14. zárt ülésben ki is mondja Szlovákia függetlenségét. 1939 márc. 16.

az új államot T. táviratban a német államfő protektorátusa alá helyezi s márc. 24. huszonöt évre szóló szerződést köt vele. 1939. okt. 26. államelnök és a német sasrend nagykeresztese.

Torpedó. Robbanó töltéssel ellátott úszó, motorokkal hajtott test, amely a támadó tengeri háború egyik legveszedelmesebb fegyvere. Korábban csak a búvárhajó támadó eszköze volt, később azonban a torpedórombolókat és nagyobb hadihajókat is ellátták torpedóvető csövekkel. Mintegy két méter hosszú, szivaralakú testének legnagyobb részét a hajtó motorok és azok segédeszközei teszik ki, míg maga a robbanó test a T. elülső részén van. A T.-t kilövő hadihajó célzóva ereszti ki a T.-t, amely körülbelül 6—8 kilométer távolságra jut el a saját erejéből. Robbanó hatása ellen a hadihajók erős páncélzattal, illetve a hajók testének rekeszekre osztásával védekeznek, de általában a T. találatra rendkívül veszélyes szokott lenni. A második világháborúban kiterjedt alkalmazást találtak a T.-vető repülőgépek, amelyek a víz felszínéhez közel vetik le — ugyan csak célzóva — a T.-t.

Torpedóromboló, könnyű ágyúkkal és torpedóvető csövekkel, valamint légvédelmi fegyverzettel felszerelt, páncélat nélküli és igen gyors tengeri jármű. Rendkívüli gyorsasága miatt úgyszólván minden tengeri harcászati feladatra alkalmas, amelyet a könnyebb

egységeknek kell elvégezniök. Nagyobb hadihajók és hajókaravánok kísérésére, felderítésre, búvárhajók leküzdésére és egyéb feladatokra alkalmazzák. A 800—1000 tonnán felüli T.-t nevezik a tulajdonképeni torpedórombolónak, míg az 800—1000 tonnán aluliakat gyakran torpedónaszádnak hívják. A tengeri nagyhatalmak T.-állománya sokszor többszáz egységre rúg. Miután mindenféle célra használják, tehát ezt a fajtát éri a tengeri hadviselés során a leggyakrabban veszteség. Az ilyen hajók azonban gyorsan pótolhatók és legénységük is viszonylagosan csekélyszámú. Amíg egy csatahajó legénysége 1500 fő körül van, addig egy T. személyzete ritkán haladja meg a 100—150 embert.

Totális állam, a diktatúrák politikai rendje, melyben az államhatalom a társadalmi élet úgyszólván minden mozzanatát ellenőrzése alá vonja. Az állami akarat kialakítására a társadalomnak nem enged befolyást, a politikai szervezés és cselekvés egyetlen kerete és formája a párt. A T. nem a társadalom elvileg többé-kevésbé érdektelen legfőbb rendező szerve, hanem egy meghatározott egységes világnézet és politikai felfogás képviselője. Éppen e világnézeti és politikai egység érdekében szünteti meg a társadalom autonómiáját. Az állam és a társadalom egybeforrasztása elméletileg a közösség teljes egységét kellene hogy jelentse, a valóságban azonban éppen azt idézi

elő, hogy az állam két rendre oszlik, az uralkodók és az alávetettek rendjére. Az alávetés természetesen számos fokozaton át valósul meg. Ezért a T. ideológiájában nagy szerepe van a hierarchiának. A diktatúra egyetlen pártja csak elnevezésben rokon a valóságos pártokkal. A párt eleinte uralkodik az államon, a hatalom megszerzése után bizonyos idővel azonban ez a helyzet pontosan az ellenkezőjére fordul. Ekkor már nem a párt uralkodik az államon, hanem a T. hatalmát kézbentartó vezérek rendelkeznek a pártgépezettel, mint az uralom közvetítőjével a néptömegek felé. Nem lehet többé szó róla, hogy a párt vitatkozik, véleményeket formál, vezéreket jelöl ki. Így a T. csakugyan a diktátor és alvezérei korlátlan rendelkezésétől függ. Ennek az állapotnak a feltétlenül érvényesített tekintélyvel felel meg (jellemző az olasz fasizmus jelígeje Mussolini csalhatatlanságáról: «Il Duce ha sempre ragione», M.-nak mindig igaza van.) A T. szervezete és működése ilymódon a szabadságjogok teljes kikapcsolásához vezet. A < rendi és a < korporációs állam a T. közjogi kifejeződésének változatai.

Totális légi háború (douhetizmus). Douhet olasz repülőbarnok elmélete, mely szerint a légi fegyvernem megfelelő fejlettség esetén a háború sorsát egymaga eldöntheti. A T. az óriási arányban kifejlesztett légi fegyvernemet a hátország ellen akarta bevetni. Az elméletet a

gyakorlat nem igazolta, a légi fegyvernem ekkora arányú fejlesztése nem képzelhető, különben is a repülőknél legnagyobb rombolása sem jelent hadászati eredményt, ha nem követi a szárazföldi hadsereg benyomulása.

Többéves tervek. A nagyobb-szabású beruházások — pl. a vasútépítés, városrendezés, csatornázás, talajjavítás stb. — mindenkor többéves, néha évtizedes fedezeti- és munkatervet igényeltek, de a T. csak újabban váltak, a < tervgazdasági irányzat keretében, közkeletű fogalommá. Az első világháború óta; ugyanis egyre inkább az állam vette át a befektetések és a gazdasági alkotások terén odáig a magángazdaság által befőtöltött szerepet is és a közhatalom hatáskörének kibővítése lehetővé tette, hogy a termelés-fejlesztést és a gazdasági átszervezést ne csupán a gazdasági élet egyes elszigetelt ágaiban, hanem egész területén, összefüggő terv szerint hajtsák végre. Korábban, nagyobb gazdasági szabadság mellett, erre kevésbé is volt szükség, minthogy akkor az ármechanizmus, a piac funkcionálása többé-kevésbé lehetővé tette az egyes termelési és forgalmi ágak önműködő egymáshoz igazodását, sőt az önműködően kialakuló nemzetközi munkamegosztást is. Az állami irányítás vagy éppen állami gazdálkodás azonban ezt a nemzeti és nemzetközi automatizmust jórészt megszüntette és így logikai szükségszerűség volt, hogy az állami gazdasági

tervek a nemzetgazdaság minden ágára kiterjedjenek. Már az első világháború alatt kifejlesztették Waltherrathenau (akit ezért kommunista-barátnak mondtak politikai ellenfelei), R. Wissell és Moellendorf német gazdaságpolitikusok a tervgazdálkodtatás elméletét. Első ízben a Szovjetunió tért rá 1928. a T. rendszerére, az első öt éves tervvel, amely az 1921.—28. közötti u. n. új gazdaságpolitika (orosz rövidítéssel NEP) viszonylagos gazdasági szabadsága után a birodalom iparosítását tűzte ki céljául, a szocialista gazdálkodás szellemében. E terv 5 évre előre megszabta a nemzeti jövedelem fogyasztásra és befektetésre szolgáló hányadának és a termelésnek nagyságát s minden gazdasági ágat kijelölte a maga feladatát. Azóta már a harmadik öt éves tervgazdálkodási időszak közeledik végéhez a Szovjetunióban s a termelési adatok (< Világtermelés) valóban nagy fejlődésről is tanuskodnak; nehé azonban eldönteni, mely mértékben emelte e T.-ek végrehajtása az orosz lakosság életszínvonalát. Nevezetes még a két német négy éves terv, amelyek közül az első a termelés fellendítését, a második a hadigazdálkodás kiépítését célozta, mindkettő pedig a külföldtől való mennél nagyobb fokú gazdasági függetlenítést (1933—40). Példájukra más országok is kidolgoztak T.-et, így legújabbban Spanyolország 10 évi, Brazília pedig 5 évi terjedelemmel. Ide számíthatók az olasz, magyar és

amerikai többéves állami termelési programok is, bár ezekben az országokban — a magánvállalkozás viszonylag nagyobb szabadsága folytán — e tervek nem oly totálisak, mint a fentemlített példákban. A háború természetesen mindenütt nagy mértékben befolyásolja a tervek keresztülvitelének lehetőségét s hogy a háború után is ezt az utat fogják-e követni a különböző országok, az még kérdéses. Nem bizonyosodott még be ugyanis, hogy a tervgazdálkodás hívei által anarchisztikusnak mondott u. n. kapitalisztikus (helyesebben: magánvállalkozáson alapuló) rendszer kevésbé simulékonyan alkalmazkodott volna a szükségletek kielégítéséhez és kevésbé gazdaságos lett volna, mint az állami tervgazdálkodtatás rendszere.

Többségi elv a többség közügyekben való rendelkezési jogának elismerése. A < demokrácia egyik legfontosabb alapelve, egyszersmind legtöbb vitatott kérdése. Hívei azzal érvelnek, hogy «vagy a többségnek, vagy a kisebbségnek rosszul kell éreznie magát. Méltányos tehát, hogy a nagyobb szám akarata érvényesüljön.» Ellenfelei a többség jogaival az < egyéni jogokat állítják szembe és jogosulatlannak tartják, hogy akár egyetlen egyén felett is a többség határozzon. Mindamellettsenki se állítja a T.-vel szemben az ellenkezőjét, a kisebbség rendelkezési jogát. Még a parancsuralmi rendszerek is egyrészt a

többség érdekeinek védelmét hirdetik, másrészt bizonyos sajátos formák közt, a többség döntésére hivatkoznak. Ez is mutatja, hogy a sokat vitatott tételben megvan az igazság magja. A kérdés megnyugtató megoldása csupán az lehet, hogy ha megállapítják azokat a kérdéseket, amelyek felett a többség jogosan dönt, és azokat, amelyekben az egyént illeti meg a döntés joga. A T. szokásos hívei is látják, hogy a többség rendelkezési joga nem lehet korlátlan. A kérdés körül folyó vitában azonban csupán azt hangsúlyozzák, hogy a többség nem mondhat le a T. alkalmazásának jogáról, továbbá az u. n. közszabadságokról, mert ezzel a jövő nemzedékek jogait csorbítaná. Úgyisintén a T. korlátlan érvényesülésének megakadályozására javasolják az arányos választási rendszert. (< választójog). A politikai liberalizmus is a T. alapján áll, de kívánatosnak tartja, hogy a többség, ill. az állam lehetőleg kevésbé avatkozzék az egyén életébe. A T. érvényesülésének azonban nem szab elvi határt. Az < anarchizmus a T. elvetésével a teljes egyéni szabadság mellett foglal állást. A < georgeizmus megkísérli az egyéni és közösségi jogok meghatározását és az egyéni jogokat teljesen mentesíteni akarja a T. alól, a közügyekben azonban elismeri a T. alkalmazásának jogosultságát.

Történelmi materializmus. A marxista társadalomtudomány egyik alapja a Marx Károly és

Engels Frigyes által kidolgozott és először alkalmazott történelmi szemlélet, amelyet ők maguk neveztek el történelmi materializmusnak. Ez a szemlélet az egész emberi történelmet fejlődésben levőnek tekintti és ennek a fejlődésnek mozzatója és meghatározója a gazdasági alap, vagyis a termelő erők és a termelés módja. A termelő erők fejlettségi foka és a termelési mód bizonyos meghatározott gazdasági és társadalmi rend kialakulásához vezetnek és ez a társadalmi rend az az alap, amelyen az egész társadalmi élet és annak minden megnyilvánulása nyugszik. Politika, jog, tudomány, művészet, mindez csak felépítmény és azok az eszmék is, amelyek bizonyos korokban kialakulnak és látszólag irányítják a történelmet, szorosan összefüggenek a gazdasági alappal. Az eszmék és általában a tudomány, művészet, stb., szóval az egész úgynevezett »ideológiai felépítmény» azonban a maga részéről visszahat a termelési erőkre és a termelés módjára és ilyen módon mégis hatással van az emberiség történelmi fejlődésére. Bizonyos termelési erőknek és termelési rendnek egy bizonyos társadalmi rend felel meg és ez meghatározza ennek a társadalmi rendnek egész eszméi berendezkedését és korszellemét. De a termelési erők átalakulnak, fejlődnek és ennek megfelelően új társadalmi öntudat fejlődik ki, amely egy új rend megvalósítását követeli. A régi rend méhében megszületik az új és legtöbbször erős megrázkódtatások,

forradalmak és háborúk árán tör megvalósulásra. Látszólag eszmék állnak egymással szemben, de a valóságban az emberiség új eszméi mindig egy új, megoldandó feladatot jelentenek, a társadalom átalakítását a megváltozott gazdasági feltételeknek megfelelően. És az emberiség történelme folyamán mindig csak olyan feladatokat tűz ki maga elé, amelyeket meg is tud oldani, mert gazdasági előfeltételei már megvalósultak.

Törzsökös magyarok (sárkányos mozgalom). Célja a vezetők rétegekben az etnikailag magyar elem uralmát visszaállítani. Határozott ellensége a magyar öncélúságot veszélyeztethető álnemzeti törekvéseknek. Válogató elveit az ú. n. egri pontok tartalmazzák. Ezek legfontosabbja a magyar leszármazást két nagyszülő, köztük a névadó eredeti magyar névvel kívánja igazolni. Az etnikailag magyar rétegek vezetészerepét elismerő idegenszármazásúak iránt türelmet és jóindulatot tanúsít.

Tőke. A köznapi szóhasználatban T. alatt általában vagyont értenek, akár pénz, akár pedig ingó vagy ingatlan értékek formájában. A magángazdaság már szűkebb értelemben használja ezt a fogalmat és olyan vagyontárgyakat ért alatta, amiket kereseti célra használnak fel. Megkülönböztetjük ezek között állandó és helyhez kötött jellegű vagyontárgyakat, ezek képezik az ingatlan tőkét (pl: földbirtok, ház) és az ingó tőkét, mely az egyéb, helyhez

nem kötött tőkét jelenti. Közgazdasági értelemben a T. a gazdasági javaknak az a része, mely közvetve vagy közvetlenül termelés céljára szolgál. Így a T. a munkával és a természetel együtt mint harmadik termelési tényező vesz részt a termelésben. A T. minden termelési rendben elengedhetetlen tényezője a termelésnek, hiszen a legprimitívebb gazdaság sem nélkülözhet szerszámokat és nyersanyagot, vagyis termelt termelési eszközöket, mint azt Böhm Bawerk híres tőkemeghatározása mondja. Azokat a tőkejavakat, melyek a termelés folyamatában hosszabb időn keresztül vesznek részt és nem használnának fel teljesen a termelés egy periódusa alatt, álló tőkének nevezzük. A forgó tőke vagy üzemi tőke a termelés minden periódusában megújul. Álló tőke pl. a gyárépület, gépek, stb. Forgó tőke a nyersanyag, melyet a termelésnél felhasználnak, a munkabérekre fordított tőke. A fentiekben előadott tőkefogalom a kapitalista termelés fejlettebb fokát tekintve kiegészítésre szorul. A termelt termelési eszközök materiális tőkefogalmához járul a termelési eszközök felett való rendelkezési jog immateriális kategóriája. Eszerint pl. T. nemcsak a gyárépület maga, hanem a részvény által képviselt jog is a gyárépület egy bizonyos részére. A T.-nek ez a fejlődése teszi lehetővé, hogy a termelési javaknak egyre nagyobb része gyűljön össze egy kézben. Így alakulnak ki a hatalmas trösztök és konsernek.

Ezt a jelenséget tőkeakkumulációnak, azaz tőkefelhalmozódásnak mondjuk és a modern kapitalizmusra jellemző.

Tőkekivétel, tőkék külföldre vitele kölcsön, befektetés vagy vagyonmentés (tőkemenekülés) céljából. A T. tőkék — termelő eszközök és a termelés célját szolgáló forgótőke (készletek), tehát nem pénz — kivitele. De T.-nek nevezik az arany, a bankjegyek és az értékpapírok kivitelét is. Az utóbbiak tőkére szóló jogosítványok, az előbbieket pedig — ha nem vagyonmentésről van szó — ott, ahova kiviszik őket, tőkejavak, külföldi áruk vételére szolgálnak. Ezért nem is kell őket valóban kivinni, elég, ha jóváírják az adós számláján, hogy rendelkezhesék velük. A rövidlejáratú T. forgótőke nyújtását szolgálja, az ilyen tőke bármikor visszavonható; a hosszúlejáratú T. befektetési célokat szolgál, ami kétféleképp lehetséges: vagy hitelezzi a tőkét annak kivivője — részvény vagy kötvény formájában — a külföldi befektetőnek, vagy maga fekteti azt be a külföldön s így közvetlen tulajdonjogot szerez magának a befektetésre. A T. nélkülözhetetlen világgazdasági funkció, a nemzetközi hitel eszköze. Lehetővé teszi, hogy a tőkében gazdag országban alacsony kamatozó tőke a tőkeszegény, de természeti lehetőségben és munkaerőben gazdag országba vándoroljon, ahol jobban kamatozik. A gazdaságilag hátramaradt országok a T. által fejleszthetik ki termelésüket. A legtöbb

tőkét Anglia vitte ki, amelynek a második világháború előtt majdnem 4 milliárd font külföldi vagyona és követelése volt (ez azonban nem csupán T.-ből, hanem a külföldön birtokolt föld értékéből is adódott össze). Az Egyesült Államok a szövetségközi adósságokon kívül kb. 15 milliárd dollárt követelnek a külföldtől. A T. fontos országai voltak még Belgium, Hollandia, Franciaország és Svájc, korábban Németország is. Csaknem teljes megszűnése a világgazdasági válság és a protekcionizmus következtében nagymértékben hozzájárult a világgazdasági kapcsolatok szétszakadásához és a külpolitikai feszültség megnövekedéséhez.

Tőzsde, bizonyos áruk központi piaca, amelyen nem magukat az árukat adják-veszik, csupán a róluk szóló bizonylatokat, jegyeket stb. Az áru-T.-n a nagy mennyiségben forgalomba kerülő és egységes minőségű árukkal, az érték-T.-n pedig értékpapirokkal (részvényekkel, kötvényekkel), külföldi pénzzel és arannyal kereskednek. Az eladás történhetik azonnalra és határidőre, ezenfelül az eladó eladhat olyan árut vagy értéket is, ami még nincs birtokában (kontremin). A tőzsdei ügyletek egy részét spekulációs céllal kötik, vagyis azért, hogy a vásárolt árut vagy értéket a vevő nyereséggel továbbadja, illetőleg az eladó azt később nyereséggel fedezze le. A T. a modern gazdálkodásban szükséges szerv, mert a vevők és az eladók csak itt kaphatnak teljes

képet a kínálatról és a keresletről, tehát csak itt alakulhat ki a helyes ár. De ezt az árat nem a T., illetőleg a tőzsdések csinálják, hanem ők csak regisztrálják a mindenkori piaci helyzetet. Mindazáltal a spekuláció fékezésére az utóbbi években több országban történtek törvényes intézkedések és a határidő-üzletet is több helyütt — így Magyarországon, ahol az a gabona-T.-n volt eiterjedve — megszüntették.

Trockizmus. Lew Davidovics Trockij (eredeti nevén Bronstein, 1877—1940) orosz forradalmár. Trockij eredetileg nem volt bolsevik. 1905. a pétervári munkástanács elnöke, 1917-ben — változatos szembenállás és együttműködés után — végleg a bolsevikokhoz csatlakozik. Az orosz forradalom egyik vezető egyénisége, a bresztitovszki béke idején külügyi népbiztos, az orosz békeküldöttség vezetője, később a vörös hadsereg megszervezője. Nagyhatású szónok, író és történetíró. Lenin halála után Sztalin legerősebb ellenfele. A «szocializmus egy országban» sztalin elméletével a «permanens forradalom» elméletét állítja szembe. Tanítása szerint egyfelől az orosz forradalom feladata, hogy a nyugati proletárforradalom bástyája legyen, másfelől, az orosz forradalom is visszasüllyed a nyugati proletárforradalom nélkül. Ezért a szocializmus egy országban nem valósítható meg. Nem híve a «szmicskának» (< «Leninizmus»), hanem a proletárság, az egyetlen forradalmi osz-

tály elsőbbségét hirdeti. Híve a proletárdiktatúrának, de azon belül a «proletárdemokrácia» szükségességét vallja. Trockijt a cárizmus alatt többször ítélték börtönbüntetésre és száműzetésre, mindannyiszor megszökött. Nagy emigrációs irodalmi és politikai működést fejtett ki. 1927. kizárták a kommunista pártból, 1928-ban Turkesztánba, majd külföldre száműzték, Európa egyik országából a másikba került, végül Mexikóban telepedett le, ahol 1940. nyárutóján több sikertelen kísérlet után merénylet áldozata lett. Új emigrációjában is nagy irodalmi munkásságot fejtett ki. Nevéhez fűződik a nemzetközi, szakadár «trockista»-kommunista mozgalom, mely IV. Internacionálé néven is szerepel. Mozgalmának bukását egyesek messze mutató történelmi hasonlatokkal igyekeztek magyarázni. Coudenhove-Kalergi, a Páneurópa-mozgalom alapítójának szórakoztató felfogása szerint a bolsevizmus a negyedik világvallás a buddhizmus, kereszténység és izlám mellett és ezek kezdeti fázisával rokonvonásokat mutat: «ateista, mint a korai buddhizmus, szocialista, mint az őskereszténység és imperialista, mint az ifjú izlám... A T. volt az első egyházszakadás, amelynek inkvizíció és eretneküldözés járt ki.»

Tröszt (angolul trust) a piaci egyeduralomra törő kapitalista szervezetek egyik típusa. Az Egyesült Államokban fejlődött ki és terjedt el leginkább. 1890-ben u. i. a Sherman törvény szí-

gorúan eltiltotta a verseny korlátozását kartelevés útján. A versenykorlátozásra irányuló törekvés más formát választott magának. Az angolszász jog lehetővé teszi, hogy a r.-t.-ok részvényesei az általuk választott «bizalmi» személyt (trustee), vagy ilyenek testületét bízzák meg vagyonekezelés címén az ügyintézással, ráruházván a részvényekkel járó szavazati jogot (innen e testületek eredeti neve, «szavazó», voting T.). Így a kartellnél sokkal szorosabb közös irányítás alakul ki. Az európai T.-ök jogi szervezete annyiban különbözö, hogy a T.-be tömörülő vállalatok irányítását nem általuk választott közös vezetőség, hanem részvényeiket, vagy azok többségét tárcájában tartó külön, ú. n. holding társaság végzi. A T.-tel rokon jelenség a konzern. Ennél a szervezeti formánál a legerősebb versenyvállalat, gyakran azonban egy bank szerzi meg a vállalatok felett az irányítást, vagy a részvénytöbbség megvásárlása, vagy hitelnyújtással kapcsolatos ellenőrzés útján. (Így beszélünk egy bank ipari konzernjéről.) A T.-ök tartanak kézben fontos iparágakat (energiatermelés, vasút, nehézipar stb.) és ezzel nemcsak a nemzeti, hanem a nemzetközi politika kulisszái mögött is erős tényezők.

Tudománypolitika valamilyen közületnek a tudományos élet rendszeres irányítását célzó törekvése. A szervezetlenség és a rendszertelenség mindig a tudományos munka kárára szolgál és ezért előbb az egyházak,

majd az államok már régtől kezdve arra igyekeztek, hogy a tudományos életet vezetésük alá vonják, egységes szervezettel ellássák. Kétségtelen, hogy a nagy könyvtárak, levéltárak, kutatóintézetek stb. fenntartása költséges és fáradságos munka, ami mindig a közületekre hárul. Ilyen értelemben véve a T. feltétlenül létjogosult. De ha már a szabad kutatást, az önálló véleménynyilvánítást akar-ná megakadályozni, úgy a tudomány fejlődését gátolná.

Tuka, Vojtech (azelőtt Béla). Szlovák politikus, * 1880, Piarg. A budapesti egyetemen végzi el a jogot, 1917. a pozsonyi egyetemen a nemzetközi jog ny. r. tanára. Az államfordulat után képviselő és a pozsonyi Slovak főszerkesztője. 1928. újrvi vezércikkében Vacuum iuris cím alatt azt írja, hogy az 1918. okt. 30.-i túrócszentmártoni nyilatkozat szerinti tízéves próbaidő letelében van, meg kell tartani a népszavazást s ha ez negative üt ki, a csehekkel való együttélés elveszti jogi alapját. 1928. nov. 27. a prágai parlament mentelmi bizottsága kiadja s 1929. jan. 3. letartóztatják. Kémkedésért s a köztársaság elleni támadás előkészítéséért 15 évi fegyházra ítélik, amiből 9 évet ki is tölt; látása erősen megromlik. Ezután kegyelmi aktus folytán kiszabadul s Csehszlovákia felbomlása után szlovák miniszterelnök. Kormányra rohamosztagekat szervezett, internálótáborba zárta a szlovák nemzet ellenségeit, a szlovák nemzeti egység érdekében betiltott min-

den pártot a szlovák néppárton kívül. Irodalmilag is működött. Fő műve: «A szabadság», magyar nyelven írt terjedelmes kötet.

Túltermelés fogalmilag a szükségleteket felülmúló termelési jelenti. A gyakorlatban, mint-hogy valamennyi eddig létezett termelési rendszer távolról sem elégítette ki a társadalmi szükségleteket, csupán viszonylagos T.-ről beszélhetünk, azaz olyan helyzetről, amelyben a termeléssel nem áll szemben megfelelő fizetőképes kereslet. A viszonylagos T. következtében gazdasági válságok jelentkeznek. A T. okait a szocialista elmélet és ennek hatása alatt a különböző, állami beavatkozást hirdető elméletek a szabad versenyben és a termelés szervezetlenségében látják. Következményeit állami beavatkozással, végső fokon tervgazdálkodással akarják megszüntetni. A szabad gazdálkodás hívei ezzel szemben rámutatnak, hogy: 1. A termelést és fogyasztást terhelő adók az árszínvonal emelésével csökkentik a fogyasztást, egyszersmind a vállalkozás megnehezítésével csökkentik a munkaalkalmakat. Így ez az adórendszer a viszonylagos T. irányában hat. 2. A nemzetközi árucserét akadályozó < védővámok és < önellátási gazdaságpolitika megnehezítik az árufeleleslegek kicsérélését és így szintén viszonylagos T.-t idéz elő. 3. A földmonopólium (< georgeizmus) munkaalkalom-csökkentő és vállalkozást gátló hatása is viszonylagos T.-t okoz.

A szabadgazdálkodás hívei tehát a T. és válságok megszűntetése érdekében a szabadkereskedelmi rendszert kívánják bevezetni és az adókat a termelésről és fogyasztásról fokozatosan a földjáradékra áthárítani, hogy így a földmonopóliumot megszüntessék.

U

Új középkor a haladás ellen alkotott harci fogalom, ideológia, amely valódi célját, a mögötte ható érdekeket a történelem látszólag tárgyilagos feltárásával leplezi. Tartalma az aktív politika érdekeit követve aszerint változik, hogy adott esetben miképpen lehet a leghatékonyabban támadni azt az újkori fejlődést, amely általánosságban a felvilágosodás vonalát követi. Ebben a harcban a történettudományok (szellem-történet) tárgyát képező mult nemcsak valóság, hanem képzelet egyben, vagy legalábbis kombinációk kényelmesen formálható anyaga.

Újközépkoriaknak ilyképpen azok a szellemtörténeti vagy szellemtudományi irányzatok nevezhetők, amelyek eszményeiket a középkor «szelleméből» merítik és a társadalom azóta bekövetkezett fejlődését — bizonyos okokból — vissza akarják téríteni ahhoz a vonalhoz, ahol a középkori fejlődés elakadt.

Két alapirányzatában (heroizmus és organícizmus) a primitív állapotokat visszavágó romantika keveredik az újkori

fejlődés által hátrányosan érintett feudális és kispolgári rétegek restaurációs törekvéseivel. A kiváltságosok e két régebbi rendjének és a technika újabb kiváltságosainak megegyéséből származik, mint harmadik alapirányzat, a szolidarizmus.

A középkor ilyképpen egyszer a «szerves» kollektívizmus, más-szor meg a nagy egyéniségek, a «minőségi» individualizmus kora aszerint, hogy a modern fejlődés kollektívista, vagy individualista irányzatával kell-e versenyre kelni. Hol a spiritualizmus korszaka, amikor az ember önző érdeke alig számított a lélek uralma mellett, hol pedig ellenkezőleg: az egészséges, robusztus gyakorlatiasság kora (az «elvont» vértelen racionalizmussal szemben), amikor az érdekproblémákat egy a mainál vagy a 19. századbelinél sokkal tökéletesebb gazdasági rendszer oldotta meg. Egyszer az áldott «népiség» kora, amikor úr és paraszt, mester és legény stb. idillikus, családi egyetértésben élt, másszor meg a «Herrenmensch» korlátlan, tágas vadászterülete.

Végül azok, akik a sokrétű, sokfelé húzó modern társadalomban az erőszakkal és a kegyetlen ösztönökkel rokonszenveznek, természetszerűleg szintén a középkorban fogják megtalálni társadalmi ideáljukat.

Új közgazdasági elméletek. A két világháború között eltelt idő nagy politikai és gazdasági változásai a gazdasági gondolkodásban is visszatükröződnek. Ahogy azonban a gazdaságpoli-

tikában sem valósultak meg egészen új eszmék, csupán a már korábban meglévő intézmények fejlődtek ki nagyobb mértékben, az elmélet sem gazdagodott alapvetően új rendszerekkel. Inkább a bíráló hangja erősödött meg a régebbi elméletekkel szemben és azoknak egyes elemeit hangsúlyozták fokozottan vagy foglalták új színvonalú rendszerekbe az írók. Ezzel azt a hitet keltették az avallanokban, mintha a gazdasági gondolkodásnak oly gyökeres változása következett volna be, mint pl. a klasszikus közgazdaságtan vagy a tudományos szocializmus kialakulásakor. A szigorúan értelmezett elmélet inkább a kutatási módszerek fejlesztése és mélyítése által gazdagította a tudományt. Az összefüggések kutatásában a matematika és az ökonometria (a gazdasági folyamatok kifinomult mérése) útján a korábbi, inkább a statikán (egy adott állapot magyarázásán) alapuló elméletekkel szemben a dinamikus (mozgásban levő, élő) gazdaság törvényszerűségeit igyekezett kutatni, anélkül azonban, hogy a nyitott kérdésekre a korábbiaknál sokkal kielégítőbb magyarázatokkal szolgált volna. Gazdagodott a tudomány a lélektani jelenségeket nagyobb figyelemre méltató irányzatok — így az amerikai behaviorizmus (magatartás-tan) — révén; általában jellemzi e kor gazdaságtudományát a visszahatás az elmúlt kor materialista (anyagias) felfogásával szemben, a lelki tényezők hangsúlyozása,

ami azonban nem mentes az elfogultságtól, hiszen korábban is csak a nem eléggé tudományos ú. n. vulgármaterializmus hanyagolta el ezeket a tényezőket. De nem mentes a túlzásoktól sem, tekintve, hogy a gazdálkodás elsősorban anyagi javak szerzésére irányuló tevékenység. A gazdasági elméletnek — más tudományágakkal párhuzamos — ú. n. elszellemiesítése tehát nem jelenti magának a tudományos szellemi teljesítménynek magasabb fokát, hanem a szellemi, majd csupán a lelki tényezőknek egyre fokozódó hangsúlyozását, ami — különösen a német tudományban — anti-racionalisztikus tudományos megnyilatkozásokra adott alkalmat. Így a Spann által megalkotott univerzalista iskolára (<Univerzalizmus), mely többé-kevésbé magának az észszerű gazdasági megismerésnek lehetőségét is tagadta és — egyébként az észszerűségekre igyekvő okfejtéssel — a miszticizmus határáig vitte e tudományt, amelynek hivatása szerinte az egyén felletti, transcendens állam érdekeinek szolgálata. Ezek és a velük rokon tudományos nézetek megtermékenyítették az új nacionalista mozgalmakat, a <fasizmust és < nemzeti szocializmust és más országok rokon-szemléletű mozgalmait is. Az elméletek, amelyek részben az említett mozgalmak pártideológiáját szolgáltatták, a közösség célkitűzéseit és érdekeit hangsúlyozzák az egyénnel szemben. Hirdetik, hogy az egyén életének és munkájának értéke

is csak a közösség szempontjából becsülhető meg. Ebből következően ez a felfogás ugyanúgy elveti a magángazdasági haszon és jövedelmezőség fogalmát, mint a szocializmus és csak az államvezetők céljainak szolgálatát fogadja el annak kritériumaként, hogy mi hasznos a közösség számára. Különbözik azonban a szocializmustól abban, hogy a szocializmus elsősorban az anyagi jólét növelését véli a közületi gazdálkodás útján elérhetőnek, míg a fasiszta közületi gazdálkodás gazdaságunkívüli célokat tűz maga elé. Betetőződik ez a rendszer a «honvédő gazdaság» fogalmában, amely minden gazdasági tevékenységet a honvédelmi érdekek szolgálatába illeszt be háborúban, békében egyaránt. Az U. legfőbbjei tehát a korábbi, általános emberi célokat követő elméletekkel szemben nemcsak a gazdaságpolitikát helyezik még a korábnál is nagyobb mértékben nemzeti alapra, hanem — visszatérve mult századbeli német tudományos áramlatokhoz — nemzeti gazdaságtanokat is igyekeznek kifejleszteni, sőt újabban egyesek azt is kifejtik, hogy fajok szerint más-más törvényszerűségek érvényesülnek a gazdasági életben. Mindezekkel velejár az is, hogy a pénz is az állami gazdaságpolitika egy eszközének tekintik csupán, nem pedig elsősorban a forgalom lebonyolítását és az értékmérést szolgáló csereeszköznek. Ebben az irányban fejlesztik ki konjunktúra-elméletüket is, keres-

vén a konjunktúrák állami irányításának, sőt kiküszöbölésének is legmegfelelőbb eszközeit. Társadalmi átalakulások idején mindig feltűnnek olyan tanítások, amelyek több-kevesebb tudományos felkészültséggel dolgoznak ugyan, elsődleges céljuk azonban nem tudományos igazságok megállapítása, hanem politikai rendszerek szolgálata.

Újpagányság az az újkori törekvés, amely tudatosan szembehelyezkedik a kereszténységgel és a régi pogány gondolatvilág felélesztésével próbál új hitrendszert teremteni. Manapság két teljességgel különböző gondolatrendszert egyaránt illetnek az U. nevével. Az egyik a mult század tudományos kriticismusa, amely a természet-tudomány eredményeiből kiindulva részesítette szigorúan tudományos bírálatban az egyes felekezetek tanításait. Utóbb a filozófia elveivel keveredett és eszerint különböztettek meg benne materialista, monista, evolúcionista stb. irányzatot. Ettől a tudományos magatartástól élesen különbözik a 20. századi U., amely már nem a modern tudomány tapasztalati megállapításaiból indul ki, hanem a népek régi, primitív korbéli elképzeléseihöz kanyarodik vissza és a fennmaradt régi pogány hagyományokból igyekszik új mitoszt kialakítani. Németországban Ludendorff, az első világháború híres hadvezére állt az újpagány mozgalom élére és híveivel együtt a kereszténység előtti Wotan-kultuszt akarta visszaállítani. Ennek a mozga-

lomnak egyik mellékes, de nagyhatású ága lett az ú. n. fajmitosz, ami a fajgondolatból és a kiválasztott faj hitéből alkotott egy már majdnem vallási elképzelést. Legismertebb képviselője Rosenberg Alfréd, aki jelentős szerepet játszott a nemzeti szocializmus kialakításában. 1920 után Magyarorszáon is jelentkezett egy irányzat, amelyik a magyar pogánykor állítólagos hitét s a Hadúr tiszteletét akarta elterjeszteni; de ez az irányzat sem szellemi, sem mozgalmi téren nem tudott jelentős alkotást létrehozni. A 20. század U.-ára általánosan jellemző, hogy híján van a megfelelő tudományos megalapozásnak. Az ősi pogány korra vonatkozólag a magyar és a német irodalom egyaránt igen kevés adatot őrzött meg, úgy hogy azokból a régi pogány hitet aligha lehet rekonstruálni. Ezért aztán az U. a képzelt szabad játékkal, történelmileg meg nem alapozott gondolatokkal kénytelen kitölteni a hagyományokban mutatkozó űrt; így pl. Hadúrnak, az állítólagos ősmagyar hadistennek a neve, amit a magyar U. tisztelni kíván, nem az ősmagyar hagyományból, hanem csupán Aranyosrákosi Székely Sándor eposzából (1823) származik. — Valláslélektani szempontból is bizonytalan az U. jövője, mert ha az egyén egyszer már túltette magát a hagyományokon alapuló keresztény felekezetek körén, akkor aligha kívánhat egy mesterséges, racionális hitrendszer, az U., hívei közé szegődni.

Ultramontán < klerikális.

Univerzalizmus (a. m. az egyetemesség tana), újabb gazdasági, pontosabban gazdaságbölcseleti tan, amely — megalapítójának, Othmar Spann bécsi egyetemi tanárnak egyéni kifejezőmódja szerint — az egyén s az egyéni célkitűzéseknek a közösség szerves részébe való teljes és tökéletes „betagolásának” szükségét hirdeti, mivel az egyéni lét magasabb értelme csak e — nemzeti, állami — közösségben, ennek szolgálatában lehet fel. Spann a német idealista bölcsezet rendszereinek az egész világrendet felölelő teljességével fejti ki az individualizmussal szembenálló tanait, amelyek nagy hatással voltak az új, totális nacionalista rendszerek gondolatvilágának kialakulására, bár reális értelmük olykor nehezen hámozható ki. A nemzeti szocializmus azonban, bár az U.-ban rejlő miszticizmus megnyerte tetszését, a realitások iránti erősebb érzékénél fogva sok tekintetben túlhaladta az U.-t s maga Spann sem tudta a mai német vezető tudományos körök rokonérvését eléggé megnyerni.

Urbánus irodalom szó szerinti értelmében városias (szellemű) irodalom. Ebben az értelemben pl. U. volt Arany János késői frói munkássága a Petőfi-utánzókkal szemben. A kifejezés sokat szerepel az utolsó évek poliikai vitáiban. A < népi romantika frói csoportja, amely a társadalmi ellentéteket a faluváros harcának igyekezett felüntetni, a parasztmisztikával

szembenálló frói csoportokat, különösen a Szép Szó folyóirat körét jelölte az U. fogalmával. Ellenfelei szerint az U. a fennálló rend védelmét, a lőkés csoportok érdekeinek kiszolgálását, egyben a baloldali munkásmozgalmak támogatását, a magyarság «gyökereitől» való elszakadást jelentette. Az U. tábor, amely e megjelölést soha magára nem alkalmazta, e jellegzetesnek vélt vonásokat nem ismerte el. A harmincas évek ábrándos reformpolitikájával szemben tárgyilagos, a tényekkel és elvi igazságokkal egyaránt számoló álláspontot képviselt. Így valóban gyakran szembekerült a demagógikus tökeellenes csoportokkal, éppen úgy, mint azokkal a rétegekkel, amelyeknek újíto szólamai csupán reakciós célokat takartak. Az U. főtörekvése a liberalizmus elvi alapjainak teljes és végsőkéig következetes kiépítése, a szabadságeszme korszerű értelmezése olyan formában, hogy a korszerűség ne nyomja el a szabadságeszmét. Szembenállt mind a paraszt-, mind a proletár-misztikával, éppen úgy, mint a divatos politikai álelméletekkel. Az U. politikai csoportoktól teljesen független táborának a politikai erőviszonyok következtében nem volt jelentős befolyása a közvéleményre, működése inkább bíráló jellegű volt. Bíráló álláspontjuk helyességét az időközben bekövetkezett események jórészt igazolták.

Utópia tökéletesnek elképzelt társadalmi rendszer, többnyire

szépirodalmi formájú ábrázolása. (Államregény.) A társadalmi rend iránti békéltenség egyik irodalmi megnyilvánulása. A műfaj úgyszólván a politikai gondolkodással egyidős, első jelentős képviselője Platon «Állam» című műve. Nevét Morus Tamás angol államférfi 1516-ban írt művétől vette, amely egy U. (Sesholsincsország) nevű ország eszményi társadalmát írja le. A műfaj virágzása a XIX. század első felére esik, amikor a kapitalizmus fejlődésével párhuzamosan jelentkeztek e társadalmi rendszer hibái és válságai. Ennek következtében a változtatás vágya is rendkívül erős volt. Az U. legfontosabb jellegzetessége, hogy a társadalom valóságának és törvényeinek kutatása helyett az U. frójának elképzelését kívánja a társadalomra rákényszeríteni, vagy ezek megvalósítására a társadalmat rábeszéli. Egyes utópisták (Cabet, Fourier, Owen) elképzeléseit kisebb közösségek meg akarták valósítani, e kísérletek azonban kudarcot vallottak. Az U.-k szerzőinek gyakran képtelen tervezései és megvalósíthatatlan javaslatai következtében az U. szót átvitt értelemben a kivihetetlen politikai tervezésekre használták. Napjainkban az U. értelme megváltozott. U.-nak tekintik az olyan társadalmi törekvéseket, amelyek a társadalom fejlődéstörvényeit és az alapvető gazdasági törvényeket az erkölcsi követelményekkel kívánják összeegyeztetni. A korszerű politikai elméletek képviselői, épp úgy mint az utópis-

ták, a társadalmat állami kényszerrel tetszésük szerint formálható szerkezetnek tekintik. Gyakorlati politikán e kényszer alkalmazását egyéni, vagy csoportakaratnak a közösségre kényszerítését értik. A társadalmi fejlődés törvényeinek kutatása, tehát az a módszer, amelyet az utópisták módszerével ellentétben, a < marxizmus alkalmazott, éppen úgy idegen ettől a politikai gondolkodástól, mint az utópisták gyakran vállalásos, de mindig magasrendű erkölcsi rajongása. Ez új gondolkodás módszere és formája utópista, tartalmában azonban elér az utópisták elsősorban erkölcsi magatartásától. Gyakorlati sikere és eredményeinek tartóssága azon múlik, hogy a kényszer erejével fenn lehet-e tartani egy társadalmi rendszert a társadalom belső törvényei és az erkölcsi követelmények ellenére.

V

Vadászrepülőgépek. Feladatuk az ellenséges repülőgépek elhárítása és a saját bombavetőket és felderítőket védelme ellenséges V. ellen. A levegőben cirkálva, vagy a repülőtereken riadókézsültségben várják az ellenséges támadást. Fontos légi térrészekben csoportokba tagolódva állandó zárt alkotnak és a levegőben váltják egymást. Fegyverük a géppuska, amely többnyire a repülés irányába meroven be van építve, a célzás magának a gépnek az irányítá-

sával történik. Kétmotoros, többülékes fajtájukat rombolóknak nevezik. Ezeket a pilótáülések pánccélozva vannak és géppuskákon kívül gépágyút is visznek magukkal.

Vaida-Voevod, Sándor, volt román miniszterelnök. * 1872. Erdélyi származású. A bécsi egyetemen orvosi diplomát szerzett. 1906. magyar képviselő. 1918. ő olvasta fel a nyilatkozatot, hogy Erdély elszakad Magyarországtól. 1918. a Bratianu-kormány erdélyi minisztere. 1919—1920. miniszterelnök. Maniu és Michalache mellett vezető szerepet vitt az 1926-ban alapított nemzeti parasztpártban. 1932. ismét ő alakít kormányt. 1933. Maniu utóda a parasztpárt elnöki székében, de novemberben lemond és visszavonul. A kisebbségekkel szemben lojális politikát igyekezett folytatni, a német orientáció híve volt. A király 1938. a koronatanács tagjául hívta meg. 1940. a «Nemzeti Ujjászületés Frontjának» elnöke lett.

Vallásszabadság az egyénnek az a joga, hogy a vallás dolgaiban saját meggyőződését szabadon követhesse, vallását szabadon megválaszthassa és háborítás nélkül gyakorolhassa. A V.-nak tehát egészen odáig kell kiterjedni, hogy az egyén akár minden vallási köteleket is levethessen és «felekezeten kívüli»-ként élhessen. A V. az egyéni szabadságjogok egyike s ezért történeti kifejlődése is párhuzamosan halad az általános szabadságjogokkal. A kezdetleges társadalomban a vallás igen fontos szabályozó erő képvisel,

ezért az ilyen társadalmak rendszerint csak egy vallás híveit tűrik meg maguk között. A V. követelménye csupán ott lép fel, ahol több vallás hívei kerülnek össze egy társadalmon belül. Az európai fejlődés során a reformáció korában következett be ez az eset és egyes államok ekkor engedték meg több vallásnak a területükön való szabad gyakorlatát. Az 1564. évi erdélyi országgyűlés — az első között egész Európában — három vallás, a katolikus, luteránus és kálvinista vallás számára engedte meg a szabad gyakorlatot, amihez hét év múlva az unitarianizmust sorolta; de a többi vallás továbbra is tiltott maradt. A teljes V.-ot Európában csak a liberalizmus valószínűsítette meg hosszú harcok után a 19. század folyamán. Magyarországon az egyházpolitikai harcok befejeztével az 1895. évi 43. tc. mondta ki a V.-ot, de még mindig nem teljes formájában. Ez u. i. csak a bevett és elismert felekezetekhez való tartozást ismeri el irányadónak az államra nézve, a más felekezethez tartozókat úgy tekinti tehát, mint a felekezeten kívül állókat; a bevett és elismert felekezeteket pedig különböző előnyökben részesíti, amelyek közé a vallásgyakorlat büntetőjogi védelme is tartozik. A 20. század törvényhozása több államban ismét korlátozta a V.-ot, így pl. az ú. n. zsidó-törvények révén.

Valuta (olasz), többértelmű kereskedelmi kifejezés, közgazdasági értelmében egy ország

pénzrendszere, vagyis az a rendszer, amely megszabja az ország pénzének anyagát, az aranyhoz, vagy más valutákhoz való értékviszonyát, aranyra vagy más nemesfémre való beváltatóságát, fedezeti és kibocsátási szabályait, forgalmi lehetőségeit stb. A V. jelenti továbbá magát a pénzt is, különösen nemzetközi vonatkozásban, így a külföldi pénzeket V. névvel szokás nevezni. V.-rendszer: pénzrendszer, V.-szabályozás: a pénzérték szabályozása, V.-stabilizálás: pénzérték-állandósítás, V. reform: pénzreform.

Vang-Csing-Vej. *1886. Mint szélsőbaloldali kínai forradalmár Szun-Jat-Szen egyik végrendeletileg kijelölt politikai örököse. Azóta szélsőjobbra fordult és most a Nankingban alakult japánbarát kínai báb-kormány elnöke.

Vansittart, G. Robert, *1881. Az angol külügyminisztérium állandó államtitkára, a változó külügyminiszterek között ő képviseli az angol külpolitika folytonosságát. Előkészítette a Hoare—Laval-féle kompromisszumos tervet az abesszin válság idején, mire a közvélemény elsöpörte Hoaret, de V. helyén maradt Eden első külügyminisztersége befejezte után is. Neki tulajdonítják a müncheni találkozó előkészítését is. Irodalmi munkásságot is fejt ki, több regénye, színdarabja és szatirikus költeményeket tartalmazó kötete jelent meg.

Vargas, Getulio, Brazília elnöke, *1883. Rio Grande do

Sul-ban. Orvosnak készült, majd katonatiszt lett és tábornoki rangot ért el. Politikai pályafutásának első állomása a pénzügyminiszterség volt, majd Rio Grande do Sul állam elnökévé választották. Felkelést szervezett és 1930 jan. 10-én csapataival bevonult Rio de Janeiroba, eltörölte az 1891-i alkotmányt, másnap Brazília államelnökévé kiáltották ki katonái. 1932-ig katonai diktatúrával kormányzott. Sok felkelés volt kormányzása ellen a világgazdasági válság következtében. 1935. vérbefojtotta a legnagyobb kommunista puccskísérletet. 1937. nyíltan áttért a tekintélyi kormányzás elvére. Külpolitikáját az Unióval való fenntartásos együttműködés jellemzi.

Vasbértörvény. E fogalom már Ricardonál, a klasszikus angol közigazdásznál felbukkan, de igazán Lassalle tette népszerűvé a mult század közepén folytatott agitációjával Németországban. Elnevezése is az ő nevéhez fűződik. Röviden azt a törvényszerűséget jelöli vele, hogy a munkás bére semmiféle társadalomban sem emelkedhet a létminimum fölé. Ha a munkás bére tartósan a létminimum fölött mozog, akkor a viszonylagos jólét következtében emelkedik a születések száma, így bizonyos idő elteltével fölös számú munkáskéz jelentkezik a munkapiacra és ez megint eredeti színvonalára nyomja le a munkabéret. Ha viszont a munkabér az életfenntartáshoz szükséges létminimum alá csökkenne, akkor a nyomor, éhség

és ennek nyomán fellépő járványok, háborúk gondoskodnak arról, hogy a munkásság sorai megritkuljanak, a munkaerő értéke növekedjék és a bérek emelkedjenek. A V-t nemcsak az azóta szerzett tapasztalatok cáfolták meg, hanem a közgazdaságtan elmélete is elejtette. Elméleti kiindulópontja Malthus népesedési elmélete volt, és ennek bukásával a V. fogalmát se lehetett fenntartani.

Vasgárda. Szélsőséges román politikai mozgalom. A <nacionalizmus hagyományos felfogását a német eredetű fajmádatall egészítette ki. Az idegen elemek teljes kirekesztését és az etnikailag («fajilag») román származásúak feltétlen uralmát követelte. Vezére és bálványozott hőse, Codreanu, a «kapitány» idegen származású, egyetlen román őse nem volt. Kegyetlen terrorral tört az államhatalom meghódítására. Az uralmon lévő királyi diktatúra kíméletlen erőszakkal válaszolt. Codreanu a feláldozás dicsőítését a halál kultuszáig fokozta. A királyi diktatúra felülről csinált, hivatalnoki egypártrendszere csak nyers erőhatalommal tarthatta féken «Mihály arkangyal légióit» (a V. másik elnevezése). 1940-ben a király és rendszere megbukott, Antonescu tábornok vette át a hatalmat és Románia «légionista állam» lett. Nem sokkal több azonban a légionisták ismeretlen okokból véres felkelésben törtek ki Antonescu ellen. A kormány a hadsereg segítségével több napos véres polgárháborúban leverte a láza-

dókat. A német megszálló csapatok teljesen korrekt magatartást tanusítottak és nem avatkoztak bele Románia belügyei-be. Ettől kezdve Romániában ismét hivatalnoki jellegű egy-pártrendszer van, «népi» tömeg-erők nélkül. Ezenfelül, mivel a fiatal uralkodó szerepe csak alkotmányjogi formáság, Antonescu tábornok < totális állama még a monarchia viszonylagos szilárdságának is híján van. A V. története világosan mutatja, hogy a < fasizmus politikai rendszere kis nemzetek életében csak a nagy példák tragikus paródiája lehet, törvénytelenül fellépő és egymásba fonódó kül-és belpolitikai okok miatt.

Vasúti tüzéség. A legnehezebb lövegek mozgatására kínálkozik a vasúti pályatest. A vasúti lövegek rendszeren a sín-pár irányában tüzelnek, elsütés-kor a löveg az alvással együtt a sín-páron gördül vissza. Alkalmazásuk megszabott pályájuk miatt korlátozott, ezért löveg-anyaguk kizárólag a legnagyobb ürméretű ágyúk (35, 38, 40 cm) közül kerül ki, amelyek lőtávolsága igen nagy, ez mozgásuk korlátozott voltát kiegyenlíti.

Vállalkozási szabadság klasz-szikus megfogalmazás szerint minden ember egyenlő jogát jelenti az élethez és a boldogulás előfeltételeihez. E tétel elvi igazságát senki nem vitatja, az < állami beavatkozás gyakorlata azonban erősen korlátozza a V.-ot. Az erkölcsi alapkövetelések és gyakorlati politika ellentéte a legélesebben a V. kérdé-

sében jelentkezik. A < george-izmus felfogás szerint a föld-monopólium (< földjádék) is a V. korlátozását idézi elő.

Választójog. Az európai alkotmányfejlődés utolsó századának kiemelkedő mozzanata. A demokráciákban a társadalmi élet irányításának alkalmas eszköze, ezzel szemben a diktatúrára áttért államokban minden jelentőségét elvesztette. A V. szabályozása a < pártok kialakulását és az egész alkotmányos élet menetét döntően szabja meg. A választói rendszerek két fő típusa az egyszerű (többségi) és az arányos választói rendszer. Többségi V. esetén a képviselőket egyes kerületek szerint választják és a megbízást az a jelölt nyeri el, akire a választók többségének szavazata esett. Így az egyes kerületekben kisebbségben maradó választók együtt nagy töredékét jelentik az ország politikai erőinek, anélkül, hogy képviselőhez jutnának. Az arányos választói rendszerek ezen úgy segítenek, hogy nagyobb kerületeket alkotnak, melyek egyszerre több képviselőt választanak. A képviselői megbízásokat az egyes listák jelöltjei között a törvényben megállapított ú. n. választási hányados alapján osztják szét, úgy hogy minél kevesebb szavazat maradjon képviselet nélkül s a mandátumok száma minél hívebben fejezze ki a való-ságos erőviszonyokat. Az arányos V. megvalósít egy elvont és mértani igazságosságot, de túlzásaiban sok jelentéktelen párt keletkezésére ad módot,

ami a kormányzás folytonosságát maroknyi frakciók bizonytalan egyensúlyától teheti függővé. A demokratikus V. kellei az általánosság, egyenlőség, titkosság, arányosság. Demokráciáról csak ott beszélhetünk, ahol az ilyen V.-on alapuló politikai intézmények a társadalom autonóm szervezkedését lehetővé teszik. Magyarországon évtizedes küzdelmek után 1938. óta törvénybe van iktatva az általános, titkos és arányos V.

Város fogalmát igen sokféleképpen lehet meghatározni aszerint, hogy jogi, történelmi, gazdasági, szociológiai vagy földrajzi szempontokat emelünk-e ki elsősorban. Az európai kultúrfejlődés során a V. lett a polgárság természetes életkerete, elsőrangú kultúr-termőtalaj, amelynek szellemi hatását urbanizmusnak nevezik. Magyarországon, ahol a polgárság csupán csökevényesen fejlődött s koronként szinte teljesen eltűnt, a V.-ok sem tölthették be zavartalan kultúrtermő szerepüket. A magyar V.-ok, kevés kivételtől eltekintve, csupán közigazgatási központok lettek, ahol közigazgatási tisztviselők és iskolai tanárok telepedtek meg hivataloskodásuk idejére; köréjük csupán a mezőgazdálkodással foglalkozó népesség, majd az újabb időkben s csak egyes városokban az ipari munkásság csoportosult, de a tulajdonképpen polgárság hiányzott. Ez a társadalmi hiány rányomta bélyegét a magyar V.-ok települési képére, amely a Du-

nántúl kivételével a falvakéra emlékeztet, megmutatkozik a történelmi emlékekben való szegénységükben, de különösen: a vidéki kultúra hiányában. A magyar művelődés decentralizációjáról, éppen a megfelelő vidéki városi elem hiányában, beszélni sem lehet. Újabbán a magyar írók és politikusok egy kis csoportja az urbanizálódás jelszavával kívánt egy városiasító mozgalmat megindítani; de ez az utolsó évtized szellemi mozgalmi között népszerűsége alig találhatott és komoly eredményt felmutatni nem tudott.

Városbaözlés a termelési ágak egymáshoz való viszonyának változásából kiinduló társadalmi átalakulás tünete. Kísérő jelensége volt világtörténelmi arányokban az < ipari forradalomnak, ezenkívül fellép helyi méretekben mindenütt, ahol az iparosodási folyamat részben még feudális eredetű mezőgazdasági viszonyokkal párhuzamosan bontakozik ki. Noha ilyen körülmények között a V. a társadalmi feltörekvés igényét is kifejezi, szokásszerűen kóros jelenségnek tekintik, amiben az agrárérdekeltségek egyoldalú szempontjai fejeződnek ki. Az innen származó panaszok és kritikák ugyanis megfélekedeznek arról, hogy a mezőgazdasági proletariátus falusi helyzetének kilátástalansága elől iparkodik a városokba húzódni. Ezért a V.-t nem tünetani, hanem csak kóroktani szempontból nyilváníthatjuk kóros folyamatnak. Magyarországon a V. folyamatát az elmúlt

évtized iparosodása elmélyítette, az utolsó néhány évben ez a folyamat szemelláthatóvá vált. Az 1941. jan. 31. tartott népszámlálás előzetes adatai szerint az utolsó évtized 930.000 főnyi népességyarapodásából valamivel több mint 320.000 jutott Budapestre és Pest megyére, az utóbbi tételben túlnyomórészt a főváros környéke részesedik. Ebben nyilván nagyobb része van a V.-nek, mint a természetes szaporodásnak. Míg az összes városok szaporodásának átlaga a jelzett időszakban 8,6 százalék, addig Budafok szaporodási arányszáma 22,8, Pestszenterzsébeté 13,2, Pestszentlőrincé 37,1, Rákospalotáé 14,2, Újpesté 12,9, egyedül Kispest kivétel az átlagon mélyen alul levő 1%-os arányával. Maga Budapest a törvényhatósági városok 12,2%-os átlaga felett 15,7%-os szaporodást ért el 1930—40 között.

Várospolitika. Az emberiség egyre nagyobb része lakik városokban, a fejlettebb országokban már a lakosság többsége; így a V. egyre inkább megszűnik magának a városnak ügye lenni, országos ügyéé vált. A V. egyik főkérdése a lakosság elvárosiasodásával járó esetleges hátrányok orvoslása. Vannak áramlatok, amelyek városnak tartják a mammut-városok további növényét és vissza-vidékesíteni szeretnék országukat. De nem vizsgálva itt, kívánatos volna-e ez, csak arra mutatunk rá, hogy a fejlődés e törekvéseket mindenütt megghiúsította. Természetes is, hogy a növekvő

népesség mind kisebb része él csak a mezőgazdaságból; visszafejlődő vagy veszteglő városok az ország hanyatlásának jelei. Ezzel szemben egyre jobban felismerik, hogy a városok helyes irányú fejlődése művelődési, gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt országos kérdés, miért is számos országban állami törvények szabályozzák a nagyvárosoknak a forgalom, az egészségügy és az esztétika követelményeinek megfelelő korszerű rendezését. A nagyvárosokban a lakosságnak nyújtott viszonylag többféle közszolgáltatás (villamos, autóbusz, gyorsvasút, víz, gáz, villanyáram, telefon, újabban néhány távfűtés stb.) gazdaságosabb, mint kisebb településeken; társadalompolitikai intézményeik is fejlettebbek. Ezért a mammutvárosok közigazgatási és üzemi költségvetése megközelíti az államét és befektetéseik, beruházásaik üteme kihat az egész közgazdaságra. A közszépolitika a gazdaság szocializálása terén mindezeknél fogva az államhatalomnál is messzebbre haladt. Jelentős része van ebben a városi lakáspolitikának, amely — miután sokhelyütt a közterhek miatt a magánépítkezés jövedelmezőségét elvesztette — egyre inkább átvette a magánvállalkozás szerepét, különösen a lakásépítkezés terén. E tekintetben a régi nyomortanyákkal, slum-ökkel szemben a legtöbb helyütt jelentős a haladás. A fejlődéssel járó nagyarányú városi telekértékemelkedés azonban — amelyet csak egyes ha-

ladottabb országokban foglalnak le részben vagy egészben a közületek számára — nagyon megnehezíti és megdrágítja a V.-i feladatok végrehajtását.

Világhírodalom az olyan hatalmas államszervezet, amely egy átlagos államterületen túlhaladva rendszerint több világ-részre kiterjedve gyakorolja a hatalmat. A történelem általános tapasztalata, hogy csak azok a V.-ak tartották magukat hosszabb ideig, amelyeknek a kialakulása is lassan, hosszú időn át történt (pl. római, angol, orosz birodalom). Ezzel szemben azok a hatalmi alakulások, amelyek hirtelen, egy kiváló személyiség működésére jöttek létre, az alapító halálát alig tudták túlélni, így Nagy Sándor birodalma vagy a nomád népek államai, pl. Attiláé. A V. élettartamát u. i. nem az új és nagy területek meghódítása szabja meg, amely pl. a nomád népek esetében pusztán a jó hadszervezet következménye is lehet, hanem az a körülmény, hogy miképpen sikerül az egyszer megszerzett területeket megszervezni, a különböző sorsú és érdekű tartományokat, népeket egy gazdasági és hatalmi szervezetté összefogni. A lassú, kitartó, de minden részletet átható szervezésben kell a V.-ak titkát látnunk.

Világnézet az egyén gondolatainak az összege, amit a világról, a világban elfoglalt helyzetéről és a ráváró feladatokról alkot. Német eredetű kifejezés (Weltanschauung), amely fordítás útján került a magyarba;

sem az angol, sem a francia nyelvnek nincs rá saját szava. Eredetileg vallási értelemben használták, értvén alatta a keresztény egyházak által vallott világszemléletet, amit a világi filozófia tanításaival helyeztek szembe. Ilyen értelemben, szabatosan, használta Prohászka Ottokár is (Diadalmas világnézet). Utóbb azonban a filozófia is átvette és az egyes gondolkodásmódokat vagy filozófiai rendszereket nevezte V.-nek. Végezetül, az első világháború utáni években a politika is használni kezdte és az egymással küzdő politikai pártok V.-nek nevezték azokat az elvi elmentéteket vagy olykor érdekelmentéteket, amelyek a pártokat egymástól elválasztották. Ez az állapot természetesen a fogalom teljes összekuszálásához vezetett. Tudományos pontossággal ma is csak az első értelemben lehet használni és így beszélhetünk a filozófiában vagy morálteológiában keresztény, pogány és filozófiai V.-ről.

Visinszki Andrej, szovjetpolitikus. Már a század elején forradalmi megmozdulásokban szerepelt. A bolsevizmus győzelme után államügyész. Ő irányította a trockijista és más ellenzéki szovjetpolitikusok ellen indított bűnpereket. 1939. helyettes külügyi népbiztos lett.

Vorosilov, Kliment Jefremovics, a Szovjetunió marsallja, a népbiztosok tanácsának helyettes elnöke. * 1881., apja vasúti pályaeőr volt. Típusa a Szovjetuniót vezető autodidakta, mun-

kásból a legmagasabb állásokba emelkedett katoná-politikusnak. Hétéves kora óta a következő foglalkozásai voltak: csillésfiú szénbányában, pásztor, napszámos, fegyvergyári munkás, forradalmár-agitátor, szabadcsapatvezető, míg 1919. a vörös hadsereg szolgálatába állott. A cári uralom alatt, 1899-től 1917-ig ötször száműzték. Az 1917—21-es harcok idején csapataival számos harcot vív a megszálló német és lengyel, majd az ellenforradalmár seregekkel. 1919. Sztálinnal együtt védelmezi «az orosz forradalom Verdunjét»: Caricint, a mai Sztálingrádot. Azóta Sztálin jóbarátja. 1925. lett hadügyi és tengerészeti népbiztos, 1934. a Szovjetunió nemzetvédelmi népbiztosává nevezték ki. Jelentékeny szerepet vitt a vörös hadsereg gépesítése és újjászervezése körül. 1940. májusában — valószínűleg a finn-orosz háború tapasztalatainak hatása alatt — fölmentették eddigi állásától és a népbiztosok tanácsának helyettes elnökévé nevezték ki. Utódja Timosenko marsall lett. Katonai kérdésekben továbbra is döntő szava van.

Wavell, Sir Archibald Percival, * 1883, katonacsaládból, 1901. lesz a hadsereg tagja, a világháborúban először Franciaországban és Belgiumban, majd őrnagyként mint altasé a kaukázusi orosz hadseregnél szolgál. Ezután alezredesként Egyiptomba küldik, 1917. Graziani társaságában a közös olasz-angol csapatok élén megveri a szenuszsi arabokat Libiában. 1932—33. V. György király

szárnysegéde, 1933. tábornok. 1937—1938. a palesztinai és transzjordániai angol csapatok főparancsnoka, 1939. a közelkeleti csapatok főparancsnoka, majd az egyesült angol—francia csapatoké. A lybiai, cirenai-cai hadjárat vezére.

Wendel, de, Koblenzből származó, elfranciásodott lotharingiai nagyiparoscsalád. Johann Martin v. Wendel *1704. Hayingenben, Ignace de W. * 1784. Le Creusot-ban épített kohókat és fegyvergyárat. A forradalom alatt emigrál fiával együtt; támogatják az ellenforradalmat és csak a császárság alatt térnek vissza Franciaországba. Ma a vállalat «Les Petits-Fils de François de W. et Cie» néven működik. Főnöke François de W. szenátor, aki a világháború idejében is fenntartotta a család német nagyiparos ágával az üzleti kapcsolatokat. A kamarában hivatalosan a Köztársasági Unió Pártja képviselte érdekeit (Millerand, Marin, Taittinger), de bizalmi emberei elárasztották a többi közép- és jobboldali árnyalatú pártokat is. Elnöke a < Comité des Forges-nak.

Weygand, Maxime, francia tábornok. * 1867, Bruxelles. 1885. a st.-cyri katonai iskola növendéke. 1888. hadnagy. Lovastiszt volt. Csak 1900. lett francia állampolgár. 1914. a 9. hadtest vezérkari főnöke, 1916. vezérőrnagy és Foch vezérkari főnöke, 1918. az egész szövetséges hadsereg vezérkari főnöke. 1922. megmenti Varsót az oroszoktól, 1923. Syria főbiztosa. 1930. ve-

zérkari főnök, 1931. mint Pé-tain utódja a hadsereg főfel-ügyelője, 1932. a legfőbb hadi-tanács alelnöke. A korhatár el-érése után nyugalomba vonul. 1939. reaktiválják; a keleti had-sereg főparancsnoka. 1940 má-jus mint Gamelin utóda a had-sereg főparancsnoka, de az ösz-szeomlást már ő sem tudja meg-akadályozni. VI. 17. hadügymi-niszter, IX. 7. lemond Huntz-ger tábornok javára hadügymi-niszteri, IX. 27. főparancsnoki állásáról s az államfő Francia-ország afrikai főmegbizottjának nevezi ki.

Willkie, Wendell Lewis, ügy-véd és közüzemi igazgató, az 1940-es elnökválasztáson Roose-velt kisebbségben maradt elnök-jelöltje. * 1892. Indiana állam-ban, német eredetű családból. Tevékenységét egészen a leg-utóbbi időkig főleg közgazda-sági ügyeknek szentelte. 1916 óta ügyvédi működést is kifejt, 1930. New Yorkba költözik, ahol több jelentős közüzemi társaságnak, többek között az Edison Villamosági Intézetnek is ügyvezető elnöke, igazgatója, illetőleg felügyelőbizottsági tag-ja lesz. Az elnökválasztási had-járatban Amerika elszigetelődé-sének politikáját hirdeti, majd miután kisebbségben marad Roosevelttel szemben, csatlako-zik az elnök politikájához és annak megbízásából, mint szem-élyes kiküldött, fontos euró-pai küldetést vállal.

Winant, John Gilbert * 1889. New York. A világháborúban repülőtiszt. 1931—1934 New Hampshire állam kormányzója.

Szoros barátságba került Roose-velttel, aki 1935-ben kiküldte a genfi népszövetség mellett mű-ködő munkaügyi hivatalhoz, amelynek Butler távozása után igazgatója lett. Ebben a pozí-ciójában teljes mértékben ér-vényesítette demokratikus meg-győződését. Szoros barátságba került a francia és angol mun-kásvezérekkel. 1941. a lemondott Kennedy helyére londoni nagykövetnek nevezték ki.

Z

Zártszám-rendszer, valamely foglalkozási ág jövedelmezősé-gének biztosítása azáltal, hogy e foglalkozást üzök számát az állam korlátozza és így a ver-senyt csökkenti, gyakran teljes megszüntetését is elősegíti. A Z. következményei: 1. A mun-kaalkalmak csökkentése, így más foglalkozási ágakban csök-kenő jövedelem, ill. növekvő munkanélküliség. 2. A Z. elő-nyeit élvezőkkel szemben a kö-zösség az emelkedő árak kö-vetkeztében károsodik.

Zeeland, Paul van. Belga po-litikus és tudós, * 1893. Soignies. Mint jogász, 1914 aug. bevonul, a harctéren kitüntetik, német hadifogságba esik, majd cse-refogoly Svájcban. 1926. a belga nemzeti bank kormányzója. 1931. a Szovjetúnióba utazik s könyvet ír az ötéves tervről. Piccard professzor sztratosz-férarepülését finanszírozza. Kai-róban az egyiptomi kormány pénzügyi tanácsadója, majd az USA-be megy a New Deal ta-

nulmányozására s Roosevelttel elnökkel meghitt barátságot köt. Két ízben miniszterelnök, 1937. ápr. 11. a pótválasztáson fölényesen legyőzi Degrelle rexista vezért. Jelenleg az Egyesült Államokban él.

Zog (trónralépéséig Achmed Zogu) albán király. * 1895. A világháború idején osztrák-magyar ezredesi rangban az albán

önkéntes alakulatok parancsnoka. 1924. köztársasági elnök, 1928. királlyá kiáltják ki. 1938. feleségül vette Apponyi Geraldine grófnőt. 1939 májusában az olaszok megszállták Albániát, Zog feleségével és néhány nappal előbb született kisleányával menekülni volt kénytelen. Sok hányódás után Londonban telepedett le.